

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

Sport és hatalom

TAKÁCS TIBOR

A Weidemann-ügy, 1961.

*Sport, hatalom és állambiztonság
a korai Kádár-korszakban*

SIPOS-ONYESTYÁK NIKOLETTA

A pártállam árnyékában.

*Kapitalista olimpia helyett
Barátság Játékok*

FODOR PÉTER

*Hírnévpolitika és a történelem
esetlegességei.*

A Csodacsatár két változatáról

KOÓS LEVENTE

*„Ha majd az ellenségek kibékülnek, otthon
találkozni fogunk.”*

Czibor Zoltán és a belügy

30. évf.

2015

4. szám

*Bemutatjuk Minamizuka Shingo japán
történészt*

Az AETAS történettudományi folyóirat. Megjelenik évente négy alkalommal. Kiadója az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület. A lap főként történeti tárgyú tanulmányokat, forrásokat, kritikákat, ismertetéseket, interjúkat közöl, de szívesen fogad írásokat a társadalomtudományok más ágaiból is.

*

Az AETAS megjelenését döntően alapítványi támogatás teszi lehetővé. Az AETAS több vagy akár egy száma is megrendelhető a szerkesztőség címén.

A folyóirat előfizetési díja egy évre 4000 Ft.

A lap ára egy szám megrendelése esetén 1000 Ft + postaköltség, könyvesboltban 1100 Ft.

*

Az AETAS-t a szerkesztőség terjeszti. A lap megvásárolható:

Budapest: ELTE BTK könyvtár, VIII. ker., Múzeum krt. 6–8.;

Írók Boltja, Parnasszus Kft., VI. ker., Andrássy út 45.;

Könyvtárellátó Kht., XIII. ker., Váci út 19.

MNM Verano Könyvesbolt, V. ker. Magyar u. 40.;

Párbeszéd Könyvesbolt, VIII. ker. Horánszky u. 20.

Szeged: Egyetemi könyvtár, Petőfi S. sgt.;

Könyv- és Jegyzetbolt, Vitéz u.

Miskolc: Bibliofil Kft., Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33.;

Fókusz Könyvesbolt, Pátria üzletház.

Pécs: PTE Iskolaszövetkezet Könyvesbolt, Ifjúság út 6.;

PTE Társadalomtudományi Szakkönyvtár, Rókus u. 2.

*

Kiadja az AETAS Könyv- és Lapkiadó Egyesület

6701 Szeged, Pf. 1179.

e-mail: aetas@mail.u-szeged.hu

<http://www.aetas.hu>

Felelős kiadó: Deák Ágnes

Olvasószerkesztő: Horváthné Szélpál Mária

Szerkesztőségi titkár: Tóth Hajnalka

Telefón: 70/247-0459

A borítót tervezte: Annus Gábor

Nyomdai munkálatok: E-press Kft., Szeged.

ISSN 0237-7934

30. évfolyam

2015. 4. SZ.

AETAS

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

A kiadványt szerkesztette:

PELYACH ISTVÁN

A kiadvány

az

a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara,
a Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kara
és a Szerencsejáték Zrt.
támogatásával jelenik meg.

Szerkesztők:

DEÁK ÁGNES
(főszerkesztő)

VAJDA ZOLTÁN
(főszerkesztő-helyettes)

BENCSIK PÉTER
GALAMB GYÖRGY

KOSZTA LÁSZLÓ

PAPP SÁNDOR
PELYACH ISTVÁN
SZÁSZ GÉZA

TOMKA BÉLA
TÓTH HAJNALKA
TÓTH SZERGEJ

HORVÁTHNÉ SZÉLPÁL MÁRIA
(olvasószerkesztő)

Tartalom

Tanulmányok

TAKÁCS TIBOR

A Weidemann-ügy, 1961. Sport, hatalom és állambiztonság a korai Kádár-korszakban 5

SIPOS-ONYESTYÁK NIKOLETTA

A pártállam árnyékában. Kapitalista olimpia helyett Barátság Játékok 22

FODOR PÉTER

Hírnévpolitika és a történelem esetlegességei. A Csodacsatár két változatáról 38

GLAUB KRISZTIÁN

Sport és/vagy politika. Farkas Mihály és a Budapesti Honvéd labdarúgó csapata 50

KOÓS LEVENTE

„Ha majd az ellenségek kibékülnek, otthon találkozni fogunk.” Czibor Zoltán és a belügy 67

ZÁVODSZKY GÉZA

Ismert vagy ismeretlen? Kliegl József, a festő-feltaláló 82

ZAKAR PÉTER

Katolikus püspökök kinevezésének minisztertanácsi háttere Magyarországon, Erdélyben, a Temesi Bánságban és a Szerb Vajdaságban I. (1848–1850) 98

Műhely

N. PÁL JÓZSEF

Lesz-e örömforrás még valaha? Egy „nagy történet” honi történetjének tanulságai – avagy négy könyv margójára 120

ZEITLER ÁDÁM

A „szocialista” sportélet megteremtése Makón az 1950-es években 136

Kitekintés

FARKAS ZSUZSA

„Mostantól a festészet halott” 144

Határainkon túl

„...nem zárt, hanem nyitott, sőt esetleg káosz is”. Beszélgetés Minamizuka Shingóval (Az interjú készítette: *Watanabe Akiko*, fordította: *Watanabe Akiko*, *Ficzere Kitti*) 157

Minamizuka Shingo műveinek válogatott bibliográfiája 167

MINAMIZUKA SHINGO Szocialista örökség Magyarország agrártársadalmában (Fordította: <i>Klacsman Borbála</i>)	169
<i>Figyelő</i>	
Színe-virága. Francia–magyar kapcsolatok a középkorból (<i>Györkös Attila–Kiss Gergely [szerk.]: Francia-magyar kapcsolatok a középkorban. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.</i>)	
FÁBIÁN LAURA	179
A „Nagy Év” küzdelmei röviden (<i>Hermann Róbert: A magyar önvédelmi háború 1848–1849. Nagy csaták, 15. kötet. Duna Könyvklub, Budapest, 2013.; Hermann Róbert: A magyar függetlenségi háború 1849. Nagy csaták, 16. kötet. Duna Könyvklub, Budapest, 2013.</i>)	
KEMÉNY KRISZTIÁN	184
A történész utolsó üzenete: emlékezzünk 1848–1849-re (<i>Katona Tamás–Ráday Mihály: Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. 1. Események és helyszínek. Szerk.: László Csorba. Corvina Kiadó, Budapest, 2013.</i>)	
CSERNUS-L. SZILVESZTER	188
Sportunk történetéről – szaktörténész-szemmel (<i>Zeidler Miklós: A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18-20. században. Kalligram, Pozsony, 2013.</i>)	
IFJ. PÁL JÓZSEF	194
Polifón magyar eszmetörténet (<i>Takáts József: A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.</i>)	
VAJDA ZOLTÁN	199
<i>Számunk szerzői</i>	204

TAKÁCS TIBOR

A Weidemann-ügy, 1961

Sport, hatalom és állambiztonság a korai Kádár-korszakban

1961. november 2-án a népi demokratikus államrend elleni izgatás és más bűncselekmények elkövetésének gyanújával letartóztatták Weidemann Károlyt, a Ferencvárosi Torna Club elnökhelyettesét, az egyesület MSZMP alapszervezetének titkárát. A férfit több dologgal is gyanúsították: 1945 előtt különböző jobboldali és szélsőjobboldali pártok tagja, nyilas és németbarát meggyőződésű volt, leventeoktatóként tevékenykedett, részt vett zsidók kizárásában a sportszervezetekből, a lakásán „fasiszta” és „ellenforradalmi” sajtótermékeket és iratokat tárolt, amelyekhez a látogatói is szabadon hozzáférhettek, a pártra és annak vezetőire ellenséges, gúnyos kijelentéseket tett. Egy az elfogása után két héttel készült rendőrségi jelentés első mondata azonban arról árulkodik, hogy a klubvezető-párttitkár letartóztatásának fő oka más lehetett: „A Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály[a] adatai alapján 1961. november 2-án nyomozást rendeltünk el a Ferencvárosi Torna Klubban [így!] folytatott ellenséges tevékenység ügyében.”¹

Weidemann Károly személyében tehát voltaképpen az FTC került a vádlottak padjára. Ügye ezért alkalmasnak tűnik a kommunista hatalom (elsősorban a politikai rendőrség) és a Ferencváros közötti viszony vizsgálatára. E viszony *genealógiájának* a felfejtése, annak elemzése, hogy miként (és miért) vált a Fradi mind a szurkolók, mind a hatalom képviselői szemében a rendszerrel való szembenállás egyik szimbólumává, túlmutat e tanulmány keretein. A Weidemann-ügy elemzésével csupán annak fő jellemzőit kívánom előadni, azt, hogy miként kezelte a „politika” az FTC-t és általában a sportot (elsősorban a labdarúgást) a Kádár-korszak elején.

Az 1956-os forradalom elsöpörte a sztálinista sportirányítás 1949–1951-ben szovjet mintára kiépített rendszerét, amelyet a kádári vezetés is csak részben állított vissza. Újból létrehozták a teljes hazai sportéletet irányító és felügyelő hatóságot (a Magyar Testnevelési és Sporthivatalt [MTSH], majd Tanácsot [MTST]), ugyanakkor a szakszervezetek, minisztériumok és fegyveres testületek ellenőrzése alatt álló országos sportegyesületeket feloszlatták, és az azokban működő sportkörök önállóan működhettek tovább – természetesen ezután is valamely „bázisszerv” felügyelete alatt. A Rákosi-korszaktól való szimbolikus elhatárolódás jegyében több egyesület visszakaphatta régi nevét és színeit. Az FTC 1949 után az élelmiszeripari dolgozók szakszervezete (ÉDOSZ) Kinizsíról elnevezett egyesületének budapesti sportköre lett, színeit zöld-fehérről piros-fehérre cserélték, legjobb sportolóit (főleg a labdarúgókat) és edzőit pedig hatalmi szóval a rendszer kegyeltjeinek tekintett csapatokhoz, mindenekelőtt a Honvédhoz vezényelték. Az 1956-os forradalom napjaiban a klub visszavette korábbi nevét és színeit, amelyeket a forradalom leverése után is megtarthatott.

¹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL). 3.1.9. V-147359/3. 119–121. Jelentés Weidemann Károly ügyében, 1961. november 18.

A hatalom változó hozzáállását mutatja az is, hogy immáron nem kellett lemondania legjobb játékosairól, és az FTC a hatvanas években többször bajnokságot is „nyerhetett”.

A rendszer politikai erőszakszervei azonban nem feltétlenül követték a (sport)politikában bekövetkező változásokat. Számukra a Ferencváros továbbra is elsősorban „reakciós” és „fasiszta” elemek gyűjtőhelye volt, és ennek megfelelően kezelték a klubot. „Az FTC-ben 1945 óta folyik az izgatás, tüntetések, botrányok kísérik az FTC sportmérkőzéseit” – olvasható a Weidemann Károly elleni nyomozás során keletkezett egyik vizsgálati tervben.² „Kutyából nem lesz szalonna” – hangoztatták a belügyi szervek beosztottai még 1960 őszén is, bizonyosságot téve arról, mennyire nem tudják követni a pártvezetésnek az „osztályszövetség kiszélesítésére” irányuló törekvéseit. Emellett a megelőzés helyett még mindig az „odacsapásra” helyezték a hangsúlyt: „Pl. a karhatalomnál alig várják, hogy a múltkori Fradi-meccshez hasonló akció legyen.”³ Sokatmondó a BRFK Politikai Nyomozó Osztálya vezetőjének a „belső reakció” elleni munkáról 1961 közepén hozott parancsa is, amely a sport területén egyetlen előírást tartalmazott: „Tovább kell folytatni a [ferencvárosi] B-közép területén tevékenykedő ellenséges erők felderítését és leleplezését.”⁴ A fennmaradt ügynök-dossziék is arról árulkodnak, hogy az állambiztonság az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején rutinszerűen jelen volt az FTC mérkőzésein.

A karhatalommal kapcsolatos fenti megjegyzés az 1959 decemberében vagy – és ez a valószínűbb – az 1960 szeptemberében a Népstadionban megrendezett FTC–MTK mérkőzés követő utcai megmozdulásokra, illetve az ez által kiváltott rendőrségi fellépésre utalhat. A történetekről a korabeli közvélemény nem értesülhetett. A sportnapilap csak annyit közölt, hogy a durva játék miatt „nagy izgalom uralkodott a játéktéren és a nézőtéren”, pedig „ez a két kitűnő csapat, ez a 22 lelkes és jó képességű játékos azt is megérdemelné, hogy végleg elmaradjon a közönség kicsi, de annál hangosabb csoportjának durva hangorkánja, amely ezúttal is nem egyszer zavarta a gyepen küzdőket”.⁵ A „durva hangorkánról” ennél többet a fővárosi politikai rendőrség által foglalkoztatott hálózati személyek jelentéséből tudhatunk meg. A „Bakos Miklós” fedőnevű ügynök beszámolója szerint az 1959. december 6-i FTC–MTK találkozón ferencvárosi drukkerok egy csoportja „a pályán történt sportszerűtlen jeleket, vélt vagy valós játékvezetői hibákat kihasználva bekiabálásokkal, sértegetésekkel izgató hangulatot” idézett elő. A meccs után mintegy 300–400 szurkoló az öltözők kijáratánál „erős antiszemita kijelentésekkel fűszerezve” szidalmazta a hazai sportvezetőket; a tömeget végül a rendőrség erőszakkal szorította ki a Népstadion területéről. Az ügynök sajnálkozva állapította meg, hogy az eseményekben részt vevő fiatalok nem ismerték fel, hogy felelőtlen módon egy „fasiszta provokációban vettek részt”. Tartótisztje szintén „fasiszta megnyilvánulásnak” értelmezte a történeteket, amely nem spontán módon robbant ki, hanem azt „az FTC drukertáborában meghűzódó huligán fasiszta elemek” szervezték meg.⁶

² ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 35–39. Intézkedési terv az FTC B-közép fasiszta jellegű tevékenységének felderítésére, 1961. november 27.

³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) M-KS 288. f. 22/1960/1. ő. e. Feljegyzés a fegyveres testületek agitprop osztályvezetőivel folytatott tanácskozásról, 1960. november 18.

⁴ ÁBTL 1.12.2. 221-2/8/1961. A Budapesti Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály vezetőjének 8. sz. utasítása, 1961. június 5.

⁵ Népsport, 1959. december 7. 1., Népsport, 1959. december 8. 3.

⁶ ÁBTL 3.1.2. M-34523. 322. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1959. december 9. A rendőrség számlíthatott a provokációra, tartótisztje ugyanis már eleve azzal küldte ki „Bakos”-t a meccsre, hogy „figyelje meg, kik a hangadók, illetve uszítók”. Uo. 314–315. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1959. december 7.

A zöld-fehér drukkerok egy része antiszemita kijelentéseket tett a két együttes 1960. szeptember 17-i mérkőzésén is. „Molnár Ferenc” informátor egy négytagú csoportot látott, amely az MTK egyik játékosának kiállítását akképpen kommentálta: „...úgy kell a rohadt zsidóknak, végre emberükre találtak a bíróban, ilyen bíró kell nekünk.”⁷ „Bakos Miklós” a meccs vége felé arra lett figyelmes, hogy egy ritkás, ősz hajú férfi, aki már az 1959. decemberi meccsen is „uszította” a fiatalokat, olyan jelszavakat vezényelt a fiatal szurkolóknak, mint: „Fiúk, égnék a libások”. Az ügynök tudatos, sunyi provokátorként jelenítette meg az illetőt: „Villámgyorsan mozgott. Egy-egy mondat után már furakodott tovább.” A meccs után a ferencvárosi szurkolók a Thököly úton vonultak fel, és olyan jelszavakat skandáltak, mint „Ferencváros–Izrael 4–1”. A tartótiszt ez esetben is úgy látta, hogy a „tüntetésre” nem spontán módon került sor, hanem egy mind szervezettebb szurkolói csoport készítette azt elő.⁸

Weidemann Károly saját meghurcolását a fenti balhéknak tulajdonította. Elfogása után zárkatársának arról beszélt, „letartóztatása onnan indult ki, hogy 1960-ban volt egy FTC és MTK meccs, a futballmeccs után volt az MTK-ellenes tüntetés, és utána Marosán elvtárs utasította az itteni politikai nyomozó osztályt arra, hogy vizsgálják ki, hogy ki szervezte a tüntetést. Marosán elvtárs ennek a kivizsgálására 6 hónapot adott, azonban a 6 hónap alatt nem tudták kivizsgálni, és meghosszabbította Marosán elvtárs 1 évre, és most már letelt a határidő, és őt is letartóztatták, hogy a vizsgálók valamit fel tudjanak mutatni.” Weidemann szerint a volt péklegény és ennek megfelelően ÉDOSZ-tag pártvezető nem érezte magáénak szakszervezete csapatát, ugyanis olyan megjegyzést tett, hogy Marosán „már gyermekora óta »batyus«, azaz MTK-szurkoló.”⁹

Azt nem tudni, hogy Marosán György fent említett utasítására sor került-e, annyi azonban biztos, hogy az 1960-as rendbontás felkeltette a fővárosi pártvezetés figyelmét. Az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága (VB) 1960. október 24-i ülésén szóvá is tették, hogy a művelődéspolitikai irányelveknek a testnevelés és sport területén való érvényesítéséről szóló (egy héttel korábban készített) jelentés nem foglalkozik a Fradival. Pedig az „egy nagyon komoly politikai probléma”, ugyanis – mint azt a két nyílt tüntetés is mutatja – „a Ferencvárosnak nagy sporttradíciói vannak, és az osztályellenség ezt kihasználja”. Vitázójában Gáspár Sándor, a fővárosi pártbizottság vezetője elismerte, hogy valamit kezdeni kell az FTC-vel. Elképzelése szerint a megoldást az jelentené, ha középszerűvé tennék a klubot. („Összmunkára van szükség ebben a felső vezetőktől kezdve, okos politikai munkával a sportkörben dolgozó kommunistákkal együtt ki kell gondolni a módot erre.”) A VB ennek megfelelően úgy határozott, hogy miután az „egyesület szétszedésének múltban alkalmazott módszerei nem váltak be”, a „sportclub értékeit átmentve az egésztest középszerű szintre kell helyezni, az ott dolgozó kommunistákkal egyetértésben, hosszútávlati, szisztematikus munkával”.¹⁰

⁷ ÁBTL 3.1.2. M-32534. 100–101. „Molnár Ferenc” informátor jelentése, 1960. szeptember 19.

⁸ ÁBTL 3.1.2. M-34523/1. 123–126. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1960. szeptember 19. Uo. 129–132. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1960. szeptember 22. Uo. 157–162. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1960. október 3. Uo. 193. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1960. november 11.

⁹ ÁBTL V-147395/3. 143. Szücs Lajos fogdaügynök jelentése, 1961. november 29.

¹⁰ Budapesti Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) XXXV. 1. a. 4/87. ő. e. Jegyzőkönyv az Magyar Szocialista Munkáspárt Budapesti Végrehajtó Bizottsága üléséről, 1960. október 24. Uo. Jelentés „Az MSZMP művelődéspolitikai irányelvek értelmezése a testnevelési és sportmozgalomban” című tézisek végrehajtásának állásáról, 1960. október 18.

A határozatnak megfelelően egy intézkedési tervet is kidolgoztak, amely – a szokásos üres frázisok mellett, mint a klub szakszervezeti jellegének erősítése, az erkölcsi–politikai nevelőmunka javítása, a vezetés megerősítése stb. – a „középszerűsítést” a Fradi-kultusz és a Fradi-mítosz elleni lépésekkel kívánta megvalósítani. A sajtóban ritkítani kellett a Ferencvárossal kapcsolatos híradásokat (leállították az ún. „Fradi-tablókat”), vissza kellett szorítani a kultusz olyan megnyilvánulási formáit, mint a Fradi-babák és a Fradi-csokoládé, de Karinthy Ferenc *Ferencvárosi szív* című novelláskötetének esetleges újrakiadását is meg kellett gátolni. Előírták azt is, hogy a klub „semmiképp nem kerülhet előnyösebb helyzetbe a többi sportegyesülettel szemben”, ezért felül kellett vizsgálni az FTC állami és szakszervezeti támogatásának a mértékét, illetve a fővárosi és az országos sportvezetésnek biztosítani kellett, hogy az átigazolásoknál, erősítéseknél a zöld-fehérek ne élvezzenek kiváltságokat. A rendbontások visszaszorítását a szurkolási lehetőségek csökkentésével (a vidéki mérkőzésekre indított különjáratok leállításával, valamint a nézőknek az edzőmérkőzésekről való kitiltásával) kívánták megoldani: „az FTC edzőmérkőzéseket elvinni, a sportpálya kapuit bezárni” – szözl a tömör verdikt.¹¹ Jól látható, a hatalom, jelen esetben a fővárosi pártvezetés úgy látta, az FTC kiváltságos helyzetet élvez a többi egyesülethez képest, amelyet adminisztratív eszközökkel meg kell szüntetni. Ez az értékelés merőben eltért attól, ahogy a ferencvárosi drukkerék látták csapatuk helyzetét: szerintük hivatalos részről mindig is elnyomták a Fradit.

Az intézkedési terv – bár utalt rá – a rendőri szervek feladatait nem részletezte, így nem tudni, pontosan milyen lépéseket tett vagy kívánt tenni a politikai rendőrség az „FTC-probléma” megoldására, és azt sem, mikor és miként került a képbe Weidemann Károly. Vannak arra utaló jelek, hogy személye – saját feltételezésével ellentétben – már az 1960. őszi Fradi–MTK meccs előtt az állambiztonság célkeresztjébe került. Onódy Lajos, az Étermi és Büfé Vállalat igazgatója, az FTC labdarúgó szakosztályának vezetője 1960 nyarán elmondta „Bakos Miklós”-nak: arról beszélgetett egy régi barátjával a politikai rendőrségről (a nevét az ügynök nem jegyezte meg), hogy a szakosztályokban lefolytatott tisztogatásoknak köszönhetően „az FTC ügyei kezdenek kedvező mederbe terelődni”, már csak Weidemannt kellene az egyesületből eltávolítani. Érkezett is ellene egy feljelentés (Onódy szerint Ujváry László műúgrótól), és ennek nyomán valamiféle „folyamat” is megindult a párttitkár ellen, ám szükség volna egy névtelen levélre, amelyben valaki beszámol az ügyvezető viselt dolgairól. Az ügynök elvállalta a levél megírását, tartótisztja azonban megtiltotta neki, hogy bármit is tegyen az ügyben.¹²

A nyomozati iratok szerint is Ujváry László vallomása keltette fel a politikai rendőrség figyelmét az FTC ügyvivője és párttitkára iránt, ám csak 1961 elején, amikor a „Gresham-galeri” felszámolása során a sportolót is elfogták.¹³ Ujváry, valamint a köztörvényes bűncselekmények miatt büntetését töltő Harsányi Pál (szintén a Ferencváros sportolója) beszámoltak a Weidemann lakásában található ellenséges sajtótermékekről, képekről és más dokumentumokról. Úgy tűnik, a belügyi szervek pusztán ez alapján arra a feltételezésre jutottak, hogy a párttitkárnak tudomása lehet a ferencvárosi szurkolók által elkövetett ellenséges cselekmények szervezőiről, sőt esetleg ő maga irányítja azokat. A BRFK Politikai Nyomozó Osztálya 3/a és 3/e rendszabályt vezetett be, vagyis a párttitkár hivatali szobáját

¹¹ BFL XXXV. 1. a. 4/87. ó. e. Intézkedési terv (javaslat) az „FTC-probléma” rendezésére, 1960. december 6.

¹² ÁBTL 3.1.2. M-34523/1. 59–60 „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1960. június 25. Vö. uo. 433–434. „Bakos Miklós” fn. ügynök jelentése, 1961. április 24.

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 129. Jelentés, 1961. február 10.

és a telefonját is lehallgatták, emellett ügynökök révén is igyekeztek információkat gyűjteni róla.¹⁴ („Bakos Miklós” március 21-én és 22-én írt először részletes jelentést Weidemannról,¹⁵ akit a következő hetekben többször is felkeresett.)

Miről számolt be a két említett sportoló? Ujváry László előadása szerint a Fradi (akkor Budapesti Kinizsi) széthullott szurkológárdáját 1955 tavaszán maga Weidemann szervezte újjá Bauer Miklós, a Baráti Kör vezetőjének segítségével. Ő rendelkezett ugyanis a klubnak járó belépőjegyek felett, „így neki volt egyedül lehetősége arra, hogy a B-közép közönségét kiválogassa”. (Önmagának ellentmondva később azt állította, hogy a jegyekben részesülők névsorát Bauer állította össze.) Ennek eredményeként alakult ki Weidemann körül egy 25–30 fős keménymag, a „törzsgárda”, míg létezett egy „külső gárda” is, amely a párttitkár „üzemi kádereiből” állt, azokból, akiket kapcsolatai révén különböző vállalatoknál helyezett el. Az ekképpen megszervezett csoport elvi irányítását Weidemann végezte: ő oktatta ki Bauert, hogy a keménymag tagjai hogyan helyezkedjenek el a lelátón (miként szóródjanak szét annak érdekében, hogy hatékonyan befolyásolhassák a tömeghangulatot), és papíron (!) átadta neki a skandalizáló jelszavak listáját (a rigmusok meccsről meccsre változtak, attól függően, ki volt az aktuális ellenfél, ám általában a hazafias érzelmek felkeltése volt a cél). Weidemann közölte azt is, hogy milyen rendőri készültségre kell számítani, és felhívta a figyelmet arra, hogy lebukás esetén a szervezetségről semmit sem szabad elárulni. A szurkolók egy-kéthetente, a nagyobb meccsek előtt összejártak az Üllői úti klubház nagytermében. Ezeket a gyűléseket konspiratív módon szervezték: az edzésekkel egy időben kerítették rájuk sort, amikor amúgy is sokan tartózkodtak ott, így egyesével-kettesével feltűnés nélkül „beszivároghattak” a terembe. Az 50–60 résztvevő olykor este 9–10 óráig is „tanácskozott”, még hozzá nem megengedett dolgokról. (Felvetődik a kérdés: Ujváry honnan tudta ezt, állítása szerint ugyanis egyetlen ilyen összejövetelen sem vett részt.)¹⁶

Bár a vizsgálótiszt értékelése szerint Harsányi Pál is „értékes, felderítő jellegű vallomást tett”,¹⁷ a jegyzőkönyv alapján ő sokkal kevesebb terhelő adattal szolgált, mint Ujváry. Harsányi mindössze az Üllői úti klubház nagytermében lezajlott szurkolói összejövetelekről beszélt, amelyeken tudomása szerint kizárólag sporttal foglalkoztak. Kihallgatója azonban – nyilván Ujváry vallomásának ismeretében – nem elégedett meg ezzel, és nekiszegte a kérdést: „Az Ön véleménye szerint egy-egy sporttal kapcsolatos probléma kitölthette-e egy ilyen hosszú megbeszélés időtartamát?” Harsányi kacifántos válasszal szolgált: a Fradi edzőmeccsein a sport mellett előbb-utóbb ellenséges politikai kijelentések is elhangoztak, és mivel az összejövetelek közönsége lényegében az edzőmérkőzésekre kilátogatókból tevődött ki, ebből következtetni lehet, hogy miről lehetett szó a teremben. Pár nap múlva Harsányival is elmondatták, hogy a tiszteletjegyek elosztását Weidemann intézte, ami lehetőséget adott arra, hogy az embereit az általa kiszemelt helyekre ültesse. Igaz, ő Ujváryval szemben azt állította, hogy az ingyenjegyek egy helyre szóltak.¹⁸

Weidemann Károly mindeközben nem sokat sejtthetett arról, hogy mi készül ellene. A IX. kerületi pártbizottság 1961 júliusában ugyan kritikákat fogalmazott meg az FTC elnök-

¹⁴ ÁBTL 1.6. II/8. monográfiák. 4/d. kötet. 121/a–121/i. Értékelő-összefoglaló jelentés Weidemann Károly ügyében, 1962. február 16.

¹⁵ ÁBTL 3.1.2. M-34523/1. 377–381. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1961. március 21. Uo. 383–384. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1961. március 22.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 68–73. Jegyzőkönyv Ujváry László 4. kihallgatásáról, 1961. április 25.

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 131. Szolgálati jegy, 1961. május 23.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 86–91. Jegyzőkönyv Harsányi Pál 1. kihallgatásáról, 1961. május 6. Uo. 92–96. Jegyzőkönyv Harsányi Pál 2. kihallgatásáról, 1961. május 17.

sége és a pártalapszervezet felé, ám végül elfogadta a párttitkár által készített jelentést a klub elmúlt két éves munkájáról. Az előterjesztés egyébként éppenhogy csak érintette az 1959-ben és 1960-ban történt szurkolói rendbontásokat, mintha azokhoz a klubnak semmi köze sem lett volna: „Sportolóink elítélik szurkolóink kicsi, de hangos részének sportszerűtlen, fegyelmetlen, olykor rendszerünkkel szembehelyezkedő politikai magatartását, míg a becsületes dolgozók jó szándékú, sportszerű lelkesítését szívesen veszik, és ugyancsak sportszerű küzdelemmel igyekeznek azt meghálálni.” Weidemann az ülésen is megjegyezte, hogy „sportolóink utálják a nem szabályos drukkolókat”. A futballmeccseken történtek más formában egyáltalán nem kerültek elő a vita során.¹⁹

Az állambiztonság 1961 októberében úgy látta, elég bizonyíték gyűlt össze az ügy „realizálásához”, vagyis a Weidemann elleni nyílt eljárás megindításához.²⁰ Ehhez azonban szükség volt a legfelső pártvezetés beleegyezésére is. Az MSZMP Titkársága 1961. október 17-i ülésén tárgyalta (és tudomásul vette) az FTC-ben lefolytatott belügyi vizsgálatról szóló jelentést, amely nem kevesebb, mint 45 „reakciós, fasiszta szemléletű, büntetett előéletű”, illetve erkölcstelen életet élő személyt talált az egyesületben. Őket a klub elnökségének el kellett távolítani az FTC-ből. Az egyesület vezetésébe beépült „reakciós elemek” között név szerint egyedül Weidemann Károlyt említették meg, mint „aki a múltban fasiszta szervezetelek tagja volt, jelenleg is fasiszta magatartást tanúsít”. Vele kapcsolatban a pártvezetés elrendelte, hogy zárják ki a pártból, és a belügyi szervek vonják őt felelősségre.²¹ A kizárására november 2-án került sor, és erre a napra időzítették elfogását is.²²

Weidemann Károlyt többek között azért tartóztatták le, mert „jelentős része volt az FTC mérkőzéseken lezajlott rendszerellenes tüntetések, provokációk előkészítésében”.²³ Ennek megfelelően már első kihallgatásán megkérdezték tőle, hogy „kik és hogyan szervezték az FTC-rajongás ürügye alatt a fasiszta jellegű, antiszemita megmozdulásokat, tüntetéseket az FTC mérkőzésein”. A volt klubvezető egyértelműen kijelentette, hogy semmit sem tudott ezekről a „provokációkról”.²⁴ Néhány nap múlva ismét eredménytelenül faggatták arról, hogy kik csinálják a balhét a Fradi meccsein. (Ez alkalommal jegyzőkönyvet sem vettek fel az eredménytelennek ítélt kihallgatásról, a zárkatársnak azonban beszámolt róla.)²⁵ Weidemann később is sokat panaszkodott a börtönben arról, hogy az MTK ellen 1960-ban történt tüntetés és a többi botrány szervezőiről faggatják, amiről azonban ő az égvilágon semmit sem tudott.²⁶

¹⁹ BFL XXXV. 14. a. 4/112. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP IX. kerületi Végrehajtó Bizottsága üléséről, 1961. június 29. Uo. Jelentés az FTC pártalapszervezete és elnöksége kétéves munkájáról, 1961. június 21.

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 19/a–19/b. Jelentés, 1961. október 3.

²¹ MNL OL M-KS 288. f. 7/118. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Titkárság üléséről, 1961. október 17.

²² BFL XXXV. 14. a. 4/122. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP IX. kerületi Végrehajtó Bizottsága üléséről, 1961. november 2. ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 104–105. Operációs terv, 1961. október 30. Uo. 106. Jelentés Weidemann Károly első kihallgatásáról, 1961. november 3.

²³ ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 13. Határozat a nyomozás elrendeléséről, 1961. november 2.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 46–48. Jegyzőkönyv Weidemann Károly első kihallgatásáról, 1961. november 2.

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 140. Szücs Lajos fogdaügnök jelentése, 1961. november 11. Uo. 124. Napi jelentés, 1961. november 11.

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 150–152. Szücs Lajos fogdaügnök jelentése, 1961. november 24. Uo. 148–149. Szücs Lajos fogdaügnök jelentése, 1961. november 25. Uo. 156–157. Szücs Lajos fogdaügnök jelentése, 1961. december 2.

A nyomozás során Ujváry László és Harsányi Pál megismételték a tavaszi kihallgatásai-
kon elmondottakat,²⁷ a többi tanú azonban vagy semmit sem tudott a Baráti Kör tevékeny-
ségéről, vagy ha igen, akkor éppenséggel azt állították, hogy Weidemann és a szurkolók vi-
szonya kifejezetten ellenséges volt, így nem szervezhette meg őket. Szántó Imre, a Honvéd
(korábban a Fradi) ökölvívőedzője például elmondta, hogy amikor az FTC meccsein azok a
„fasiszta jellegű tüntetések” voltak, amelyekről a lapok is cikkeztek, Weidemann arra pa-
naszkodott, hogy „a csöcselék kellemetlenkedik, és az ő nyakába akarják varrni a tüntetések
ódiumát”.²⁸ Egyedül Páhr Nándor, az Üllői úti sporttelep gondnoka állította azt, hogy a
tüntetések előkészítésében szerepe lehetett a Baráti Körnek, „mert ez volt az a szerv, ame-
lyik rendszeresen ülésezett, és szervezetteren tevékenykedett”. Majd mintegy mellékesen
megjegyezte, hogy a Kör részéről Krausz Sándor és Bauer Miklós tartotta a kapcsolatot
Weidemann Károllyal, ezzel azt sugallva, hogy végső soron ez utóbbi felelős a rendbontáso-
kért.²⁹ Ez bizonyítéknak még mindig kevés volt – ám a nyomozók nem adták fel.

Noha az eljárás egyik fő célja kezdettől fogva Weidemann szerepének megállapítása volt
a B-közép botrányainak szervezésében,³⁰ november végén a nyomozás fő irányát kifejezet-
ten „az FTC-ben folyó fasiszta tevékenység” felderítésében jelölték ki. Az intézkedési terv
szerint „igen sok jel” mutatott arra, hogy a Fradi mérkőzéseit 1945 óta kísérő tüntetéseket,
botrányokat „valami szervezett erő irányítja”. A titkos eszközökkel szerzett információk
szerint Weidemann Károlynak szerepe volt a fenti megmozdulások irányításában. (Meg-
jegyzem, alig három hónappal később elismerték, hogy az operatív ellenőrzés során nem
kerültek elő olyan adatok, amelyek megerősítették volna az Ujváry László és Harsányi Pál
által elmondottakat, így gyakorlatilag az ő vallomásaik szolgáltak az egyedüli bizonyíté-
kul.³¹) A gyanúsítás megalapozása érdekében 26 tanút kívántak meghallgatni, a Baráti Kör
tagjait, szervezőit, valamint a klub volt és jelenlegi vezetőit és alkalmazottait. Főleg ez
utóbbiakról, de még inkább azokról vártak használható vallomásokat, akik hálózati szem-
lélyként már addig is segítették az állambiztonság munkáját.³²

Az intézkedési tervnek megfelelően november 29. és december 15. között végül 25 em-
bert hallgattak ki „az FTC szurkológárdájában megbúvó népidemokrácia-ellenes, ellensé-
ges magatartású személyekkel kapcsolatban”. (Vagyis a jegyzőkönyveket formálisan nem
Weidemann Károly ügyében vették fel.) Ám a „nyomozás a nyomozásban” olyannyira nem
hozta meg a várt eredményt, hogy még a ferencvárosi szurkolók ellenséges politikai meg-
nyilvánulásait sem sikerült dokumentálni. A tanúk legfeljebb olyasmit hallottak bizonyos
drukkerek részéről, hogy a csapatot elnyomják, az FTC-nek ebben a rendszerben nincs jö-
vője, csak egy másik rendszerben lenne. Majdnem mindenki beszámolt a lelátókon elhang-
zó durva kifejezésekről is, amelyekkel az ellenfeleket szidalmazták: az MTK-t „libások”, az
Újpesti Dózsát „gyilkosok”, a Vasast és más csapatokat „csürhe” jelzőkkel illették. Azt
azonban egyik tanú sem tudta megmondani, személy szerint kik tettek ilyen kijelentéseket:

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 151–161. Ujváry László tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. november 18.
Uo. 162–165. Harsányi Pál tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. november 21.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 145–147. Szántó Imre tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. november 14.

²⁹ BFL XXV. 4. f. 9307/1962. 177–179. Páhr Nándor tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. november
24.

³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 119–121. Jelentés Weidemann Károly ügyében, 1961. november 18.

³¹ ÁBTL 1.6. II/8. monográfiák. 4/d. kötet. 121/a–121/i. Értékelő-összefoglaló jelentés Weidemann
Károly ügyében, 1962. február 16.

³² ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 35–39. Intézkedési terv az FTC B-közép fasiszta jellegű tevékenységének
felderítésére, 1961. november 27.

sokak szerint a B-középben hallatszottak ilyen hangok, míg a B-közép tagjai szerint csak a közējük furakodott ismeretlenek viselkedtek meg nem engedhető módon.

A nyomozók a ferencvárosi drukkerok minden cselekedetét igyekeztek ellenséges politikai körök céljaival összefüggésbe hozni. Többeket is megkérdeztek a még 1957-ben rendezett Fradi-karnevárlóról és az ugyancsak 1957-ben pár lapszámot megélt Fradi Híradóról is, ám kiderült, hogy mindkettőt hivatalosan engedélyezték. A politikai rendőrség a fradista identitás bárminemű megnyilvánulása mögött ellenséges politikai szándékot sejtett, amit jól jeleztek az olyan kérdések, hogy mi volt a zöld-fehér zászló szerepe az indulatok felkorbácsolásában, vagy milyen célt szolgáltak a meccseken árusított zöld-fehér sapkák és zászlócskák. A tanúk azonban legfeljebb találgathattak a kihallgatói sugalmazásnak megfelelően, de a többség nem talált összefüggést a rendbontások és a zöld-fehér szín között.

A kihallgatókat leginkább az FTC Baráti Kör hétfői összejövetelei érdekelték. Láthattuk, hogy ezeket Ujváry konspirált összejövetelekként írta le, ám a többi tanú szerint engedélyezett rendezvényekről volt szó, amelyeken kizárólag sporttal foglalkoztak: meghívott előadók, többnyire a klub versenyzői, edzői tartottak beszámolót, majd beszélgettek a jelenlévőkkel; végezetül felhívták a drukkerok figyelmét az FTC különböző csapatainak mérkőzéseire, hogy minél nagyobb számban jelenjenek meg azokon. Ám a nyomozók ebben is az ellenséges erők szervező munkáját látták, és leginkább az izgatta őket, hogy a futballmeccsekre a Baráti Kör tagjai sokszor együtt vették meg a belépőket. A sportpályákon természetesnek számító tett (férfiak egy csoportja közösen szeretne megnézni egy találkozót) állambiztonsági túlértelmezését egy példával szeretném illusztrálni. Az egyik szurkolótól megkérdezték, hogy kik szervezték és irányították az ellenséges hangulatkeltést a Ferencváros meccsein, majd miután erre semmit sem tudott felelni, arról faggatták, hogy kik tömörítették egy helyre az FTC szurkolóit. A tanú azt válaszolta, hogy a Baráti Kör vezetői vagy mások (esetenként maga a tanú is) vásárolt több jegyet egy helyre. A kérdésre, hogy vajon mi volt a céljuk a szurkolók tömörítésével, a tanú mi mást is felelhetett volna, mint azt, hogy együtt biztassák a csapatot. Hozzátette azonban, hogy mások céljairól nem tud, amiből akár azt is ki lehetett olvasni, hogy a B-közép vezetőit esetleg más célok mozgathatták. A nyomozók azonban nem elégedtek meg ennyivel, ők közvetlenebb kapcsolatot kerestek a szurkolók tömörítése és az ellenséges hangulat kialakulása között, a tanú azonban ennél többet nem tudott mondani.³³

Az egyetlen bizonyítékot, hogy a – Weidemann is magában tudó – klubvezetés törekedett arra, hogy a B-közép tagjai együtt jelenjenek meg a meccseken, Buruncz János, az ÉDOSZ sportfelelőse szolgáltatta, aki 1953 és 1956 között a Kinizsi elnökhelyettese volt. Vallomása mégsem támasztotta alá a nyomozati preconcepciót, ugyanis Buruncz szerint a vezetés a problémás szurkolók tömörítésével éppen azt kívánta elérni, hogy a drukkerok megfelelő magatartást tanúsítsanak.³⁴ Weidemann Károlynak a szurkolók megszervezésében és a rendbontásokban betöltött szerepét azért sem sikerült bizonyítani, mert az újabb tanúvallomások is arról számoltak be, hogy közte és a Baráti Kör között enyhén szólva nem volt harmonikus a viszony. Az ügyvezető többször is kijelentette, hogy „utálja ezt a bandát”,³⁵ a futballmeccseken pedig folyton azon aggodalmaskodott, hogy bárcsak már simán

³³ ÁBTL 3.1.9. V-147359/2. 169–172. Nyíri Attila tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. december 6.

³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-147359/2. 173–177. Buruncz János tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. december 15.

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-147359/2. 28–34. Buncsics Mihály tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. december 4.

túl lennének az egészen, és végül támogatta „a Bauer Miklós féle tevékenység”, azaz a Baráti Kör felszámolását.³⁶

Bauer Miklós, a Baráti Kör volt elnöke megerősítette, hogy nem volt kapcsolatuk a klubvezetéssel, 1956 után a vezetés részéről teljesen megszűnt a Baráti Kör ellenőrzése, ami hozzájárult a nyílt „ellenforradalmi” hangok megjelenéséhez a B-középben. A körülményekről többször is tájékoztatta Weidemann, ő azonban nem volt hajlandó tudomást venni a helyzetről. A vizsgálótiszt nem elégedett meg azzal, hogy a párttitkár csupán passzivitásával járult hozzá az ellenséges hangulat kialakulásához, és a B-középnek adott konkrét utasításokról érdeklődött, ám Bauer határozottan tagadta, hogy ilyenekre sor került volna. Legfeljebb annyi „segítséget” nyújtott nekik, hogy alkalmanként felhívta a figyelmüket a fokozott rendőri készenlétre. Bauer szerint Weidemann 1957 végén azért pakolta ki a Baráti Kört az Üllői úti klubházból, mert sokallta a kért segítséget. Onódy Lajoshoz küldte őket, hogy kérjenek tőle helyiséget; 1958 elején egyszer össze is jöttek a Baross kávéházban, de a rendőrség rajtuk ütött, a Baráti Kör pedig ezzel megszűnt.³⁷ (A Kör elnökségének egy másik tagja nem kifejezetten Weidemann, hanem az egyesület teljes vezetését hibáztatta azért, mert semmiféle segítséget sem nyújtottak „a huligán ellenséges elemek” leszerelésére, a sportszerű szurkolás biztosítására.³⁸)

Weidemann Károly maga is elmondta, hogy semmilyen kapcsolatot nem tartott a B-középpel, sohasem érdekelte őt ez a „csoporthatal”, és „kölcsonös unszimpatia” volt köztük. Tudott a Baráti Kör hétfői összejöveteleiről, azokat – a szurkolók nevelése érdekében – 1951-ben a Kinizsi vezetése és a fővárosi sporthatóság kezdeményezte. Weidemann soha nem tapasztalt ellenséges politikai megnyilvánulást a ferencvárosi drukkerok részéről, amit annak tulajdonított, hogy a mérkőzéseken nem a szurkolók, hanem a vezetők és újságírók körében tartózkodott. Néhányszor persze fülébe jutott, hogy fradisták nem megengedhető kijelentéseket tettek, és amikor komolyabb rendbontás tervéről értesült, azonnal intézkedett. Visszautasította Bauer Miklós és Ujváry László állítását, miszerint ő tudott volna a B-középben elhangzó rendszerellenes megnyilvánulásokról, és hogy figyelmeztette volna a szurkolókat a fokozott rendőri jelenlétre vagy a lelátón helyet foglaló nyomozókra.³⁹

Az ügy vizsgálója, Erdős Béla őrnagy december elején kénytelen volt elismerni, hogy az FTC meccsein történt rendbontások szervezőit, eszmei irányítóit nem sikerült felderíteni. Egy odavetett megjegyzése („ha voltak ilyenek”) alapján mintha már nem is lett volna annyira biztos, hogy azok a szervezők és irányítók léteztek egyáltalán. A drukkerok szervezettségére vonatkozóan egyetlen dolgot sikerült „bizonyítani”: a hétfői értekezleteken megbeszélték, hogy melyik mérkőzésre mennek ki legközelebb, és közösen vásárolták meg a belépőt a futballcsapat mérkőzéseire, így a Baráti Kör tagjai egy tömbben tudtak „tömörülni”. Az őrnagy szerint a vizsgálat kudarcának oka abban keresendő, hogy 1958-ban „minden előzetes operatív munka nélkül” oszlatták fel a Baráti Kört, rendőri intézkedésekkel szétverték a lelátókon az ellenséges csoportokat, így a hangadók már nem is járnak mérkőzésekre.

³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-147359/2. 183–187. Eperjesi Ervin tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. december 15.

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 173–176. Bauer Miklós tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. november 29. Uo. 177–184. Bauer Miklós tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. december 5.

³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-147359/2. 88–93. Dancs Károly tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. december 6.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 71–77. Jegyzőkönyv Weidemann Károly 7. kihallgatásáról, 1961. december 15. Vö. ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 133. Kihallgatási terv Weidemann Károly 7. kihallgatására, 1961. december 15.

Miután nem sikerült bizonyítani, hogy Weidemann Károly irányította volna a ferencvárosi szurkolókat, Erdős megváltoztatta a koncepciót, és immár azzal vádolta, hogy párttitkárként nem lépett fel a B-középben jelentkező káros jelenségek ellen, és ezzel passzív segítséget nyújtott az ellenséges tevékenységhez. Már nem az volt a baj, hogy egy fasiszta csoportosulás irányított, hanem az, hogy távol maradt attól, sőt, ő maga nevezte „fasiszta bandának” a Baráti Kört, „amivel azt érte el, hogy a néhány becsületes ember, aki eddig látogatta a B. K.-értekezleteket, távol tartotta magát ettől a csoportosulástól, így a B. K. szabad területe lett az ellenséges tevékenységnek”. Talán említeni sem érdemes, hogy ezt az elképesztő logikájú következtetést (a B-közép azért vált „fasisztává”, mert a párttitkár annak nevezte) egyetlen tanúvallomás sem támasztotta alá. A nyomozás emellett arra az eredményre jutott, hogy a ferencvárosi szurkolók körében általánosan elterjedt vélemény, miszerint a klubot elnyomják, nem spontán módon alakult ki, hanem Weidemann 1951 és 1955 között bokszmeccseken tett durva kirohanásai óta van napirenden. Az FTC elnyomottságáról szóló jelszó alkalmas arra, hogy szurkolás ürügyén ellenséges hangulatot teremtsenek vele, közvetve tehát mégiscsak Weidemann Károly okolható az FTC mérközéseiben kiobbant nyílt tüntetésekért, amelyek során antiszemita és más ellenséges kijelentések is elhangzottak.⁴⁰

A megváltozott vizsgálati koncepciónak megfelelően a nyomozást lezáró határozatban szó sem esik a ferencvárosi szurkolókról és az általuk elkövetett rendbontásokról.⁴¹ Az FTC-ben zajló ellenséges tevékenység kapcsán felvett 26 tanúvallomásból az ügyésznek, majd a bíróságnak megküldött anyagba is mindössze hat került be (az ezeken kívül készített 32 tanúkihallgatási jegyzőkönyvből 25-öt küldtek tovább), és ezekből is csak Bauer Miklós két vallomása szólt kifejezetten a B-középről.⁴² Ennek ellenére Weidemann Károly az ügyesség előtt sokat beszélt a Baráti Körről. Miután vallomását folyamatos szöveggént rögzítették, nem tudni, hogy az ügyész kérdezte-e erről, vagy – helyzetéből adódóan – a vádlott nem érzékelte, hogy a szurkolókkal kapcsolatos problémák jelentőségüket veszítették az ellene folyó eljárásban.⁴³ A vádirat mindenestre a belügyi verziónál aktívabb szerepet tulajdonított Weidemannnak. Eszerint ugyanis a Baráti Kör mint „a sportclub szurkolóinak fasiszta szervezete” a különböző mérközéseken „botrányos magatartást tanúsított, ellenforradalmi jelszavakat kiabált, nyíltan tüntetett a népi demokratikus államrend ellen”. A vezetője, Bauer Miklós rendszeresen tájékoztatta az előkészületekről Weidemannt, ő azonban minden esetben elhárította a közbelépést – a megfogalmazás alapján úgy tűnik, mintha a párttitkár hallgatólagosan tudomásul vette volna az ellenséges akciók megszervezését.⁴⁴

Az ügyesség által a bírósági tárgyalásra idézendő tíz tanú közül már csak Bauer Miklós volt az, akit eredetileg a Baráti Kör miatt hallgattak meg. Egy másik tanúhoz hasonlóan azonban ő sem jelent meg a Fővárosi Bíróság előtt; mivel mindkettejüket hálózati személy-

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 110–112. Jelentés Weidemann Károly (FTC) ügyében, 1961. december 9. Vö. Uo. 113–115. Jelentés Weidemann Károly ügyében, 1961. december 11.

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 191. Határozat a nyomozás befejezéséről, 1962. január 15. Lásd még: ÁBTL 1.6. II/8. monográfiák. 4/d. kötet. 113–116. Javaslat Weidemann Károly ügyének lezárására, 1962. január 11. Uo. 121/a–121/i. Értékelő-összefoglaló jelentés Weidemann Károly ügyében, 1962. február 16.

⁴² BFL XXV. 60. e. 04/1962. 5–258. 10-52551/1961. Vizsgálati dosszié Weidemann Károly terhelt ügyében.

⁴³ BFL XXV. 60. e. 04/1962. 31–33. Tük. 04/1962. Jegyzőkönyv Weidemann Károly gyanúsított ki hallgatásáról, 1962. február 20.

⁴⁴ BFL XXV. 60. e. 04/1962. 7–9. Tük. B. 04/1962. Vádirat Weidemann Károly ellen, 1962. február 23.

ként tartották nyilván, ennek oka bizonyára az volt, hogy – lebukásukat elkerülendő – az állambiztonság kivonta embereit az eljárásból. Ennek is köszönhető, hogy a tárgyalás során a szurkolói rendbontások és a B-közép ügyei alig kerültek szóba, jóformán csak Ujváry László és Harsányi Pál tett azokról említést (a nyomozati vallomásukhoz hasonlóan).⁴⁵ Az 1962. április 12-én meghozott elsőfokú ítélet tényállásába ugyan bekerült, hogy a vádlott „eltúrta”, hogy az FTC Baráti Körébe, melynek „tagjai nagy részben becsületes, demokratikus és sportszerető emberek”, befurakodjanak fasiszta elemek, akikről tudta, hogy irányítói a mérkőzések alatti és utáni tüntetéseknek, a rendbontásokhoz való aktív vagy passzív segítségnyújtás vádjá alól azonban gyakorlatilag felmentették. A bíróság elfogadta Weidemann védekezését, miszerint nem állt módjában elejét venni a rendzavarásoknak, hiszen „egyetlen sportvezető sem tudja megakadályozni, hogy fasiszta egyének sportrendezvényeket kihasználva provokációkat kövessenek el”. Azért sikerült kapcsolatot teremteni Weidemann és a drukkerok ellenséges kijelentései között. Az ítélet szerint a vádlott az MTK csapatát libásoknak és batyusoknak nevezte, „mint ahogy ezt az FTC egyes fasiszta szurkolói szokták nevezni”, illetve széles körben hangoztatta, hogy a kormányzat elnyomja a Fradit, ami alapot adott „a politikailag kellően nem érett szurkolótábornak, hogy ellenségesen viselkedjenek a népi demokratikus rendszerrel szemben”. (Azt tehát már nem állították, hogy ő lett volna az ilyen jellegű kijelentések ősforrása.)⁴⁶

A jogerős ítéletet meghozó Legfelsőbb Bíróság már csak azt látta bizonyítottnak, hogy Weidemann többek előtt, de csak egy alkalommal (tehát nem „a legszélesebb körökben” és „állandóan”, mint első fokon megállapították) tett olyan kijelentést, hogy könnyű a Vasasnak, míg az FTC-nek nehéz a helyzete, mert elnyomják őket (így általában, tehát a kormányzatra nem utalt), ám úgy ítélték meg, ez, továbbá az MTK-ra tett megjegyzése sem minősül izgatásnak. A másodfokú bíróság emellett a tényállásból is kivette a vádlottnak a B-középpel kapcsolatos magatartására vonatkozó megállapításokat. Weidemann Károlyt az 1945 előtti jobboldali múltja, a pártra tett drasztikus (állítása és a tanúk többsége szerint is humorosnak szánt) kijelentései, illetve a lakásán tárolt, ellenségesnek tekintett irományok miatt népi demokratikus államrend ellen folytatólagosan elkövetett gyűlöletre izgatásban találták bűnösnek. Ezért, továbbá egyéb (köztörvényes) bűncselekmény elkövetése miatt – az első fokon kiszabott három év és hat hónapot csökkentve – kettő év börtönbüntetést szabtak ki rá.⁴⁷

A Weidemann Károly elleni eljárás kezdeti, rendőrségi szakasza sok hasonlóságot mutatott az ötvenes évek koncepciók eljárásaival. Az 1956 előtti gyakorlatnak megfelelően például Erdős Béla vizsgáló elkészítette a vádiratot is, amelyet a „hivatalos” vádirat híven követett, bizonyos szakaszokat szó szerint is átvéve abból.⁴⁸ Ujváry László és Harsányi Pál arról be-

⁴⁵ BFL XXV. 4. f. 9307/1962. 304–327. TB. II. 9307/1962/4. Jegyzőkönyv a Weidemann Károly elleni bűnügyben tartott zárt tárgyalásról, 1962. április 6. Uo. 328–343. TB. II. 9307/1962/5. Jegyzőkönyv a Weidemann Károly elleni bűnügyben tartott zárt tárgyalásról, 1962. április 9.

⁴⁶ BFL XXV. 4. f. 9307/1962. 349–360. TB. II. 9307/1962/6. Ítélet Weidemann Károly elleni bűnügyben, 1962. április 12.

⁴⁷ BFL XXV. 4. f. 9307/1962. 380–386. T. Bf. III. 28/1962/12. Ítélet a Weidemann Károly ellen indított bűnügyben, 1962. július 3.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 194–198. Vádirat, 1962. január 19. Az ügyészégi iratok között megtalálható ennek kézzel javított, kiegészített változata, ami egyértelműen mutatja, hogy a hivatalos vádirat ennek átdolgozásával született meg: BFL XXV. 60. e. 04/1962. 2–6.

széltek, hogy 1961. tavaszi vallomásaikat a rendőrök kényszerítették ki.⁴⁹ (Az persze nem zárható ki, hogy mindez csak megmagyarázkodás volt a részükről.) Mindent egybevetve azonban a hatvanas évek elején már nem lehetett egy a Rákosi-korszakra emlékeztető koncepció eljárását lefolytatni, legfőképpen azért nem, mert maga Weidemann nem vállalta a pártba befurakodott reakciós elem szerepét. És nem is tudták erre kényszeríteni, nincs jele ugyanis annak, hogy fizikai erőszak alkalmazásával próbáltak volna beismerő vallomást kicsikarni tőle, fogdatársának „csak” arra panaszkodott, hogy kihallgatója durván viselkedett vele, és pofonnal is fenyegette.⁵⁰

A nyomozás sokkal inkább magán viseli az 1956-os forradalom leverését követő megtorlás fő jellemzőit. „Céltudatos, operatív és vizsgálati munkát kell folytatni annak érdekében, hogy dokumentumokkal bebizonyítsuk az imperialisták tevékenysége és az október 23-án kezdődött ellenforradalom közti szoros összefüggést. Különösen fontos bebizonyítani, az október 23-i tüntetés nem ösztönösen robbant ki, hanem azt előzőleg megszervezték” – szabták meg a forradalom leverése után újjászervezett politikai rendőrség egyik legfontosabb feladatát 1957 elején.⁵¹ A restaurálódó pártállami vezetés és titkosszolgálat megalapozta a győzödére, hogy az „ellenforradalom” nem spontán módon, hanem az ellenséges erők aknamunkájának eredményeként robbant ki. A Weidemann-ügy arról tanúskodik, hogy a politikai rendőrség az FTC mérkőzésein (elsősorban a labdarúgó- és jégkorongmeccsen) kitört balhékat az „ellenforradalomhoz” hasonlóan interpretálta. A rendbontásokra nem úgy tekintettek, mint a „stadionbeli strukturális kényszerhelyzet” egy olyan variációjára, „amelynek során az adott ellenféllel szemben mélyen rögzült, szélsőségesen diszkriminatív identitáselemek lendülnek mozgásba”,⁵² hanem sokkal inkább a Ferencvárosban tömörült ellenséges erők előre kitervelt, megszervezett és a háttérből irányított akciójára.

Ezt a narratívát nem a Weidemann Károly elleni eljárás során előkerült bizonyítékok alapján alkotta meg a politikai rendőrség, az már Weidemann letartóztatása előtt készen állt. A hatóságok sem a megtorlás során birtokukba került információk alapján jutottak arra a következtetésre, hogy 1956-ban ellenforradalom zajlott Magyarországon, éppen fordítva, előbb megalkották az „ellenforradalom” történetét, amelybe belehelyezve értelmezhető, jelentéssel ruházhatták fel a büntetőeljárások során feltárt tényeket. Ez volt a helyzet ebben az esetben is. Láthattuk, hogy az 1959-es és 1960-as zavargásokat „Bakos Miklós” tartótisztje azonnal fasiszta provokációként interpretálta, nyilván azért, mert az értelmezéshez rendelkezésére állt egy előzetes történet, *imaginárius*, amelybe a történeteket bele tudta illeszteni. A politikai rendőrség minden igyekezete arra irányult, hogy ezt az előzetesen kialakított koncepciót alátámassza, inkább kisebb, mint nagyobb sikerrel. Gyakorlatilag csak Ujváry László vallomása illett bele a képbe, és sem a titkos, sem a nyílt nyomozás során nem sikerült olyan tényre bukkanni vagy konstruálni, amely megerősítette volna a sportoló által elmondottakat. Ennek köszönhetően aztán, a többi tanúvallomással összevetve, Ujváry elbeszélése már-már fantasztikusnak hat. Már ha valóban a saját elbeszélésé-

⁴⁹ ÁBTL 3.1.2. M-34523/2. 282–284. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1961. december 23. Uo. 287–288. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1962. január 2. BFL XXV. 4. f. 9307/1962. 328–343. TB. II. 9307/1962/5. Jegyzőkönyv a Weidemann Károly elleni bűnügyben tartott zárt tárgyalásról, 1962. április 9. (Harsányi Pál vallomása.) ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 158. Szücs Lajos fogdaügynök jelentése, 1961. december 12.

⁵⁰ ÁBTL V-147395/3. 169–180. Szücs Lajos fogdaügynök jelentése, 1962. január 11.

⁵¹ MNL OL XIX-B-1-ai 28/a/1957. 7-321/1957. Jelentés a Politikai Nyomozó Főosztály 1956. november 8-tól 1957. február 1-ig végzett munkájáról és feladatairól, 1957. febr. 8.

⁵² Hadas Miklós – Karády Viktor: *Futball és társadalmi identitás*. Replika, 17–18. köt. (1995) 108.

ről van szó, és 1961 elején tett vallomása nem a politikai rendőrség képzelőtehetségének bizonyítéka.

Bár kevésbé látványos, de valamivel nagyobb sikert hozott a vizsgálat másik iránya: a sportmezőben természetesnek tekinthető jelenségeket kiszakították eredeti kontextusukból, és politikai mezőbe helyezve politikai tettként értelmezték azokat. Láthattuk, miként törekedtek arra, hogy a közös szurkolást ellenséges szervezkedéssé változtassák. (Nemcsak a nézőtérén, hanem a pályán történeteket is átértelmezték: Simon László jégkorongozótól megkérdezték, hogy az 1960. márciusi, Dózsa elleni meccsen, amely a bajnoki címről döntött, és ennek megfelelően igen durva játékot hozott, ki adott utasítást az ellenfél – a belügy csapata! – játékosai elleni szándékos szabálytalanságokra. Simon láthatóan nem értette a kérdést, és azt válaszolta, hogy senki sem utasította őket, ez egy kemény játék, ők kemény játékosok, akik mindent megtesznek a győzelemért. Ha esetleg valaki hibás, az csak az edzőjük lehetett, aki nem szólt rájuk.⁵³)

Miután a rendbontásokat előre megszervezett provokációknak tekintették, a nyomozók szervezett csoportokat kerestek a drukkerék között, de a lelátón együtt szurkolók a pályáról távozva eltűntek előlük, megfoghatatlanná váltak a számukra. Egyetlen kivétel a Baráti Kör volt. Minden bizonnyal ez magyarázza, hogy miért került az 1959-ben és 1960-ban történt tüntetések miatt indított nyomozás középpontjába az 1958-ban feloszlott szurkolói szervezet. Pedig, mint láttuk, a nyomozást végzők is elismerték, hogy a Baráti Kör korábbi hangadói a nyílt rendőri intézkedések következtében a pálya közelébe sem merészkedtek. A B-közép felől nézve viszont érthetetlen volt, miként került a képbe Weidemann Károly, hiszen arról az állambiztonságnak tudnia kellett, hogy milyen volt a viszonyuk. Erről, ha más nem, „Bakos Miklós” fedőnéven maga Bauer tájékoztatta a BRFK politikai nyomozó szervét (amely az eljárás során mindvégig szorosan együttműködött a vizsgálati osztállyal).⁵⁴ 1960 nyarán például, amikor Onódy Lajos névtelen levelet akart íratni vele Weidemann Károly ellen, tartótisztje arra utasította ügynökét, „közölje Onódyval, hogy mivel közte és Weidemann között már régebbi keletű közismert nézeteltérés van”, nem vállalhatja a dolgot, mert azonnal ráterelődné a gyanú.⁵⁵ Ujváry vallomása azonban jobban illett az állambiztonság elképzelésébe, így amikor 1961 áprilisában „Bakos” utasításra felkereste Weidemannt (mondvacsínált ürüggyel segítséget kellett kérnie), és az rögtön saját ügyvédjéhez küldte, a tartótiszt (ezúttal egy másik) ezt „érdekesnek” találta, mert „alátámasztja azt a feltevést, hogy közvetlen kapcsolata W-nak”.⁵⁶

Az egyik tanú még a bíróság előtt is hosszasan fejtegette, hogy Weidemann mennyire ellenséges volt a szurkolókkal szemben, szemétnak és trágyadombnak nevezte őket, a legtöbb nézőt vonzó labdarúgást pedig „szinte gyűlölte”. E mondat mellé (talán a másodfokú eljárás során) ceruzával valaki a következő, szarkasztikus megjegyzést írta: „Ez nagy baj és főbűn.”⁵⁷ Talán valóban az volt. A Fradi labdarúgó szakosztályát ugyanis az a széles kapcsolati hálóval rendelkező Onódy Lajos vezette, aki – mint láttuk – a politikai rendőrségen lévő ismerősét is felhasználva már 1960-ban lépéseket tett Weidemann eltávolítására. Lehetséges, hogy ennek az eredménye volt Weidemann 1961-es letartóztatása. A sors fintora,

⁵³ ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 125–128. Simon László tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. november 4.

⁵⁴ Lásd például a vallomásával megegyező jelentését: ÁBTL 3.1.2. M-34523/1. 458–459. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1961. május 22.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.2. M-34523/1. 59–60. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1960. június 25.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.2. M-34523/1. 404–406. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1961. április 9.

⁵⁷ BFL XXV. 4. f. 9307/1962. 304–327. TB. II. 9307/1962/4. Jegyzőkönyv a Weidemann Károly elleni bűnügyben tartott zárt tárgyalásról, 1962. április 6. (Nagymarosi László vallomása.)

hogy pár évvel később Onódy is egy hasonló jellegű koncepciós eljárás áldozatává vált.⁵⁸ A nyomozást végzők egyébként 1961 végén felvetették, hogy Onódy személyét is be lehetne vonni az ügybe, mert ő kezdeményezte, hogy az 1955-ös bécsi tornán a Kinizsi zöld-fehér mezben játsszon, illetve amikor a Baráti Kört kitiltották – ebben az összefüggésben meg sem említik, hogy éppen Weidemann tiltotta ki – az Üllői útról, helyet biztosított nekik a Baross kávéházban.⁵⁹

Bárhogy is volt, a politikai rendőrségen úgy látták, Weidemann – „fasiszta” előélete miatt – alkalmas a szervező és irányító szerepének a betöltésére. Ráadásul személye magyarázatot adhatott az állambiztonság kudarcaira is: hosszú ideig azért nem sikerült a rendbontások igazi felelősét megtalálni, mert az a klubvezetésben és a pártban betöltött funkcióit használta fel üzelmei fedezésére. Az eljárás során keletkezett szövegek ellenségként jelenítették meg: kispolgári származású, alkalmi munkából élt, egy zsidó kereskedő strómanja volt, 1945 előtt jobboldali pártokhoz és szervezetekhez csatlakozott, fasiszta sajtótermékeket tartott a lakásán, ellenséges kijelentéseket tett stb. – ilyen háttérrel 1945-ben nem belépett, hanem befurakodott a kommunista pártba. (A nyomozást vezető Erdős Béla így jellemezte: „...fegyelmi magatartása ellen különösebb kifogás nem merült fel. Ügyével kapcsolatban a vizsgálat tartalma alatt mindvégig konokul tagadott, alattomos, kétszínű, gerinctelen embernek ismertük meg.”⁶⁰)

Azzal, hogy 1961-ben ellenséggé nyilvánították, életének minden korábbi mozzanata átértelmeződött és gyanússá vált a hatóságok szemében. Ennek jellemző példája az Ujváry Lászlóhoz intézett kérdés: vajon honnan tudhatott Weidemann a mérkőzések előtti fokozott rendőri készültségről? A válasz szerint a klubvezetőnek sok barátja volt a rendőrségen, bárkitől kaphatott információt, már csak azért is, mert párttitkárként megbíztak benne.⁶¹ Az természetesen fel sem merülhetett, hogy a klub elnökhelyetteseként és párttitkárként hivatalból is tájékoztathatták a meccsek rendőri biztosításáról – ebben a történetben ő ellenség, a másik oldalon állt, így nem lehetett hivatalos kapcsolata a rendőrséggel.

Weidemann Károly – mondani sem kell – másképp jelenítette meg magát: hangsúlyozta, hogy apja a húszas évek elején tönkrement, és utána nem önálló iparosként, hanem segédként dolgozott, negligálta a jobboldali szervezetekhez fűződő kapcsolatát és így tovább. Elmondta, hogy a harmincas évektől tevékenykedett az FTC-ben, előbb öklölvívóként, majd segédedzőként. 1950-ben az ÉDOSZ sportosztályának politikai munkatársa lett (kiemelte, hogy annak vezetője, Száraz István hívására, aki ma a szakszervezet titkára). 1955-ben visszasikerült a klubhoz (ahol már korábban párttitkár lett). Letartóztatásáig itt dolgozott mint ügyvezető, „lényegében az ÉDOSZ alkalmazottja” – tette hozzá.⁶² Weidemann tehát igyekezett eltávolítani magát a problémás FTC-től, és önmagát kommunista szakszervezeti funkcionáriusként jelenítette meg, aki nem az egyesületet képviselte a pártban, hanem a pártot az egyesületben.⁶³ Egyébként pár évvel korábban még ez volt személyének hivatalos olvasa-

⁵⁸ Tischler János: *Az Onódy-ügy, 1964.* In: „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. Szerk. Rainer M. János. Budapest, 2004. 239–271.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 110–112. Jelentés Weidemann Károly (FTC) ügyében, 1961. december 9.

⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-147359/2. Jellemzés, 1962. január 25.

⁶¹ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 68–73. Jegyzőkönyv Ujváry László 4. kihallgatásáról, 1961. április 25.

⁶² ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 46–48. Jegyzőkönyv Weidemann Károly első kihallgatásáról, 1961. november 2.

⁶³ A hivatalos szövegekben elsikkad, hogy szakszervezeti alkalmazott volt, sőt az ügy lezárására tett 1962. január 11-i javaslat Weidemann életrajzában meg sem említi, hogy az ÉDOSZ-hoz került,

ta is. Amikor 1958 közepén a budapesti pártvezetés megerősítette ügyvezetői beosztásában, az erre vonatkozó előterjesztés úgy fogalmaz: „1945-től az FTC-ben dolgozott a Kommunista Párt képviselőjében”.⁶⁴ (Pár hónap múlva Weidemann Károlyt, bár a klub vezetésében maradt, felmentették az ügyvezetői funkcióból, és Bédi Jánost nevezték ki az FTC elnökének.⁶⁵)

Weidemann Károly – amennyire ez megállapítható – sohasem helyezte a Fradi érdekeit a párt érdekei elé. Azt több tanú is vallotta, hogy rossz sportvezető (*nota bene* rossz fradista)⁶⁶ volt, azt azonban szinte senki, hogy szemben állt volna a rendszerrel.⁶⁷ A politikai rendőrség – a pártvezetés jóváhagyásával – mégis a fradista szerepét osztotta rá, amit ő végképp nem értett. Nem véletlen, hogy a fogdában azt a megjegyzést tette, hogy „ő 9 évig párttitkár volt, és ő nem gondolta, hogy valaha idejut”.⁶⁸ Még letartóztatása után is bízott abban, hogy baráti kapcsolatai segítségével kiszabadul, december közepétől azonban már úgy látta, nem ússza meg büntetés nélkül.⁶⁹ Úgy tűnik, voltak még befolyásosabb emberek, akik a vesztét kívánták.

Azt természetesen sohasem fogjuk megtudni, hogy Weidemann Károly „valójában” milyen politikai meggyőződéssel rendelkezett 1945 előtt, és mennyire volt „őszinte” az 1945-ös belépése a kommunista pártba. Az ügyében felvett vallomások alapján mindenestre úgy tűnik, hogy – bár olykor vaskos tréfákat és alpári kijelentéseket engedett meg magának – jól játszotta a kommunista funkcionárius szerepét. Egy ideig még élhetett benne a fradista, aki például a bokszmeccseken felháborodott az igazságtalannak tartott bírói ítéleteken, de később jó apparatcsikká vált, aki igyekezett a fentről érkező elvárásoknak mindenben megfelelni, és utálta a szurkolókat, mert csak problémát okoznak neki, amiért fentről esetleg dörgedelmeiben részesíthetik. Hogy milyen fradista volt Weidemann, jól mutatja, hogy elnevezte az 1956-ban visszavett régi név és a zöld-fehér szín megtartását.⁷⁰

Abban semmi meglepő nincs, hogy az általa nem kedvelt (tanúként meghallgatott) szurkolók hasonló képet alakítottak ki róla: úgy tekintettek rá, mint egy hivatalnokra, aki a „hatalmat” képviseli az egyesület vezetésében. A B-közép többsége nem is ismerte őt, és ha tudták is, kiről van szó, akkor is a kommunista kádert látták benne. Ez a hozzáállás Weidemann letartóztatása után sem változott, amin nem lehet csodálkozni, hiszen az ellen folyó eljárás nem kapott nyilvánosságot. Információk hiányában aztán a szurkolók körében olyan híresztelések kaptak lábra, hogy az egész per színjáték volt, amelyet a Fradi

mintha megszakítás nélkül a Fradinál dolgozott volna. ÁBTL 1.6. II/8. monográfiák. 4/d. kötet. 113–116.

⁶⁴ BFL XXXV. 1.a. 4/27. ő. e. Javaslat, 1958. június 14.

⁶⁵ BFL XXXV. 1.a. 4/44. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP Budapesti Végrehajtó Bizottsága üléséről, 1959. február 2.

⁶⁶ „Én szeretem az FTC-t, s igen fáj, hogy ilyen embert állítottak az élére” – mondta a bíróság előtt Nagymarosi László, aki szégyellte, hogy „az FTC és Weidemann neve együtt kell, hogy elhangozzék”. BFL XXV. 4. f. 9307/1962. 304–327. TB. II. 9307/1962/4. Jegyzőkönyv a Weidemann Károly elleni bűnügyben tartott zárt tárgyalásról, 1962. április 6.

⁶⁷ Egy szurkoló (és ÉDOSZ-alkalmazott) így jellemezte: „Úgy ismertem meg, mint aki elvtárs, és szocialista szellemet visz bele az egész FTC működésébe.” ÁBTL 3.1.9. V-147359/2. 183–187. Eperjesi Ervin tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. december 15.

⁶⁸ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 150–152. Szücs Lajos fogdaügynök jelentése, 1961. november 24.

⁶⁹ ÁBTL 3.1.9. V-147395/3. 169–180. Szücs Lajos fogdaügynök jelentése, 1962. január 11.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-147359/3. 68–73. Jegyzőkönyv Ujváry László 4. kihallgatásáról, 1961. április 25. ÁBTL 3.1.9. V-147359/1. 151–161. Ujváry László tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1961. november 18.

kompromittálásának és megszüntetésének a céljából rendeztek meg: „Az igazi cél, hogy bebizonyítsák, íme, ilyen emberek vannak az FTC-ben, és erre való hivatkozással felszámolják a klubot.” A színjátékban, állították, a vádlott is részt vett, a bírósági tárgyalás is azért volt zárt, „hogy ne lehessen észrevenni a »paklit«”.⁷¹

Weidemann Károly 1963. március 2-án feltételeesen szabadult a tököli börtönből.⁷² Pár nap múlva „Bakos” összetalálkozott vele az Üllői úti pályán, ahol az beszámolt az ellene lefolytatott vizsgálatról (a jegyzőkönyvek visszatátumozásáról, ami a bírósági tárgyaláson derült ki, a tanúk viselkedéséről stb.). Weidemann elmondása szerint ötven napig magánzárkában volt, „ahol az egyedüllét borzalmát még egy állandóan égő ötszázás lámpa növelte”.⁷³ (Élménybeszámolója ellentmond vizsgálati anyagának, mely szerint folyamatosan fogdaügynökkel figyelték meg.) Hónapokkal később viszont az FTC egyik birkózója nevetve újságolta az ügynöknek, hogy „az öreg”, azaz Weidemann nem jár sehova, „úgy be van gyuladva”.⁷⁴ Meglehet, óvatossága túlzott volt, ugyanis személye ezek után már nem érdekelte a politikai rendőrséget.

*

1962 áprilisában, a Weidemann Károly elleni peren hozott elsőfokú ítélet megszületése után, az 1960. október 24-i határozat, illetve a decemberi intézkedési tervben foglaltak végrehajtásával a fővárosi pártvezetést megszüntnek nyilvánította az „FTC-problémát”. Ezt ez esetben is egy személycseré hitelesítette: április 19-én Bédi Jánost felmentették, és a klub új elnökévé Végh Aladárt nevezték ki.⁷⁵ Ugyanakkor a politikai rendőrség távolról sem látta megoldottnak a problémát. A Weidemann elleni nyomozást összefoglaló jelentés hangsúlyozta, hogy „még mindig jelentős számú ellenséges személy tevékenykedik FTC-szurkolóként különböző helyeken”, italboltokban, eszpresszóknak, ahol a rendszer ellen izgatnak („mellékesen” azért megbeszélnek a sporteseményeket is).⁷⁶ Ezzel jelezték, hogy a hatóságoknak, mindenekelőtt természetesen az állambiztonságnak akad még dolga a Ferencváros körül. A BRFK állambiztonsági szervének feladatai között még 1963-ban is kiemelt helyen szerepelt a zöld-fehérek megfigyelése: „A fővárosban az FTC B-középpel összefüggésben megrendezésre kerülő, nagyobb tömegmegmozdulással járó rendezvényekkel kapcsolatban előzetes operatív felderítést végez az ellenséges elemek politikailag veszélyes vagy káros szándékainak, terveinek megállapítása céljából. Ezen szándékok, tervek megakadályozása érdekében preventív célból operatív és nyílt intézkedéseket hajt végre.”⁷⁷ Habár az ügyrend e pontja mellé kézzel valaki azt a megjegyzést írta, hogy a „sport nem csak az FTC”, a következő években a sport, különösen a futball területén végzett állambiztonsági munka túlnyomórészt továbbra is a ferencvárosi klubot vette célba.

És mintha a fradisták ki akarták volna érdemelni a kitüntetett figyelmet, a balhék a következő években sem maradtak el: 1963-ban a Dinamó Moszkva elleni meccsen szovjetellenes hangulatkeltésre került sor, míg 1964-ben a bajnoki címet ünnepelni kívánó tömeg csapott össze a rendőrökkel, és utcai tüntetésekre is sor került. Az előbbi pártügy lett, és

⁷¹ ÁBTL 3.1.2. M-34523/2. 419–420. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1962. április 16.

⁷² BFL XXV. 4. f. 9307/1962. 413–414. Szolgálati jegy, 1963. március 2.

⁷³ ÁBTL 3.1.2. M-34523/3. 275. „Bakos Miklós” ügynök jelentése, 1963. március 26.

⁷⁴ ÁBTL 3.1.2. M-34523/3. 393–395. „Bakos Miklós” fn. ügynök jelentése, 1963. július 22.

⁷⁵ BFL XXXV. 1. a. 4. 87. ő. e. Feljegyzés, 1962. április 20. Uo. Tájékoztató, 1962. június 8.

⁷⁶ ÁBTL 1.6. II/8. monográfiák. 4/d. kötet. 121/a–121/i. Értékelő-összefoglaló jelentés Weidemann Károly ügyében, 1962. február 16.

⁷⁷ ÁBTL 1.12.2. 221-70/1963. A BRFK Politikai Osztály ügyrendje, 1963.

nemcsak kerületi,⁷⁸ hanem a legmagasabb szinten is foglalkoztak vele: a Politikai Bizottság megállapította, „hogy komoly politikai hiba volt a Dinamó–Ferencváros mérkőzés megrendezése”.⁷⁹ Az utóbbi esetben viszont a politikai vezetés már nem volt vevő a fővárosi rendőrség „pánikkeltési” kezdeményezésére, az eset kerületi szinten maradt, Végh Aladár klubelnöki pozícióját nem ingatta meg.⁸⁰ A politika hozzáállása lassan – a politikai rendőrségé még lassabban – változni kezdett.

TIBOR TAKÁCS

The Weidemann case, 1961. Sports, power and state security service in the early years of the Kádár-regime

On 2 November 1961, the vice president of Ferencváros Sports Club (FTC) and party secretary of the society, Károly Weidemann was arrested on suspicion of subversion of the democratic state order and other crimes. We will use the process to present how the political police treated FTC, which had been a symbol of opposition both for the fans (the “people”) and the authorities (the “power”) since the end of the 1940s. Though after 1956, the club could retain both the name and the club colors restored during the revolution, and it did not have to give up its best players either, the state authorities continued to regard Ferencváros as the meeting place of “reactionary” and “fascist” elements. The secret police suspected hostile political intent behind any expression of “fradista” identity, and regarded the scandals accompanying the matches as premeditated actions organized and secretly controlled by the enemy forces clustered around the sports society.

It was in the beginning of 1961, at the latest, when the secret police turned its attention to the person of Weidemann, after receiving intelligence of his presumptive “fascist” past and subversive statements. On the basis of these, they thought Weidemann must have played the role of organizer and leader. Moreover, his person could explain why the secret police had failed before to identify the man actually responsible for the disturbances, as Weidemann could use his position in the club leadership and in the party to cover up his doings. An open investigation was launched with the consent of the top party leadership, but it failed to yield the expected results. As they considered the disturbances premeditated provocations, the investigators were looking for organized groups among the fans, but they lost traces of the FTC supporters sitting together on the stand as soon as they left the stadium. The only organized group was the Circle of Fans, but Weidemann was on openly bad terms with them. The investigation was a total failure: not even did they manage to document the manifestations of subversive political intent by the fans of Ferencváros. Though the party leadership of the capital declared the “FTC problem” resolved in the April of 1962, this failure must have played a part in why FTC continued to remain in the focus of political police activity targeting sports and especially football even in the following years.

⁷⁸ BFL XXXV. 14. a. 4/173. ó. e. Jegyzőkönyv az MSZMP IX. kerületi Végrehajtó Bizottsága üléséről, 1963. szeptember 19.

⁷⁹ MNL OL M-KS 288. f. 5/310. ó. e. Jegyzőkönyv a Politikai Bizottság munkaértekezletéről, 1963. augusztus 13.

⁸⁰ BFL XXXV. 14. a. 4/205. ó. e. Jegyzőkönyv az MSZMP IX. kerületi Végrehajtó Bizottsága üléséről, 1964. november 26. Az eseményről lásd: Takács Tibor: *Van-e ok a pánikra? A Fradi, a politikai rendőrség és a sajtó az 1960-as évek elején*. Sic Itur Ad Astra, 62. sz. (2011) 243–256.

SIPOS-ONYESTYÁK NIKOLETTA

A pártállam árnyékában

Kapitalista olimpia helyett Barátság Játékok

A 20. században a sport népszerűségénél és elterjedtségénél fogva egyre gyakrabban vált a politika eszközévé, mivel alakítói felismerték azon értékeit, melyeket stratégiai eszközként fel tudtak használni céljaik megvalósításához.

A Nemzetközi Olimpiai Bizottság (NOB) megalapításával, majd az első újkori olimpia megrendezésével Pierre de Coubertin báró olyan rendezvénysorozatot ültetett át a 20. századba, amely az ókori Görögországban szakrális jellegén túlmenően arra volt hivatott, hogy az egymással vetélkedő városállamok számára biztosítsa a *fair-play*, a test–test elleni nemes küzdelem és a béke megtartásának lehetőségét. Igaz, ez az elképzelt békeeszmény az ókorban sem valósult meg maradéktalanul, Coubertin báró mégis azt remélte, hogy az egész világra kiterjedő olimpiai mozgalom képes lehet időről időre megteremteni az egyetértést, a nemzetek közötti küzdelemben a játék és a szurkolás örömét. A 20. század embere azonban nem tudott élni ezzel a lehetőséggel, mert a nemes célkitűzések egy viharos történelmi korszak előestéjén születtek meg. E században ugyanis olyan nagy hatású ideológiai áramlatok jelentek meg, amelyek alapvetően meghatározták az évezred végének politikai folyamatait.

A 20. század második felének hidegháborús rendszerében a politikai döntések többször mélyrehatóan rengették meg a sportvilágot, nem egy esetben a nyári olimpiai játékokat is. Az olimpiai mozgalom a politikai, ideológiai, gazdasági és globalizációs folyamatok következtében a hidegháború végére morális válságba került. A NOB ugyan jelentős szerepet vállalt a nemzetközi ellentétek elsimításában, azonban így sem tudta megvédeni a mozgalmat a politika közvetlen befolyásától.

Magyarország érintettsége az 1980-as évek olimpiákat érintő politikai konfliktusaiban sportbéli és olimpiai hagyományai, valamint a szocialista blokkba való betagozódása folytán jelentős volt. A második világháború után a szocialista országokban, így Magyarországon is a sport kiemelt stratégiai területté vált. Az eredetileg civil alapokon létrejövő szervezetek és intézmények, köztük a különféle sportirányító szervezetek is a központi politikai hatalom célkitűzéseinek szolgálatába lettek állítva. A nemzeti olimpiai bizottságok autonómiája ilyen körülmények között nem volt fenntartható, így a kizárólagos hatáskörükbe tartozó döntéseket, mint például az olimpiákon való részvétel kérdése is, a politikai célok és érdekek határozták meg.

A világ megosztottságát eredményező konfliktusok régóta befolyásolták a nemzetek olimpiai részvételét. Az első csonka olimpia az antwerpeni volt 1920-ban, melyre az első világháború vesztes országait, így Magyarországot sem hívták meg. Az 1956-os melbourne-i olimpiát Hollandia, Spanyolország és Svájc bojkottálta a magyar forradalom vérbefojtása miatt, míg Kambodzsa, Egyiptom, Irak és Libanon a szuezi válság következményeként döntött a távolmaradás mellett. 1972-ben és 1976-ban számos afrikai ország fenyegette a NOB-

ot bojkottal azért, hogy vonják meg a részvétel jogát Dél-Afrikától, Rodéziától és Új-Zélandtól. 1976-ban a Kínai Népköztársaság nyomására Kanada nem engedélyezte Kínai Köztársaság néven Tajvan számára a montreáli nyári olimpiai játékokon. 1980-ban és 1984-ben a korabeli „keleti” és „nyugati blokk” (egyres) országai bojkottálták egymás olimpiai rendezvényét. 1980-ban 65 állam zárkózott el a moszkvai játékokon való részvételtől Afganisztán szovjet megszállása miatt; válaszként a Szovjetunió és 14 szövetségese bojkottálta az 1984-es Los Angeles-i olimpiai játékokat. 1988-ban Szöulban már csak néhány ország döntött a bojkott mellett, így Észak-Korea, Etiópia, Kuba és Nicaragua.

A távolmaradók leggyakrabban a rendező ország nemzetközi politikájával való egyet nem értésüket kívánták kifejezni. Az olimpiai bojkottok háttérében ugyan politikai érdekek húzódtak, de politikai célokat nem sikerült velük elérni, a sportolókat és a sportot viszont erőteljesen sújtották.

Hidegháború és olimpia

Az 1950-es évekre a II. világháború alatt még egymás oldalán harcoló nagyhatalmak közötti kapcsolatok az ideológiai megosztottság és a hidegháború kibontakozásával politikai, diplomáciai, sőt a világ bizonyos pontjain katonai csatározásoktól lettek terhesek. Az 1970-es években az Egyesült Államok és a Szovjetunió között meginduló tárgyalássorozat több nemzetközi konfliktus tekintetében átmenetileg jelentős áttörést eredményezett: a vietnámi háború befejezését, egy olyan megállapodást, amely garantálta a megosztott Berlinhez való eljutást, a szovjet befolyás jelentős mérvű csökkentését a Közel-Keleten, az arab-izraeli békefolyamat kezdetét, valamint az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezletek és a helsinki folyamat megindulását. A fegyverkezési verseny azonban a létrejövő fegyverzetkorlátozási egyezmények ellenére is tovább folyt, ahogyan az olimpiai aranyérmekért való vetélkedés intenzitása sem hagyott alább.¹ A hivatalos szocialista stratégiának megfelelően a „szovjet blokk” országai az 1976-os olimpián már az aranyérmek 57%-át tudták megszerezni.

1976 novemberében Jimmy Carter amerikai elnökké választásával kezdett a béke egyre törekényebbé válni. Az annapolisi Haditengerészeti Akadémián 1978. június 7-én megtartott beszédében ugyanis felszólította a Szovjetuniót, hogy külpolitikájában törekedjék önmérsékletre, máskülönben az Egyesült Államok készen áll akár a konfrontációra is.² A SALT-II tárgyalások során még sikerült ugyan megállapodást aláírni, de azután az új, közepes hatótávolságú SS-20-as szovjet rakéták európai telepítése, valamint 200–600 darab amerikai Pershing II-es rakéta NATO felhasználásra való felajánlása folytán a kapcsolatok újra befagytak a két ország között, amit az 1979. december 26-ai afganisztáni szovjet bevonulás tett teljessé.

Carter elnök, mivel nagyszabású geopolitikai terveket gyanított a beavatkozás mögött, egy sor megtorló intézkedést vezetett be: leállította a Szovjetunióba a gabonaszállítást, korlátozta a szovjetek halászati jogait amerikai vizeken, illetve megtiltotta új szovjet konzuli képviseletek megnyitását. Az 1980. január 23-ai beszédében hirdette meg az azóta Carter-doktrínaként jegyzett állásfoglalását, melyben először hangzott el az olimpia bojkottjának a lehetősége. „Most a Szovjetunió radikális és agresszív új lépést tett. Hatalmas erejét egy viszonylag védtelen ország ellen használja fel. Az Afganisztán elleni invázió következményei a második világháború óta a legsúlyosabb veszélyt jelenthetik a világbékére [...] A Szovjet-

¹ Kissinger, Henry: *Diplomácia*. Budapest, 1998. 732.

² Magyarics Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története*. Budapest, 2000. 413.

unióknak konkrét árat kell fizetnie agressziójáért. Mi és más országok, miközben folyik az invázió, nem folytathatjuk tovább a Szovjetunióval való kapcsolatainkat úgy, mint azelőtt. Az Olimpiai Bizottság tudomására hoztam: amíg szovjet inváziós erők vannak Afganisztánban, sem én, sem pedig az amerikai nép nem támogatja, hogy olimpiai csapatot küldjünk Moszkvába. A Szovjetunióknak rá kell ébrednie, hogy katonai erő afganisztáni bevetésével kapcsolatos döntése költséges dolog lesz számára, minden értékes politikai és gazdasági kapcsolatban...”³

Csonka olimpia – első felvonás

A XXII. Nyári Olimpiai Játékokat 1980. július 19. és augusztus 3. között rendezték meg Moszkvában, 81 ország 5217 sportolójának részvételével. (A melbourne-i játékok óta nem volt ilyen alacsony a részt vevő nemzetek száma.) A szocialista világ fővárosa nem először pályázott a játékok megrendezésére, de 1970-ben Amszterdamban még lemaradt Montreal mögött, 1974-ben a NOB 75., bécsi ülészakán azonban hatalmas fölényrel nyerte meg a szavazást, maga mögé utasítva Los Angeles városát, s kapta meg az 1980-as játékok rendezési jogát.

A Szovjetunió hatalmas erőfeszítésekkel készült az esemény megszervezésére, a szervezők számára nagyon fontos volt, hogy a bipolarissá vált világban 1980-ban nyílt először lehetőség arra, hogy szocialista ország a sport legnagyobb ünnepének házigazdájává váljon. Az előkészületek sok millió rubelt emésztettek fel, számos új és korszerű stadion épült, fejlesztették a város infrastruktúráját. (Az olimpia költségvetése az 1972-es müncheni tiszszerezésére rúgott.) A játékok előkészületei során a szovjet sportdiplomácia a világ sportéletének is meghatározó tényezőjévé vált. A szovjet sportszervek hosszú lejáratú együttműködési megállapodásokat kötöttek számos ország sportvezetőivel a világ minden részéről. Az óriási készülődés közepette viszont fél évvel a megnyitó ünnepség előtt viharfelhők kezdtek gyűlni az „olimpia egén”.

Carter amerikai elnök nagyon is komolyan gondolta, amikor januárban az olimpia bojkottjára szólított föl, bár a világ meglehetősen fanyalgással fogadta a felhívást. Ekkor még a Fehér Ház szóvivője is csillapította a kedélyeket, mondván, az elnök inkább csak figyelmeztetésnek szánta szavait. Az Egyesült Államok Olimpiai Bizottságának (USOC) elnöke, Don Miller egyenesen képtelenségnek tekintette a bojkottálást. „A bojkott képtelenség, csak akkor kerülhetne szóba, ha a rendező a játékok alapvető szabályait megsértené. Arról nem is szólva, hogy ha az elnök által tervezett bojkott létrejönne, akkor Los Angeles is aligha rendezhetné meg az 1984-ben esedékes játékokat.”⁴

Az 1980. február 13-án Lake Placidban kezdődő NOB elnökségi ülésen az olimpia politikamentességét védő lord Killanin, a szervezet még hivatalban lévő elnöke és a helyszín megváltoztatásáért küzdő amerikai külügyminiszter, Cyrus Vance között komoly vita alakult ki. Vance egyértelművé tette az amerikai kormányzat bojkott-törekvését. „Mialatt mi itt ma este összegyűlünk, óriási fenyegetésnek van kitéve a béke a világban, mely alapvető fontosságú kihívást jelent az olimpiai mozgalomra nézve [...] Ha az olimpia alapelveit figyelmen kívül lehet most hagyni, akkor a játékok jövője is veszélynek lesz kitéve [...] A megoldás az volna, ha a Játékok megrendezési jogát átruháznánk Moszkváról egy másik városra, vagy városokra ezen a nyáron [...] Mi nem fogjuk hagyni, hogy amerikai csapat részt ve-

³ Idézi: Fischer Ferenc: *A megosztott világ*. Budapest, 1992. 319.

⁴ L. Pap István: *100 éve együtt – A Nemzeti Sport első évszázadának históriás könyve*. Budapest, 2003. 141.

gyen egy más országok ügyeibe beavatkozó nemzet fővárosában tartott Olimpiai Játékokon.”⁵ A végső szavazáson azonban a jelenlévő 73 NOB képviselő, az amerikai képviselőt is beleértve, egyöntetűen a moszkvai olimpia mellett foglalt állást. A Carter-adminisztráció viszont hajthatatlannak bizonyult, és saját nemzeti olimpiai bizottságára is igyekezett nyomást gyakorolni: a kormányzati támogatás megvonásával és adóterhek kirovásával fenyegette meg a szervezetet. Ezt követően a Colorado Springsben tartott kibővített ülésükön bojkottták szavazásra a kérdést, amelyen az amerikai olimpiai bizottsági tagok 1604:797 arányban a bojkott mellett döntöttek. A hírt hivatalosan március 21-én jelentette be Carter elnök, a közvélemény 70%-a és a sajtó is egyetértett a határozattal.

Ettől kezdve az USA rendkívül erős kampányba kezdett, hogy további országokat is a bojkott mellé állítsa, és így közös erővel nehéz körülmények közé szorítsák a Szovjetuniót. Természetesen a Kreml sem hagyhatta szó nélkül az ellene folyó propagandát. Kezdetben még derűsen fogadták ugyan a felhívás hírért, Vlagyimir Popov, az olimpia szervezőbizottságának alelnöke az Izvesztyijának adott interjújában leszögezte: „Az olimpiai eszme nemes célkitűzéseit elferdítő politikai spekulációk szervezői előbb-utóbb elmerülnek az általuk kavart hullámokban.”⁶ Később, amikor felmerült annak lehetősége, hogy az olimpia szocialista országok versenyévé „alacsonyodik”, és ezzel elveszti „nemzetközi” jellegét, a szovjet kormányzat is komoly aggodalmának adott hangot.

Az amerikai diplomácia végül félsikert aratott: a távolmaradás mellett döntött 32 ország, további 33 a meghívó levélre sem válaszolt. Olyan európai hatalmakat viszont nem sikerült meggyőznie Carternek, mint Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország vagy Dánia. Ők, illetve 14 további ország ellenálltak még kormányaik akarátának is, és kiutaztak a játékokra, ahol az olimpiai zászló alatt vonultak fel, és győzelmük tiszteletére az olimpiai himnuszot játszották el. A bojkottot választó országok sportolóitól tucat számra érkeztek a NOB-hoz az egyéni nevezési kérelmek, de a szabályok nem tették lehetővé ezek elfogadását. A NOB számtalan levelet kapott magánszemélyektől és különféle társaságoktól is a bojkott tárgyában. A távolmaradók azt igyekeztek hangoztatni, hogy versenyzőik nélkül nem lesznek igazi küzdelmek, és nem születnek új rekordok Moszkvában, de a játékok alatt felállított 36 világ- és 74 olimpiai csúcs ezt a mítoszt szertefoszlatta.

Július 16-án Moszkvában tisztújító gyűlést tartott a NOB, melynek során Juan Antonio Samaranchot választották meg új elnöknek. A leköszönő vezető, az ír lord Killanin a zárónapon csípős szavakkal kommentálta az amerikai (sport)diplomáciát: „Személy szerint úgy gondolom, hogy sajnálatos az, hogy az Egyesült Államok elnöke – a sport-ügyben – nem volt tényszerűen tájékoztatva [...] Ez vezetett a hibához [...] Az amerikaiak nem értik, hogyan működik a sport. Nem értik, hogy hogyan dolgoznak a nemzeti olimpiai bizottságok. Nem értik hogyan működik a NOB. Nem értik, hogyan működnek a nemzeti és nemzetközi szövetségek [...] Szerintem másról fogalmuk sincs, mint az amerikai fociról és a baseballról, amelyek, ha szereplnének az Olimpiai Játékokon, talán most nem is lenne ez a bojkott...”⁷

1984 Los Angeles – az erő politikája

1973-ban – mint láttuk – döntés született arról, hogy az 1980-as nyári játékokat Moszkva rendezi meg, s a pályázat során az egyedüli vetélytársa Los Angeles volt. A következő olim-

⁵ Cyrus Vance beszéde a NOB elnökségi ülésen, Olimpiai Bulletin No. 148, MOB, 109.

⁶ Lásd: Pap: *100 éve együtt*, 141.

⁷ Hume, Derick L.: *The Political Olympics: Moscow, Afghanistan and 1980 U.S. Boycott*. Connecticut–London, 1990. 63.

piára azonban már nem akadt újabb jelentkező, így 1977-ben könnyedén határoztak az 1984-es nyári játékok színhelyéről, s Los Angeles kapta meg a rendezés jogát. 1980-ban Moszkvát s az olimpiai eszmét is megsértette Jimmy Carter és a hozzá csatlakozó országok sora, amikor nem utaztak el az olimpiára. 1984-ben Amerikába várták a világ legkiválóbb sportolóit olimpiai megmérettetésre.

A két nyári olimpia között eltelt négy év alatt csak a szereplők változtak, a színdarab ugyanaz maradt. Azonban amíg az Egyesült Államokban az új elnöknek, Ronald Reagannek sikerült talpra állítania a gazdaságot, és Amerika presztízse nőtt a világban, addig Leonid Brezsnyev 1982-es halálát követően sem Jurij Andropov, sem Konsztantyin Csernyenkó vezetése alatt a Szovjetunió nem volt képes megújulni. Reagan határozott célkitűzésekkel kezdte meg elnöki hivatalát: egyfelől vissza kívánta szerezni az USA vitathatatlan vezető szerepét a nyugati világban, másfelől meg akarta állítani a szovjet expanziós törekvéseket. Egyértelmű célja az volt, hogy olyan fegyverkezési versenybe kényszerítse a Szovjetuniót, amely gazdaságának összeomlásához vezethet. A kitűzött célok elérése felé vezető úton 1983. március 23-án óriási visszhangot váltott ki a „csillagháborús tervek” bejelentése, amely az űrtechnológia és a lézertechnika legmodernebb eredményeinek felhasználásával az űrben védelmi pajzs kialakítására tette (volna) képessé az Egyesült Államokat.

Nyugat-Európával ugyanakkor nem volt feszültségmentes az Egyesült Államok viszonya. Az európai szövetségesekben nagy riadalmat keltett Reagan elnök azon bejelentése, hogy amíg Nyugat-Európa nem járul hozzá nagyobb mértékben a NATO kiadásaihoz, addig az USA nem növeli haderejét a kontinensen. Európában csalódást okozott, hogy a 1970-es évek enyhülési politikája zsákutcába jutott, most pedig saját biztonságukat sem látták már garantálva. A nyugati országoknak szükségük volt az Egyesült Államok katonai ereje általi védelemre, ugyanakkor egyes államok, mint Franciaország vagy az NSZK el akarták kerülni az Amerikától való függést, ezért igyekeztek nagyobb önállóságot mutatni külpolitikájuk alakításában. Az európai érdekek ily módon némiképp összeegyeztethetetlené váltak egymással, és főleg az Egyesült Államok terveivel.

Nagymértékben javultak viszont Washington diplomáciai kapcsolatai Pekinggel. Már egyes nemzetközi konfliktusok megítélésében is sikerült egy oldalra állniuk, a két állam például közös nevezőre jutott abban, hogy Pakisztánt támogassák a szovjetbarát (el nem kötelezett) Indiával szemben. 1984 januárjában Cso Ce-jang miniszterelnök látogatást tett az Egyesült Államokban, s ezt Reagan elnök áprilisban viszonzta.⁸

Az ismét fagyossá váló szovjet–amerikai kapcsolatokat viszont legjobban az mutatja, hogy 1979 júniusa és 1984 szeptembere között nem került sor az amerikai elnök és a szovjet pártfőtitkár találkozására, a fegyverzetcsökkentési tárgyalások mind kudarcba fulladtak, újra előtérbe került a hidegháborús retorika és propaganda. Mindez ezúttal a Szovjetunió számára okozott nagyobb nehézségeket. Afganisztánban állóháború alakult ki, melyben a szovjet hadsereg egyre kilátástalanabb helyzetbe került, Lengyelországban belpolitikai válság bontakozott ki, a kommunistákkal szemben szerveződő mozgalmak hatására 1981 novemberében Jaruzelski tábornok rendkívüli állapotot és katonai diktatúrát vezetett be, a szovjet beavatkozás viszont ezúttal elmaradt. A szovjet gazdaság a fegyverkezési verseny miatt hatalmas kiadásokra kényszerült, ezzel párhuzamosan a kelet-közép-európai országok adósságállománya is drasztikusan megnőtt, melynek hatására a gazdasági mellett társadalmi válság is kezdett kibontakozni Európa keleti felében. A szovjet birodalom történelme során ritkán került olyan válságos állapotba, mint 1984-ben.⁹ Az afganisztáni hábo-

⁸ Fischer Ferenc: *Megosztott világ*. Budapest, 1992. 335.

⁹ Fischer: *Megosztott világ*, 336.

rú, amely már csaknem fél évtizede emésztette az anyagi, emberi és politikai erőforrásokat, teljesen értelmetlennek bizonyult, ráadásul kimenekülni sem lehetett belőle. Lengyelországban a katonai diktatúra sem tudta eltíporni az ellenzékiekből alakult Szolidaritásmozgalmat. A fegyverkezési versenyben megbomlott az USA és a Szovjetunió közötti egyensúly, nem tudták megakadályozni a nyugati Pershing-rakéták Európa területére történő viszonttelepítését. A hadi elektronika óriási léptékű fejlődésével a szovjet tudomány már végképp nem tudott lépést tartani.

Ebben a szorongató helyzetben a szovjet hatalomnak szüksége volt kitörési pontra. Egy olyan „gesztusra”, ami nem kerül sokba, nem kockázatos, mint például egy háború, mégis elég sokkoló hatású ahhoz, hogy a világ felfigyeljen rá. Egy olyan lépésre volt szüksége, amely egyszerre tudatja mind a szövetségeseikkel, mind az ellenfelekkel, hogy a Szovjetunió hatalma még megkérdőjelezhetetlen. A Los Angeles-i olimpia bojkottja mindezekre tökéletesen alkalmas volt, sőt titkon talán még abban is reménykedtek, hogy Reagan belebukik a presztízsveszteségbe, és 1985 januárjától esetleg egy puhább fából faragott demokratával folytathatják a nagy történelmi sakkjátszmát. S elképzelhető az is, hogy a bojkott üzenet volt a hazai békétlenkedőknek, akik makacsul reformokat sürgettek.¹⁰

A házigazda Los Angeles és a NOB törekvései

1984. július 28. – augusztus 12. között Los Angeles adott otthont a XXIII. Nyári Olimpiai Játékoknak, de a résztvevők listája ezúttal sem volt teljes. A forgatókönyv hasonló volt a négy évvel korábbi eseményekhez, azonban az év májusáig semmilyen formában sem merült fel a bojkott lehetőségé, nem voltak előzetes fenyegetések sem.

A szervezőbizottság elnöke, Peter Ueberroth komoly erőfeszítéseket tett mind gazdasági, mind politikai szempontból, hogy sikeres, emlékezetes olimpia jöhessen létre. Mivel a korábbi idők veszteséges játékeinak emléke még erősen élt a politikai vezetésben, az amerikai kormányzat nem vállalta a rendezés pénzügyi finanszírozását. Így került a megvalósítás magánkézbe, s az olimpia megrendezése a szervezők számára gazdasági kihívássá vált, ezért különböző ötleteket, újdonságokat vetettek be. A pénzügyi nehézségek leküzdése érdekében itt került sor először arra, hogy az olimpiai fáklyafutást 1000 yardonként eladták, a nagy érdeklődésre való tekintettel még a távot is meg kellett mesterségesen hosszabbítani. A televíziós jogdíjakból származó bevételek tovább növelték a felhasználható forrásokat.¹¹ Jelentős szponzorokat sikerült megnyerni, az American Express, a Canont, a Coca-Colat, az IBM-et, a Snickerst és a Sanyot, valamint kijelöltek 43 céget, melyek az olimpia hivatalos termékeit árusíthatták, de ezért jogdíjat kellett fizetniük.¹²

A rendezési, gazdasági feltételek megteremtése mellett a részvétellel kapcsolatban is komoly aggodalmak fogalmazódhattak meg a szervezőkben, hiszen gyaníthatták, az 1980-as bojkott után a Szovjetunió nem fogja szó nélkül hagyni a négy évvel korábbi sértést. A teljes olimpia érdekében Ueberroth többször is találkozót kért a szovjet főtitkártól, Konsztantyin Csernyenkó azonban ezeket sorra elutasította. A rideg viszonyt tovább rontotta egy váratlan incidens: 1983 augusztusában a Szovjetunió légterében lelőttek egy dél-koreai repülőgépet. Ezt követően Reagan elnök megszavaztatta Kaliforniában a törvényhozó testülettel, hogy nyilvánítsák nem-kívánatos személyeknek a szovjet állampolgárokat az

¹⁰ Onyestyák Nikoletta: *Út a bipoláris világból az új világrendbe – Sport, politika és diplomácia az 1970-es évektől*. Szakdolgozat. Corvinus Egyetem, Budapest, 2006. 47.

¹¹ Takács Ferenc: *Száz év olimpia*. Budapest, 2000. 27.

¹² Guttman, Allen: *The Olympics*. Urbana–Chicago, 2002. 160.

államban. Az Egyesült Államok Olimpiai Bizottsága ugyanakkor erősen bírálta a Reagan által „kikényszerített” döntést, mert az olimpiai mozgalom számára károsnak ítélték azt. A szópárba Ueberroth is bekapcsolódott, és kijelentette, hogy minden erőfeszítést meg kell tenni annak érdekében, hogy politikai szándékból ne büntethessék a sportolókat.¹³ Reagan elnök végül engedett a nyomásnak, és visszavonták a határozatot.

1984 januárjában Samaranch elnöknek sikerült tárgyalóasztalhoz ültetnie a szovjet és az amerikai olimpiai bizottságok vezetőit, hogy az addig még tisztázatlan kérdéseket vitassák meg. Marat Gramov, a szovjet delegáció vezetője a megbeszélés után úgy nyilatkozott, hogy sikerült megtalálniuk a közös nyelvet az olimpia szervezőivel, és ennek jegyében egy szerződést is aláírtak. A megállapodás kedvezményeket biztosított a szovjet csapat részére: kimondta, hogy a Szovjetunió versenyzői költségmentesen lakhatnak az olimpia alatt, saját repülőgéppel érkezhettek a játékokra, számukra az akkreditációs kártya vízumként is szolgál, valamint szovjet hajó is horgonyozhat Los Angeles kikötőjében. Megállapodtak abban is, hogy a Szovjetunió április 24-ig fog véglegesen nyilatkozni az olimpiai részvételről.¹⁴ A megegyezés létrejötté komoly eredménynek számított, ugyanis a Fehér Ház igen nehezen adta be a derekát, hogy ellenfelének ilyen különleges kedvezményeket ajánljon fel az olimpia idejére. A szerződést először még érvénytelenítették is, de rövid időn belül mégis a jóváhagyás mellett döntöttek.

Történtek azonban olyan lépések is, amelyek nem a megbékélés, a közös útkeresés hangulatát erősítették. Megtagadták például Oleg Jermeskin olimpiai attasé akkreditációját ügynök-múltja miatt, hiába ragaszkodott hozzá a Kreml. Andrej Gromiko szovjet külügyminiszter repülőgépe sem kapott leszállási engedélyt az Egyesült Államokban, aki ezt személyes sértésként könyvelte el.

Juan Antonio Samaranch 1984 márciusában Budapestre utazott, s itt tárgyalt Kádár Jánossal, a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának első titkárával, majd április 5-én találkozott a többi szocialista ország kommunista pártjának képviselőivel is. Először az olimpiai mozgalom által képviselt eszmeiségről, a sport szerepéről érkeztek, de természetesen a közelgő játékok kapcsán a NOB elnöke az esetlegesen felmerülhető bojkott lehetőségének kizárását kívánta elérni látogatásával. A Somogyi Népújság április 13-ai számában így idézik a NOB elnökének egy mondatát: „Nem igaz az a megállapítás, hogy a sport nincs kapcsolatban a politikával.”¹⁵ E mondatból is érzékelhető, hogy a NOB elnöke nem véletlenül, hanem meghatározott politikai célokkal érkezett Közép-Kelet-Európába tárgyalni.

Fenyegető szovjet lépések és a bojkott

A játékok közeledtével Moszkva több mondvasínált okra hivatkozva kifogásokat kezdett hangoztatni, és tiltakozásokba kezdett, ezekre a rendezők azonban sorra kielégítő magyarázatot adtak. A szovjet olimpiai bizottság 1984. április 8-án, alig másfél hónappal a nevezési határidő előtt tiltakozott a Nemzetközi Olimpiai Bizottságnál, hogy az Egyesült Államokban széleskörű kampány indult a szovjet részvétel ellen, különféle reakciók, emigráns és vallási csoportok szervezkednek, és olyan hamis állításokat is terjesztenek, hogy a szovjet küldött-

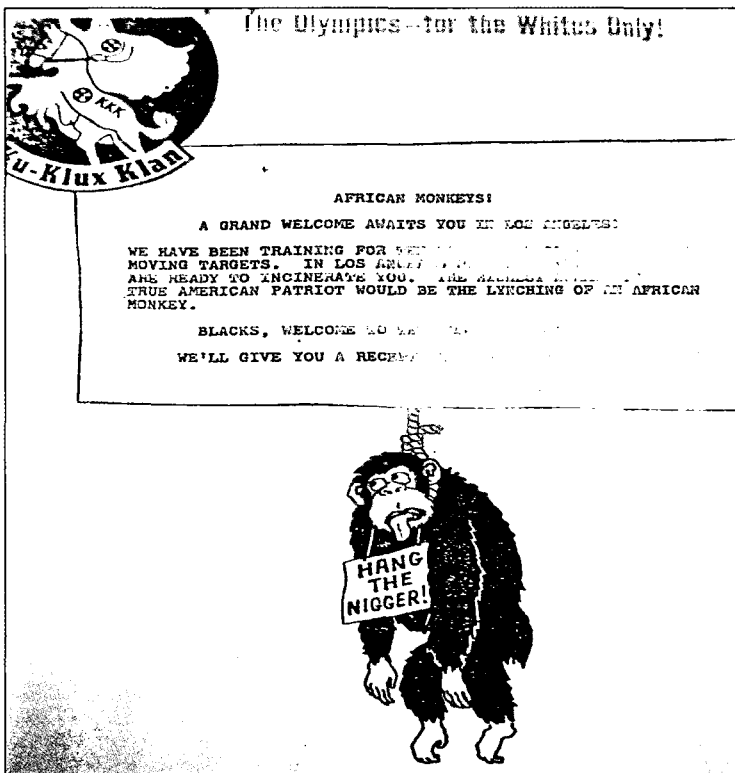
¹³ Urvári Sándor: *A sport és politika kölcsönhatása az újkori olimpiák tükrében*. Szakdolgozat, Testnevelési Egyetem Budapest, 1993. 31.

¹⁴ Pavelka Béla: *A Nemzetközi Olimpiai Bizottság politikai szerepvállalásai*. Szakdolgozat, Testnevelési Egyetem, Budapest, 1998. 21.

¹⁵ Kutassi László: *Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája 1895–1995*. Budapest, 1995. 281.

ség részvétele Amerika biztonságát veszélyezteti. A szovjetek még titkosszolgálatuk bevetésétől sem riadtak vissza annak érdekében, hogy az Egyesült Államok ellen, de főként Reagan ellen hangolják a világot, és alátámasszák kétségeiket. Ezeknek a hónapoknak egy kellemetlen epizódja volt a KGB washingtoni rezidentúrájának egyik leleplezett akciója. A rezidentúra tisztjei a Ku Klux Klan¹⁶ nevében több afrikai és ázsiai ország olimpiai bizottságának hamisított levelet küldtek:

„Olimpia csak fehéreknek! Afrikai majmok! Fényes fogadtatás vár rátok Los Angelesben! Fekete mozgó célpontokra leadott lövések gyakorlásával készülünk az olimpiára. Los Angelesben a mi olimpiai lángjaink égetnek hamuvá benneteket. Az igazi hazafi legmagasabb kitüntetése egy-egy afrikai majom meglincselése lesz! Feketék! Isten hozott benneteket Los Angelesben! Olyan fogadtatásban lesz részetek, amit soha az életben nem fogtok elfelejteni!”¹⁷ A levelek a világon több újság címlapjára kerültek, óriási botrányt keltve. Amikor az amerikai igazságügy-miniszter felfedte, hogy a levelek a KGB koholmányai, Moszkva felháborodottan kikérte magának Washington szovjetellenes rágalmait.

Hivatalosan nem mondták ki ugyan a szovjetek, hogy tetteikben a revánsvágy fűti őket, inkább kreáltak néhány indokot, hogy „jogosan” vághassanak vissza Amerikának. Azt terjesztették – és ebben volt is némi igazság –, hogy az amerikai szervezőket már nem a couberteni eszme, hanem a pénzsóvárság vezeti, s ez a fajta mentalitás ellenkezik az olim-

¹⁶ 1866-ban alapított, négerellenes amerikai titkos szervezet.

¹⁷ Andrew, Christopher – Mitrohin, Vaszilij: *A Mitrohin-archívum – A KGB otthon és Nyugaton*. Budapest, 2000. 256.

pia eszmeiségével. Ezt természetesen mélyen elítélték, emellett féltették sportolók biztonságát az USA-ban tapasztalható ellenséges és kommunistaellenes közhangulattól.

Az Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottságának április 10-i ülésén került először hivatalosan szóba az olimpiát rendező város tevékenysége és az amerikai bizton-sági fenyegetés. Ekkor tárgyalta a szervezet a Központi Bizottság Közigazgatási és Adminisztratív Osztályának az olimpiai játékokra való előkészületekről szóló jelentését. A jelentés úgy fogalmazott, hogy „a feszült nemzetközi légkör kihat az 1984. évi Los Angeles-i nyári olimpiai játékok előkészületeire. Egyes, különösen a szocialista országokból érkező olimpiai küldöttségeknek a részvétel során is számolniuk kell az USA szélsőséges köreinek politikai provokációival. [...] A nagyszámú, különböző nemzetiségi bevándorolt várható magatartása kiszámíthatatlan. [...] Az 1984. június 2-i végleges nevezési határidő előtt a szocialista országok sportvezetői Moszkvában egyeztető megbeszélést tartanak.”¹⁸ A szocialista tábor erős összetartását bizonyítja a részvételi kérdés kapcsán kibontakozó egyeztetések sorozata, valamint az is, hogy a párt célul, illetve feladatul tűzte ki, hogy „...a támadások célpontjába került szocialista országokkal való szolidaritásunkat a szükség szerint minden lehetséges fórumon juttassuk kifejezésre”.¹⁹

Az olimpia helyszínének kipróbálására rendezett előolimpián már látható volt, hogy a Szovjetunió nem híve a játékok sikerességének, csupán egy kis létszámú, 17 fős csapattal jelentek meg a versenyeken. Az éleződő helyzetben végül a szovjetek kezdeményezték, hogy a NOB tartson rendkívüli ülést április 24-én, mert nem látják biztosítva az egyenrangú részvétel feltételeit. A közvélemény és a diplomáciai körök úgy gondolták, hogy Samaranch el tudja simítani az ellentéteket, és meg tudja győzni majd a Szovjetuniót, hogy vegyen részt a Los Angeles-i eseményeken. Samaranch a szovjet és amerikai delegációkkal való tárgyalás után még így nyilatkozott: „Kimondhatjuk, hogy a fekete felhők, amik az olimpia egén tornyosultak, eltűnőben vannak.”²⁰ Az elnöknek azonban nem sikerült a diplomáciai bravúr, nem tudta véglegesen meggyőzni a szovjeteket, hogy részvételük esetén semmi sem veszélyezteti sportolók biztonságát. Május 8-án minden előzetes jelzés nélkül közleményt adott ki a Kreml a Szovjetunió Nemzeti Olimpiai Bizottságának a nevében: „Sovinizta érzelmek és egy szovjet-ellenes hisztéria élénkült föl az Egyesült Államokban. Szélsőséges szervezetek és csoportok, akik nyíltan célul tűzik ki, hogy a szovjet delegáció és sportolók számára elviselhetetlen körülményeket teremtsenek, megerősítették tevékenységüket [...] Habár Washington biztosítékot helyezett kilátásba, hogy az Olimpiai Charta szabályait figyelembe veszik, a gyakorlatban, úgy tűnik, ez nem biztosítja a versenyzők biztonságát, jogaik és emberi méltóságuk tiszteletben tartását, és ezáltal nem teremt normális körülményeket a Játékok lebonyolításához.”²¹ „A jelenlegi helyzet nem teszi lehetővé a szovjet sportolók részvételét [...] Ha másként cselekednénk, akkor az egyet jelentene az amerikai hatóságok és a játékok szervezői olimpiaellenes tevékenységének jóváhagyásával.”²²

Május 11-én a testvérpártok illetékes vezetői és az állami sporthivatalok vezetői Moszkvában konzultációt tartottak, melynek keretében a Szovjet Kommunista Párt (SzKP) a saját távolmaradási döntésével felvállalt szolidaritást kért mindenkitől. Egyidejűleg az SzKP – tehát azelőtt, hogy például Magyarország határozott volna arról, hogy sportolóit nem küldi

¹⁸ A Központi Bizottság Közigazgatási és Adminisztratív osztályának jelentése, 1984. április 10. MOL-M-KS-288f.5. csoport.907.ő.e.

¹⁹ Politikai Bizottsági ülés 1984. április 10. MOL-M-KS-288f.5. csoport.907.ő.e.

²⁰ Guttman, Allen: *The Olympics*. Chicago, 2002. 158.

²¹ Guttman: *The Olympics*, 157.

²² Aján Tamás (szerk.): *Magyarok az Olimpiai Játékokon 1896–2000*. Budapest, 2004. 250.

el Los Angelesbe – részletesen kifejtette a testvérpártokhoz korábban már üzenetben eljuttatott tervezetét az olimpiai programnak megfelelő szocialista sportversenyek rendezéséről is. Amikor négy évvel korábban az Egyesült Államok bejelentette távolmaradását az olimpiától, s erre szólította fel a világ többi országát is, a szovjet blokk mélyeséges felháborodásának adott hangot, és tisztességtelennek nevezték az amerikai vezetés akcióját. Most ugyanezt tette a Szovjetunió, és természetesen szolidaritást várt a „baráti” országoktól. A Német Demokratikus Köztársaság és Bulgária olimpiai bizottsága még a szovjet határozat előtt kiadott egy aggodalmakat tükröző nyilatkozatot, így senki sem lepődött meg, hogy elsőként csatlakoztak a bojkott felhíváshoz. A lengyel és a magyar Olimpiai Bizottság halogatta legtovább a döntést. Az MSZMP Politikai Bizottsága a jelentést tudomásul vette, és május 14-én a Szovjetunióban kiadott feladatát teljesítve határozatot hozott arról, hogy „ajánlja a Magyar Olimpiai Bizottságnak, foglaljon úgy állást, és nyilatkozatban tegye közvé, hogy a kialakult körülményeket figyelembe véve, a magyar sportolók nem vesznek részt a XXIII. Nyári Olimpiai Játékokon”.²³ A kötelező szocialista szolidaritás miatt „a magyar pártvezetés olyan kényszerhelyzetbe került, amelyben a hazai és nemzetközi közvélemény szemében népszerűtlen volt, ráadásul saját érdekeivel ellentétes intézkedést kellett hoznia. Mindezt akkor, amikor a rendszer legfőbb legitimációs bázisát képező gazdasági növekedés és folyamatos életszínvonal emelkedés tartósan stagnált. Rendszerstabilizáló tényezőknek számítottak a sportsikerek is, a Politikai Bizottság Los Angelesben is az első tízbe várta a magyar csapatot.”²⁴ A lemondás forgatókönyvét azonban Moszkvában már megírták, amit jól előkészített a szocialista országok olimpiai bizottságainak áprilistól egyre erőteljesebben kibontakozó tiltakozó hulláma.

Samaranch elnök május 24-én még egy utolsó kísérletet tett Prágában a szocialista országok sportszervezeteinek értekezletén. Elkísérte őt Monique Berlioux, a NOB igazgatója, Alexander Sipeco, a NOB alelnöke, Mario Vázquez Rana, az ANOC²⁵ elnöke és Primo Nebiolo, az AGFIS²⁶ elnöke is, de nem jutottak egyezsége. Az olimpiai részvételt a középkelet-európai országokból nem tudták kicsikarni, mégis hasznos tanácskozást folytattak a résztvevőkkel. Megvizsgálták a kialakult helyzetet, s a hangsúlyt immár a jövőbeni nemzetközi sporttegyüttműködés lehetőségeire és kérdéseire helyezték.²⁷

Románia május 27-én jelentette be, hogy nem csatlakozik a szocialista tömb többi országához, és versenyzőit elküldi az olimpiára. A „renitens” magatartás azonban semmiképp sem jelentette azt, hogy a román vezetés politikailag szembeállt volna a Kremllel, illetve a kommunista-szocialista szellemiséggel. Ebben az országban volt a legmerevebb a kommunista diktatúra, s szüksége volt a Szovjetunióra ennek fenntartásához. Románia számára azonban probléma volt, hogy a nyugati világ szemében 1968-ban megszerzett kiváltságos helyzetét elvesztette.²⁸ 1982-re megromlottak a hagyományosan jó francia–román kapcsolatok, a Német Szövetségi Köztársaság és az USA pedig azt nehezítette, hogy a kilátástalan gazdasági helyzet következtében a román társadalom egy része az ország elhagyását fontolgatja. Amikor pedig bejelentették az ország fizetésképtelenségét, felmerült annak a lehetősége is, hogy az Egyesült Államok megvonja tőlük a legnagyobb kedvezmény elvét. A

²³ Politikai Bizottsági ülés 1984. május 14. MOL-M-KS-288f.5. csoport.910.ő.e.

²⁴ Takács Róbert: *A Los Angeles-i olimpia a magyar sajtóban*. Múltunk, 50. évf. (2005) 3. sz. 257.

²⁵ Association of National Olympic Committees, Nemzeti Olimpiai Bizottságok Szervezete

²⁶ Association Générale des Fédérations Internationales du Sport, Nemzetközi Sportszövetségek Szervezete

²⁷ Kutassi: *Magyarország olimpiai mozgalmának krónikája 1895–1995*, 282.

²⁸ A román hadsereg nem vett részt a „prágai tavasz” leverésében.

rendszer talpon maradása érdekében tehát komoly gesztusokat kellett tennie a román pártvezetésnek nyugat felé is, s minden bizonnyal ez motiválta, hogy ne bólintsanak rá automatikusan a bojkottra. A román csapatot ezek után rendkívüli lelkesedéssel fogadták a nézők Los Angelesben, sőt a részvétel költségeinek két harmadát a NOB és a LAOOC²⁹ állvállalta.

Az olimpiára elutaztak Jugoszlávia sportolói is. A szocialistának tekintett ország azonban már évtizedek óta deklaráltan harmadik utas politikát folytatott, így ez nem számított olyan meglepőnek, mint a románok részvétele. Óriási szenzációnak és sikernek volt tekinthető azonban, hogy a Kínai Népköztársaság éppen Los Angelesben jelent meg először az olimpia színpadán, míg a tajvani versenyzők „Chinese Taipei” néven vettek részt a versenyekben.

Csonka olimpia – második felvonás

Július 28-án a megnyitó ünnepségen a Los Angeles-i Coliseumban 140 nemzet 6797 versenyzője vonult fel. A következő országok delegációi azonban nem voltak ott: Albánia, Afganisztán, Angola, Benin, Bolívia, Bulgária, Csehszlovákia, Etiópia, Felső-Volta, Irán, Jemeni NDK, Kongó, Koreai NDK, Kuba, Laosz, Lengyelország, Líbia, Magyarország, Mongólia, Német Demokratikus Köztársaság, Szovjetunió, Vietnam. Közülük Kongó, Felső-Volta és Benin az apartheid rendszert fenntartó Dél-Afrikai Köztársaság és az USA közötti sportkapcsolatot kifogásolták, míg Líbia azzal indokolta a távolmaradását, hogy három újságírójától megtagadták a vízumot az amerikai hatóságok. Irán az Irakkal 1980 óta tartó háború miatt már korábban jelezte, hogy nem áll módjában sportolókat küldeni. A többi 16 ország szolidaritást vállalt a Szovjetunióval. A szovjet lapokban az olimpia ideje alatti tudósítások a versenyeket lejártnak akaró propagandakampányhoz hasonlítottak. Rendszeresen jelentek meg írások a Kaliforniában dühöngő fajgyűlöletről és bűnözési hullámról, a McDonald's éttermekben lövöldöző sorozatgyilkosokról, az elviselhetetlen közlekedési dugókról, a forró szmogban fuldokló városról és a szemérmetlen árakról.³⁰

Az eredmények tekintetében a nagy fölénnyel záró Egyesült Államok mellett a „renitens” keletiek minden képzetetet felülmúló teljesítménnyel iratkoztak fel az éremtáblázat legelőkelőbb helyeire, bizonyítván, hogy a szocialista rendszerekben a sport továbbra is stratégiai szerepet játszik, és nagy jelentőséggel bír. Ám az érmek kapcsán a minőségi összehasonlítás már egyáltalán nem volt ilyen kedvező az amerikaiak számára. A szovjet, keletnémet, bolgár, magyar, csehszlovák, lengyel és kubai sportolók távollétében a súlyemelés teljesen komolytalanná vált, s három másik sportág, a birkózás, a kajak-kenu és az öttusa versenyének színvonalát is erősen megsínylette a bojkott. Ennek ellenére természetesen rendkívüli tehetséggel megáldott, zseniális sportolókat ismerhetett meg a világ Los Angelesben is, és az amerikai aranyérmek jelentős része a bojkott nélkül is megszületett volna.

A győzelmek értékét viszont bizonyos összehasonlításokon keresztül vizsgálhatjuk meg. Az OTSH statisztikái szerint az 1984-ben nem nevező országok 1972-ben Münchenben az aranyérmek 47,16%-át (108 db), Montréalban azok 57,87%-át (135 db) nyerték el. Természetesen a bojkottált moszkvai játékokon ez az arány még nagyobb volt (75,24%).³¹

²⁹ A Los Angeles-i Olimpia Szervező Bizottsága

³⁰ Mink András: *Bojkott, 1984*. Beszélő, 4. évf. (1995) 4. sz. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/bojkott-1984>

³¹ Heti Világgazdaság, 1984. július 28. 57.

Olimpia helyett Barátság Versenyek

A távolmaradásról határozó döntések meghozatalát követően a szocialista országok sportvezetői 1984. május 24-én Prágában tanácskoztak, ahol a sportvezetők egyetértettek abban, hogy „a Los Angeles-i olimpiára évek óta lelkiismeretesen készülő sportolók képességeinek bizonyítása céljából az olimpiát követő időszakban, eltérő időpontokban válogatott szintű sportversenyeket rendeznek a szocialista országokban”.³²

Közel 60 országból több mint 2300 versenyző részvételével nyitották meg a Barátság Versenyek sorozatát Moszkvában a központi Lenin Stadionban, az 1980-as olimpia nyitó- és záróünnepségének a színhelyén. A versenyeket 9 országban rendezték meg, Magyarországra a műugró, a vívó és a kötött fogású birkózás versenyeinek adott otthont. A küzdelmeket júliustól szeptemberig rendezték meg, az olimpia előtt és után, 24 olimpiai sportág mellett teniszben, asztaliteniszben, szumó birkózásban és női lövészetben is rajthoz álltak a versenyzők. Számos versenyszámban a Barátság Játékok versenyzői felülmúlták teljesítményükkel a Los Angeles-i győzteseket, összesen 48 világcúcsot sikerült megdönteni.

A magyar versenyzők tíz aranyérmel nyertek a Barátság-versenyeken. Bakos György száztíz méteres gátfutásban, Gáspár Tamás kötöttfogású birkózásban, Nagysolymosi Sándor cselgáncsban, Somogyi Miklós ötven kilométeres kerékpározásban, Kotroczó Lászlóné légpisztolyban, Stefanek Gertrúd, illetve a Stefanek Gertrúd, Kovács Edit, Jánosi Zsuzsa, Gyórfy Katalin alkotta csapat törvívásban, Kolczonay Ernő párbajtörvívásban, Fábíán László, illetve a Fábíán László, Mizsér Attila, Szombathelyi Tamás alkotta csapat öttusában nem talált legyőzőre. Mind a Los Angeles-i olimpiára készültek, de ott nem mérgethették meg magukat. Az 1967-es születésű Darnyi Tamás 1985-ben Európa-, 1986-ban pedig világbajnok volt, tehát lehet, hogy már Los Angelesben is dobogón állhatott volna. Az ekkor még mindig csak huszonegy éves Wladár Sándor két évvel korábban VB-, egy évvel korábban EB-ezüstöt úszott. Az olimpián sohasem győző, ekkor harminchat éves kenus, Wichmann Tamás pedig 1982-ben megnyerte utolsó, kilencedik világbajnokságát, 1983-ban VB-bronzérmel szerzett.

A Barátság-versenyek magyar győztesei közül négy évvel korábban Moszkvában senki sem volt olimpiai bajnok, és négy év múlva Szöulban is csupán Fábíán László és Mizsér Attila – mint az öttusacsapat két tagja – tudott aranyérmel szerezni, így megkockáztatható, hogy többeket az *egyetlen* olimpiai elsőségtől fosztott meg az akkori állampárt, illetve sportvezetés. Másfél évtizeddel később a magyar állam utólag fejet hajtott a Barátság-versenyeken győztes sportolók előtt, és az Országgyűlés rájuk is kiterjesztette az olimpiai bajnokoknak járó anyagi juttatást.

A Barátság-versenyek befejezését követően a szocialista országok sportszervezeteinek vezetői ismét összeültek Prágában, hogy értékeljék a nyár nemzetközi sporteseményeit, kiváltképpen a szocialista országok nélkül lezajlott olimpiai játékokat és a megrendezett Barátság Versenyeket. Az OTSH részéről Buda István elnök, Hátori Tamás és Arдай Andor főosztályvezető-helyettesek, valamint Bacsı Lajos főelőadó voltak jelen. Az ülésen a részt vevő országok nagy többsége úgy ítélte meg, hogy „a Los Angeles-i olimpiáról való távolmaradás helyes döntés volt, mivel az események igazolták a szocialista országok előzetes aggodalmát. Távollétünkben az olimpia szakmailag lényegesen leértékelődött.”³³ A magyar

³² Csehszlovák részvétel a szocialista országok sportolóinak nyári olimpia utáni válogatott versenyein. MOL-KÜM-XIX-J-1-j-szocialista országok-215-77t.-003893/1984. (153.d.)

³³ A szocialista országok sportszervezeti vezetőinek prágai tanácskozása. MOL-KÜM-XIX-J-1-k-szocialista országok-215-77t.-sz.n./1984. (128. d.)

delegáció tagjai ugyanakkor többekkel egyetértésben arra is rámutattak, hogy az olimpia zökkenőmentes lebonyolításával, az országok nagyszámú részvételével, az USA és néhány más ország sportolójának sikerével a szervezők „megdicsőültek”, és mindebből az USA adminisztrációja politikai hasznot is húzott. Másfelől a Barátság-versenyek kapcsán szintén az OTSH képviselői fogalmaztak meg kritikát, kijelentve, hogy az egyes versenyek rendezése során mutatkozó hiányosságok, a játékvezetők időnkénti részrehajlása, valamint a doppingellenőrzés elmaradása negatív jellemzői voltak a versenyeknek. Ezt a kritikát enyhítendő Buda István külön szót kért annak a kifejtésére, hogy „a barátság versenyek néhány sportágban (súlyemelés, céllövészet, atlétika) az olimpiát jóval meghaladó eredményei megcáfolják, hogy a szakmai sikertelenségtől való félelem miatt maradtunk volna távol”.³⁴

A versenyek hazai értékelésére az OTSH 1984. október 8-i elnöki értekezletének ülésén került sor. Az értékelés a szakmai eredmények számbavétele mellett kitért a játékok politikai jelentőségére is. „Az eseményeknek politikai szempontból volt kiemelkedő jelentősége. A jól szervezett, magas színvonalú versenyeken demonstrálni lehetett az »A« kategóriás feltételek megteremtését. Az 57 nemzet sportolójának a részvétele bizonyítja, hogy a szocialista országokban rendezett versenyeknek magas értékük, és ennek megfelelő vonzerejük van. A nemzetközi sportszövetségek csaknem minden sportágban vezető tisztségviselőkkel képviseltették magukat és nem csak szocialista országból. Az eredmények azt bizonyították, hogy a szocialista országoknak olyan felkészült versenyzőik vannak, akik eredményesen helytálltak volna az olimpián is, ha erre az USA kormánya és a LAOOC az egyenlő bánásmódot és feltételeket biztosítva lehetőséget ad. Ugyanakkor beigazolódott, hogy az olimpiai játékok színvonala a szocialista országok részvétele, eredményei nélkül nem lehetett teljes értékű.”³⁵

A sportolók szemével...

Az olimpiára készülő sportolók számára az 1984-es év nem volt teljes értékű, ugyanis a nagypolitika eseményei beárnyékolják sportkarrierjüket. Az olimpiai keret tagjainak fejében egészen a bojkott-döntés bejelentéséig fel sem merült, hogy a magyar csapat esetleg nem fog kiutazni Los Angelesbe, ezért sokan először nem is akarták elhinni a hivatalossá vált hírt. A vívók, a tornászok, a birkózók, a kajakosok, a kenusok, az úszók és a vízilabdázók felkészülési edzőtáborozásuk alatt tudták meg Buda Istvántól a döntést, mások, így például egyes atléták és öttusázók a televízióból értesültek róla, míg az evezősök és kerékpárosok éppen nemzetközi versenyeken vettek részt, amikor május 16-án a MOB-határozat megszületett. „Először nevetgélünk, hogy ez biztosan valami tréfa, és ez nem igaz. De utána maradt az a dermedtség, hogy Istenem, hol van akkor a coubertini szellem, és az egész légkörébe hogyan fér ez bele. Nem tudtunk mit csinálni”³⁶ – emlékezett vissza Stefanek Gertrúd vívó. „Érdektelenné, okafogyottá vált az egész. Olyan volt, mintha összeomlott volna a világ, mintha ránk szakadt volna”³⁷ – mondta el Rác Lajos birkózó. A sportolók egy részét a MOB-döntés után is áltatták még, tovább készültek az olimpiára, aztán néhány hét-

³⁴ A szocialista országok sportszervezeti vezetőinek prágai tanácskozása. MOL-KÜM-XIX-J-1-k-szocialista országok-215-77t.-sz.n. /1984. (128. d.)

³⁵ Emlékeztető az OTSH elnöki értekezletének 1984. október 8-i üléséről, MOL-XIX-J-14-b-1984. év. (76. d.)

³⁶ Interjú Stefanek Gertrúddal, 2008. február 26. (A következőkben hivatkozott interjúk digitális hanganyaga és írott anyaga a szerző számítógépén rendelkezésre áll.)

³⁷ Interjú Rác Lajossal, 2008. január 17.

tel a rajt előtt kiderült, csak a szocialista országok úgynevezett Barátság Versenyén indulhatnak.³⁸

Nem meglepő, hogy a sportolók ebben a helyzetben már nem tudták intenzíven, elhivatottan folytatni edzés munkájukat. Tragédiának, sportkarrierjük romba döntésének érezték ezt a politikai határozatot, emellett nehezen tudták feldolgozni, hogy a sportvezetők egy része a biztonsági fenyegetések ellenére kiutazott Los Angelesbe. Érdemben a magyar pontozóbírók, játékvezetők és a sporttudomány képviselőinek Los Angeles-i jelenlétéről volt szó, amit a politikai vezetés szükségesnek tartott ahhoz, hogy az olimpiai folytonosságot és az olimpiai mozgalomban való bennmaradást kifejezzék. Emellett egy kis létszámú magyar sajtócsoport tudósított Amerikából, és a sajtósok személyes biztonsága felől sem merültek fel kétségek, aggodalmak.

Néhány idősebb, tapasztaltabb sportoló a csalódottság miatt arra az elhatározásra jutott, hogy azonnal befejezi a versenyzést. Ez hosszú távon kihatott az utánpótlás-nevelésre is, hiszen ezzel a fiatalabb reménységek példaképei, edzőtársai hagyták ott idő előtt az edzőtermet, sportpályákat. Ebben a hangulatban a Központi Bizottság speciális munkacsoportot állított fel többek között azzal a feladattal, hogy folyamatosan kísérjék figyelemmel a sportolók hangulatát.

A sportolók valamennyien tisztában voltak azzal, hogy egy személyben senki sem hibáztatható a döntésért, hiszen az Magyarországnak a Szovjetuniótól való függése miatt született meg. „Egyszerűen gyengék voltak az akkori vezetők, és nem mertek szembeszállni a szovjetekkel”³⁹ – vélekedett Stefanek Gertrúd. „Nem nagyon volt választása senkinek, és senki sem volt elég karakteres ahhoz, hogy azt mondja, ez így nem lesz jó”⁴⁰ – nyilatkozta Wladár Sándor.

Az olimpiára felkészült sportolók versenyzési lehetőségének biztosítása érdekében szervezett Barátság Játékok kapcsán a sportolók és sportvezetők is egyetértettek abban, hogy helyenként szervezési és lebonyolítási problémák mutatkoztak, ráadásul visszaélések is a sorsolásoknál és a bírásokban, rendszerint a szovjet sportolók javára. „Ez nem a barátságról, hanem a szemétségről szólt: a szovjetek és az NDK mindent egyeztetett, úgy osztották be a pályát, hogy senki másnak ne legyen esélye”⁴¹ – emlékezett vissza Vaskuti István a kajak-kenu pályán tapasztaltakra. „Voltak variálások, csalások elsősorban a szovjet sportolók javára: belépett ugrásokat fogadtak el, diszkoszvetésnél pattanás utáni távolságot mértek”⁴² – mondta el Szalma László atléta. Az 1984. októberi hivatalos OTSH jelentés is visszafogottan ugyan, de említést tett bírói, játékvezetői csalásokról, visszaélésekről: „A versenyek objektív eredményét, a sportbarátság elmélyítését a hazaiaknak a maximális sikerre való törekvése kissé gátolta. Ez a játékvezetőkön, a versenybírókon, valamint az előre elkészített sorsolásokon keresztül jutott érvényre. Ilyen jellegű észrevétel fogalmazódott meg férfi atlétikában, cselgáncsban, női kézilabdában, ökölvívásban és férfi tornában, de hasonló hangzott el a résztvevőktől hazai versenyein is (birkózás, vívás). Az előre lefektetett elvek közül a doppingellenőrzés nem valósult meg.”⁴³

³⁸ Radványi Benedek: *1984 – A kettőtört olimpia*. Budapest, 2014. 231.

³⁹ Interjú Stefanek Gertrúddal, 2008. február 26.

⁴⁰ Interjú Wladár Sándorral, 2008. március 4.

⁴¹ Interjú Vaskuti Istvánnal, 2008. április 24.

⁴² Interjú Szalma Lászlóval, 2006. október 19.

⁴³ Emlékeztető az OTSH elnöki értekezletének 1984. október 8-i üléséről, MOL-XIX-J-14-b-1984. év. (76. d.)

A Barátság Játékok másik fontos sajátossága volt, hogy számos sportágban, így birkózásban, vívásban, öttusában erősebb mezőny alakult ki, mint az olimpián. „A barátság versenyeken egy olyan vitriolos mezőnyt hoztak létre azokból, akik nem vettek rész Los Angelesben, hogy valami borzalom. Azt a sok világnagyságot együtt látni, és gyengébbet szinte nem látni közte, az félelmetes volt. Akármerre nyúlt az ember, csak VB, EB győztesel, helyezettel találkozott”⁴⁴ – jellemezte Rác Lajos a birkózás küzdelmeit. „A Barátság Verseny életem egyik legnehezebb versenye volt, de megnyertem. Ha ezzel összevetem a Los Angeles-i mezőnyt, akkor vélhetően az olimpiát is megnyertem volna”⁴⁵ – vélekedett Gáspár Tamás birkózó.

A Barátság Versenyekre a magyar élsportolók komoly ellenszenvvel tekintettek, így kifejezetten nehéz volt ebben a lelkiállapotban a megmérettetéseken kiemelkedő teljesítményt nyújtani. „Nem is akartunk kiutazni Moszkvába versenyezni, de megfenyegettek bennünket, hogy aki nem megy, az többet nem utazhat külföldre. Meg kellett mutatni a világnak a szocialista országok nagyszerűségét”⁴⁶ – jegyezte meg a távolugró Szalma László. „Lelkileg nagyon negatív volt az egész helyzet. Egyáltalán nem tudtunk fontosságot tulajdonítani ennek a versenynek”⁴⁷ – emlékezett vissza az evezős küzdelmekre Kosztolányi Kamilla. „A vezetőink gyorsan tudatosították velünk, hogy az olimpia helyett megrendezendő Barátság Versenyen hasonló helytállást várnak tőlünk, de szerintem ezt senki sem vette komolyan”⁴⁸ – mondta Wladár Sándor úszó. „Van olyan, hogy VB, meg van olimpia, de az, hogy Barátság Verseny ki a fenét érdek? Én ezt megnyertem Varsóban, és?”⁴⁹ – nyilatkozott Szombathelyi Tamás kerékpáros.

Később a Magyar Olimpiai Bizottság úgy határozott, hogy a Barátság Versenyeken elért helyezéseket ugyanúgy fogják tekinteni és díjazni, mint a rendes olimpiai eredményeket, azonban ezt 1984-ben a versenyzők még nem tudhatták. „Akkor még nem tudtuk, hogy később olimpiai bajnokoknak nyilvánítanak majd bennünket. Akkor még csak a düh és a feszültség dolgozott bennünk. Nem volt egyszerű, de hát túléljük. Viccelődünk is aztán vele, hogy nekünk nem formaruhánk, hanem otthonkánk van”⁵⁰ – mondta Jánosi Zsuzsa, a magyar női törvívó csapat tagja. A későbbi kárpótlás azonban nem sokat jelentett már ezeknek a versenyzőknek.

A bánat, düh és igazságtalanság-érzés, amely a Los Angeles-i olimpiáról való távolmaradás miatt az arra teljes odaadással készülő sportolóknak a döntés bejelentésekor kialakult, ma is éles, felejthetetlen és fájó emlékként él. Ők azonban már a szocialista Magyarországon szocializálódtak, ismerték az állami és sportvezetés hajtóerőit és gátjait, s ebben a döntésben is egyértelműen felismerték a külső, szovjet nyomás jelenlétét, valamint a magyar sportvezetők kiszolgáltatott helyzetét.

A politikai konfliktusok időszakában a sport lehetett volna az egyetlen terület a nemzetközi együttműködés színterén, amely múltjának értékeire támaszkodva biztosíthatta volna a világ sportolójának békés találkozóját és sportszerű versengését. Az 1980-as években azonban a politikai akarat erősebbnek bizonyult. 1980-ban az Egyesült Államok vezetésével a nyugati világ nagy része döntött úgy, hogy nem használja ki az olimpiai játékok adta lehe-

⁴⁴ Interjú Rác Lajossal, 2008. január 17.

⁴⁵ Interjú Gáspár Tamással, 2008. január 25.

⁴⁶ Interjú Szalma Lászlóval, 2006. október 19.

⁴⁷ Interjú Kosztolányi Kamillával, 2008. február 18.

⁴⁸ Interjú Wladár Sándorral, 2008. március 4.

⁴⁹ Interjú Szombathelyi Tamással, 2008. január 16.

⁵⁰ Interjú Jánosi Zsuzsával, 2008. február 22.

tőséget a szocialista országokkal való sportbéli erőfelmérésre, a kapcsolatok erősítésére, hanem inkább a politika érdekeit próbálja kifejezni azzal, hogy bojkottjával felhívja a nemzetközi közvélemény figyelmét katonai, stratégiai, ideológiai problémákra. A magyar politika ezt a lépést mélységesen elítélte, azonban négy évvel később, amikor az olimpiai bojkott eszközét a Szovjetunió kívánta alkalmazni, a szocialista országok többségével egységfrontot alkotva beállt a sorba. Távolmaradásunk a Los Angeles-i olimpiától megmozgatta az egész magyar társadalmat, a sportoló és sportszerető közösségeket, s a szocialista kontroll folytonos biztosítása érdekében komoly feladatokat rótt a magyar politikai és sportvezetésre, a külügyi és állambiztonsági szervekre, valamint a sajtó képviselőire.

A megosztott világ nagyhatalmainak e két komoly leckére volt szükségük ahhoz, hogy felismerjék, a bojkottok alkalmazásával a sportversenyeken, olimpiákon nem érhetik el céljukat, csupán sportolóik karrierjét törhetik ketté. E tapasztalatok után a szöuli olimpiára való készülés idején hamar egyértelművé vált, hogy az újabb bojkott alkalmazása nem járható út, véleményük, ideológiai meggyőződésük kifejezésére más csatornákat kell találni. Magyarország 1984 utáni politikai irányvonalából érezhetővé vált az is, hogy az ország már akkor sem kapcsolódna be egy újabb bojkottba, ha azt a Szovjetunió elvárná tőle.

NIKOLETTA SIPOS-ONYESTYÁK

In the shadow of the one-party state. Friendship Games instead of the capitalist Olympic Games.

With the goal of promoting peace, the modern Olympic movement was born on the eve of the 20th century, burdened with political and ideological tensions, therefore international conflicts have always had an effect on the summer Olympics. After World War II, despite the fact that the world had become bipolar, sports could continue to surmount the political, social and ideological differences between countries for some time. But in the 1980s, the conflict between the Soviet Union and the USA became so intense that the Olympic Games became the theatre of waging international conflicts with political leaders resorting to the means of boycott.

The group of participants was not complete either at the 1980 summer Olympics in Moscow, or in Los Angeles in 1984. In compensation, the athletes of the Socialist countries boycotting the 1984 Summer Olympics could participate in the A-category Friendship Games in the summer of 1984. Staying away from the Olympic Games, however, deeply wounded everybody, and the "surrogate Olympics" provided opportunity for abuse.

Even though the Olympics became victim of power politics in the 1980s, it managed to rise renewed from its ashes as the leaders of the biggest powers of the world realized that they need to resolve their political conflicts elsewhere. In 1989-1990, the transformation of world order and the series of regime changes provided a new framework and new possibilities for managing international sport relations.

FODOR PÉTER

Hírnévpolitika és a történelem esetlegességei

A Csodacsatár két változatáról

Amikor Keleti Márton 1956 júniusában elkezdte forgatni új filmjét, egyfelől támaszkodhatott saját „sportfilmes” múltjára, másfelől nem tudhatta, hogy a történelem egészen sajátos módon írja felül az augusztus végére elkészült alkotás¹ nyilvánosságtörténeti sorsát. A *Csodacsatár* első szekvenciájában a Futbolia–Rugania² mérkőzés egyik szurkolója által („Civillek a pályán” – mondja maliciózan a hazai csapat játékosainak címezve) megidézett 1951-es Keleti-film, miközben propagandisztikus mozgóképi pecsétet ütött a magyar sport szovjet típusú átalakítására, a rendszer kedvezményezett élsportolóinak is üzent a meghiusuló disszidálási kísérlet filmbeli történetiszálával.³ Az intés komolyan vételéhez a maga brutálításában járult hozzá a tizenkilencszeres válogatott újpesti hátvéd, Szűcs Sándor törbe családja, pere és kivégzése ugyanebben az esztendőben – ezt követően egészen 1956 őszéig a honi sportolók körében nem volt jellemző, hogy a külföldi versenyek adta lehetőséget kihasználva „kinn” maradjanak. Keleti a *Civil a pályán* forgatásához az akkor épp Budapesti Dózsának nevezett újpesti csapat játékosait (többek között Szusza Ferencet, Heni Gézát és Deák „Bamba” Ferencet) kérte el, így volt már rutinja az élvonalbeli labdarúgókkal való együttműködés terén. Míg az 1951-es film a kortárs hazai klubfutball világát idézte (a nyitó jelenetsorban a Vörös Traktor az Óbudai Vasassal játszik bajnoki mérkőzést), a *Csodacsatár* kifejezetten az Aranycsapat hírnevére alapult. Olyannyira, hogy a film alapötletét egy olyan megtörtént eset adta, mely a magyar válogatott nemzetközi ismertségéről és a kor médiaviszonyairól egyaránt sokat elárul. A szlovákiai Új Szó 1954. augusztus 5-ei száma a Szabad Népre hivatkozva írt arról, hogy az Olimpique Lille csapatánál egy Veréb László nevű illető magát Zakariás Józsefnek kiadva kapott szerződést, de egy mérkőzés után fény derült a szélhámososságra.⁴ Egyetérthetünk azzal a sportújságírói értelmezéssel, mely szerint a *Csodacsatárt* „amolyan filmvásonra vitt rehabilitációnak is felfoghatjuk az 1954 júniusában a svájci világbajnokságon vb-döntőt veszített csapat tagjai számára. Azért megjegyzendő, akkor kezdték készíteni [...], amikor az Aranycsapat csillaga megszületése óta a legmélyebbre hullott. A forgatás alatt szenvedte el első vereségét a válogatott a Népstadionban (2:4 a csehszlovákok ellen).”⁵ A csapat kapitánya, Puskás Ferenc sem épp karrierje legfé-

¹ Szilágyi Gábor: *Életjel. A magyar filmművészet megszületése 1954–1956*. Budapest, 1994. 492.

² A forgatókönyvben a „Futbólia” írásmód szerepel, az elkészült alkotásban a stadion eredményjelzőjén és a válogatott gyűrőjének melegítőjén „Futbolia”, a Cornerland elleni mérkőzés plakátján „Futbólia” olvasható.

³ Vö. Fodor Péter: *Kitörölt múlt, megszállt jelen* (Civil a pályán). Szépirodalmi Figyelő, 13. évf. (2014) 3. sz. 43–51.

⁴ *Hogyan lett a kacsból – Veréb?* Új Szó, 7. évf. 189. sz. (1954. augusztus 5.) 6.

⁵ Dénes Tamás – Hegyi Iván – Lakat T. Károly: *Az otthon zöld fűvén. Magyar bajnoki és kupameccsek könyve*. Budapest, 2013. 150–151.

nyesebb napjait élte 1956 nyarán–őszén, csapattársa, Sándor Károly visszaemlékezése szerint „Öcsi abban az időben már nagyon rossz passzban volt, a hazai közegben hamarosan vége lett volna a pályafutásának”.⁶ Puskás hírneve ezzel együtt is elegendő volt ahhoz, hogy Keleti Márton alkotását rá lehessen építeni; s ahhoz is, hogy 1957-ben ő már ne kerülhesen a magyar mozilátogatók színe elé.

A film keletkezés- és bemutatástörténeti részleteiről a forgatókönyvíró Méray Tibor, aki 1956 novemberében előbb Bécsbe emigrált, majd a francia fővárosban telepedett le, már 1963 júniusában megemlékezett *Visszavágó* című írásában a párizsi Irodalmi Újságban, aminek apropóját a Puskás elleni magyarországi büntetőeljárás hivatalos megszüntetése adta. Ez a szöveg ugyanakkor kötetben csak a rendszerváltozás után látott napvilágot: „Valamikor réges-régen – pontosan 1955-ben – írtam odahaza egy forgatókönyvet; az volt a címe: *A csodacsatár*. [...] 1956 nyarán a Gyarmat utcai stúdióban elkészült *A csodacsatár*. Az egyik szerepet – Puskás Ferenc játszotta... November 8-ára volt kitűzve a díszbemutató a Kossuth Lajos utcai Fórum moziban. November 8-án azonban – hála a szovjet hadsereg testvéri segítségének – Budapest nem volt olyan állapotban, hogy akár dísz-, akár dísztelen bemutatókat tartsanak benne. A film – ahogy a szakmában mondják – dobozban maradt. Tekintve azonban, hogy gyártása több millió forintba került, az állam – érthető módon – szeretne volna ezt a pénzt valamiképpen visszaszerezni, sőt, ha lehet, kicsit keresni is rajta. Ezért, valamikor 1957 tavaszán [valójában szeptemberben] mégiscsak bemutatták. Egyes éles mondatokon és jeleneteken kívül, amin a vágói olló könnyen segített, még két bajocska akadt. Az egyik: az író, aki Párizsba menekült. A másik: Puskás, aki Madridba. Az írón ugyancsak könnyű volt túltennie magát az államnak. Egyszerűen kivágták a nevét a filmből. [...] Puskással kissé nehezebb volt a helyzet. Nem lehetett csak a nevét – a jeleneteket is ki kellett volna vágni, s így aztán se füle, se farka nem lett volna az egész történetnek. Állami filmgyártásunk – hogy Puskás Ferenc disszidens népellenség arca ne zavarja a mozivásznont a szocializmus építésében a magyar népet – se költségtől, se fáradságtól nem riadt vissza. Valamennyi jelenetet – s volt belőlük jó néhány –, amelyben Puskás szerepelt, újra leforgatták [minden bizonyal 1957-ben], ezúttal Hidegkúti Nándorral, aki futballistának és színésznek talán nem volt jobb Puskásnál, ezzel szemben nem disszidált.”⁷ Míg a Kádár-rendszer filmszínházai az 1957-es, Hidegkúti-változatot vetítették, az elmúlt években a televízióban az eredeti volt látható – jelenleg az 1957-esnek még nincs digitalizált verziója, DVD-n a Magyar Nemzeti Digitális Archívum és Filmintézet 2016-ban tervezi megjelentetni.⁸ A továbbiakban először a két változat összevetésére vállalkozom.

A két főcím között nincs eltérés, amiből több dolog is következik. Mivel a második változat esetében is az 1956-os dátum hivatott jelölni az elkészülés esztendejét, az alkotók az időbeli távolságot, a másodlagosságot, az átszerkesztés-újraforgatás mozzanatát igyekeztek kitörölni. Értelemszerűen a retusálás gesztusának magában kell foglalnia önmaga elrejtését; a retusált csak akkor működőképes, ha úgy lép az eredeti helyébe, hogy azt egyszerűen mint eredetét „takarja” ki. Az, hogy a második változatban miért nem szerepel Méray Tibor neve íróként, érthető, az már kevésbé, hogy az elmúlt években az M1 és a TV2 által is vetített Puskás-verzió esetében miért nincs feltüntetve. Az író megjelölésének mint a főcím kötelező elemének hiánya olyan árulkodó jelnek tekinthető, mely fölhívhatja a figyelmet a

⁶ Idézi Szöllösi György: *Puskás*. Budapest, 2011. 32.

⁷ Méray Tibor: *Visszavágó*. In: uő: *A párizsi vártán. Írások a Szajna mellől*. 1. kötet. Marosvásárhely, 231–232.

⁸ Köszönettel tartozom a MaNDA munkatársainak, elsősorban Deli Évának, hogy rendelkezésemre bocsájították a film 1957-ben vetített változatát.

kitörlés aktusára. Noha sem Puskás, sem a helyére léptetett Hidegkuti nem csupán statisztaként járult hozzá a filmhez, a főcím csak „a magyar válogatott labdarúgócsapat tagjai” megjelölést tartalmazza, a futballistákat név szerint nem említi (ezzel szemben a *Civil a pályán* stáblistája Szusza Ferencet teljes joggal a főszereplők között szerepelteti).

Annál inkább fontossá válik a név és a hírnév abban a jelenetben, melyben tetten érhetjük az első különbséget a két filmváltozat között. A Futboliából Svájcba tartó repülőgép fedélzetén Duca tengernagy és segédtsitje, az állami edzőnek frissen kinevezett Venturo kapitány afféle médiatechnológiai képtelenség gyanánt rádióközvetítést hallgat. A szcéna mindkét változatban megtalálható, az első 25 másodperc képsávja azonos, nem forgatták újra, viszont a hangsávot megváltoztatták, mind a rádiókommentátor szövegét (bár a riportter ugyanaz maradt), mind a szereplői közbevetést:

„A 39. magyar–svájci mérkőzés a vége felé jár. A magyarok újra támadnak. Puskánál a labda, aztán az ördögös Kocsi tör előre, átadja Puskának. Puska, Puska, Puska és megint csak Puska. Uralja az egész mezőnyt, most a mérkőzés végén éppúgy, mint az első percekben. Úgy irányítja a csapatot, hogy egyszerűen nincs ellene védekezés. Nem hiába nevezik a sportvilágban csodacsatárnak.” (A *Csodacsatár* 1. 0:13:15 – 0:13:40)⁹ Duca tengernagy mindeközben így fordul oda segédjéhez: „– Hallja? Puska! Ez a mi emberünk.”

„A 39. magyar–svájci mérkőzés a vége felé jár. A magyarok újra támadnak. Hidegkutinál a labda, majd az ördögös Bozsik tör előre, továbbítja Hidegkutinak, Hidegkuti, Hidegkuti, megint csak Hidegkuti. Uralja a mezőnyt éppen úgy, mint a mérkőzés első perceiben. Úgy irányítja a csapatát, hogy egyszerűen nincs ellene védekezés. Nem hiába nevezik a sportvilágban csodacsatárnak.” (A *Csodacsatár* 2. 0:13:22 – 0:13:25) A Duca tengernagyot alakító Ungváry László szája itt is Puskát mond, de hangja már így szól: „– Hallja? Hidegkuti! Ez a mi emberünk.”

Amint az köztudott, a Budapesti Honvéd csapata 1956. november 1-jén hagyta el Magyarországot azzal a céllal, hogy a november 22-re, a Bajnokcsapatok Európa-kupájában meghirdetett, az Athletic Bilbao elleni mérkőzésre Nyugat-Európában fölkészüljön. A baszkok elleni első meccs előtt játszottak Bécsben, Essenben, Antwerpenben, Párizsban, Rouenben és Saarbrückenben, a 3:2-re elveszített „odavágó” után Spanyolországban, Olasz- és Nyugat-Németországban, majd december 20-án az UEFA által a magyarországi helyzet miatt Brüsszelbe „kihelyezett” visszavágón elért 3:3-as döntetlennel kiestek a nemzetközi kupából. Brüsszelben kereste föl a csapatot a korábbi szövetségi kapitány, Sebes Gusztáv, aki azt a feladatot kapta a honi párt- és sportvezetéstől, hogy bírja rá a játékosokat a hazatérésre. Mint tudjuk, a Honvéd (kiegészülve Grosics Gyulával, Lantos Mihállyal, Sándor Károlyval és Szusza Ferencel) inkább a januári dél-amerikai túrát választotta, ahonnan februárban Bécsbe tértek vissza, s a csapat itt kettévált: a többség hazautazott Magyarországra (Grosics csak 1957 nyarán), míg Puskás, Kocsis és Czibor a kint maradás mellett döntött. Mire *A Csodacsatár* moziba került, addigra Puskás ellen hazaárulás vádjával eljárás indult, míg Czibornak többek között az '56-os forradalomban való fegyveres szerepvállalása miatt volt elég oka, hogy ne jöjjön haza,¹⁰ ráadásul az előbbit szisztematikusan igyekeztek lejáratni a honi sajtóban (az alvilági csempészhalózat vezetőjének és a hazája iránt

⁹ Az eredeti változat esetében az időjelöléseim az M1 által sugárzott fölvételre vonatkoznak.

¹⁰ Vö. Majtényi György: *Czibor, Bozsik, Puskás. Futball és társadalmi legitimáció az ötvenes években*. Sic Itur ad Astra, 62. sz. (2011) 229.

hátatlan alaknak bélyegezve).¹¹ Hidegkuti és Bozsik viszont egészen az 1958-as svédországi világbajnokságig meghatározó egyéniségei maradtak a magyar válogatottnak, ők voltak azok a nagy tekintélyű játékosok, akik mellé új és fiatal labdarúgókat igyekeztek beépíteni.¹² Ők a Kádár-rendszer megszilárdulásának hónapjaiban tehát nemcsak a Rákosi-éra emlékét szükségképpen és túlzottan megelevenítő Aranycsapat siker-sztoriját idézhették föl a filmnézőkben, melytől az új rendszer szabadulni igyekezett, de az újjáépítés alatt lévő magyar válogatott arcai voltak-lettek éppen akkor: 1957 júniusában és szeptemberében mindketten három vb-selejtezőn játszottak, Bulgária ellen Budapesten Bozsik lőtt gólt, míg Szófiában a két magyar találatot Hidegkuti szerezte.

Ahogy az a főtebb idézett két filmbéli rádiókommentárból kiderül, a két változat más-képpen használta a valós és a kitalált elemek összjátékát. A bevezetőként elhangzó sor-számnév („39. magyar–svájci mérkőzés”) a ténylegesség hatását kelti, annál is inkább, mert a magyar válogatott 1952 és 1955 között három alkalommal valóban játszott Svájc ellen, s ezek közül az utolsót éppen úgy Lausanne-ban rendezték meg, ahogy a filmbelit (bár ez a két ország csapatai közötti „csak” a 27. összecsapás volt, és nem 5:2-es, hanem 5:4-es magyar győzelemmel zárult). Az eredeti film eltéveszthetetlen, de mégiscsak módosított nevet használ (Puska és Kocsi), míg a második Hidegkutit és Bozsikot a saját nevükön említi, a többieket (Fenyvesit, Gulyást és Budait az eredetihez hasonlóan) elváltoztatva. Ez a különbség azzal nem feltétlenül nyer magyaríratot, hogy a Puskás és a Kocsis szavak könnyebben voltak köznevesíthetők, s ebbéli csonkolt változatukban egyébként valóban jobban illettek a film groteszk-szatirikus hangoltságához, az viszont kétségtelen, hogy az a jelentés-tani játék, mely a magát magyar csodacsatárnak kiadó Jóska (vagyis az őt alakító Pongrácz Imre) magas, vékony alkata és a puska (mely a „Száguldó Őrnagy” hivatalos katona státuszát is fölidézheti) mint tárgy alakjával metaforikusan létesül, az 1957-es verzióban nem működik.

Visszatérve a filmbeli svájci gép fedélzetére: név, test, személy és médiaszöveg viszonya az eddigiekben elemzett 25 másodpernyi részlet után azáltal válik összetettebbé, hogy – a korban valódi mediasport-történeti eseményt jelentve – a rádiókommentátor szavait „hitelesítendő”, film a filmben technikával archív mozgókép fölvételek peregnek a szemünk előtt. A *Csodacsatár* eredeti változata az 1954-es világbajnokság június 20-án Bazelben rendezett Magyarország–NSZK csoportmérkőzés (végeredmény: 8:3) mozgóképeit használja. Noha a részletválasztásnak lehettek egyszerű hozzáférési okai, vagyis hogy az alkotók milyen mérkőzésekről bírtak egyáltalán felvétellel, a stadion német nyelvű reklámfeliratai valamelyest illettek a fikció szerinti Svájc–Magyarország meccs helyszínéhez (még ha Lausanne sokkal inkább francia nyelvű, mint a valódi helyszín, a németes Bazel). A mérkőzés fölvételéből készített montázon láthatjuk Grosics kirúgását, Bozsik előreívelését, Kocsis esernyőcseletét és ollózását, majd azt, ahogy egy Hidegkutitól kapott „leadást” követően Puskás az ötösről jobbal a hálóba lő (ez a 17. percben született gól volt a Magyarország–NSZK mérkőzés második magyar találat). Mindehhez az alábbi kommentárt halljuk a filmbéli, a fikció szerint svájci rádióközvetítésből:

„Most kapukirúgás következik. Száll a labda, vajon ki szerzi meg. Jól van, mi fejünk! Nem, már a magyar szélsőnél van a labda, rögtön előrevágja Kocsinak, ennek a nagy tudású játékosnak, aki úgy bánik a labdával, mint egy zsonglőr. Ollózva to-

¹¹ Vö. Szöllösi: *Puskás*, 104–105.

¹² Az 1958-as világbajnokságon részt vett magyar keretben rajtuk kívül az 1953-as londoni kezdőcsapatból, az Aranycsapat „klasszikus” felállásából már csak Grosics szerepelt.

vábbítja Puskának, veszedelmes pillanatok ezek, ha a labda Puskánál van. Vajon mi lesz ebből? Átadja a labdát, ez mindig veszélyt jelent. A közönség izgatott. Gyerekek, vigyázatok! Puska visszakarta a labdát, már a tizenhatosnál jár, átjátssza a védelmet, kapura tör, lövés, gól! A magyar csapat játékosai odarohannak Puskához, és kitörő örömmel ölelgetik.” (A *Csodacsatár* 1. 0:13:40–0:14:15)

A beillesztett mozgóképen tehát szerepel Bozsik és Hidegkuti is, őket azonban nem nevesíti a kommentátor, csak Puská(s)t és Kocsi(s)t. Nézzük, hogyan jár el az 1957-es változat! A bejátszáson szintén montázst látunk, csakhogy itt az Aranycsapat leghíresebb győzelméről, az 1953-as londoni 6:3-ról. Előbb a mérkőzés kezdő pillanatait láthatjuk: a középkezdés után Bozsik előrével a labdát Budainak, aki csinál egy kényszerítőt Kocsissal; a következő képeken már az első magyar gól előtti Bozsik–Zakariás–Bozsik–Hidegkuti összjátékot látjuk, melynek végén Hidegkuti 15 méterről nem lő kapura (!), hanem egy a filmben alig érzékelhető vágás révén előreugrunk az időben, és a les miatt meg nem adott későbbi gólját látjuk. Annak, hogy nem a meccs első percében szerzett találatot használták a filmkészítők, sejtetően technikai oka lehetett; a lesgólt megőrkítő képeket viszont azért nem használhatták hosszabban, mert azt egy többszörös Puskás–Hidegkuti passzkombináció előzte meg. A két filmváltozatban látható mérkőzésfelvételek szereplői tehát részben megegyeznek, a kommentár viszont teljesen más:

„Most, most Bozsikhoz kerül a labda, aki szépen előrevágja Budához. Buda milyen gyönyörűen megy a labdára, aztán egy cselet csinál, továbbítja, visszakapja, majd Bozsiknak adja tovább a labdát, aki hogy megy előre a labdával, továbbítja Hidegkutinak, Hidegkuti, igen, elhúzza a védelmünk mellett, úgy van, látom, egy cselet csinál, és lő, gól!” (A *Csodacsatár* 2. 0:13:46–0:14:06)

A bonyodalom létrejötte érdekében a válogatottnak szállást adó lausanne-i szállodába siet a két, önmagát apró szélhámosságokkal főntartó magyar emigráns (Jóska és Brúnó) és Futbolia frissen kinevezett futballkorifeusai, Duca tengernagy és Ventura kapitány. Az előbbieket rossz minőségű tollakat akarnak eladni a „fiúknak” – ebbéli szándékukkal idézven meg egyfelől azoknak a külhonba „szakadt” kereskedőknek az alakját, akikkel az Aranycsapat tagjai az 1950-es évek első felében szoros üzleti kapcsolatot áptoltak külföldi útjaik során, másfelől a csapat sajátos ökonómiáját, a magyar hatóságok által elnézett csempészfeketézést. Az utóbbiak, noha a filmben kifejezetten politikai motivációkkal bírnak, és Futbolia válogatotttját kívánják megerősíteni a magyar csatárral, az Aranycsapat tagjait a honi viszonyokat tekintve valóban mesés ajánlatokkal csábító nyugat-európai klubok megkereséseire is emlékeztethetnek. A *Csodacsatár* eredeti változatában a szálloda halljában Jóska Puská(s)nak, Brúnó Kocsi(s)nak kínálja portékáját, s a két sztár a nyilvános imázsukhoz illő vagánysággal és magabiztossággal replikázik a „kereskedőknek”. (0:16:37–0:16:58). Az 1957-es verzióban ekkor látjuk az első újratorozott jelenetet: Brúnó itt ugyanazzal a szöveggel környékezi meg Hidegkutit, aki elismétli Kocsi mondatát. Az, hogy ez a szcéna az eredetinél kevésbé hatásosra sikerült, nem csupán az „Öreg” visszafogottabb alakításán múlt, de azon is, hogy míg az eredeti filmben a két csillag mögött a szállodában a magyar csapat poharazgató-beszélgető tagjait látjuk (a beállítás miatt nem mindenki fölismerhető, de például Brúnó és Kocsi párbeszéde nyilvánvalóan nem véletlenül lett úgy fényképezve, hogy a közöttük megnyíló térben jól kivehető legyen Bozsik alakja), addig az újratörzött jelenetben nincsenek statiszták, nincs a háttérben élet, csak Feleki Kamill és Hidegkuti Nándor – ami egyúttal persze a készítőknél azt a szándékát is elárulja, hogy az utóbbin kívül más labdarúgót nem akartak bevonni a kitörés és átrajzolás folyamatába.

Ezen a ponton már aligha takaríthatjuk meg annak szóba hozását, hogy miképpen is emlékezett vissza a legendás kilences saját szerepvállalására. Ismert, hogy a vitézi címmel rendelkező apától és gyárigazgató anyától született, eredetileg Hidegkuthynak írt játékos imázsát az Aranycsapatba való bekerülés érdekében Sebes Gusztáv szövetségi kapitány javaslatára átrajzolták. Az óbudai polgárfiúból gyárban dolgozó élmunkásnő sarja lett, a család-történet proletár változatát bemutatták a filmhíradóban, s még a Rákosi-rendszer kímulta után évekkel is forgalomban maradt, amennyiben Hidegkuti 1962-es önéletrajzi könyve is olyan családi életképpel nyit (hajnalban a téglagyárba siető szülők, szerény kis kertés ház), mely ezt az eredettörténetet erősíti meg.¹³ Ugyanez a könyv nem tesz említést *A Csodacsatár*ról, melyről egy visszaemlékezés szerint Hidegkuti később azt állította: „öt azzal vették rá a forgatásra, hogy a Puskás Öcsivel akarták megcsinálni, de ő sajnos kinn maradt. Nagyon meglepődött, amikor megtudta, hogy Puskással ezeket a jeleneteket már föl vették.”¹⁴ Nyilván nem feladata a filmelemzőnek azt mérlegelni, hogy mennyiben tekinthető életszerűnek ez a magyarázat, annyi mindenestre bizonyos, hogy Hidegkutilal olyan jeleneteket forgattak újra, amelyek elkészítésénél eredetileg Puskás mellett több csapattárs is jelen volt.

Arra, hogy pontosan kik is voltak ők, a szállodai jelenetsor folytatásában derül fény. A *Gazette de Lausanne* riportere lép oda Puskához, előbb a győzelemről kérdezi, majd csoportképet készít, melyhez az eddig a háttérben maradó futballisták is összeállnak. A kamera nem időz hosszan rajtuk, így még kikockázva sem ismerhető föl mindegyikük (többen takarásban vannak), a filmbeli történetben viszont épp ez a kép lesz a bonyodalmak kiindulópontja, így amikor másnap reggel Duca és Venturo igyekeznek azonosítani az általuk csak hírből ismert Puskát, a kamera ráközelít a fotográfiára, mely alatt a következő névsor olvasható: Fenyő, Gula, Szibor, Buda, Puska, Kocsi, Bozsi, Lórád, Dalnok, Buza, Tilly, Kotál, Mátra. (*A Csodacsatár* 1. 0:18:04) Az alig elváltoztatott nevek Fenyvesi Mátét, Gulyás Gézát, Czibor Zoltánt, Budai II Lászlót, Puskás Ferencet, Kocsis Sándort, Bozsik Józsefet, Lóránt Gyulát, Dalnoki Jenőt, Buzánszky Jenőt, Tichy Lajost, Kotász Antalt és Mátrai Sándort jelölik.

Az 1956-os változatban Puska interjúja, melynek nyelvi fordulatai később újra és újra visszaköszönnek a filmben, úgy van fényképezve, hogy a négy szereplő egy vonalban áll egymás mellett: a futballista jobbján az újságíró, balján a két magyar szélhámós. Mivel a Jóskát alakító Pongrácz Imre 1956-ban elhagyta az országot (s csak az 1960-as években tért vissza időlegesen), az újraforgatott verzióban ebben a kulcsjelenetében őt is helyettesíteni kellett: dramaturgiailag föltétlenül szükséges volt a jelenléte, mert föltanúja kellett legyen az interjúnak, miközben a színész már nem lehetett jelen. Ezt a készítőik egyfelől úgy oldották meg, hogy a négy szereplőt körben helyezték el, s a beállításnak köszönhetően „Jóska” a kép jobb oldalán, a kamerának hátat fordítva (nem) látszik, másfelől a futballista szavait kommentáló megjegyzését itt már Brúnó mondja, a hitelesség kedvéért neki címezve („Hallod, Jóska? Jó edzés, fél győzelem.” *A Csodacsatár* 2. 0:16:59–0:17:01), vagyis a képsáv hiányosságát a hangszáv ellensúlyozza. Hidegkuti tehát mind Puskás, mind Kocsis szerepét átvette, ugyanakkor, mivel az interjú utáni csapatkép elkészítésének mozgóképfölvételét

¹³ Hidegkuti Nándor: *Óbudától Firenzéig*. Budapest, 1962. 7–11. Annak tehát, hogy Jóska csodacsatár imázsát Futboliába való megérkezését követően többek között egy teljességgel fiktív életrajzi tévéfilm (!) segítségével kívánják megerősíteni, nem hiányzott a valódi előképe. Vö. *A Csodacsatár* 1. 0:36:35–0:37:41.

¹⁴ Méray Tibor: „Egy történelmi tényről van szó”. (Riporter: F. Havas Gábor, Kőszeg Ferenc), *Beszélő*, 4. évf. (1993) 16. sz. 18.

csak annyiban módosították, hogy rövidebbre vágták, de nem forgatták újra, s mint tudjuk, ő eredetileg nem játszott a filmben, az 1957-ben bemutatott változatnak ebben a részletében ő nem jelenhetett meg. A szóban forgó, alig két másodperces részlet persze aligha szűrhető szemet a moziban ülőknek, ugyanakkor legalábbis materiális értelemben kétségtelen, hogy a második változathoz sem sikerült teljes mértékben eltüntetni a „disszidens” futballistákat: a szállodai társalgóban összeálló férfiakat megörökítő képeket kikockázva látszik, hogy Jóskát két oldalról Czibor Zoltán és Puskás Ferenc kíséri, a függöny mögül pedig Kocsis Sándor lép elő. (A *Csodacsatár 2.* 0:17:04–0:17:05)

Mindezzel természetesen még nem fejeződött be a retusálás munkája, hiszen Duca és Ventura a csodacsatárt a napilapban közölt fotó alapján tévesen azonosító jelenetét is meg kellett változtatni (a filmbeli sztori központjában Puska és Jóska összetévesztése áll, a világhírű csatár helyett a kétfalás „civil” szerződött Futbolia válogatottja). Az eredeti filmben a képet „olvasva”, vagyis a képaláírás névsorát a fotón látható férfialakokkal összevetve a tengernagy (s afféle nyomatékosító visszhangként a segédje) a következő neveket említi: „Fenyő, Gula, Szibor, Buda, Puska”. (A *Csodacsatár 1.* 0:18:07–0:18:19) Arra sem az eredeti, sem az újraforgatott változat esetében nem figyeltek a készítők, hogy a fikció szerint a Gazette de Lausanne-ban közölt fénykép körül ne magyar nyelvű cikkek legyenek kibetűzhetők, arra viszont az utóbbi esetében igen, hogy a fotográfáról eltüntessék a három felejtésre ítélt labdarúgót. Ennek érdekében, noha alapanyagként az eredeti fényképet használták, a képolvasást újraforgatták: a fotográfia bal széléről Kocsi(s) alakját egyszerűen levágták, Szibor (Czibor) arcának helyére egy másik, e sorok írója által nem azonosítható férfi (őt a filmben Taviként említik), míg Puskására Hidegkuti portréfotóját illesztették, mindeközben arra is gondosan ügyeltek, hogy a kép alatti névsorból csupán Fenyő, Gula, Bozsi és Lórád legyen a nézők számára olvasható.¹⁵

A „célszemély” azonosítását követően időbeli előreugrással a következő jelenet mindkét filmváltozatban már újra a Hotel Continentalban játszódik. Látjuk az elegánsan öltözött magyar válogatott játékosokat a szálloda folyosóján sétálni: a vonuló labdarúgókat Czibor és Puskás vezeti, bár az ő felismerésükhöz itt újra a felvétel mesterséges megállítására van szükség, őket követi a mozinézők által is azonosíthatóan fényképezve többek között Buzánszky, Lóránt, Bozsik és Budai II, Kocsis viszont ezeken a képeken nem bukkan föl – a játékosokat mutató 12 másodperces képsor változtatás nélkül került át az 1957-es változatba. Az ezt követő jelenetet viszont már teljes egészében újraforgatták. Az eredetiben egy műves kandalló előtti asztalnál ül Puska, jobbán Brúnó, balján Jóska, s közöttük az alábbi beszélgetés zajlik:

Jóska: Kocsi úr?

Brúnó: Egy tucatot ígértem neki mára.

Puska: Egy tucatot?

Brúnó: Nagy a család. Azt mondják, Önök szeretnek ajándékokat hazavinni.

Puska: Istenkém, egy futballista dicsősége nem tart örökké. Egy-két év, talán egy-két meccs, addig kell élni vele, míg tart.

Jóska: Érdekes.

Brúnó: Szóval Kocsi úr nincs itt.

Puska: Gőzbe ment.

Jóska: És ott mit csinál?

¹⁵ Az a következtetés viszont már elkerülte a figyelmüket, hogy míg a rádióközvetítésben Bozsikot emlegeti a kommentátor, az újság őt Bozsiként nevezi meg.

Puska: Semmit. Ül és gyúrják.

Jóska: Szegény, miért?

Puska: Mérkőzés után jót tesz, felfrissít. Azonnal itt lesz.

Brúnó: Megvárom.

Puska: Megkérném, ha van egy kis ideje, ezt a pár lapot dobja be nekem, üdvözet haza.

Brúnó: Haza? Boldogan. (A Csodacsatár 1. o.:19:00–0:19:39)

A jelenetnek azért van kulcsszerepe a történetben, mert Jóska és Brúnó nagyjából összes ismerete a labdarúgás belső világáról, amelyre Futboliába történő utazásuk után támaszkodtak, ebből és a fent említett Puska-interjúból származott. Másfelől az itt cinkos eufemizmussal ajándékvásárlásnak titulált csempészség mellett Puska által fölhozott érvek illeszkedtek a filmnek az Aranycsapatot rehabilitáló, mítoszát építő szólamához, amennyiben egyszerre ismerte el a szigorú értelemben véve törvénybe ütköző praxist és adott rá valamelyest méltányolható magyarázatot.

Az 1957-es változat hasonló, de nem azonos térben ülteti egy asztalhoz Hidegkütit és Brúnót. Jóska „dublőrét” itt már nem igyekeztek becsempészni a jelenetbe, s a képpozíciót is megváltoztatták: míg az eredeti fölvételen egyértelműen Puska volt a középpontban, itt a labdarúgó és a színész úgy fordul egymás felé, hogy az utóbbi arcjátékára és gesztusaira irányul a figyelem, a közöttük lévő hierarchikus viszony alig érzékelhető, Puskás magabiztossága helyére Hidegkuti tartózkodó modora és (a képeslapokat kissé feszülten markoló kezeiből következtethetően) lámpaláztól sem mentes alakítása került. A hármas beszélgetés helyett tehát dialógust hallunk:

Brúnó: Elhoztam a töltőtollakat, egy tucatot.

Hidegkuti: Egy tucatot?

Brúnó: Igen. Azt mondják, Önök szeretnek ajándékokat hazavinni.

Hidegkuti: Istenkém, egy futballista dicsősége nem tart örökké. Egy-két év, talán egy-két meccs, addig kell élni vele, míg tart.

Brúnó: Hm, na igen. A többiek nincsenek itt?

Hidegkuti: Gőzbe mentek.

Brúnó: Ott mit csinálnak?

Hidegkuti: Semmit. Ülnek és gyúrják őket.

Brúnó: Szegények, miért?

Hidegkuti: Felfrissülnek, jót tesz a meccs után. Mindjárt jönnek.

Brúnó: Megvárom.

Hidegkuti: Megkérném, ha van ideje, legyen oly szíves, dobja be ezt a pár lapot, üdvözetek haza.

Brúnó: Haza? Boldogan. (A Csodacsatár 2. o.:18:24–0:19:00)

1957-ben az „ajándékvásárlás” tematizálása inkább csak a történet előremozdítása, vagyis a külföldön élő magyar szélhámosok és a válogatott játékosok találkozásának motíválttá tétele szempontjából lehetett indokolt, emlékezetpolitikailag kevésbé, amennyiben a film éppen átformálni-kitörölni igyekezett annak az Aranycsapatnak az emlékezetét, amelyhez a csempészség mint közszájon forgó, sőt Puskásék kint maradása után a sajtóban is vádként megfogalmazott gyakorlata társult. Mindenesetre A Csodacsatár második változatának ez az újraforgatott jelenete illeszkedett ahhoz a koncepcióhoz, mely Hidegkuti szerepeltetésével egyszerre igyekezett kitörölni a film fiktív játékeréből Puskás és Kocsis alakját és hírnevét.

Noha az újraforgatás emlékezetpolitikai szándéka egyértelmű, arról nagyon kevés tudható, vajon milyen hatása is lehetett ebben a tekintetben a filmnek az 1957-es bemutató idején. Az Aranycsapat-legendárium ugyanis számos nehezen azonosítható eredettörténettel bíró elemet tartalmaz. Jóformán magától értetődő lenne például *A Csodacsatár* mindkét változatában Ventura kapitánytól elhangzó „Kis ember, kis pénz, nagy ember, nagy pénz” mondatot a közemlékezetben Puskáshoz kötött frázis („Kis pénz, kis foci, nagy pénz, nagy foci”) módosított idézeteként érteni, csakhogy nem kizárható, hogy ez időtévesztésre alapuló interpretáció lenne. Kétségtelen, hogy az Aranycsapat Kádár-kori emlékezetének nyilvános alakítása szempontjából nagy jelentőségű 1972-es Hofi Géza-műsor az 1952-es Svájc–Magyarország mérkőzés eseménytörténetébe ágyazva, pontosabban azt átírva meséli el annak megszületését,¹⁶ ugyanakkor tekintettel a kor nyilvánosságának szerkezetére, az 1956-os forgatáskor ennek az anekdotának a létezése és széleskörű ismertsége nem igazolható. Mai távlatból annyi állítható: az, hogy a második filmváltozatban is benne hagyták Ventura kapitány mondatát, szükségképpen előhívja annak a Puskásnak az emlékezetét, akit épp elfelejteni/elfeledtetni igyekezett ez a verzió; miközben éppen ez a gesztus árulkodhat arról, hogy 1957-ben az alkotók még nem gondoltak erre. Az eredeti filmváltozatban a szóban forgó mondatnak megvolt a maga komikus szemantikai-konnotatív hatása, amennyiben egyszerre utalt a Puska és Jóska közötti magasságbeli (szó szerinti jelentés) és a futballtudásbeli (metaforikus jelentés) különbségre, s így mintegy a kettő közötti fordított arányosságra, Hidegkutival viszont inkább csak a metaforikus jelentés léphetett működésbe.

A Csodacsatár nem csupán az újraforgatott jelenetek miatt tekinthető a kulturális emlékezet formálás tanulságos példájának. Az eredeti alkotás számos olyan jelenete került át a második változatba, amely az akkori közel- és félmúlt eseményeire, alakjaira, beszédmódjaira való utalásokból építkezett. A film történetének középpontjában labdarúgás és politika összefonódása áll. A nyitó szekvenciát nézve egyszerre kapjuk a Futbolia–Rugania mérkőzés döntő jeleneteinek mozgóképi „közvetítését” (a jóformán fölismerhetetlenségig futurisztikusra átalakított Népstadionból¹⁷), és halljuk a Sinkovits Imre által játszott kommentátor szavait. Az elnöki páholyban helyet foglaló politikusok bemutatását ő így vezeti be: „Hazánk nagyjai [...] buzdítják a végső erőbevetésre szívósan küzdő csapatunkat.” (*A Csodacsatár* 1. 0:02:48–0:02:52) Noha az elképzelt ország vezetőinek latinosan hangzó nevei s cilinderes-monoklis nagypolgári öltözékei látszólag távoli világba vezetik a nézőt, a „futból sport népszerű barátja és pártfogója, dicső tengeri flottánk parancsnoka” jelzősorrall fölkonferált Alfredo Duca tengernagy karaktere rögtön megteremti a szatirikus-allegorikus értelmezés lehetőségét, amennyiben az 1948 és 1953 között honvédelmi miniszteri pozíciót betöltő s a katonasághoz tartozó Budapesti Honvéd S. E. létrehozásában-vezetésében fontos szerepet játszó Farkas Mihályra (is) utal. Az, hogy a film Duca főlemelkedésének és bukásának történetét jeleníti meg, szintén párhuzamba állítható a Rákosi-rendszer irányítóinak legszűkebb körébe tartozó Farkas pályájának alakulásával. Az 1956 nyarára eső forgatás idején ő már bukott ember, kizárják a pártból, a katonaságnál lefokozzák, októberben le is tartóztatják; mire 1957-ben *A Csodacsatár* retusált változata moziba kerül, ő már éppen úgy börtönben van, ahogy a történet végén Duca – ez részben magyarázza, hogy a filmben miért láthatott fantáziát a hatalma megszilárdításán dolgozó, a sztálinizmus magyarországi

¹⁶ Vö. Fodor Péter – Szirák Péter: *A „nagy foci” emlékezete – Az Aranycsapat*. In: Dunai Tamás – Oláh Szabolcs – Sebestyén Attila (szerk.): *Kultpontok. Emlékezhelyek a magyar populáris kultúrában*. Debrecen, 2012. 118–120.

¹⁷ Ezért a megfigyelésért Szegedi Péternek tartozom köszönettel.

változtatának örökségétől valamelyest szabadulni igyekvő kora Kádár-rendszer. Azt, hogy némileg már 1956 nyarán is más idők jártak, mint 1951-ben, a Keleti Márton két sportfilmje közötti reflektált viszony is jelezheti. Ne feledjük ugyanis, hogy már a *Civil a pályán* is fölépített egy Farkas Mihályra vagy legalábbis a honvédségnek a sportirányításban játszott szerepére utaló szereplőt: a vasöntőből századosi rangig jutó, Görbe János által mindvégig egyenruhában alakított Dunai Feri a legfőbb tudója annak, miképp kell megszervezni a munkás sportéletet, s ő a *Civil a pályán* egyetlen olyan szereplője, akinek az egyéni távlaton túlmutató, átfogó ismeretei vannak a társadalom üdvös működésmódjáról. Arra, hogy amit 1951-ben még támogatólag hirdetett Keleti, azt fél évtized múltán már parodizálta, további példákat is sorolhatunk. Míg *A Csodacsatárban* az álfutballistát és kisebb részt az őt megszerző tengernagyot köszöntő, a személyi kultusz „műalkotásainak” ódai hangütését és színvonalát (például „Szíveinkben dagad vad ár / Felvidult az egész határ / A nagy Duca fején babér / Mienk lett a csodacsatár” [sic!]) idéző versek, dalok, portrék, munkáskórusok és iskolai fogalmazások komikus hatással bírnak, addig a *Civil a pályánban* a vasgyár közönségi termének falán maguktól értetődően függenek a Lenin-, Sztálin- és Rákosi-képek. Keleti 1951-es filmjében a Soós Imre által játszott Rác Pista, aki egyszerre élmunkás esztergályos és a sematizmus nyújtotta ideológiai-esztétikai keretek között lezajló fejlődéstörténete végén már sikeres tömegsport-funkcionárius, mintakaraktere annak a társadalmi mobilitásnak, mely a szakértelemnél sokkal többre becsülte a munkateljesítményt és a rendszerhűséget. Az 1940-es évek végén a magyarországi kommunisták ezt az érvelésmódot használva szállták meg és alakították át szovjet mintára a honi sportegyesületeket. *A Csodacsatárban* ez az argumentáció már gúny tárgya lesz. Futbolia kormányértekezletén Duca tengernagy így jelenti be a később épp az avatatlanság és a hozzá nem értés miatt katasztrófába torkoló új futballpolitikai programot:

Duca: Uraim! Először is: Rodrigo edzőt kihajítjuk. Állami edzőnek kinevezzük a segéd-tisztemet, Venturo kapitányt.

Venturo: Tengernagy úr! Én nem vagyok szakember.

Duca: Most a megbízhatóság a döntő.

Venturo: Akkor vállalom. (*A Csodacsatár 1. 0:08:30–0:08:48*)

Ducának a sportsikerre leginkább persze azért lenne szüksége, hogy az általa előkészített puccsnak társadalmi támogatást szerezzen. Karakterébe nem csupán a már említett kommunista honvédelmi miniszter, de Horthy Miklós katonai-politikai pályájának emlékezetét is beleírták az alkotók. A Napóleon-pózt szívesen magára öltő¹⁸ Duca tengernagy pályája csúcán ellentengernagyi előléptetésben részesül (ami persze katonai nonszensz, amennyiben ez alacsonyabb rendfokozatot jelent az előbbinél), aki a hadsereg vezetőjeként igyekszik megszerezni a politikai hatalmat, ráadásul tetovált alkarja (bár részletgazdag sárkány helyett csupán egy kezdetleges vasmacskát visel) is utalhat a tengerészből lett kormányzóra. A Horthy-korszakot idézi föl a svájci vendéglőben Brúnó által énekelt dalrészlet („Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország, / Gyönyörűbb, mint a nagyvilág”) és a Jóska révén a futboliai mulatóban megidézett, 1935-ös Jávor László–Seress Rezső-sláger, a *Szo-*

¹⁸ Vö. *A Csodacsatár 1. 0:32:16–0:32:18.* A történelmi párhuzamra – annak saját sorsukra nézve fenyegető üzenetét persze nem érzékelve – Brúnó is utal: „Ha Napóleon megállt volna Oroszország előtt, sohasem lett volna Waterloo.” *A Csodacsatár 1. 0:38:40–0:38:44.* Brúnóval hasonló „diszkurzív baleset” történik, amikor Jóska Cornerlandnak rúgott második gólja után örömeiben Grósz Alfréd és Balla Ignác *A pécskai cigánysoron* című temetési nótáját kezdi énekelni.

morú vasárnap – a két háború közötti Magyarország kulturális emlékezete a filmben tehát csakis a két távolba szakadt, javíthatatlan szélhámoshoz kötődik.

A *Csodacsatárt* népszerűsítő „kampány” részeként Méray Tibor így fogalmazott 1956 tavaszán: „Szatírát [kellett írnom], igen, – de kin, kiken csattanjon az ostor. A szélhámoson, aki próbálkozik valamivel, aztán lelepleződik. Ez volna a könnyebb megoldás. Valójában ő az »igazi ellenfél«, a legnevetesegebb? Sokkal mulatságosabbak azok, akik bedőlnek neki, akiket az antikommunista buzgalom és a futballőrület olyan vakká és süketé tesz, hogy szinte maguk követelik meg, szinte »kitermelik« az ilyen szélhámosokat.” (Méray Tibor *„A csodacsatár”-ról*. Színház és Mozi, 1956. április 27. 9. évf. 17. sz. 4.) Kétségtelen, hogy az 1950-es évek Magyarországról nézve Futbolia felhőkarcolóival, elegáns szállodájával, nagyvilági mulatójával, fedett lelátókkal ellátott stadionjával és a sportmarketingnek a kommunizmusban ekkor még teljesen ismeretlen praxisával fölöttébb távolinak tűnt.¹⁹ Az, ahogy a filmben a szurkolóknak a játékosok iránti rajongása pillanatok alatt fordul át ellenséges indulattá, ami akár erőszakhoz is vezethet, ismerősebb lehetett idehaza az 1954-es világbajnoki döntő utáni budapesti zavargások fényében. Futbolia csapatának Rugania elleni vereségét követően a földühödött drukkerek a politikusok páholyát is megdobálják ülőpárnáikkal, az eseményeket Duca így kommentálja: „Ez lázadás, ez káosz, ez forradalom!” (A *Csodacsatár* 1. 0:07:16 – 0:07:19) Aligha kell különösebben hangsúlyozni, e szavak mennyire másképp hangozhattak az 1957-es vetítések idején, mint amikor 1956 nyarán rögzítették őket. Arra, hogy miért is maradhattak benne a második változatban, a film zár-lata enged következtetni. A Cornerland elleni csúfos vereséggel együtt Duca puccskísérlete kudarcot vall, a földühödött szurkolók a pályára tódulnak, a két vezérdrucker hazafelé tartván igyekszik elégtételt venni Jóskán és Brúnón, azonban a börtönből épp szabaduló rádió-riporter arra hivatkozva, hogy a főkolompos Duca már úgylát alatt van, lebeszéli őket erről. A lázadás, a káosz, a forradalom helyére a film utolsó képkockáira a válogatottat soron következő mérkőzésén egy héttel később már újra lelkesen buzdító tömeg kerül – ha tetszik: a konszolidáció elkezdődött.

¹⁹ Érdeemes hangsúlyozni, hogy Méray Tibor 1963-ban írott visszaemlékezésével ellentétben egyáltalán nincs nyoma a filmben annak, hogy Futbolia népe nélkülözne. Vö. „A film Futbóliában, egy képzelt országban játszódtott, ahol a nép rosszul és elnyomottan élt, s vezetői – hogy a bajokat kevésbé lássa – futball-sikerekkel igyekeztek elkápráztatni. Az volt a jelszavuk: a tömegnek kenyér és cirkusz kell, s minél kevesebb a kenyér, annál több cirkuszra van szükség.” Méray: *Visszavágó*, 231.

PÉTER FODOR

The politics of fame and the contingencies of history. The two versions of the film 'Csodacsatár'

The 1950s was a remarkable period in the history of Hungarian football, not just because of the spectacular results, but we can surely state that the Golden Team (Aranycsapat) was an image-building means in the propaganda arsenal of national communism, which played a prominent role in the system-level symbiosis of sports and politics. The way the team's fame was changing and was being shaped grew far beyond the significance of the events of sports history: the riots on the streets of Budapest after the 1954 world cup final as well as the rewriting and deletion of the memory of those players who stayed abroad after the crushing of the 1956 revolution equally belong to the interpretive context of Márton Kéleti's movie *A Csodacsatár* (The marvellous striker), which was originally filmed in the summer of 1956, then partially re-filmed with new actors in 1957. In my paper, I mainly look for answers to the question: what strategies of politics of memory can be detected in the storyline of the movie as well as in the characterization and the modal formation of the genre of satire? Both versions of the movie can be interrogated using such interpretive interests since it thematizes fame itself, as it is being formed in mass media, in such a way that in its historical references it recalls the political agents and practices of both the inter-war period and the Rákosi regime.

GLAUB KRISZTIÁN

Sport és/vagy politika

Farkas Mihály és a Budapesti Honvéd labdarúgó csapata

Az 1945-ös esztendő komoly változást hozott Magyarország életében. A világháborús vereség, az ország romba dőlése, javainak és polgárainak pusztulása komoly feladat elé állította a társadalmat. Az 1945 és 1947 közötti úgynevezett koalíciós években még úgy tűnt, hogy megvan az esély egy demokratikus, független Magyarország létrejöttére, ami megegyezett a társadalom többségének akaratával. Másként gondolkoztak azonban erről a Szovjetunióban, illetve a Vörös Hadsereg nyomában Magyarországra érkező úgynevezett „moszkovita” politikusok körében. Rákosi Máttyás¹ és elvtársai célja már kezdetektől a magyar demokrácia tudatos megsemmisítése és egy szovjet típusú rendszer létrehozása volt. Ezt a folyamatot segítette, hogy a kommunisták támaszkodhattak az országban állomásozó szovjet hadsereg erejére, valamint a szintén szovjet befolyás alatt álló – Kliment Vorosilov² marsall által elnökölt – Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK) közvetett támogatására is. Az 1947-es „kékcédulás” választásokon már ügyesen taktikázva, illetve a terror eszközeitől sem visszariadva sikerült a Magyar Kommunista Pártnak a politikai hatalmat megszereznie, amelyet felhasználva a következő évben kikényszerítették az egyesülést a Szociáldemokrata Párttal, miután azt „megtisztították” a nemkívánatos „jobboldali” elemektől. Az új párt – a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) – ezek után nagy lendülettel kezdett hozzá az ország győkeres, sztálinista típusú átalakításához.

¹ Rákosi Máttyás (1892–1971): Tisztviselő, hivatásos forradalmár, politikus. 1910-ben tagja lett a Szociáldemokrata Pártnak. Az első világháború során 1915-ben orosz fogságba esett, ahonnan csak 1918-ban tért vissza Magyarországra. Hazatérve belépett a Kommunista Magyarországi Pártjába. A Tanácsköztársaság alatt kereskedelmi, majd a szociális termelésért felelős népbiztos lett. A kommün bukása után Ausztriába menekült. 1924-ben visszatért Magyarországra, ahol nem sokkal később letartóztatták, majd lázadás miatt nyolc és fél év börtönre ítélték. 1934-ben a Tanácsköztársaság alatti tevékenysége miatt újra perbe fogták, és életfogytiglani börtönre ítélték. 1940-ben Vas Zoltánnal a Szovjetunióba távozhatott. Rákosi Máttyás személyesen csak a többi kommunista vezető után, 1945. január 30-án tért vissza Magyarországra. 1945–1948 között az MKP, majd 1948–1953 között a MDP főtitkára, illetve 1953–1956 között első titkára. 1952–1953 között miniszterelnök. 1956-ban lemondott első titkári tisztségéről, és a SZU-ba távozott. Visszatérési szándékát a kádári vezetés megakadályozta. 1962-ben kizárták az MDP utódpártjából, az MSZMP-ből.

² Kliment Jefremovics Vorosilov (1881–1969): Szovjet marsall, eredetileg géplakatos. 1903-tól a bolsevik párt tagja. Az 1917-es bolsevik hatalomátvétel után a Forradalmi Katonai Bizottság polgári ügyekben illetékes komisszárja. Az orosz polgárháborúban az 1. lovashadsereg vezetője. Sztálin közeli barátja és bizalmasa. 1921-től haláláig az SZK(b)P Központi Bizottságának tagja. 1925-től a Katonai Tanács Elnöke, 1934–1940 között honvédelmi népbiztos. 1935-től a SZU marsallja. 1945–1947 között a magyarországi szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke. 1953–1960 között a SZU államelnöke.

A sportélet átformálására valamivel később, az 1949-es esztendőben került sor, bár az Országos Sporthivatal (OSH) már 1948. március 5-én megalakult a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon belül a kommunista Hegyi Gyula³ vezetésével.⁴ Természetesen a legnépszerűbb csapatsport, a labdarúgás is az OSH érdekltségébe került, miután a Magyar Labdarúgó Szövetséget (MLSZ) is alárendelték a Sporthivatalnak. Az OSH figyelme mindenre kiterjedt. Jellemző példa a hivatal működéséről – melyről külön feljegyzések maradtak fenn már 1948-ból –, hogy a kirendelt szövetségi ellenőrök, illetve a játékvezetők jelentettek arról, hogy a lelátókon tapasztaltak-e antiszemita vagy „fasiszta” jellegű megszólalásokat, tüntetéseket.⁵

A sportélet átalakításában is a cél elsősorban az államosítás volt, valamint a korábbi pénzügyi-tüzleti alapokon álló struktúra ellehetetlenítése, vagyis a sportélet tömegmozgalommá való szervezése.⁶ Ez utóbbi folyamat a „Munkára, harcra kész” mozgalom (MHK) 1949-es létrejöttével kapott végső keretet, melynek alapja az 1931-ben a Szovjetunióban megalakuló GTO (Gotov k trudu i oboronye SzSzsZR) mozgalom volt. Az MHK különféle sportágakból hozott létre összetett próbarendszert, melyen a jelentkezőknek szinteket kellett teljesíteniük, s ezek eredményes elvégzése után a próbázók jelvényt kaptak. A követelmények között gyorsasági, ügyességi és állóképességi kritériumok szerepeltek.⁷

A további centralizmus jegyében 1951 januárjában az Elnöki Tanács 2. számú törvényerejű rendeletének 1.§-a kiemelte a sportügyeket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hatásköréből, és irányításukra létrehozta az Országos Testnevelési Sportbizottságot mint a Minisztertanács mellett működő önálló főhatóságot.⁸ A bizottság elnöke ezúttal is Hegyi Gyula volt, immár államtitkári rangban. Ő 1951-től a Magyar Olimpiai Bizottság (MOB) elnöki tisztét is betöltötte, míg helyettese az Aranycsapat szövetségi kapitánya, Sebes Gusztáv⁹ lett a bizottságban, aki a MOB főtitkári székét is elfoglalta.¹⁰

A legfontosabb döntéseket továbbra is az MDP vezetői testületeiben hozták, és itt születtek meg azok a határozatok, amelyek a sportmozgalom egészét a párt politikai céljai megvalósításának, „a szocializmus építésének” szolgálatába állították.¹¹ A sportkérdésekkel

³ Hegyi Gyula (1897–1978): Esztergályos, majd sportvezető. Vöröskatonaként részt vett a Tanácsköztársaság harcaiban, majd a bukás után Franciaországba emigrált, ahol esztergályosként dolgozott. A húszas évek végén tért haza. 1930-tól a Vasas SC egyik vezetőjeként dolgozott. 1945 után a Vasas labdarúgó-csapatának elnöke és az MLSZ társelnöke. 1947-től az iparügyi minisztérium államtitkára. 1948. március 15-től az OSH, majd 1951 elejétől az OTSB elnökeként kapott kinevezést. A Magyar Olimpiai Bizottság elnöke, majd társelnöke 1951 és 1964 között.

⁴ Horváth Zsolt: *Kinizsi, Bástya, Vörös Lobogó*. História, 25. évf. (2003) 8-9. sz. /Évforduló. 21.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL). XIX-J-14-a. - Az OSH iratai 1948. 1. doboz *Jelentések a Magyar Labdarúgó Szövetség t. Elnökségéhez*.

⁶ Horváth: *Kinizsi, Bástya, Vörös Lobogó*, 21.

⁷ Sipos Péter: *Sport és politika*. História, 25. évf. (2003) 8-9. sz. /Évforduló. 19.

⁸ Sipos: *Sport és politika*, 17.

⁹ Sebes Gusztáv (1906–1986): Labdarúgó, labdarúgó-edző. 1919 és 1940 között aktív labdarúgóként megfordult a Vasasban és az akkor Hungária nevet viselő MTK-ban, amellyel három alkalommal magyar bajnokságot is nyert. Két éven át profiként játszott Franciaországban, 1936-ban pedig egy alkalommal szerepelt a magyar válogatottban is. 1940-től edzőként dolgozott több kisebb egyesületnél, majd 1949-től 1956-ig a magyar válogatott szövetségi kapitánya volt. 1951-től megválasztották az OTSB elnökhelyettesének és a MOB főtitkárának is.

¹⁰ Takács Tibor: *Szoros emberfogás. Futball és állambiztonsága kádár-korszakban*. Budapest, 2014. 15.

¹¹ Horváth: *Kinizsi, Bástya, Vörös Lobogó*, 22.

a MDP Adminisztratív Osztályának Sport Alosztálya foglalkozott, amelyet a párt egyik „erős embere”, az akkor főtitkár-helyettesi és honvédelmi miniszteri széket is birtokló Farkas Mihály felügyelt.¹²

Egy „sportszakértő” politikus

Farkas Mihály a Rákosi-rendszerben az MDP egyik legfontosabb politikusának bizonyult, ráadásul tagja volt az úgynevezett „moszkvai trojkának”, és mint ilyen, élvezte a szovjet vezetés bizalmát. Rákosi mellett ő is kiemelkedő szerepet vitt a későbbi koncepciók perек előkészítésében, mivel hatalmában állt az Államvédelmi Hatóságnál folyt vizsgálatokba is beavatkozni, sőt egyes perек végső kimenetelét is befolyásolni.¹³ Összetett és bonyolult személyiségű ember volt, ahogy azt a kortárs memoárok is bizonyítják. Egyik legközelebbi munkatársa, Nógrádi Sándor¹⁴ szerint „Farkas túlzó ember volt, aki mindent 150 százalékosan szeretett volna megoldani”,¹⁵ és „vezérekélyebb mániája nem ismert határt [...] Nagy katonai vezetőnek érezte magát anélkül, hogy a legcsekélyebb oka is lett volna rá”.¹⁶ Nógrádi még Moszkvából ismerte őt, sőt bevallása szerint közeli barátoknak számítottak, noha Farkas 1956-os, végső bukása után ezt a számára kínos ténytet igyekezett elfelejteni. Az 1950-es évek első felében azonban, amikor Farkas honvédelmi miniszter volt, még megbonthatatatlannak tűnt az összhang közöttük. Nógrádi nemcsak a helyettese volt a Honvédelmi Minisztériumban, de a minisztérium Politikai Főcsoportjának főnöke is altábornagyi rangban, és mint ilyen többször feltűnt Farkas oldalán a Honvéd labdarúgó mérkőzésein is. Ez utóbbit Farkas Mihály fia, Vladimir¹⁷ is feleleveníti visszaemlékezésében: „Labdarúgó mérkőzé-

¹² Farkas Mihály (1904–1965): Nyomdász. A Csehszlovák Kommunista Párt tagja volt, de végzett pármunkát Németországban, Hollandiában, Belgiumban és Spanyolországban is, majd Moszkvában telepedett le, ahol Rákosi Mátyás kérésére lépett át a Magyar Kommunista Pártba. A II. világháború éveit a Szovjetunióban töltötte, ahol pártutasításra propagandatevékenységet fejtett ki a szovjet fogságba került magyar katonák között. Farkas Gerő Ernővel és Vas Zoltánnal érkezett meg Magyarországra 1944 novemberében a Vörös Hadsereg (magyar) propaganda és agitációs ügyekért felelős megbízottként. 1945–1956 között folyamatosan tagja volt az MKP, majd az MDP Központi Vezetőségének, valamint kisebb megszakításokkal a Politikai Bizottságnak is, 1945–1951 között a párt főtitkár-helyettese, 1948 és 1953 között honvédelmi miniszter. 1956-ban letartóztatták mint a sztálinista törvénysértések egyik legfőbb felelősét, majd az 1957-ben tartott zárt tárgyalásán első fokon hat, másodfokon tizennégy év börtönre ítélték. 1960-ban egyéni kegyelemmel szabaddult, utána haláláig a Gondolat Könyvkiadó lektoraként dolgozott.

¹³ Révai Valéria (szerk.): *Törvénytelen szocializmus. A tényfeltáró bizottság jelentése*. Budapest, 1991. 68.

¹⁴ Nógrádi Sándor (1894–1971): Eredetileg esztergályos, villanyszerelő. A szlovákiai kommunista ifjúsági szervezet egyik vezetője, a Csehszlovák Kommunista Párt tagja. Később a Komintern apparátusában dolgozott Európa több országában. 1944-ben Észak-Magyarországon partizánmozgalmat szervezett Moszkva megbízásából. 1949–1953 között honvédelmi miniszter-helyettes, 1949–1956 között a HM Politikai Főcsoportfőnökségének Főnöke altábornagyi, később pedig vezérezredesi rangban. 1945-től egészen haláláig – megszakításokkal – tagja előbb az MDP, majd az MSZMP Központi Vezetőségének. 1960–1966 között az MSZMP Központi Ellenőrzési Bizottságának elnöke.

¹⁵ Nógrádi Sándor: *Új történet kezdődött*. Budapest, 1966. 191.

¹⁶ Nógrádi: *Új történet kezdődött*, 197.

¹⁷ Farkas Vladimir (1925–2002): Államvédelmis alezredes. Farkas Mihály fia. Tizennégy éves koráig apai nagyanyja nevelte Kassán. 1939-ben Moszkvában élő apja Schönherz Zoltán segítségével át-csempésztette a Szovjetunióba, ahol a II. világháború végéig tartózkodott. 1945-ben került Magyarországra a Politikai Rendvédelmi Osztályra mint kiképzett rádiós. Munkáját az 1946-tól meg-

sen többször voltam apámmal is. Egyszerűen undorító volt látni, hogy a környezetéből sohasem hiányzó tábornokok és főtisztek hogyan avatkoztak be miniszterük oldalán azokba a vitákba, amelyeket én heccből provokáltam azon a címen, hogy a Honvéd sikereit elsősorban nem játékosainak, hanem védőszárnyainak köszönheti. Megjegyzem, ezek a talpnyalók az utóbbi évtizedekben Farkas Mihály bátor bírálóivá lettek. Ezek sorában Nógrádi Sándor altábornagytól kezdve akkor még ezredesi rangú Hazai Jenőig sok mindenki megtalálható.”¹⁸

Rákosi határozott véleménnyel bírt Farkasról, ahogy azt visszaemlékezéseiben meg is fogalmazta: „Szóvá tettem Farkasnak, hogy változtasson a módszerein: túl sokat kritizál és fenyegetőzik, keveset dicsér [...] Farkas tudott dolgozni, végrehajtani és szervezni, volt politikai érzéke is; ezek a tulajdonságai vitték előre és tartották hosszú ideig az élvonalban. Ugyanakkor nagyon ambiciózus volt, erősen törtető, nem vetette meg, ha szükségesnek tartotta az intrikát, s helyzetének baráti alapon való alátámasztását...”¹⁹

Érdemes felidézni a Szociáldemokrata Pártból indult Marosán György²⁰ véleményét is: „A Kommunista Párt vezetői között – a pártban betöltött kulcspozíciója miatt – Farkas Mihályt külön kiemelem. A pártapparátusban Rákosi helyettese. Később a karhatalom, azon belül az ÁVH területén főember. Tudásban és műveltségben messze elmarad a többiek mögött. Leginkább csak azért kell beszélni róla, mert a párt életében igen fontos, később tragikus szerepet tölt be. A pártmozgalom, a szervezeti munka gyakorlati embere. A pártapparátust tartja kézben s már ezért is jóval merevebb a többieknél. Nyomdai munkásból lett kommunista vezető, akit a cseh párt nevelt; a Komintern-apparátus dolgozója volt. A sztálini iskola tipikus kispolgári képviselője – az külsőségeiben és taszító allűrjeiben is. Képtelen arra, hogy maga iránt bizalmat keltsen. Emiatt félszeg is. A tömeghez munkás volta ellenére sem volt elfogadható kapcsolata. Megakadályozta ebben a sztálini iskola által kifejlesztett természete is. Rossz előadó. Csapnivalóan gyenge szónok. Makacs ember, aki a személyes presztízsét mindenekfelett valónak tartja. Tréfát nem ismerő, goromba. Kulcsembere a Politikai Bizottságnak és a Központi Bizottságnak.”²¹ Marosán véleménye természetesen több okból is elfogult Farkassal szemben, mivel emlékiratai a hetvenes években jelen-

alakuló Államvédelmi Osztályon folytatta mint az Operatív és Technikai Alosztály vezetője századosi, őrnagyi, majd alezredesi rangban. Az 1950-ben megalakuló Államvédelmi Hatóság Hírszerző Osztályának megalakítására kapott utasítást Péter Gábortól, akinek közeli bizalmasa lett. Mint magas rangú államvédelmis tiszt a kor minden jelentősebb koncepció vizsgálatában részt vett kisebb-nagyobb mértékben. Péter Gábor majd Farkas Mihály bukásakor 1955-ben őt is eltávolították az ÁVH-ról, majd 1956 októberében letartóztatták. Az 1957 áprilisában lefolytatott – koncepció – tárgyaláson 12 év börtönre ítélték. 1960 áprilisában egyéni kegyelmmel szabadult.

¹⁸ Farkas Vladimir: *Nincs mentség. Az ÁVH alezredese voltam.* Budapest, 1990. 285–286.

¹⁹ Rákosi Mátyás – *Visszaemlékezések 1940–1956. 2. kötet.* Szerk. Feitl István – Gellériné Lázár Márta – Sipos Levente. Budapest, 1997. 897–898.

²⁰ Marosán György (1908–1992): Eredetileg péksegéd, majd szociáldemokrata politikus. 1945-ben az Szociáldemokrata Párt országos titkára, majd vezető titkár volt 1947-ig. Támogatta az 1948-as egyesülést a kommunistákkal, így az egyesített párt, az MDP Politikai Bizottságának elnökhelyettesévé választották. 1948–1949 között az MDP Budapesti Pártbizottságának első titkára, 1950 nyaráig könnyűipari miniszter. 1950-ben a szociáldemokraták elleni koholt perek során letartóztatták, először halálra, majd életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956 márciusában szabadult. Az októberi forradalom során a Kádár-féle ellenkormányhoz csatlakozott, és az elnyomó új hatalom egyik „erős emberének” számított egészen 1962-ig, amikor kizárták a Központi Bizottságból. 1965-ben a pártból is kilépett. Marosán 1972-ben visszatért a pártba, de komoly funkciót már nem töltött be.

²¹ Marosán György: *Az úton végig kell menni.* Budapest, 1972. 133–134.

tek meg, amikor a sztálinista–rákosista rendszer büneiért szinte kizárólag a Farkas-családot tették felelőssé. S nem elhanyagolható szempont az sem, hogy Marosán az ötvenes évek elején az éberségi hisztéria kellős közepén maga is megjárta Rákosiék börtönét. Mindenesetre tény, hogy a Farkas jelleméről adott leírása – mint a fenti példák bizonyítják – összhangban van a korszak több fontos szereplőjének visszaemlékezésével.

Az egykori Honvéd játékosok közül álljon még itt Czibor Zoltán²² emlékezése egy jellegzetes epizódról, amely egyben Farkasnak a sportéletben való „mindenhatóságát” is jól illusztrálja: „A helsinki olimpiára készültünk, azt hiszem és az olimpiai eskü zajlott éppen. Ott voltak a görék, nagy felhajtást csináltak, volt valamiféle bankettféle is. Ezen aztán Nándi, a Hidegkuti, aki csak jót akart, talán örült, hogy a csapattársra leszek, odament Farkas Mihályhoz, aki akkor már élet-halál ura volt az országban, s akiről sok rosszat el lehet mondani, de én megmondom őszintén: velünk, focistákkal mindig rendesen bánt – szóval Nándi odament, letisztelgett előtte és azt mondta: Farkas elvtárs bemutatom a Bástyá új játékosát, Czibor Zoltánt. Farkas tekintetét nem felejttem el, rám nézett mereven, az arcából sem jót, sem rosszat nem lehetett kiolvasni, csak nézett, nézett [...] Aztán elment és nem-sokára már jöttek értem. Azonnali paranccsal átvezényeltek a honvédtiszti iskolára. Akkor már nem volt mit tenni. A Honvéd játékosam lettem.”²³

Farkas – mint az MDP Adminisztratív Osztály sportügyeiért felelős vezető – természetesen nemcsak a labdarúgás felett diszponált a Párt részéről, hanem olyan ügyekkel is foglalkozott, mint az OTSB gépkocsi-parkjának bővítése,²⁴ vagy olyan beadványokkal, melyekben a tagok kérelmezik, hogy a Miskolci Galambegyesület a Honvédelmi Minisztérium fennhatósága alá kerülhessen.²⁵ Farkas hatalmának mértékét sportügyekben azonban leginkább az mutatja, hogy az OTSB funkcionáriusai számos alkalommal őt keresték fel levelekkel, s kérelmezték különböző sportágak képviselőinek adott világversenyre való utazásának engedélyezését. Így személyesen ő hagyta jóvá többek között 1952-ben a vízilabdaválogatott Lipcsébe való kiutazását vagy éppen az 1952-es helsinki olimpiára való utazók névsorát, annak ellenére, hogy az Államvédelmi Hatóság számos sportoló esetében kifogással élt.²⁶ Érdekes adalék ugyanakkor, hogy a hozzá közel álló Honvéd labdarúgóinak utazását több alkalommal sem engedélyezte. A csapat túlzott elfoglaltságára való hivatkozással nem kaptak például engedélyt egy törökországi mérkőzésre, melyet egy helyi érdekeltségű magyar vállalkozó kezdeményezett, és amelyre az OTSB végül a Vörös Lobogó csapatát

²² Czibor Zoltán (1929–1997): Labdarúgó, honvéd százados. Eredetileg mozdonyvezetőként dolgozott, mellette amatőr státuszban futballozott. 1948-ban egy győri ifjúsági tornán figyelt fel rá a Ferencváros, amely abban az évben szerződtette is. 1950-ben kényszerből el kellett hagynia a zöld-fehéreket, így a Csepelhez igazolt, mellette pedig a csepeli Rákosi Máttyás Acél- és Fémművekben dolgozott. A katonai behívója elől a Bástyába kívánt igazolni, de Farkas Mihály személyes közbeavatkozásával a Honvéddhoz került. 1953–1956 között a honvéddal két bajnoki címet is szerzett. A válogatottal olimpiai arany- és világbajnoki ezüstérmes. 1956 őszén disszidált, 1958–1961 között a világhírű spanyol Barcelona labdarúgója lett, amely csapattal spanyol bajnokságot, Vásárvárosok Kupáját nyert, illetve Bajnoksapatok Európa Kupája döntőt játszott.

²³ Bocsák Miklós: *Kocsis és Czibor*. Budapest, 1983. 42.

²⁴ MNL OL MKS-276. f. 67. csomó. 209. ő. e. Farkas Mihály titkári iratai. 1948–1956. Az OTSB kérelme gépkocsi parkjának bővítésére.

²⁵ MNL OL MKS-276. f. 67. csomó. 212. ő. e. A Miskolci Galambegyesület beadványa.

²⁶ MNL OL MKS-276. f. 96. csomó 18. ő. e. Az MDP Adminisztratív Osztálya Sport Alosztályának iratai, 1953. A XV. Nyári Olimpiára kiutazó vezetők és versenyzők névsora.

küldte, miután hivatalos felkérést is kapott a török szövetségtől.²⁷ Máskor viszont személyesen szervezett külföldi portyát – például 1952. július 18-án Csehszlovákiába, hogy a Honvéd csehszlovák katonacsapatok ellen futballozzon. Igaz, hogy ide a Honvéd a tartalékcsoportjával utazott, nem léptek pályára a csapat válogatott labdarúgói: Puskás,²⁸ Bozsik,²⁹ Kocsis³⁰ stb.³¹

Kispestből – Honvéd

1949 végén az ország még nem tért magához a Rajk-per által okozott sokkból. A „leleplezett” árulók ügye valóságos lavinát indított el, melynek során az elkövetkező két év alatt mintegy 30 kisebb-nagyobb perből álló sorozat vette kezdetét. Ezen koncepciós eljárások során tizenöt személyt kivégeztek, tizenegyet életfogytiglani, tizennégyet 15 évi, tízet 10 éven felüli, harmincnyolcat öt–tíz év között, kilencet pedig öt év alatti börtönbüntetésre ítélték, harminckilenc főt pedig internáltak. A nagy „leleplezés” további lehetőséget adott a legszűkebb pártvezetés számára az államvédelmi munka további centralizálására. Így került sor egy háromtagú különbizottság – a hírhedt trojka – felállítására, melynek tagjai Rákosi Mátyás, Gerő Ernő³² és Farkas Mihály lettek. Ennek következtében Farkas ténylegesen is a hatalom legfelső csúcsára jutott.³³

²⁷ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL 3.2.4. K-568 Kubicsár László dossziéja. 100–101.

²⁸ Puskás Ferenc (1927–2006): Labdarúgó, honvéd őrnagy. A leghíresebb magyar futballista, a „Nagy honvéd” és az „Aranycsapat” kapitánya. 1942 és 1956 között a Kispest, majd annak átalakítása után a Budapesti Honvéd labdarúgója. Ötszörös magyar bajnok, négyszeres gólkirály a Honvéddal. Nyolcvanötösörös magyar válogatott, olimpiai bajnok, valamint világbajnoki ezüstérmes. 1956 őszén disszidált Magyarországról. 1958–1966 között a világhírű Real Madrid játékosa. Hatszoros spanyol bajnok és háromszoros Bajnokcsapatok Európa Kupája győztes. Visszavonulása után számos helyen dolgozott vezetőedzőként.

²⁹ Bozsik József (1925–1978): Labdarúgó, parlamenti képviselő, honvéd alezredes, majd lefokozása után honvéd. Egész pályafutását Kispesten, illetve annak utódjában, a Budapesti Honvédban töltötte 1943 és 1962 között. 1945-től MKP, majd 1948 MDP párttag. 1950–1956 között parlamenti képviselő. A magyar válogatottban 101 alkalommal lépett fel, amivel mindezidáig csúcstartó. A nemzeti csapattal olimpiát nyert, valamint világbajnoki második helyet ért el. Visszavonulása után a Honvéd sportinstruktor, majd rövid ideig vezetőedzője is volt. 1965-ben „devizával való visszaélés büntette” miatt a katonai bíróság lefokozta. A rendszerváltás után, 1996-ban posztumusz ezredessé léptették elő.

³⁰ Kocsis Sándor (1929–1979): Labdarúgó, honvéd őrnagy. Ferencvárosi nevelésű csatár, 1946–1950 között futballozott a zöld-fehéreknél, majd kényszerből a Honvédhoz igazolt. A Ferencvárossal egyszeres, a Honvéddal négyszeres magyar bajnok. Hatvannyolcszoros magyar válogatott, olimpiai bajnok, világbajnoki ezüstérmes. A világbajnokságon 11 góljával a gólkirályi címet is megszerezte. 1956-ban a Honvéd külföldi túsárjáról nem tért haza. 1958–1966 között a FC Barcelona csatára. A katalánokkal két spanyol bajnoki címet és két spanyol kupát nyert, valamint BEK-döntőt játszott. Súlyos betegség következtében kórházba került, ahol kiesett az ablakon. Halálának körülményei tisztázatlanok.

³¹ MNL OL MKS-276. f. 96. csomó 19. ó. e. Keleti Ferenc értesítése az Államvédelmi Hatóság részére a Honvéd csehszlovákiai fellépéséről.

³² Gerő Ernő (1898–1980): Közgazdász, kommunista politikus. 1918-ban lépett be a KMP-be. A tanácskormány bukása után Ausztriába emigrált, de 1922-ben visszatért Magyarországra, ahol letartóztatták. 1924-ben kiadták a Szovjetunió felé, ahol felvette a szovjet állampolgárságot, és az NKVD ügynöke lett. Nemzetközi brigádparancsnokként részt vett a spanyol polgárháborúban. 1939–1944 között ismét a Szovjetunióban élt. 1944 végén tért vissza Magyarországra. 1945–1949 között kereskedelmi miniszter, 1948–1949 között a pénzügyminiszeri posztot is betöltötte. 1952–1954 kö-

Ilyen előzmények után adta ki Farkas 1949. december 5-én 52.858/1949 számú rendeletét – az MDP Titkársága 1949. november 23-i sportmozgalomról szóló határozatával összefüggésben –, amely a katonai sportegyesületek irányítására életre hívta a Honvéd Sportközpontot, majd a Kispest 1949. december 18-i közgyűlésen felvette a Budapesti Honvéd nevet.³⁴

Ezek a száraz tények, de miért esett a választás a Kispestre? Ami a labdarúgókat illeti, a válasz magától értetődik: egyrészt Sebes Gusztáv, az OTSB elnökhelyettese javasolta Farkasnak, hogy a jövő Honvédját célszerű lenne a Kispestre építeni, mivel ott futballozott az ország két legjobb képességű labdarúgója, Bozsik József és Puskás Ferenc, ráadásul mindketten a klub saját nevelésű játékosai voltak. Másrészt a Kispest „vidéki” csapatként nem volt a korábbi, üzleti alapon működő – vagyis „burzsoá” – futball-rendszerben gazdag mecénások által támogatott csapat, mégis szép számú és lelkes szurkolótáborral rendelkezett. Egy ilyen csapat támogatása a HM és a Néphadsereg által az illető klub számára hatalmas lehetőségekkel kecsegtetett, hiszen akkoriban a néphadsereg minősült az ország legnagyobb hatalmú erőszakszervezetének, amely az egyre terjedő háborús hisztéria hangulatban magasabb százalékban részesült az állami költségvetésből.³⁵ Arról azonban, hogy az érintettek, a Kispesti Atlétikai Club hogyan foglalt állást, megoszlanak a források. Létezik olyan vélemény, hogy mivel a kispestiek anyagi gondokkal küzdöttek, kapóra jött, hogy egy nagyhatalmú támogató karolta fel őket,³⁶ de találkoztunk olyan vélekedéssel is, hogy a játékosok körében többen kifejezetten ellenezték a terv végrehajtását, és csak egyéni agitációk után sikerült a csapattagokat „beöltöztetni”.³⁷

Bármilyen is az igazság, 1949. december 18-án a kispesti városházán – ahol a KAC fennállásának 40. évfordulóját gyűltek össze megünnepelni a klub vezetői, a szövetség tagjai, valamint a Párt képviselői (jelen volt többek között dr. Ries István,³⁸ Sebes Gusztáv, dr. Jánosi Ferenc,³⁹ valamint Nyers Rezső⁴⁰) – kimondták a csapat egyesülését az újonnan létrejött

zött belügyminiszter és a miniszterelnök első helyettese. 1954–1956 között az MDP KV Gazdasági Bizottságának elnöke, 1956 júliusától október 25-ig az MDP első titkára. A forradalom és szabadságharc ideje alatt a Szovjetunióba menekült, ahonnan csak 1960-ban tért vissza. Még 1957-ben megfosztották parlamenti mandátumától, 1962-ben kizárták a pártból is. Ezt követően könyvtárosként dolgozott.

³³ *Törvénytelen szocializmus*, 63–64.

³⁴ Horváth: *Kinizsi, Bástyá, Vörös Lobogó*, 23.

³⁵ Rózsáligeti László: *A nagy Honvéd*. Nagykanizsa, 2013. 11–12.

³⁶ Török Ferenc: *„Fegyverük a sport – A Budapesti Honvéd fél évszázada”*. Budapest, 1999. 23.

³⁷ Tapolczai Jenő: Egy elnök naplójából, idézi Rózsáligeti: *A nagy Honvéd*, 12.

³⁸ Ries István (1885–1950): Jogász, 1945-ben tagja lett az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd az Ideiglenes Nemzeti kormány igazságügy-miniszterévé választották. Tárcaját több kormányban is megőrizte 1950-ig. 1947 és 1950 között a Magyar Labdarúgó Szövetség elnöki tisztét is ellátta. 1950 júliusában koholt vádak alapján letartóztatták, majd nem sokkal később máig tisztázatlan körülmények között elhunyt a váci börtönkórházban.

³⁹ Jánosi Ferenc (1916–1968): Református lelkész, tanár, Nagy Imre miniszterelnök veje. 1945-ben az Ideiglenes Nemzeti Kormány Honvédelmi Minisztériumában volt osztályvezető, majd a népművelési miniszter első helyettese 1951–1954 között. 1954-től a Hazafias Népfrent főtitkára. Az 1956-os forradalom után letartóztatták, majd a romániai Snagovba internálták. A Nagy Imre-perben nyolc év börtönre ítélték, 1960-ban egyéni kegyelemmel szabadult. 1989-ben rehabilitálták.

⁴⁰ Nyers Rezső (1898–1956): Géplakatos. 1945 után a Corvin Biztosító Intézet ügynöke, majd a Magyar Filmforgató Vállalatnál dolgozott. 1947-től Kispest polgármesterének választották. Budapest XIX. kerülete tanácselnökeként ment nyugdíjba. Idősebbik fia, ifjabb Nyers Rezső politikus, az SZDP, az MDP, az MSZMP, végül az MSZP tagja.

Honvéd Sportközponttal. A jelenlévők ünnepi beszédei után Jánosi Ferenc ezredes a honvédség nevében tolmácsolta Farkas Mihály üdvözlését is.⁴¹ A történet a valóságban korántsem volt ilyen egyértelmű, mivel a közgyűlés jegyzőkönyve nem rögzítette a határozatképesség megállapítását, a vezetőség megválasztását, vagyis jogilag nem is történt közgyűlés. A Honvéd Sportközpont hivatalosan csak 1950. február 7-én alakult meg a Tiszti Házban, ezért nem lehetett már 1949. december 18-án a Kispest Atlétikai Club jogutódja. A csapat első elnökét – Sólyom László⁴² altábornagyot – is csak 1950 februárjában választották meg, ő azonban nem sokáig maradhatott az új sportegyesület élén, mert nem egészen három hónappal a Honvéd megalakulása után letartóztatták, majd az úgynevezett „tábornok perben” halálra ítélték, és augusztus 19-én kivégezték. Az egyesület új elnöke pedig június 18-tól Tapolczai Jenő⁴³ lett.⁴⁴

Az új egyesület nem állt meg a különböző sportszakosztályok egybegyűjtésénél, a városi sportpályák megszerzése terén is igyekezett monopolhelyzetbe kerülni. Ez nyomon követhető abban a beadványban is, amelyben az egyesület titkársága a FŐKERT Igazgatóságától a margitszigeti lovaspóló-pálya átadását kérte labdarúgó edzőpálya létesítésére. Erre nem került sor, mivel a területre városrendezési szempontból közpark lett kijelölve.⁴⁵ Az egyesület ezt követően a Fővárosi Tanácstól kérte, hogy a margitszigeti csónakház és az ottani Honvéd-üdülő közötti területet sportcélokra használatba vehesse, de itt sem járt több szerencsével. A Tanács azzal utasította el a kérelmet, hogy a 813. XIII-89/1951. VIII. évi rendelet értelmében a területet szintén parkosítani fogják.⁴⁶

Élet a Honvéd labdarúgócsapatán belül

Az átalakulás következtében a kispesti labdarúgókkal nagyot fordult a világ: egy külvárosi egyesület játékosai közül egyik pillanatról a másikra a rendszer kivételezettjei lettek, és az állami propaganda mint első számú labdarúgócsapatot állította őket a kirakatba. A folyamat – vagyis hogy a hadsereg klubot sajátított ki magának – nem volt egyedülálló jelenség. A szocialista blokk többi országában az 1950-es évek elején szinte kivétel nélkül megfigyelhetjük ezt. Így jött létre Moszkvában és Szófiában a CSZKA, Bukarestben a Steaua, Belgrádban a Partizan, Varsóban a Legia, Csehszlovákiában a Dukla.⁴⁷ Hiába kerültek azonban kivételezett helyzetbe a labdarúgók, hivatalosan nem kaphattak pénzt tevékenységükért,

⁴¹ Népsport, 1949. december 19. 2.

⁴² Sólyom László (1908–1950): Katonatiszt, 1923–1927 között elvégezte a katonai reáliskolát, majd a Ludovika Akadémián folytatta tanulmányait. 1931-től tüzér hadnagy. A II. világháború ideje alatt 1941-ben nyugdíjazását kérte, de 1944-ben reaktiválták. A német megszállás alatt részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945-ben rövid ideig Budapest rendőr-főkapitánya volt, majd 1946-tól visszatért a hadseregbe. 1948-tól a Honvédség vezérkari főnökké nevezték ki altábornagyi rangban. 1950-ben koholt vádak lapján letartóztatták, és kötél általi halálra ítélték hat társával együtt.

⁴³ Tapolczai Jenő (1911–1976): Tisztviselő, 1945–1947-ben Kispest polgármestere. Jogot végzett a pécsi tudományegyetemen. 1953-tól Sztálinváros (1961-től Dunaújváros) Városi Tanácsának, 1967-től a Fejér megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának elnöke. 1962–1966-ban az MSZMP Központi Bizottságának póttagja, 1966–1975 között rendes tagja volt.

⁴⁴ Rózsaliгети: *A nagy Honvéd*, 12.

⁴⁵ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban: BFL) – XXIII – 133 01. kisdoboz 1. A Budapesti Testnevelési és Sport Bizottság iratanyaga 1950-51. A Honvéd Vezérkar Szakszervezetének kérvénye a FŐKERT Igazgatóságának részére.

⁴⁶ BFL – XXIII – 133 02. kisdoboz 2. A Honvédelmi Minisztérium Politikai osztályának kérelme a Budapesti Városi Tanács V. B.-hoz.

⁴⁷ Szöllősi György: *Puskás*. Budapest, 2011. 172.

mert a régi sportrendszer eltörlésével és az új MHK tömegmozgalom létrehozásával nem létezett „klasszikus” profi labdarúgás. A játékosok elméletileg nem a játékból éltek meg, „hivatalos” juttatásaik pedig messze elmaradtak a nyugat-európai és dél-amerikai szintektől. A pártállami vezetés – elsősorban Farkas Mihály – azzal kívánta ezt „ellensúlyozni”, hogy szemet hunyt a játékosok csempészése és „seftelése” fölött, vagyis a „juttatások” nem az elvégzett (sportolói) munkáért jártak, hanem az állami és sportvezetéstől kapott kiváltságként jelentek meg.⁴⁸

Így emlékezett erre a Honvéd és az Aranycsapat kapusa, Grosics Gyula:⁴⁹ „Elismertem viszont, hogy én is csempészttem, és a többi játékoshoz hasonlóan hoztam haza kurrens termékeket. Az árut értékesítettem és ebből éltünk. A tizedét nem kerestük ugyanis annak, amit az általunk tönkrevett profi játékosok. Ez az egyik. A másik, amire már hivatkoztam: Farkas Mihály nyíltan megmondta, hogy amíg ő a honvédelmi miniszter, addig nekünk ne fájjon a fejünk.”⁵⁰ Hasonlóképpen idézte fel a korszakot Grosics klub- és válogatottbeli társa, a kiváló szélső Budai II. László⁵¹ is: „Nem a fizetésből, nem is prémiumból éltünk, mert az nem volt sok – én a 6:3-ért ötezer forintot, a VB-ezüstért összesen tízezret kaptam –, hanem a csempészésből. Hozhattunk, amit akartunk. Amikor már túl messzire mentünk, amikor már nagyon égett a lábunk alatt a talaj, akkor Farkas Mihály meg Nógrádi magához szólította Puskást. »Öcsi, nem lesz ennek jó vége!« mondták. Puskás erre azt válaszolta: adjanak a válogatott minden játékosának legalább hatezer forintos fizetést, magasabb győzelmi prémiumot és akkor ő személyesen garantálja, hogy csak azt hozzuk át a határon, amit a négydollárosapidíjából át lehet hozni. Nem tetszett az ötlet Farkaséknak. »Mit szólnának ilyen magas fizetéshez az élmunkások, a sztahanovisták, a bányászok?« Így aztán csempészhettünk tovább.”⁵²

Kétségtelen, a Honvéd a „mesterséges felerősítések” előtt is kiemelkedő csapatnak bizonyult, hiszen 1949-es őszi csapatával sikerült megnyernie az 1949–1950-es labdarúgó-bajnokságot. 1950 első felében azonban végbement a nagy átalakítás: a Ferencvárosból ÉDOSZ (Élelmezési Dolgozók Országos Szövetsége), az MTK-ból Budapesti Textiles, az Újpestből pedig Budapesti Dózsa lett, s ezzel egy időben beindult a nagy játékoskeringő, vagyis más egyesületek legjobbjainak tervezett átírányítása a Budapesti Honvédba. Ennek a folyamatnak a levezenylője Sebes Gusztáv volt, aki immár labdarúgó szövetségi kapitányi

⁴⁸ Takács: *Szoros emberfogás*, 67.

⁴⁹ Grosics Gyula (1926–2014): Labdarúgó, honvéd őrnagy. 1943–1947 között a Dorog AC kapusa volt, majd a MATEOSZ – később Teherfuvar – csapatához igazolt. 1950-ben irányították a Budapesti Honvédhoz, ahol 1954-ig védett, ezalatt háromszor nyert magyar bajnokságot. Nyolcvanhat-szoros magyar válogatott, olimpiai bajnokságot nyert és világbajnoki ezüstérmet szerzett a nemzeti csapattal. 1954-ben csempészés vádjában bűnösnek találták, és eltiltották a labdarúgástól, csak 1956-tól folytathatta karrierjét a Tatabányai Bányász csapatában, ahol 1962-ig védett. Visszavonulása után egy ideig edzősködött, majd tizenöt évig a Volán SC elnökeként dolgozott.

⁵⁰ Kő András: *A Grosics*. Budapest, 2007. 143.

⁵¹ Budai László (1928–1983): Labdarúgó, honvéd alezredes. 1948–1950 között a Ferencváros labdarúgója, mellyel az 1948–1949-es szezon végén bajnokságot nyert. 1950-ben legjobb barátjával, Kocsis Sándorral együtt kényszerűségből igazolt a Budapesti Honvédhoz, ahol egészen 1961-es visszavonulásig futballozott. A kispestiekkel négyszeres magyar bajnok. A magyar válogatottban 39 alkalommal lépett pályára, olimpiai arany-, illetve világbajnoki ezüstérmes. Visszavonulása után az Egyesített Tiszti Iskolán dolgozott edzőként.

⁵² Bocsák: *Kocsis és Czibor*, 35.

minőségében nem kisebb célt tűzött ki, mint hogy válogatottat építsen egy klubcsapaton belül.⁵³

Meg kell vizsgálnunk azt is, hogy a pártállam miként tartotta szemmel az első számú labdarúgócsapatává kiszemelt Honvédot. A sportegyesület felett a BM II/1. Osztálya őrködött. Ennek a 2/b alosztálya, vagyis a HM-mel és az annak közvetlen irányítása alatt álló alakulatokkal és intézményekkel foglalkozó egyik szervezeti egysége volt a felelős a klub biztonságáért.⁵⁴ Az állambiztonsági szervek azonban nem elégedtek meg ennyivel, folyamatosan informálódni akartak a csapat belső életéről és mindennapjairól is. Ennek érdekében fokozatosan építették ki „hálózatukat”, s 1955-re az állambiztonság beszervezte dr. Fried Tamás főhadnagyot, a labdarúgócsapat sportorvosát „Fodor Jenő” néven.⁵⁵ Fried beszerzése is csak azután történhetett meg, miután az államvédelem kellő információt gyűjtött róla az ekkor már a csapatban futballozó ügynökén, „Sztójánovics Péteren” keresztül.⁵⁶ Jelentésében Fried felhívta a figyelmet, hogy a labdarúgókat hogyan környékezték meg nyugati államokban az úgynevezett „nepperek”, miként ajánlottak fel számukra hatalmas értékű áruk, hogy azokkal Magyarországon kereskedjenek. Kitért arra is, hogy a „találkozások” gyakran politikai agitációban csúcsosodtak ki.⁵⁷ Tanulságos Fried további sorsa is, aki 1956 őszén családotul disszidált, később Kanadában telepedett le, az állambiztonság azonban nem tulajdonított különösebb jelentőséget ennek. Nyilván úgy vélték, hogy „Fodor Jenő” hálózati munkája viszonylag jelentéktelen volt, s később nem akarták felhasználni.⁵⁸

Érdekes viszont „Sztójánovics Péter” személye, aki levéltári források tanúsága szerint⁵⁹ az Aranycsapat kiváló szélsője, Czibor Zoltán volt. A labdarúgót aktája szerint 1953-ban Ferencz József államvédelmi főhadnagy szervezte be.⁶⁰ Későbbi tisztartója, Erdélyi Jenő szerint Czibor beszerzése kifejezetten rossz ötletnek bizonyult, mivel a labdarúgó több alkalommal is hangot adott rendszerellenes érzelmeinek, rossz természete miatt kölcsönösen gyűlölték egymást az általa megfigyelt Honvéd játékosokkal, s több alkalommal vállalatlan antiszemita megjegyzéseket tett a nyilvánosság előtt. Nem is bizonyult produktív ügynöknek, mivel Erdélyi szerint egyéves munkakapcsolatuk alatt mindössze 25 jelentést adott.⁶¹

Farkas honvédelmi miniszterként mindenről tudni akart, ami a csapat életéhez kapcsolódott. Arra már korábban utaltunk, hogy kedvezett az egyesület sportolóinak, de szenvedélyes drukkerként rendszeresen feltűnt a kispesti pálya díszpályájában magas rangú katonatisztek, illetve pártfunkcionáriusok társaságában. (1950. március 5-én a Textiles elleni rangadón például Vas Zoltán,⁶² a Tervhivatal elnöke, Nógrádi Sándor, a honvédelmi mi-

⁵³ Rózsáligeti: *A nagy Honvéd*, 14.

⁵⁴ Takács: *Szoros emberfogás*, 69.

⁵⁵ ÁBTL 3.1.1. B-76131 „Fodor Jenő” dossziéja, 3–5.

⁵⁶ Uo. 18.

⁵⁷ Uo. 26.

⁵⁸ Takács: *Szoros emberfogás*. 68.

⁵⁹ ÁBTL – 3.1.5. O-11911 „A Vasutas”, Czibor Zoltán dossziéja.

⁶⁰ Uo. 9.

⁶¹ Uo. 12–15.

⁶² Vas Zoltán (1903–1983): Író, újságíró, kommunista funkcionárius. 1921-ben letartóztatták, és tízévi börtönbüntetésre ítélték. 1922-ben a fogolycsere-egyezmény alapján a Szovjetunióba került. 1925-ben visszatért Magyarországra, ahol ismét letartóztatták, s végül tizenhárom és fél év börtönrre ítélték. 1940-ben Rákosi társaságában ismét a Szovjetunióba távozhatott. 1944-ben mint NKVD-s tiszt tért vissza Magyarországra. 1945–1946 között Budapest közellátási kormánybiztosa, majd főpolgármestere. Később a Gazdasági Főtanács, majd az Országos Tervhivatal elnöke, 1956-

niszter helyettese, Marosán György könnyűipari miniszter és Sólyom László altábornagy vezérkari főnök társaságában nézte végig a mérkőzést).⁶³ Több esetben előfordult az is, hogy civilben megjelent a csapat edzésén, tanácsokat adott a játékosoknak, edzőknek, s természetesen bejárása volt a labdarúgók öltözőjébe is. „A Vasas-pályán játszottunk edzőmeccset. Bejött előtte Farkas Mihály az öltözőbe, és köszönt. »Jó napot elvtársak!« Nem felejttem el, bőrkabát volt rajta, amit abban az időben több labdarúgó is viselt. Az egyik játékos fűzte be éppen a cipőjét, lába a padon, s nem vette észre, hogy a honvédelmi miniszter tisztelte meg a társaságot. A szóban forgó játékos megfordult, háttal állt neki a bőrkabátos, és a következő pillanatban csak azt láthattuk, hogy egy hatalmasat csapott a bőrkabáttra, közben pedig hangosan kiáltotta: »Adjisten, papa!« Szó bennszakadt, hang fennakadt... Elképzelhetetlen volt ugyanis, hogy a honvédelmi minisztert valaki vágja.» A csapat szerencséjére az esetnek nem lett komoly következménye.⁶⁴

Zenit és ereszkedés

Az ötvenes évek első felére nyomasztóvá vált a terror Magyarországon. A kitelepítések, kuláklisták, koncepciók perек korszaka volt ez, amikor folyamatosan zajlott a külső és belső „ellenség” üldözése az éberség nevében.⁶⁵ A labdarúgókat az Újpesti Dózsa hátvédjének, Szűcs Sándornak az ügye⁶⁶ érintette közelről, amelyben Puskás Ferenc Bozsik Józseffel együtt közbenjárni kívánt a velük köztudottan jóban lévő Farkasnál. A honvédelmi miniszter azonban nem tudott érdemben lépni az újpesti sportoló érdekében (miután az ítéletet már korábban végrehajtották), ellenben burkoltan megfenyegette a nála vizitáló két sportembert, mondván, minden disszidálni akaró játékosra hasonló sors várhat.⁶⁷ Az eset szerencsére nem befolyásolta Farkas és a „Száguldó Órnagy” szívélyes viszonyát, a honvédelmi miniszter egy különösen szép étkezészel kedveskedett az ötvenedik válogatottságát ünneplő Puskásnak, aki egy ezüstserleggel viszonzta az ajándékot.⁶⁸

Paradox módon ebben a vészterhes korszakban élte sikerkorszakát a „nagy Honvéd”, amely öt bajnoki címet (1949/1950, 1950. ősz – ekkor tért át a versenynaptár szovjet mintára a tavaszi-őszi bajnoki kiírásra –, 1952, 1954, 1955) jelentett. A csapat hallatlan erősségét bizonyítja az a tény is, hogy 1949 decembere és 1956 novembere között mindössze 41

ig a Központi Vezetőség tagja. A forradalom ideje alatt Nagy Imre politikáját támogatta, ezért a romániai Snagovba deportálták. Eljárás az MSZMP KV 1957. december 21.-i döntése értelmében nem indult ellene.

⁶³ Népsport, 1950. március 6. 1.

⁶⁴ Kő: *A Grosics*, 105.

⁶⁵ *Törvénytelen szocializmus...* 99–100.

⁶⁶ Szűcs Sándor (1921–1951) ügye példastatuálás volt a rendszer részéről az összes Nyugatra disszidálni kívánó sportoló számára. Szűcs az Újpesti Dózsa hátvédjeként 1951 márciusában szeretőjével, Boros Lászlóné Kovács Erzsébettel és két társukkal – Engel Erikával és Fialat Józseffel – kívántak elszökni Magyarországról. Az állambiztonság tudott a szándékról, és „Kovács” fedőnevű ügynökével lépre csalta a társaságot. 1951. március 6-án az osztrák határ közelében bevárták, majd letartóztatták mind a négyüket. Szűcsöt – aki „civilben” rendőrfőhadnagy volt, ráadásul „Kovács” biztatására a szolgálati fegyverét is magával vitte – hazaárulásért katonai törvényszék kötél általi halálra ítélte, míg társait négy év börtönre (Borosné), másfél év börtönre (Engel), illetve két év börtönre (Fialat) ítélték. A Szűcs ügy részletes aktája: ÁBTL – 3.1.9. V-71031 Szűcs Sándor és társai.

⁶⁷ Kő: *A Grosics*, 70.

⁶⁸ Szepesi Györgyöt idézi: Borsi Kálmán Béla: *Az Aranycsapat és a kapitánya*. Budapest, 2008. 31–32.

játékos⁶⁹ húzta fel a Honvéd mezét.⁷⁰ Farkas Mihály folyamatosan kiemelten bánt a csapattal, Puskás Ferenc visszaemlékezése szerint „kapóra jöttek” a miniszternek, aki úgy büszkélkedett velük, mint „műgyűjtő a különleges kollekciójával”.⁷¹ Ezért kapott engedélyt a Honvéd 1952-ben két alkalommal is ausztriai mérkőzésre. Először május 31-én Bécsben az Admira Wacker ellen. (A mérkőzést már egy éve halasztgatták, ezért az osztrák sajtó számára is meglepő volt a Honvéd érkezése.)⁷² A találkozóról és az azt követő sajtóvisszhangról a bécsi magyar nagykövetség ügyvivője jelentett az MDP KV Adminisztratív Osztálya részére, ami természetesen Farkas asztalára került. Ebben kiemelik, hogy „a magyar csapat magatartása a játék alatt, valamint a játék előtt és után semmi kifogásolnivalót nem hagyott maga után”, illetve „hogya a legnagyobb érdeklődés természetesen az őrnagyi ranggal és minden létező címmel kitüntetett Puskás körül mozog”.⁷³ Novemberben újra Bécsbe hívták a labdarúgócsapatot, az ellenfél ezúttal a Rapid Wien csapata volt. Az OTSB utaztatási kérelmére az adminisztratív osztály részéről ez alkalommal nem Farkas, hanem Keleti Ferenc⁷⁴ adott engedélyt, miután egyeztetett az Államvédelmi Hatósággal.⁷⁵

1953 kiemelten fontos év volt az ország sportéletében. Ekkor fejeződött be a több mint 90 ezer férőhelyes Népstadion építése, s a munkálatokban a különböző sportegyesületek tagjai is részt vettek társadalmi munkában. A Honvéd sportolónak „építkezési napjai” 1953. július 9-e és 10-e, valamint július 12-13-14-e voltak, a Bástya sportemberei április 22-23-24-én, valamint 27-én és 29-én, a Dózsa sportolói május 25. és 28. között munkálkodtak a nagy beruházáson.⁷⁶ Az augusztus 20-i ünnepi megnyitón a Honvéd fogadta a moszkvai Szpartak csapatát. (Eredetileg a Dinamo csapata volt a meghívott ellenfél, de az egyeztetések csúsztak, és a stadion felavatása is késedelmet szenvedett, így „ugrott be” a négyes szovjet bajnok Szpartak díszvendégnek.⁷⁷)

Ekkorra azonban már kezdtek gyülekezni a viharfelhők Farkas feje fölött. A moszkvai „jeges fürdő”⁷⁸ után kénytelen volt megválni a honvédelmi miniszteri posztjától, ráadásul

⁶⁹ Név szerint Babolcsay György, Bányai Nándor, Bárfi Antal, Bártfai Vilmos, Bessenyei Alajos, Budai I. László, Budai II. László, Bozsik József, Czibor Zoltán, Cserjés István, D. Szabó Gyula, Dudás Zoltán, Faragó Lajos, Garamvölgyi Ágoston, Grosics Gyula, Gyulai László, Hemrich László, Herédi Ernő, Horváth István, Kocsis Sándor, Kotász Antal, Kovács János, Laczi Antal, Lóránt Gyula, Macsali Gyula, Machos Ferenc, Palicskó Tibor, Patyi Mihály, Puskás Ferenc, Rákóczi László, Rózsavölgyi Lajos, Ruzsa Sándor, Sántha József, Solti István, Szovják István, Tichy Lajos, Tóth III. Ferenc, Törőcsik I. István, Vad István és Városi György viselte ebben az időszakban a Budapesti Honvéd mezét.

⁷⁰ Rózsaligeti: *A nagy Honvéd*, 15.

⁷¹ Varga Béla – Pilhál György – Tölgyes Péter: *Harmincöt év piros fehérben*. Budapest, 1984. 27.

⁷² MNL OL MKS-276. f. 96. csomó 18. ó. e. A bécsi magyar követség 1952. június 9.-i jelentéséről. Tárgy: A Honvéd – Wacker mérkőzés sajtóvisszhangja

⁷³ Uo.

⁷⁴ Keleti Ferenc (1910–1979): Nyomdász. Eredetileg a CSKP, majd az MKP tagja. 1949-ben hathónapos pártiskolát végzett, majd a szabadságharcos szövetség elnöki tisztét látta el. 1950 augusztusától az MDP Adminisztratív Osztály vezetőhelyettesének nevezték ki. 1952–1955-től osztályvezető. 1956-tól 1959-ig bukaresti nagykövet.

⁷⁵ MNL OL MKS-276. f. 96. csomó 18. ó. e Keleti Ferenc levele Tatai elvtárshoz (Államvédelmi Hatóság)

⁷⁶ BFL – XXIII – 139 09. kisdoboz 1. A Budapesti Testnevelési és Sport Bizottság iratanyaga 1952-53. Népstadion építési munkálatok. Ütemezés 1953. április 16-án

⁷⁷ Kő: *A Grosics*, 89.

⁷⁸ 1953. március 5-én meghalt Sztálin. Az örökségtől „elhatárolódni” kívánó új szovjet pártelnökség 1953. június 13–16. között Moszkvába rendelte a magyar pártvezetést – sokat mondó tény, hogy

hosszú idő után kikerült a Titkárságból és a Politikai Bizottságból is. Igaz, hat hét múlva az „új szakasz” politikáját meghirdető Nagy Imre⁷⁹ – szovjet tanácsra – visszahelyezte az utóbbi két funkciójába. A párton belül is új feladatot kapott, erre így emlékezett fia, Farkas Vladimir: „Kiderült, hogy apám Révai József korábbi munkakörét fogja betölteni, azaz az ideológiai, a kulturális, az oktatási és a tudományos munkaterület irányítója lesz [...] Egyáltalán nem csodálkozom azon, hogy visszatetszést váltott ki az, hogy Farkas Mihály Révai József helyére került. Erre mindenki alkalmatlannak tartotta őt, joggal.”⁸⁰ Farkas tehát továbbra is a rendszer fontos tagja maradhatott, az adminisztratív osztályon keresztül megmaradt a befolyása a sportügyekre, de a Honvéd számára nyújthatott segítsége honvédelmi tárcájának elvesztésével érezhetően csökkent. Ez megmutatkozott akkor is, amikor Grosics Gyulát 1954-ben csempészés vádjával eltiltották a labdarúgástól, s már semmit sem tudott tenni a kapus érdekében, aki többet már nem is lépett pályára a Honvéd csapatában.⁸¹ Ráadásul az együttes az 1953-as szezonban csak második helyen végzett a Vörös Lobogó mögött. Igaz, ez magyarázható volt azzal, hogy az 1953-as év már a jövő évi világbajnokságra való felkészülés jegyében zajlott, ezért a csapat tagjai elsősorban a válogatottbeli kötelezettségekre koncentráltak.

Farkas persze továbbra is kiemelten kívánt foglalkozni a Honvéd labdarúgóival, de most már nem a klubon, hanem közvetett módon, a válogatotton keresztül próbálta elérni azt. Ilyen légkörben készült a csapat az 1954-es svájci világbajnokságra, melynek megnyerése az MDP számára presztízskérdéssé vált. A hatalom már régen felismerte a labdarúgásban rejlő propagandalehetőséget, s mind a külföld, mind a belföld felé ezen keresztül próbálta bizonyítani a rendszer erejét.⁸² Farkas Mihály a torna előtt és alatt élénk levelezést folytatott Sebes Gusztávvval, aki folyamatosan informálta rajta keresztül az egész pártvezetést a csapat felkészüléséről, valamint fizikai és lelki állapotáról. A világbajnokság mérkőzéseinek megnyerésével párhuzamosan fokozódott a pártvezetés és a nép várakozása is, szinte mindenki biztosra vette, hogy a végső győztes Magyarország lesz. Hegyi Gyula, az OTSB elnöke június 5-én Farkasnak írt levelében még azt is kiemelte – mintegy érzékeltetve a csapat politikai elkötelezettségét –, hogy a játékosok külön üzenetben gratuláltak az MDP

Farkas meghívót sem kapott –, ahol elsősorban Berija vezetésével kemény bírálatban részesítették többek között a sztálinista gazdaságpolitikát, utasításokat adtak ki személycserékre, valamint a hibák kijavítására. A Prezídium eredményeképpen Rákosi kénytelen volt megválni a miniszterelnöki széktől – melyben Nagy Imre követte –, ugyanakkor tovább fungálhatott a párt élén immár „csak” első titkári minőségben. Az egyik ilyen személycsere „áldozata” lett Farkas Mihály is, akit július 4-től Bata István követett a honvédelmi miniszteri székben.

⁷⁹ Nagy Imre (1896–1958): Agrárközgazdász, kommunista politikus, miniszterelnök. Az első világháborúban orosz fogságba esett, a háborút követő polgárháborúban a vörösök oldalán harcolt. 1921–1928 között Magyarországon élt, majd a Szovjetunióba emigrált. 1944 őszén tért vissza Magyarországra. Még ebben az évben földművelésügyi, majd 1945 novemberétől 1946 nyaráig belügyminiszter. 1947–1949 között az országgyűlés elnöke. Élelmezési, majd begyűjtési miniszter 1950–1952 között. Az MKP, majd az MDP Központi Vezetőségének és Politikai Bizottságának is tagja (1945–1949, 1950–1955, 1956). Miniszterelnök 1953–1955 között. Rákosi csoportja lemondatta a kormányfőségről, majd frakciózás vádjával a pártból is kizárták. Párttagságát csak 1956 októberében kapta vissza. A forradalom és szabadságharc alatt újra miniszterelnök. 1958-ban koncepció perben halálra ítélték, 1958. június 16-án az ítéletet végrehajtották. 1989-ben rehabilitálták.

⁸⁰ Farkas: *Nincs mentség*, 387.

⁸¹ Kő: *A Grosics*, 156.

⁸² Földesi Margit – Szerencsés Károly: *A rebellis tartomány*. Budapest, 1998. 58.

frissen megválasztott Központi Vezetőségének.⁸³ A siker lázában égve a párt vezetése már a világbajnokként hazatérő válogatott fogadását tervezte. Kutas István az OTSB nevében július 2-án kelt, Farkasnak címzett levelében az fejtegette, hogy a csapat részesüljön díszfogadásban már a pályaudvaron, majd vagy a Sztálin téren a SZOT székház erkélyéről vagy pedig a Kossuth téren a Parlament lépcsőiről köszöntsék a labdarúgók a várhatóan 120–140 000 fős tömeget. A Minisztertanács, illetve a pártvezetés július 7-én fogadja a csapatot a Néphadsereg Tiszti Házában, ahol a játékosok és az edzők egyaránt kapják meg a Munka Vörös Zászló Érdemrend kitüntetését. Emellett 10 000-tól 50 000 forintig részesüljenek pénzjutalomban a csapat játékosai, edzői és technikai segítői.⁸⁴ A válogatott azonban váratlanul elveszítette a világbajnokság döntőjét,⁸⁵ amit traumaként élt meg a közvélemény s a pártvezetés is. A díszes fogadtatás természetesen elmaradt, sőt Rákosi javaslatára a Politikai Bizottság világbajnoki vizsgálóbizottságot alakított – melynek tagja volt Farkas is –, majd az adminisztratív osztállyal jelentést készített a párt sportpolitikájáról.⁸⁶ A világbajnoki szereplésről készült jelentést a Politikai Bizottság tagjai eltérően fogadták: Gerő Ernő szerint a kudarc oka az volt, hogy a labdarúgók túl sok időt töltöttek külföldön, így elkenyelmesedtek. Nagy Imre és az őt támogató Farkas azonban úgy vélte, hogy a Politikai Bizottság „ne futballozzon”, elég, ha a Titkárság foglalkozik a világbajnoki szerepléssel. Együttal Farkas arról biztosította Rákosit, hogy beszélt a játékosokkal és Sebes Gusztávval, aki ezek után majd „keményebben fogja őket”.⁸⁷

Szétváló utak

1954 végétől nem találunk olyan levéltári forrást, amely bizonyítaná, hogy Farkas „hivatalból” tovább foglalkozott volna a Honvéd csapatával. 1955 tavaszára végleg megingott a politikai hatalma is, miután a moszkvai vezetés bírálatban részesítette a Nagy Imre által fémjelzett „új szakasz” politikáját. Farkas Vladimir szerint „1955 júniusában már túl voltunk Nagy Imre és Farkas Mihály politikai megbélyegzésén, melynek során apámat eltávolították a Politikai Bizottságból és a Titkárságból. Tőle tudom, hogy az 1955. áprilisi KV-ülés előtt Rákosi Mátyás – Gerő Ernő jelenlétében – a következőket mondta neki: »Ha 1953-ban nem fordultál volna velünk szembe, nem kerültél volna ebbe a helyzetbe. És főleg abba, ami még vár rád«”.⁸⁸ Farkas ezt követően – valószínűsíthetően kényszerűségből – a Szovjetunióba távozott, hogy elvégezze Moszkvában a vezérkari akadémiát, és onnan csak 1956 márciusában tért haza, mialatt az MDP 1956. március 12-13-i KV ülésén már komolyan felmerült a személyi kultusz és a törvénytelenések kérdése. Ezen Kádár János⁸⁹ magából

⁸³ MNL OL MKS-276. f. 67. csomó. 209. ő. e Hegyi Gyula levele Farkas Mihálynak. 1954. június 5.

⁸⁴ Uo. Kutas István levele Farkas Mihályhoz a labdarúgó-válogatott fogadására a világbajnokság után. 1954. július 2.

⁸⁵ A berni világbajnoki döntőben július 4-én 3:2-re kikaptunk a Német Szövetségi Köztársaság válogatottjától.

⁸⁶ Pünkösti Árpád: *Rákosi bukása, száműzetése és halála 1953–1971*. Budapest, 2001. 187.

⁸⁷ Pünkösti Árpád: *Rákosi*, 188.

⁸⁸ Farkas: *Nincs mentség*, 400.

⁸⁹ Kádár János (1912–1989): Írógépműszerész, kommunista politikus, miniszterelnök. 1933-ban mint kommunistát letartóztatták, egészen 1935-ig a Gyűjtőfogházban, illetve a szegedi „Csillag” börtönben volt fogoly. 1944-ben ismét letartóztatták az ország déli határán szökési kísérlet miatt. Két évre ítélték, de fogságából megszökött. 1945-ben Budapest rendőrfőkapitány-helyettese, 1948–1950 között belügyminiszter. 1948–1951 között a MDP főtitkár-helyettese. 1956–1958 és 1961–1965 kö-

kikelve követelte Farkas Mihály felelősségre vonását.⁹⁰ Ezzel indult meg az a lavina, amely oda vezetett, hogy 1956. július 18-án Rákosi Máttyás lemondott az MDP első titkári posztjáról, majd véglegesen a Szovjetunióba távozott, míg Farkas Mihály szovjet tanácsra önkritikát gyakorolt. Ez azonban már nem mentette meg az egykori honvédelmi minisztert, mivel a közhangulat is egyre erősebben követelte a felelősségre vonását a törvénytelenésekben játszott szerepe miatt. S miután Gerő Ernő, a párt új első titkára megígérte a szovjeteknek, hogy Farkast zárt tárgyaláson vonják felelősségre, a Politikai Bizottság október 12-én engedélyt adott letartóztatására. 1957. március 12–16-án, illetve 23-án tartották Farkas tárgyalását a Legfelsőbb Bíróság Katonai Tanácsa előtt, melynek során hat év börtönre és két év közügyektől való eltiltásra ítélték. Kádár János személyes közbeavatkozása után a Legfelsőbb Bíróság Népbírószági Tanácsa április 19-én tizenhat év börtönbüntetésre súlyosbította az ítéletét. 1960. április 1-jén végül egyéni kegyelmmel szabadult.⁹¹

A Honvéd szereplésében nem okozott különösebb törést legnagyobb patrónusának elvesztése. Feszültséget eredményezett viszont a különféle kedvezmények elvesztése, valamint az, hogy a sport- és pártvezetés kettős mércével mérte a labdarúgókat anyagiak tekintetében.⁹² Ennek hatására komoly ellentétek alakultak ki a Kocsis–Czibor, illetve a Bozsik–Puskás nevével fémjelzett klikkek között.⁹³

A „nagy Honvéd” szétesése érdekes módon szintén 1956 októberében kezdődött, ugyanabban a hónapban, amikor a csapat egykori patrónusát letartóztatták. A forradalom és szabadságharc – átmeneti – győzelme után hagyta el a csapat miniszterelnöki engedéllyel az országot, hogy felkészüljön a november 22-i Bilbao elleni Európa Kupa meccsre. A szabadságharc november 4-ével kezdődő leverését követően a csapat az NSZK-ba utazott, ahol fekete karszalaggal lépett pályára, s ez a Magyarországon frissen megalakult Munkás-Paraszt Kormány szemében ellenséggé tette őket.⁹⁴ A feszült politikai légkör miatt a december 20-án rendezett visszavágót is idegenben, ezúttal Brüsszelben vívta meg a csapat. Miután a két meccs alapján búcsúzni kényszerült a sorozattól, a játékosok úgy döntöttek, nem térnek haza, hanem elutaznak a szakosztályvezetőjük – Östreicher Emil⁹⁵ – által szervezett dél-amerikai túrára.⁹⁶ A Kádár-kormány úgy igyekezett az utazásról lebeszélni, illetve a hazatér-

zött miniszterelnök. 1956–1988 között a MSZMP KB első titkára, majd főtítkára. 1988–1989 között a párt elnöke.

⁹⁰ Baráth Magdolna – Feitl István: *A felelősségre vonás útvesztői*. In: Baráth Magdolna – Feitl István (szerk.): *Lehallgatott kihallgatások. Rákosi és Gerő pártvizsgálatának titkos hangszalagjai*. Budapest, 2013. 314.

⁹¹ Baráth–Feitl: *A felelősségre vonás útvesztői*, 326–327.

⁹² Az 1954. május 22-i jutalomosztáskor a Margitszigeten többek között Farkas Mihály, Hegyi Gyula OTSB-elnök, valamint Sebes Gusztáv tett látogatást a válogatottnál egy nappal a Magyarország – Anglia mérkőzés előtt, amikor is az aránytalan jutalmazások miatt valóságos „palotaforradalom” robbant ki a játékosok között, mely odáig fajult, hogy a futballisták már a másnapi mérkőzés bojkottjával fenyegetőztek. Mivel a puskaporos levegőben zajló vitában Hegyiék nem bírták lecsillapítani a kedélyeket, visszahívták az addigra már eltávozott Farkast, aki visszatérve rettenetes haragra gerjedt, és nyíltan az ÁVH-val fenyegette meg az összes renitenst. Erre a kedélyek átmenetileg lecsillapodtak. Kő: *A Grosics*, 127.

⁹³ Pünkösti: *Rákosi*, 188.

⁹⁴ Rózsáligeti: *A nagy Honvéd*, 26.

⁹⁵ Östreicher Emil (1915–1992): Labdarúgó menedzser. 1953-tól 1956-ig a Honvéd labdarúgó csapatának szakosztály-igazgatója. 1956-ban disszidált. Ezt követően dolgozott a Wiener SC-nál, a Real Madridnál, a Torinónál és a Schalke 04 együttese mellett. 1982-ben a spanyolországi világbajnokságra utazó magyar labdarúgó válogatott menedzsere.

⁹⁶ Takács: *Szoros emberfogás*, 70.

résre rábeszélni a csapatot, hogy a brüsszeli visszavágóra kiküldte az ex-szövetségi kapitányt, a még mindig az OTSB elnökhelyetteseként dolgozó Sebes Gusztávot, hogy vesse latba minden befolyását az ügy érdekében. Sebes missziója csak igen csekély sikert hozott, elsősorban a csapat fiatalabb játékosai, mint pl. Tichy és Machos nem utaztak tovább Dél-Amerikába, míg a keret zöme vállalta az utazást. A dél-amerikai túrára el tudott utazni az együttes 1957. január 13-án, mert „kiegészült” a keret a külön meghívott Grosiccsal valamint a szintén külföldön tartózkodó Vörös Lobogó és Újpesti Dózsa néhány játékosával.⁹⁷ A túra után – miután a csapat visszatért Bécsbe – három klasszis labdarúgója, Puskás, Kocsis és Czibor, valamint vezetőedzője, Kalmár Jenő⁹⁸ és szakosztályvezetője, Östreicher Emil úgy döntöttek, hogy nem térnek haza Magyarországra. Ezzel a „nagy Honvéd” végleg megszűnt létezni. A katonai elhárítás 1957 áprilisában körözést adott ki a disszidált labdarúgók ügyében – hazaárulással vádolva őket –, melyet Kocsis Sándor esetében 1960-ban, míg Czibor Zoltán és Puskás esetében 1963-ban szüntetett meg.⁹⁹ Puskás azonban különösen érdekelte az államvédelmet, ezért az egykori Honvéd-ügynökök tartótisztjét, Erdélyi Jenőt – akivel Puskás jó barátságban volt disszidálása előtt, és akiről nem is sejtette annak ügynök voltát – kérték fel, hogy levelezzon az 1958-ban a Real Madridhoz szerződő klasszissal. Így kívántak Puskás révén kapcsolatba kerülni az ekkor már Granadában edzősködő Kalmárral és a szintén Real Madridnál dolgozó Östreicherrel. Leveleiben Erdélyi – melyeket a katonai elhárítás állított össze – személyes dolgokon kívül kritizálta az új Honvédot is, mondván, az új vezetőedző, „Sós Károly túl sok új játékost használ, és képtelen összehozni egy jó csapatot”.¹⁰⁰ Puskás rendszeresen válaszolt Erdélyi leveleire, és személyes dolgokban még a segítségét is felkínálta.¹⁰¹ Kapcsolatuk egészen 1960 januárjáig tartott, amikor Erdélyit kizárták az ügynökhálózatból.¹⁰²

Összegzésként megállapítható, hogy gyakori vádpont volt a Honvéddal szemben, miszerint egy diktatórikus rendszer „terméke” volt, melyet egy nagyhatalmú politikus (Farkas) és egy ambiciózus sportvezető (Sebes) hívott életre.¹⁰³ A körülményeket elemezve azonban az állítás csak félig állja meg a helyét. A csapat játékosai korukat megelőző egyéniségek voltak, akiknek az volt a személyes tragédiájuk, hogy egy elnyomó rendszer kihasználta képességüket és hírnevüket. A kettősséget jól jelzi, hogy a rendszer nagyhatalmú emberét, Sebes Gusztávot a FIFA (*Fédération Internationale de Football Association* – Nemzetközi Labdarúgó Szövetség) történelmének tíz legnagyobb edzője közé sorolja, Farkas Mihályt pedig koncepciós körülmények között felelősségre vonták törvénytelenégeiért Magyarországon. De a sztálinista Magyarországon egyedül csak Farkas Mihály lett volna bűnös, hataloméhes?¹⁰⁴

⁹⁷ Kő: *A Grosics*, 186.

⁹⁸ Kalmár Jenő (1908–1990): Labdarúgó, majd labdarúgóedző. Játékosként bajnok az MTK (akkor Hungária) csapatával. Tizenötösörös válogatott. Edzőként bajnokságot nyert a Csepellel, majd még háromszor a Budapesti Honvéddal. 1956-ban disszidált. Külföldön dolgozott többek között a Sevilla, a Granada, Hapoel Tel-Aviv, a Porto és Malaga trénereként. Az izraeliekkel 1960-ban országos kupát nyert.

⁹⁹ ÁBTL 3.1.5 O-11912; ÁBTL 3.1.5 O-10594. Vö. Takács: *Szoros emberfogás*, 81.

¹⁰⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11912 „Eperjesi” ügynök levele Puskás Ferenchez.

¹⁰¹ Uo. Puskás Ferenc válasza Erdélyi Jenőnek.

¹⁰² Takács: *Szoros emberfogás*, 77.

¹⁰³ Rózsaliгети: *A nagy Honvéd*, 33.

¹⁰⁴ Rózsaliгети: *A nagy Honvéd*, 36.

KRISZTIÁN GLAUB

Sports and/or politics. Mihály Farkas and the Budapest Honvéd football team

With the establishment of the Stalinist system, nationalization commenced even in sports in Hungary. After various restructuring efforts, the single-party state created an extremely centralized top organization to oversee sports (OTSB), which was directly controlled by the party, more specifically by the Sports Department of the Administrative Office of the Hungarian Working People's Party (MDP). This department was led by Mihály Farkas, one of the most powerful politicians of the system, who, as minister of defence, championed the idea of creating a sports club for the army. Established in December 1949 in Kispest and officially founded in February 1950, Budapest Honvéd was one of the most distinguished sport clubs of the Rákosi era up until its fall in the autumn of 1956. This is especially true of the football division where such soccer geniuses as Ferenc Puskás and József Bozsik were playing, and where key players of the Hungarian national side, the Mighty Magyars, including Sándor Kocsis, Gyula Grosics and Zoltán Czibor, ended up through "controlled" transfers. However, due to the circumstances, the players could not become professional footballers: officially, all of them were officers of the Hungarian People's Army, who supplemented their salary with modest bonuses and smuggling, which was tacitly overlooked by the Farkas-led sports leadership. Between 1950 and 1956, the "Great Honvéd" won one championship after the other and remained Hungary's most successful football club even after Mihály Farkas was deprived of some of his powers in the summer of 1953. After losing his seat of defence minister, Farkas was not in a position any more to influence the life of the sports society with the usual favours, and the team harmony, between the players accustomed to rewards started to break down. In the summer of 1956, the MDP party leadership named Farkas "the primary person responsible" for the unlawful Stalinist acts, and had him arrested in autumn. In the same autumn, after the fall of the revolution and war of independence, several Honvéd footballers and leaders, then on a tour abroad, decided not to return home. This way, in paradox way simultaneously, yet independently from each other, ended the career of one of the most prominent leaders of the Stalinist era and fell in pieces the greatest and most successful football team of the 1950s.

KOÓS LEVENTE

„Ha majd az ellenségek kibékülnek, otthon találkozni fogunk.”

Czibor Zoltán és a belügy

Czibor Zoltán az 1950-es évek magyar labdarúgásának egyik ikonikus alakja. A máig egyik legtehetségesebb labdarúgónkként számon tartott „Rongylábú” zseniális játékaival nagyon gyorsan elkápráztatta előbb a Ferencváros, majd a Honvéd közönségét. 1956-ban a Honvéddal Bajnokcsapatok Európa Kupájának mérkőzésére indult Nyugat-Európába, s egy ezt követő dél-amerikai túra után úgy döntött, nem tér haza Magyarországra.¹

Az a tény, hogy a politikai rendőrség még a Honvéd játékosaként beszervezte, csak a közelmúltban vált ismertté. Írásomban a fennmaradt levéltári dokumentumok segítségével kísérletet teszek az olimpiai bajnok labdarúgó ügynöki munkájának feltárására és a korabeli politikai rendőrség működési mechanizmusának bemutatására.

A magyar labdarúgás intézményi átszervezése

A kommunista hatalomátvételt követően a hatalom birtokosai hamar felismerték a magyar sportéletben rejlő politikai kockázatokat és lehetőségeket. A kommunizmus évtizedeiben a labdarúgás nemcsak a magyar társadalom, hanem a pártvezetés részéről is kiemelt figyelemben részesült a többi sportággal szemben. Amíg a futballszurkolók figyelmének középpontjában továbbra is kedvenc egyesületeik eredményei álltak, addig a pártvezetés a sportág mélyebb dimenzióiban található politikai kérdéseket igyekezett tisztázni. Az 1945 utáni belpolitika új nomenklatúrája hivatkozási pontként tekintett a futballra mint olyan tényezőre, amely esetleges sikereivel a munkáshatalom széles tömegeit nyerheti meg a szocializmus eszméjének, és egyben eltüntetheti a hatalom gyakorlóit és a társadalom közötti határvonalakat.²

A nyilvánvaló legitimációs törekvésekkel szemben a politikai diskurzusban a sportkérdések terén egyre inkább a „szocialista erkölcs”, „szocialista embertípus” fogalmi jelentek meg, hangsúlyozva a „felszabadulást”, a korábbi sportélet kispolgári, reakciós elemeinek sportból való fokozatos kiszorulását. A diktatúra kiépítésével párhuzamosan a párt legfelsőbb vezetése sorra írta alá azokat a párthatározatokat, amelyek a magyar sportélet intézményi kereteinek teljes centralizációjához vezettek, és amelyek a Kádár-rendszernek a sztá-

¹ „Elhatároztam, mert féltem attól, hogy visszajön a Sztálin-világ. Semmi több. Nem pénzért jöttem.” Czibor vallott így disszidálásának okáról 1982-ben Surányi András *Aranycsapat* című dokumentumfilmjében.

² Az ötvenes évek futballjának társadalmi legitimációs szerepéről lásd: Majtényi György: *Czibor, Bozsik, Puskás*. Sic itur ad astra, 62. sz. (2011) 219–231.

linista–rákosista hagyományokkal való szakítása ellenére is – bár kisebb módosításokkal – lényegében a rendszerváltásig érvényben maradtak.

Az Országos Sporthivatal 1948-as felállítása után egy évvel a párt legfelsőbb vezetése már kezdeti sikerekről számolt be. „Felszabadulásunk után sportunk vezető szervei hosszú ideig a reakció kezében voltak. Csupán az elmúlt évben a különböző reakciós elemek és a jobboldali szociáldemokraták leleplezése után tudtuk a reakciót visszaszorítani, az Országos Sport Hivatal megalakulásával a sport irányítását kézbe venni. Ezáltal a reakció a sportpolitika felső irányításából kiszorult, és tevékenységét főleg a sportszövetségekbe és sportegyesületekbe helyezte át.”³ Az utolsó mondat már-már hadüzenettel ért fel a sportegyesületek számára, hiszen azok szervezeti-intézményi szerkezetükkel régi, polgári, ezáltal a reakció utolsó bástyáinak számító szervezetekként jelentek meg az elvtársak szemében. A magyarországi sportegyesületek mintegy egyharmadát, szám szerint 612-t sorolt a politikai vezetés a „polgári formájú” egyesületek sorába, mint olyanokat, amelyeknek tömegbázisát a „felszabadulás” után is a reakció táplálta. A munkásosztály hatalmának biztosítása érdekében megoldásként a „kapitalista erkölcsöket és kispolgári hagyományokat őrző” klubok átszervezése, valamint a „reakciós egyesületek” feloszlata merült fel.⁴

1950 novemberében a Magyar Dolgozók Pártjának Titkársága elfogadta az Országos Sporthivatal javaslatát egy új szervezet, a Testnevelési és Sportbizottság felállítására, egyben tovább folytatta a sportegyesületek átszervezését. Bár a hivatalos közbeszédben e törekvések mozgatórugóiként leginkább sportszakmai–politikai kérdések jelentek meg, a valódi cél a sportegyesületekhez kötődő jelentések, társadalmi identitások átrajzolása volt.⁵ Az alapvetően szakszervezeti és rendfenntartói „bábáskodást” jelentő új helyzet tulajdonképpen megszüntetett, pontosabban megszüntetni igyekezett sok olyan, évtizedes múlttal rendelkező identitást hordozó elemet, amelyek a magyarországi klubmozgalom eredeti kelleihez tartoztak. A hagyományos és a futballtársadalom kollektív emlékezetébe már régtől fogva beleégett ellentétek eltüntetése helyett a rendszer újfajta jelentésekkel ruházta fel a pályára kifutó sportolók egyesületeit.

Még a hatvanas évek legvégén megjelenő futball témájú írások is a magyar labdarúgás megmentőjeként üdvözölték az állampárt „sportszakmai” közbenjárását, és lelkesen köszöntötték a klubok új tulajdonosi-vezetőségi körét. „A régi tagok jól érezték, hogy köszönet illeti a szakszervezeteket, a könnyűipari minisztériumot, a pártot, a szocializmust építő egész államrendszert, hogy méltónak találta az MTK-t a megmentésre.”⁶ „Nagy anyagi nehézségek közepette hősiiesen vergődött a kispesti gárda, amikor a Honvéd ajánlata megérkezett.”⁷ Az Újpest újjáalakuló ünnepségén az akkori belügyminiszter, Kádár János mondott rövid köszöntőt. „A Belügyminisztérium sportegyesületeivel már hosszabb idő óta foglalkozunk. A másik egyesülő fél, az UTE sem teljesen idegen nekünk. Szeretjük és becsüljük az UTE-t [...] Mi a Dózsa nevet választottuk, mert Dózsa György nagyszerű példakép. A

³ Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár M-KS 276. f. 54. cs. 73. ó. e. Jegyzőkönyv a Titkárság 1949. november 23-i üléséről.

⁴ Uo.

⁵ Majtényi György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Budapest, 2010. 128.

⁶ Az MTK-ból először Textiles, aztán Bástya, végül Vörös Lobogó lett. Rejtő László: *Kilenc klub krónikája*. Budapest, 1969. 76.

⁷ A Kispesti AC a Magyar Néphadsereg tulajdonába került BHSE, azaz Budapesti Honvéd Sportegyesület néven. Rejtő: *Kilenc klub krónikája*, 390.

magyar nép szabadságküzdelmének hajnalán Dózsa György a hősiesség, a bátorság, a hazaszeretet példaképe volt.⁸

Az íróasztalok mellett meghozott (sport)politikai döntéseket a zöld gyepen sokszor szimbolikusnak nevezhető eredmények követték. Sokatmondó, hogy az átnevezési-átstrukturizációs hullámot követő első bajnokságot (és egyben fennállásának első bajnoki címét) az a Honvéd nyerte, amely egyértelműen a rendszer kedvenc csapatának számított, és amelynek egyeduralma egészen a forradalomig fennmaradt (bár kétszer is a különböző néven szereplő MTK mögött végzett). Az alábbi táblázat az 1949–1956 közötti magyar NB 1-es bajnokságok végeredményét mutatja az első négy helyezett megnevezésével.

1948–1949	1. FTC 2. MTK 3. Kispesti AC 4. Újpesti TE
1949–1950	1. Bp. Honvéd SE 2. ÉDOSZ SE 3. Bp. Textiles 4. Csepeli Munkás TE
1950	1. Bp. Honvéd 2. Bp. Textiles 3. Bp. Dózsa 4. Csepeli Munkás SE
1951	1. Bp. Bástya 2. Bp. Honvéd 3. Bp. Dózsa 4. Vasas SC
1952	1. Bp. Honvéd 2. Bp. Bástya 3. Bp. Dózsa 4. Vasas SC
1953	1. Vörös Lobogó 2. Bp. Honvéd SE 3. Vasas SC 4. Bp. Dózsa
1954	1. Bp. Honvéd 2. Vörös Lobogó 3. Bp. Kinizsi 4. Vasas SC
1955	1. Bp. Honvéd 2. Vörös Lobogó 3. Bp. Kinizsi 4. Vasas SC
1956	1. Bp. Honvéd 2. Bp. Dózsa 3. Vörös Lobogó 4. Bp. Kinizsi

A táblázat alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a Rákosi-rendszer első osztályú labdarúgó bajnokságainak dobogós helyezései rendszerint a kommunista hatalom erőszak-szervezeteinek csapatai között dőltek el, a többi szakszervezeti csapat csak kozmetikázni tudott valamelyest ezen az összképen. A szocialista sportpolitika szimbólumteremtésének két további érdekes vonása a forradalom leverését követő első bajnokság győztesének, a Vasasnak – Kádár János kedvenc csapatának – a diadala, valamint a Fradi 1963-as „amnesztiával” felérő bajnoki címe.

Rákosi Mátyáshoz fordul a Fradi – a Ferencváros és a kommunista hatalom

A Ferencvárossal mint a legnépszerűbb és legnagyobb szurkolótáborral rendelkező egyesülettel szembeni adminisztrációs intézkedések sorozata a klub „beismerő vallomásának” kikényszerítésével kezdődött.⁹ 1948. december 2-án a Népsport „*Rákosi Mátyáshoz fordul a Ferencváros vezetősége*” című cikkében idézte a többek között Münnich Ferenc által aláírt nyilatkozatot,¹⁰ amelynek szövege az elkövetkezendő évek propagandaterméseinek tökéletes prototípusa. A „felszabadulás” óta eltelt időszakban a Ferencvárost „fasisztaizú, demokráciaellenes tüntetések” járatták le, a vezetőség pedig önkritikát gyakorolt, hiszen „a közönség soraiba befurakodott fasiszta ügynökök aknamunkája ellen” csak kevés sikerrel tudott fellépni. Éppen ezért a Ferencvárosi Torna Club Rákosi Mátyáshoz, „a magyar sport nagy barátjához” fordult. „Föltárjuk előtte a problémákat, hogy útbaigazítást kapjunk tőle a Fe-

⁸ A Belügyminisztérium fennhatósága alatt álló Újpest 1956-ig Budapesti Dózsa, a forradalmat követően a rendszerváltásig Újpesti Dózsa néven működött. Rejtő: *Kilenc klub krónikája*, 161.

⁹ A Ferencváros vezetősége által „írt” dokumentum konkrét előzménye egy Ferencváros–Vasas mérkőzés és az azt követő igen szigorú, négyhetes játékjog felfüggesztést és pályabeszárást előíró MLSZ határozat volt.

¹⁰ Münnich Ferenc Budapest rendőrkapitányának 1948-as elnöki székbe ültetését szintén szimbolikus lépésnek tekinthetjük. Erről részletesebben: Hadas Miklós – Karády Viktor: *Futball és társadalmi identitás*. Replika, 17-18. sz. (1995) 89–121.

rencváros helyes útjának megszabásához.”¹¹ Szimbolikusan már az eljövendő útbaigazítás irányát mutatta a szovjet mintára létrehozott új sportmozgalom, a „Munkára és Harcra Kész” nyitóünnepsége is, amelyet az FTC Üllői úti stadionjában rendeztek meg.¹²

A Ferencváros lejáratajának ürügyét Jaross Andor, a Sztójay-kormány belügyminiszterének rövid ideig tartó elnöksége szolgáltatta, akinek neve összeforrt a magyarországi zsidóság deportálásával. A nyilas hatalomátvételt követően is politikai szerepet vállaló, végül 1946-ban halálra ítélt és kivégzett politikus elnöki székbe való „önjelölése” ellen a klub akkori vezetése nem sokat tehetett. Néhány hónapos elnöksége, ha más szempontból nem is, a „nem minden fasiszta fradista, de minden fradista fasiszta” szofisztikus megfogalmazás propagandában való megjelenése miatt mindenképp fontosnak bizonyult.¹³ Jaross személyének és szélsőjobboldali kötődésének hangsúlyozásával a hivatalos diskurzus megteremtette a nyilas, fasiszta ferencvárosi B-közép képét, amely veszélyt jelentett a népi demokratikus berendezkedés számára.

A Ferencvárost végül megfosztották nevétől és színétől, sőt az egyesületek közül egyedülként a futballcsapat ikonikus játékosainak további karrierjét is erősen befolyásolták. Az immáron piros-fehér szerelésben pályára lépő csapat az ÉDOSZ, azaz az Élelmezési Dolgozók Szakszervezetének tulajdonába került, 1951-ben pedig Kinizsire keresztelték. A lelátón betiltották a „Hajrá, Fradi!” buzdítást, a hivatalos tudósításokban pedig elterjedtek a „támadnak az élelmezésiek” és az ehhez hasonló kifejezések. Az 1948–1949-es bajnokságot 140 rúgott góllal megnyerő csapat kezdő tizenegyéből (Henni – Rudas, Kispéter – Kéri, Szabó, Lakat – Budai, Kocsis, Deák, Mészáros, Czibor) a kapusnak és szinte a teljes támadósornak kellett kényszerből klubot váltania. Henni Géza saját bátyjának a szabadságáért cserében igazolt a Dózsához. Deák Ferenc a siófoki ÉDOSZ üdülőben vágott pofon két ÁVH-s tisztet, amiért azok számon kérték rajta a Fradi-induló eléneklését – Deák szintén a Dózsához került. Budai és Kocsis a rendszer kirakatsapatához, az Aranycsapat magját is adó Honvédhoz „igazolt”, őket leginkább a kezükbe adott katonai behívókkal „motiválták”.

Czibor Zoltán sem maradhatott a Ferencvárosban, bár a Honvédba kerülésének pontos körülményei mára balladai homályba veszttek. Jóllehet a játékos kálváriájának állomásai ismertek, a Vörös Lobogón, majd a Csepelen keresztül a Honvédba igazolásának körülményei és mozgatórugói – egyelőre – csak visszaemlékezések segítségével mutathatók be. Kő András könyvében idézi Sebes Gusztávnak, az Aranycsapat szövetségi kapitányának naplójegyzetét: „Czibor először a Vörös Lobogóhoz, azaz a Bástyához akart menni. Dobogókón volt edzőtáborban a Bástya, ott összeveszett valamelyik játékosal, akkor elzavarták. A Csepel erőszakolta ki a leigazolását, pár mérkőzés után onnan is eltanácsolták. A felesége sírva jött – akkor született első gyermekük, Czibor katona volt, nagyon rosszul álltak anyagilag –, kérte, hogy segítsék a férjén. Akkor jött Puskás és Bozsik, hogy adjuk oda a Honvédnek, így került oda.” Bányai Nándor, a Honvéd egykori klasszisa elmondása szerint „Czibor elő-

¹¹ A Népsport cikkét közli: Surányi András – Hernádi Miklós (szerk.): *Aranycsapat. A film születése, és ami a filmből kimaradt...* Budapest, 1982. 33–34.

¹² Dénes Tamás – Sándor Mihály: *Futballtörténelmi lecke – nem csak fiúknak.* Budapest, 2003. 122.

¹³ S hogy a megbélyegzésből olykor még a labdarúgóknak is kijutott, álljon itt egy Czibor Zoltán által elmesélt történet, amely az 1952-es helsinki olimpia döntője után játszódott le. „Jövünk haza, kérlek szépen, az »aranyvonattal«, együtt vacsorázunk: Budai, Kocsis, Czibor. »a három aranyásó« – így is hívtak bennünket. Volt egy ilyen nóta... A másik asztalnál velem szemben Kutas, mellette Sebes, háttal Hegyi. Vacsorázunk. Egyszer csak Kutas odaszólt nekünk: »Megint ezek a fasiszták együtt...« Csak annyit válaszoltam: »A moszkvai nagynénéd, az a fasiszta...«” A történetet idézi Kő András: *Szemétből mentett dicsőségünk. Volt egyszer egy Aranycsapat...* Budapest, 1997. 65.

szőr valóban a Vörös Lobogóhoz akart menni, de Bukovi kijelentette,¹⁴ hogy szó sem lehet róla. Aztán a Csepelhez igazolt, ahol két szezont játszott. 1952-ben, az olimpiai eskü alkalmával, a Rózsa Ferenc Kultúrházban Bányai előtt térdelt le Farkas Mihály elé, és azt mondta: »Misi bácsi, a kicsi családom éhen hal, ha nem kerülhetek a Honvédhoz.« Puskást is megkérdezték. »Jöjjön ide – mondta –, úgyis van már itt egy-két bolond.«¹⁵ Minderre a csepeliek így emlékeznek: „A középmezőnyben tanyázó Csepel már régebben hívta a jobb-lás balszélsőt, de csak miniszteri protekciónak (és régi komáromi barátjának, Lovász Bélának) köszönhette a Csepel, hogy a zseniális futballista végül is a klubhoz került. Két idényt játszott a szigeten, és talán végleg ott maradt volna, ha nem kapja meg 1952-ben a behívóját.”¹⁶ A visszaemlékezéseket természetesen megfelelő forráskritikával kell olvasni, egy közös elemük azonban mindenképpen figyelmet érdemel: a kommunista vezetők, a sportegyesületek új irányítói amolyan korlátlan hatalommal rendelkező kiskirályokként jelennek meg a történetekben, akiknek döntéseit az alattvalóknak maradéktalanul teljesítenük kell.

A Honvédtól az ÁVH-ig: Czibor beszerzése

Czibor Zoltán tehát 1953-ban került a Budapesti Honvédhoz, és ekkor lépett kapcsolatba vele az állambiztonsági szolgálat is. A Sztójánovits Péter néven beszerezett labdarúgó egészen 1956-ig állt a belügy szolgálatában, amikor is a forradalommal egy időben kezdődő nyugat-európai, majd az azt követő dél-amerikai túra után nem tért haza Magyarországra. Hálózati tevékenységéről, így jelentéseiről is csak közvetve tudunk, hiszen az azokat tartalmazó dossziét disszidálása után megsemmisítették.

A futballistát 1953-ban Ferencz József ÁVH-s főhadnagy szervezte be, de ennek körülményeiről csak közvetve tudunk. Nem lehet kétségünk afelől, hogy Czibor felső nyomásra (vagyis egyfajta zsarolás nyomán) írta alá beszerzési nyilatkozatát, amelyet későbbi tartó-tiszte, Erdélyi Jenő is megerősített jelentésében. „Nevetséges volt pl. az elvi alapon való beszerzése is, amikor köztudomású volt a rendszer elleni gyűlölete, és ezt nyíltan hangoztatta is. Meg is kérdezte, mi alapján bíztunk mi meg benne.”¹⁷ Ismerte Czibor Zoltán nyíltan rendszerellenes megnyilatkozásait,¹⁸ minden bizonnyal egyfajta „kozmetikázással”, azaz kedvezőbb statisztikai mutatók elérésének szándékával állunk szemben. Másként megfogalmazva: az állambiztonság saját ügynökhálózatának „rendszerhűségét”, a belügyi szervek irányában gyakorolt autonóm segítő szándékát akarta demonstrálni a felsőbb pártvezetés számára.

Czibort Puskás Ferenc megfigyelésére szervezték be annak az Egyesült Államok részére végzett állítólagos hírszerző tevékenysége miatt, de emellett általános informátori feladatokkal is megbízták a Honvéd labdarúgócsapatán belül: „Ki visz ki és hoz be leveleket. Milyen méretű egyes játékosok csempész tevékenysége. Kinek van hazaárulási szándéka. Általában külföldön kívül, milyen kapcsolatban állnak egyes játékosok. Milyen kijelentések hangzanak el egyes játékosok részéről bel- és külföldön.”¹⁹ Ezek a kérdések tulajdonképpen

¹⁴ Bukovi Márton ekkor az MTK edzője volt.

¹⁵ Kó: *Szemétből mentett dicsőségünk*, 271.

¹⁶ L. Kelemen Gábor – Tózsér László (szerk.): *A Csepel Sport Club 75 éve 1912–1987*. Budapest, 1987. 159.

¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11911 10.

¹⁸ Majtényi: *K-vonal*, 142.

¹⁹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL) 3.1.5. O-11911 8.

ki is merítették azokat a témákat, amelyekre a mindenkori tartótisztek leginkább kíváncsiak voltak. A válaszok és információk birtokában a hatalom megmutathatta valódi arcát: csempésző játékosokat buktatott le, disszidálási szándékokat akadályozott meg, és ami a legfontosabb: emberi életekről, sorsokról döntött. A következmények pedig a mindenkori politikai szükségleteknek voltak alárendelve. Czibor Zoltán azonban nem tartozott a legszorgalmasabb ügynökök közé. Első tartótisztje „beszervezése után azonban sok eredmény rajta keresztül nem ért el, mert a csapat tagjaira vonatkozólag jelentést nem adott. Utolsó tartója Erdélyi Jenő áv. hdgy. [államvédelmi hadnagy] elvtárs volt, akinek jellemzése szerint 1955-ben Czibor írásban is adott jelentést, azonban ez csak annak köszönhető, hogy sokat foglalkozott személyével. Egyébként az állambiztonsági szervekhez bizalmatlan volt. A munka fontosságáról és jelentőségéről nem lehetett meggyőzni.”²⁰ Második, egyben utolsó tartótisztjének számítása szerint Czibor „közös munkájuk” egy éve alatt hozzávetőlegesen 18–20 jelentést adott, M-dossziéja így összesen mintegy 25 jelentést tartalmazhatott.²¹ Ezt valóban nem tekinthetjük termékeny munkának.

Erdélyi Jenő, a tartótiszt

Mielőtt a belügy 1958 májusában elrendelte a Nyugaton maradt labdarúgó körözését, a vele foglalkozó hálózati anyagok összegyűjtése közben szembesültek Czibor Zoltán korábbi hálózati tevékenységével. Utolsó tartótisztjét, Erdélyi Jenőt kérték fel a játékos ügynökmúltjának felelevenítésére, aki részletes jelentésben számolt be kettőjük kapcsolatáról. Erdélyi Jenő „Eperjesi” fedőnéven a BHSE elhárító tisztjeként kulcsfontosságú szerepet töltött be a Honvéd akkori játékosai és az állambiztonság kapcsolatában. Az egyesület tiszti házában berendezett irodában gyakran megforduló vendégek voltak a belügyi szervek munkáját segítő társadalmi kapcsolatok, hivatalos kapcsolatok és természetesen a besúgó is.

Erdélyi Jenő²² államvédelmi karrierje 1952-ben kezdődött, miután elvégezte a Dzerzsinszkij iskola hathónapos képzését. (Erdélyi tagja volt annak a kétszázötven embernek, akik Magyarországon elsőként vettek részt a szovjet mintára létrehozott állambiztonsági iskola képzésében.)²³ Az iskola befejezése után a katonai elhárításhoz került, és a Honvédelmi Minisztérium hatáskörébe tartozó kispesti egyesület elhárító tisztje lett. A forradalom napjaiban az újdonsült Európa-bajnok kosárlabdázónál, Simon Jánosnál húzta meg magát, majd a szovjet intervenciót követően fegyveresen is részt vett a karhatalom munkájában. 1957-ben a Közlekedéselhárító Osztályra került, majd főhadnagyi kinevezése után nem sokkal őrizetbe vették „államtitoksértés és egyéb bűncselekmények alapos gyanúja miatt”.²⁴ A nyomozás során kiderült, hogy „Eperjesi” különböző személyeknek több ezer forintot összegeként szerzett útlevelet, rendszeresen üzentelt csempészárukkal, korábban disszidáló állampolgárt szöktetett vissza az országba. Őrizetbevételekor zsebnaptárában az osztályán dolgozó tizenhat, rendszeresen külföldre utaztatott ügynökének nevét, fedőnevét és munkahelyét találták meg feljegyezve. A dekonspirációt még az is súlyosbította, hogy az állambiztonság részéről a kettős ügynök-gyanú is felmerült vele kapcsolatban: „Egyébként Erdé-

²⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11911 3.

²¹ ÁBTL 3.1.5. O-11911 10.

²² ÁBTL 3.1.1. B-91315 „Eperjesi”

²³ Kozáry Andrea: *Az ÁVH Dzerzsinszkij Tiszti Iskolája* http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/az_avh_dzerzsinszkij_tiszti_iskolaja/ (letöltés: 2015. október 20.)

²⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11911 13.

lyi személye mint »megbízható« személy meg van említve az egyik bécsi hírszerző fedőszerv illegális levelében, amelyet 1957 októberében küldtek be.²⁵

Erdélyi bűnlajstromának élén Bánkúti Géza motorversenyzőnek, a Honvéd SE sportolójának disszidálása állt. A vád szerint a közlekedési elhárító osztály négy beosztottja – köztük Erdélyi – is segítséget nyújtott Bánkútinak, aki az állambiztonság szerint az imperialisták ügynöke volt.²⁶ Az eset mindenesetre nagy port kavart fel házon belül, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy a Rendőrtiszti Akadémia tananyagává vált. Az 1960-ban „Éberség és konspiráció a politikai nyomozó szervek munkájában” címen megjelent oktatási segédanyag az ingatag, pénzsóvár, korrupcióra hajlamos, erkölcstelen életmódot folytató operatív beosztott mintájaként jeleníti meg Erdélyit és társait. A James Bond-filmeket idéző állambiztonsági narratíva (autós üldözések, sötét lépcsőházi beszélgetések, veszekedés egy Fiat gépkocsin, Bánkúti épp aznap lépi át a határt, amikor a belügyi szervek lecsapnának rá) azt próbálta demonstrálni, hogy a kommunista elhárítás csak akkor kikezdehető és sorordható veszélybe, ha a külső ellenség a magyar szerveken belül megfelelő táptalajra talál.

A Honvéd elhárító tisztje nem kerülhette el a számonkérést: három év börtönbüntetésre ítélték, amelyből tizenhat hónapot le is ült.²⁷ 1958 decemberében szabadult, és korábbi munkahelyére, a Villamosgép- és Kábelgyárba ment vissza dolgozni Kőbányára. További sorsának egyes részleteiről tájékozódhatunk a Puskás Ferencsel és Czibor Zoltánnal folytatott levelezéséből, de személyi anyaga őrzi a gyár 1963-as jellemzését is. Eszerint a diszpecserként dolgozó volt hadnagy munkájában szorgalmas és becsületes volt, és példamutató magatartás jellemezte. A krisztusi korban lévő férfi ekkor már három éve özvegyként nevelte négy gyermekét.²⁸

Czibor lehetséges hálózati tevékenysége

Czibor ügynök-tevékenységének egyetlen megmaradt dokumentuma Erdélyi jelentése, a tartótiszt–ügynök kapcsolatát felelevenítő dokumentum azonban az időtávlát miatt is alapos forráskritikára szorul. Erdélyit személyi anyaga szerint 1958 decemberében helyezték feltételes szabadságra, vagyis a jelentés megírásakor még börtönbüntetését töltötte. Helyzetéből következik, hogy többszörösen is érdekében állhatott megfelelni az állambiztonsági szervek elvárásainak. Feltételezhetjük, hogy igazolni akarta rátermettségét az operatív munkára, bizonyítani hűségét a belügyi szervekhez egykori tartótiszt szerepének túlhangsúlyozásával, s vélhetően büntetési ideje egy részének elengedését is remélte, ha alapos beszámolót készít. S azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a dokumentum felsőbb utasításra született, Erdélyi tehát ilyen körülmények között idézett fel mintegy huszonöt, Czibor által írt jelentést.

Czibor Zoltán ügynöki tevékenységének konkrét dokumentumait tehát nem ismerjük, s az Erdélyi által leírtakat is csak erős fenntartásokkal kezelhetjük. Mindehhez hozzá kell vennünk a játékos Honvédba való távozásának fentebb vázolt körülményeit s azt is, hogy külön természetere miatt nem ápolt jó viszonyt új csapattársaival. A Honvéd sportorvosa szerint, aki „Fodor Jenő” fedőnéven végzett hálózati munkát a politikai rendőrség számára, a csapaton belüli összetartás „legfőbb gátlója Czibor Zoltán, aki mindenből kivonja magát,

²⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11911 14.

²⁶ ÁBTL 4.1. A-3744 16.

²⁷ Takács Tibor: *Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban*. Budapest, 2014. 75.

²⁸ ÁBTL 2.8.1. 1211 Erdélyi Jenő

és nem azonosítja magát senkivel”.²⁹ Ezt Erdélyi is megfogalmazta: „Véleményem szerint már a kiválasztásnál látni kellett volna, hogy környezete igen rossz természete miatt utálja, és hírszerző lehetőségeit ez nagymértékben csökkenti. Ezért főleg a HSE-n belül, legfeljebb informátori feladatok végrehajtására volt használható, esetleg a válogatottban lehetett volna alkalmazni, nem Honvéd játékosok felé [...] Másik lényeges hiba volt, hogy gyűlölte clubtársait, ez kölcsönös volt, így hajlamos volt cselekményeket eltúlozni, vagyis dezinformálni azzal a gondolattal, hogy ártson azoknak.”³⁰ Egy anekdota szerint 1950-ben, amikor Kocsis és Budai már igen, Czibor viszont még nem volt a Honvéd játékosa, egy alkalommal betért a Corvin Étterembe, ahol korábbi játékosársai tisztai egyenruhában üdögéltek egy asztalnál. Czibor odasétált hozzájuk, majd miután félreérthetetlen gesztussal tudtukra hozta véleményét a Honvédba való igazolásukról, hátat fordítva nekik kisértelt az ajtón.³¹ A történet pontosan érzékelteti Czibor rendszerrel szembeni ellenszenvét és a kortársak által oly sokszor felelevenített szélsőséges, kiszámíthatatlan magatartását. Érthető tehát, hogy Erdélyi gyakorlatilag eredménytelennek minősítette a tőle szerzett információkat, néhány, Czibornak tulajdonított jelentésre azonban így emlékezett. „Puskás úgyn kívül jelentette még: Kocsis Sándor hazaárlási szándékát, és hogy ebből a célból felesége kiutazását kérte, ezt más is jelentette, így ezt megakadályoztuk. Budai László kapcsolatát a budapesti angol követséggel, innen akart Budai gk-t [gépkocsit] vásárolni. Bozsik József rendszeres levél kivitelét és behozatalát különböző személyek megbízásából. Grosits (sic) Gyula nagyméretű csempész tevékenységét és kábítószer csempészesét. Kalmár Jenő disszidálási szándékát, akinek a felesége bécsi nő /1956. húsvétkor/ a húsvéti torna után. Felesége kiutazását megakadályoztuk. Kotász Antal Angliában lévő gazdag nagybátyjáról, aki nagyobb összeget helyezett le egy bécsi bankban Kotász részére abból a célból, hogy maradjon ki.”³²

Nem tudjuk megítélni, hogy az Erdélyi által említettek mennyire feleltek meg a valóságnak, és hogy valóban Czibor jelentette-e ezeket, hiszen 1955/56-ban egyszerre legalább négy ügynök tevékenykedett a Honvédban, nem számolva azoknak a sportvezetőknek az információival, akik hivatalos vagy társadalmi kapcsolatuként tájékoztatták időnként a politikai rendőrséget. „Sztójánovits Péteren” kívül „Fodor Jenő”, „Kovács Gyula”, valamint a labdarúgó szakosztály akkori elnöke működött együtt hálózati személyként az állambiztonsággal. Mivel ma egyikük M-dossziéja sem található meg a levéltárban, nem ellenőrizhetjük Erdélyi jelentésének valóságtartalmát, mindenestre szinte biztosan kijelenthető: Czibor olyan információval nem szolgált a belügynek, amiről más forrásból ne értesültek volna.

Azt tudjuk, hogy a politikai rendőrséget leginkább Puskás Ferenc érdekelte, mivel azt gyanították, hogy ő az amerikai hírszerzésnek dolgozik,³³ ezért több ügynököt is állítottak rá. „Lényegében ezért lett beszerelve is” – írta Cziborról Erdélyi Jenő, majd így folytatta: „... de mert Puskás Ferencel kölcsönösen utálták egymást, nem volt lehetőség mélyreható felderítést végezni az ügyben...”³⁴ Czibor és Puskás rossz viszonyának emlékét, egymással való rivalizálásukat sok anekdota őrzi. A természetes versengés kölcsönös utálatá válásának történetét a magyar futball anekdotakincsét összegyűjtő munkában is megtalálhatjuk: „Az aranycsapat balszárnyán régóta húzódo vizsály dúlt. Senki sem tudta pontosan, mi baja van Puskásnak Cziborral – és viceversa –, még kevésbé, hogyan is kezdődött a háborúsko-

²⁹ ÁBTL 3.1.1. B-76131 „Fodor Jenő”

³⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11911 10.

³¹ A történetet nekem személyesen elmesélő szemtanú kérésére nevét nem közölhetem.

³² ÁBTL 3.1.5. O-11911 10.

³³ Takács: *Szoros emberfogás*, 67.

³⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11911 9.

dás. Feltehetően pajkos évődéssel, és addig-addig sütögették a vicceket egymás rovására, amíg a legendás 10-es jóvátehetetlenül eltávolodott a legnagyobb 11-estől. Budai Laci határozottan állította, hogy emlékszik a heccelődés kritikus pontjára, arra, amikor a kötözködés átcsapott gyűlölködésbe. Állítólag így történt [...] Puskás a felezővonalnál vitte fel a labdát. Balra nézett és kiáltott Czibornak:

– Mész!

A balszélső ment is mint a csík, vágatott jó 20 métert. A labda persze nem ment. Nem is mehetett, mert Puskás talpa alatt nyugodott. Ekkor Öcsi hozzátette:

– Mész a pi...ba!

És jobbra passzolta a labdát. Mindenki tudta, hogy Czibor méltó válasza nem késhet sokáig. Különös, de nem káromlás, durva pocskondiázás, hanem egy voltaképpen finom, halk mondat készítette ki Puskást. A csapatkapitány nem érte el – talán nem is akarta –, Zoli egyik átadását, és még nyűgösködött is:

– Czibor, nem látod az embert?

Zoli ellenzőt formált a kezéből, hosszan nézett jobbra is, balra is, majd visszakérdezett:

– Embert? Hol itt az ember?

Puskás igencsak zokon vette a sértést. Hosszú ideig szóba sem állt a szélsőjével...³⁵

A helyzetből következően Erdélyi – saját bevallása szerint – másféle feladattal látta el Czibort Puskással kapcsolatban: derítse fel személyes kapcsolatait bel- és külföldön, nyerve meg bizalmukat, puhatólazzon tevékenységükről. A jelentés erre vonatkozó részei szintén egy kémfilm forgatókönyvéhez hasonlíthatók. A Bécsben játszódó epizódokban az emigráns magyarok amerikai tisztként, hírszerzőként, nepperként, hazaárulásra csábító rádiósként (aki kém is egyben) jelennek meg; a labdarúgókat gyanús taxival gyanús villákba viszik, ahol gyanús emberek társaságában idegen személyek között étkeznek. Evés közben a magyarországi viszonyok felől, a kereseti lehetőségekről, az általános hangulatról érdeklődnek. De a jelentéseknek van egy másik lehetséges olvasata is: az emigráns magyarok számára Puskásék és Cziborék, vagyis a Honvéd és a válogatott az egyetlen kapocs az anyaországgal, rajtuk keresztül tudhatnak meg többet rokonaikról, vagy éppen üzenhetnek haza szeretteiknek. Erdélyi szerint ezen a téren sem tudott Czibor sok újat mondani, hiszen azok az emberek, akiket Puskás kapcsolataiként megnevezett, már ismertek voltak az állambiztonság előtt.

1956. október 30-án a Honvéd BEK-mérkőzésre indult Spanyolországba, ahol a Bilbao-val kellett megmérkőznie. Ekkor már ismert volt, hogy a Magyar Labdarúgó Szövetség a belpolitikai események miatt nem járult hozzá a visszavágó mérkőzés budapesti lejátszásához, ezért az majd Brüsszelbe kerül megrendezésre. Az egykori csapattársak visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Czibor alig volt hajlandó felszállni a csapatot szállító buszra, nem szívesen hagyta el Magyarországot a forradalom napjaiban.³⁶ A BEK-mérkőzéseket követően a futballcsapat egy az MLSZ által egyébként nem engedélyezett dél-amerikai túrára utazott, ahonnan több játékos már nem tért haza. Közülük a három legismertebb labdarúgó ellen (Kocsis, Puskás, Czibor) a BM Katonai Elhárító Osztálya 1958. május 13-án körözést bocsátott ki.

³⁵ Kő András – Török Péter: *A magyar futball anekdotakincse*. Budapest, 1988. 188.

³⁶ Faragó Lajos, a Honvéd akkori kapusa így emlékezett az indulásra: „Hát a Czibort, azt úgy kellett lefogni, már bent álltunk a beszállásban, a csomagok ott a pulton, meg minden, ő visszamegy, ő kiveri az oroszokat.” A riportot Kocsis Tibor *Magyarok a Barcáért* című dokumentumfilmjében láthatjuk

A „Rongylábú” és az ötvenhat utáni belügy

Czibor Zoltánra tehát már kétéves kint tartózkodásakor nyitottak dossziét „Vasutas” néven.³⁷ Az ebben található dokumentumok tanúsága szerint a vele való foglalkozáskor kettős szándék vezérelte a belügyet. Először mint az állambiztonság volt ügynökével akarták felvenni a kapcsolatot, később azonban úgy döntöttek, hogy személyét „lekompromittálják”, azaz a külföldön élő sportolók előtt nyilvánvalóvá teszik a politikai rendőrséggel való kapcsolatát. Minden bizonnyal azért döntöttek így, mert a dél-amerikai túra után hazatérő játékosok arról számoltak be, hogy Czibor a túra során „több játékost ávos spiclinek nevezett, és idegenek előtt le akarta őket kompromittálni”.³⁸ Befolyásolhatta a döntéshozókat az is, hogy a politikai rendőrség ekkor szerzett tudomást arról, hogy Czibort fegyveresen is részt vett a forradalomban, „a HM Ezredes utcai garázs parancsnokát géppisztollyal arra kényszerítette, hogy hagyja el az Ezredes utca területét, a gépkocsikat pedig az ellenforradalmárok rendelkezésére bocsátotta”.³⁹

A dokumentum szerint a belügyi szervek komolyan tartottak attól, hogy Czibort „az imperialista hírszerző szervek hazánk ellen felhasználják, esetleg hazaküldik feladattal”.⁴⁰ Arról is meg voltak győződve, hogy Czibor Olaszországban él, és az egyik olasz futballklubbal kötött szerződést. A csatár állítólagos olasz szerződésének kész tényként való közlése az állambiztonság félreinformáltságát mutatja. A dél-amerikai túra után a kint maradt Honvéd játékosok szétszóródtak a szélrózsa minden irányába. Tény, hogy Czibor Zoltán a volt ferencvárosi kiválóság, Sárosi György hívására az olasz fővárosba utazott, és az AS Roma vezetőségével meg is egyezett a jövőbeni közös munkáról, ám mégis a Barcelona csapatához került.⁴¹ Mindeközben a belügy a hazatérő magyar sportolókon keresztül próbált pontosabb információkat szerezni azokról a játékosokról, akik nem tértek haza. Így tettek Garamvölgyi Ágostonnal is, aki a dél-amerikai túra után Nyugat-Németországban akart letelepedni, azonban 1958 tavaszán mégis hazatért. A Honvéd cserekapusa beszámolt Cziborral való olaszországi találkozásáról is. „Rómában az egy hét alatt egy-két szórakozóhelyen voltunk együtt, de ezt ritkán tette, mert az ottani profi labdarúgás tiltotta ezt, sőt a vezetők súlyosan büntették ezeket. Két-három alkalommal elkísértem Czibort az edzésekre, azzal a szándékkal, hogy én is edzek, de az ottani vezetők és edző ezt nem engedték meg nekem, így csak végignéztem az edzéseket. Baráti köre inkább az AS Roma labdarúgói voltak, idejét a labdarúgópályán és annak klubjában töltötte. Ebben az időben Czibornak sok olasz labdarúgó-rajongója volt már, akik, ha látták, meg-megállították őtet, ezeket a rajongókat én nem ismertem.”⁴²

Bolond, Gonosz, dandy – és más szerepek

Erdélyi Jenő jelentése két további szempont miatt nevezhető különlegesnek: bár egyoldalú, mégis érdekes képet kaphatunk egy tartótiszt és ügynöke kapcsolatáról, amelyben a közeli

³⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11911

³⁸ Czibor forradalomban való részvételét több anekdota őrzi. Az itt közölt változat valóságtartalmától függetlenül fontos, mert Erdélyi Jenő közlésén keresztül ez az információ állt a belügy rendelkezésére. ÁBTL 3.1.5. O-11911 7.

³⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11911 7.

⁴⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11911 6.

⁴¹ Hogy a római szerződés végül nem lépett életbe, a FIFA és az MLSZ eltiltó határozatának volt köszönhető. Czibor és Kocsis végül Kubala segítségével került a Barcelonába.

⁴² ÁBTL 3.1.5. O-11912 29.

ismeretség miatt az alá-fölérendeltségi viszony elmosódása érhető tetten. Másrésztől bepillantást nyerhetünk „az ötvenes évek szűrt levegőjének”⁴³ sajátos világába, amelyben Czibor Zoltán színészekkel és operetténekesekkel eltöltött vidám estéi jelennek meg előttünk.

Erdélyi 1955 júliusától volt Czibor tartótisztje. Kapcsolatuk egy éve alatt találkozásaikban „sok kiesést jelentett, hogy Czibor mint válogatott játékos sokat volt külföldön, edzőtáborokban, azonkívül a saját egyesületével is több külföldi úton volt”. A mintegy húsz külföldi szereplést és a jórészt a tatai edzőtáborban szervezett összetartásokat figyelembe véve valóban számottevők lehettek Czibor igazolt távolmaradásai, vagyis Erdélyi értékelése, miszerint a kapcsolattartás gyakorlatilag hat hónapra korlátozódott, megbízhatónak tűnik. A találkozókról azt is megtudhatjuk, hogy a Katonai Elhárító Osztály ebben az időben nem rendelkezett konspirációs lakással,⁴⁴ így a találkozások zöme kezdetben nyilvános helyeken zajlott. Ez azonban nem tűnt problémamentesnek. „Mivel azonban megfelelő találkozási hely hiányában nagy volt a dekonspirálódás veszélye, ugyanis úgy Czibort, mint engem sokan ismertek, rólam tudták, hogy elh. [elhárító] tiszt voltam – továbbá Czibor előre nem készítette el a jelentését, találkozóinkat áttettem a tisztiházi elh. [elhárító] irodába”.⁴⁵ A kora délelőtti órákban lebonyolított találkozások egyfajta szertartásos rendben zajlottak: cigaretta és némi rövid ital elfogyasztása után az Erdélyi által megteremtett nyugodt légkör hatására Czibor az elmondottakat papírra is vetette. „Nyilvános helyen ugyanis mindig nagyon izgatott volt, hogy meg ne tudják kapcsolatunkat, mert a csapaton belül egyébként sem örvendett nagy szimpátiának, ez a kapcsolatunk viszont ezt még súlyosbítaná, besúgónak tartanák.”⁴⁶ Arra is találunk példát, amikor Czibor – főként a külföldi utak után – megpróbált kibújni a találkozó alól. Erdélyi azonban az általa megnevezett négy-öt ilyen alkalom során személyesen kereste fel őt Attila úti lakásán, és ott íratta meg vele jelentéseit.

„Viszonyunk a hivatalos kapcsolaton kívül tegező, baráti jellegű volt. Egymás megszólítása úgy társaságban, mint egymás között kölcsönösen névről történt, én Zoli, ő Jenő megszólítást alkalmazta.”⁴⁷ Többször előfordult az is, hogy Czibor az elhárító tisztet társaságban Vargának nevezte, ami a korabeli szlengben civilruhás rendőrnyszót jelentett. A Honvéd különböző rendezvényein, bankettjein nemcsak a játékosok és a vezetőség, de az elhárító tiszt családja is többször megjelent. Erdélyi szerint Czibor feleségének az ő feleségével való jó kapcsolata másnak is feltűnt, hiszen úgy nevezték őket, hogy a „két sokgyermekes anya”.⁴⁸ A főhadnagy nem érezte úgy, hogy kapcsolatuk túllépett volna a tartótiszt-ügynök hivatalos viszonyon („lekötelezettség egymás felé legjobb tudomásom szerint nem volt”),⁴⁹ apró gesztusokat azonban tettek egymás felé. Erdélyi útlevelet intézett Czibor Csehszlovákiában élő nagynénjének, a futballista pedig külföldi útjai után csokoládét küldött a tartótiszt gyerekeinek, sőt, Erdélyi egy ízben golyóstollat, felesége pedig rúzszt kapott tőle. A feleségeik közötti feltételezhetően valóban jó viszonyt mutatja, hogy egy alkalommal a férjek tudta nélkül cserélt gazdát egy Czibor által külföldön vásárolt cipő, amely végül Erdélyi legkisebb lányánál kötött ki. A tartótiszt azért sem érezte magát lekötelezve, amiért a

⁴³ Cseh Tamás – Bereményi Géza: *Apa kalapja. Levél nővéremnek*. Hungaroton-Gong Kft., 1993.

⁴⁴ Végül 1956 tavaszától sikerült találkozásaitak úgynevezett T-lakásban lebonyolítani egy Rákóczi úti bérház első emeletén.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11911 7.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11911 7.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11911 13.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.5. O-11911 13. Czibornak három, Erdélyinek négy gyermeke volt ez időben.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11911 13.

valogatott mérközésekre Czibortól rendszeresen ingyenjegyet kapott, hiszen, mint fogalmazott „ő is mint játékos ingyen kapta”⁵⁰ azokat.

Majtényi György az ötvenes évek „szocialista dandyjének”⁵¹ nevezte az Erdélyi jelentésében leírt Czibor Zoltánt. A tartótsízt jellemzésének segítségével, ha nem is teljes pontossággal és hitelességgel, de megeleveníthetjük azt a közeget, amelyben a labdarúgó minden napjait élte. Legközvetlenebb és legszorosabb barátjaként Sumet Lajos alezredest, a Honvéd labdarúgó szakosztályának elnökét nevezi meg Erdélyi, akivel rendszeresen együtt jártak szórakozni. Czibor az ő segítségével vette Tátraplán típusú gépkocsiját, amely a játékos disszidálása után az alezredes tulajdonába került. Erdélyi azt is megemlíti, hogy „Sumet is hálózati személy volt, azonban egymásra sohasem jelentettek. Ha fel is merült valami, mindég kitérő válaszokkal megtagadták a jelentést.”⁵²

Czibor leginkább az Operettszínház társulatának tagjaival töltötte szabadidejét, akik közül többekkel szorosabb baráti, illetve üzleti kapcsolatban is állt. Szentessy Zoltán színész-énekesnek, aki Cziborhoz hasonlóan nyíltan hangoztatta a kommunista rendszerrel szembeni fenntartásait, több esetben útlevelet intézett, de Darvas Ivánnal is baráti kapcsolatban állt. Kedvenc törzshelyük az Operett Presszó és a Művész Club volt. Társaságának tagjaihoz tartozott még Latabár Kálmán, Homm Pál, Sárdi János, Petress Zsuzsa, Takács Paula. A jelentés szerint közülük többen Czibor csempészárúinak vásárlói is voltak. „Érdeklődése a sporton kívül a zene, a színház volt, ezt már színész baráti környezetében ismerte és szerette meg. Ezeken kívül a hazard játékok felé is irányult, és ebben igen ügyesnek bizonyult.”⁵³

Czibor Zoltánt barátai és ismerősei „Bolondnak” vagy „Gonosznak” nevezték. A levéltári források megerősítik a korabeli beszámolók és anekdoták, valamint a későbbi visszaemlékezések azon elemeit, amelyek az Aranycsapat balszélsőjét komolytalan, folyton viccelődő, a környezetével valóban gyakran gonoszkodó emberként mutatják be. „Társaságban érdekes, sajátos szokása volt, sohasem szívta a saját cigarettáját, függetlenül attól, hogy volt nála mindig, de nem is kínált meg senkit, hanem mindig a társaság valamely tagjától kért cigarettát. Ezt már mindenki tudta róla, előfordult, hogy véletlenül más is kért a társaságban cigarettát, mert véletlenül elfogyott, mindjárt megjegyezték »Gonosz II.«, ugyanis Czibort baráti köre csak Gonosznak hívta.” „Igen rossz szokása volt, és ez igen jellemző volt rá, a pénzét mutogatni és nagyvonalúskodni, gyakran szétszórta több ezer Ft-t a földön, és valamelyik barátjával szedette azt össze, amiért az kapott egy százast.”⁵⁴

A játékos Erdélyi jelentésében leírt társaságbeli megnyilvánulásai azonban többnyire a jelenlévők általános tetszését váltották ki. „Legkedveltebb szavajárása a »Nix komplett« volt, ezzel azt fejezte ki, akivel beszélt, az felé, hogy hülye. Másik ilyen szavajárása egy drasztikus szó volt, bárkiről beszéltek előtte, vagy neki, mindég az volt a válasza, hogy »szopjon le«. Ilyenkor egészen artikulatlan hangon nevetett, az egész testét rángatva. Ez teljesen egyénije volt, és mindenkinek tetszett, sokan utánozni is próbálták. Egy másik ilyen szavajárása, ezt főleg nőikkel szemben szokta használni, »De sápadt, angvulkám, vegyen be Citoricilin csöppeket.«” „Társaságban bohóckodásával, élményeinek előadásával, vicceséléssel legtöbbször magára vonta a figyelmet, vígkedélyével igen jól elszórakoztatta társaságát, aminek ezáltal mindég a központja lett.” „Egészen asszimilálódott a színész ba-

⁵⁰ ÁBTL 3.1.5. O-11911 13.

⁵¹ Majtényi: *K-vonal*, 145.

⁵² ÁBTL 3.1.5. O-11911 12.

⁵³ ÁBTL 3.1.5. O-11911 13.

⁵⁴ ÁBTL 3.1.5. O-11911 14.

rátaihoz, és szokásává vált a bohóckodás, a színészek kifigurázása, utánozása, igen sok viccet tudott és mesélt minden alkalommal.⁵⁵ Czibor Zoltán különc, kiszámíthatatlan egyéniségéhez minden bizonnyal párosult egyfajta megfelelési kényszer is, amit hirtelen jött népszerűsége és sorsának gyökeres megváltozása okozhatott. Belügyi jellemzéséből egyértelműen kiderül, hogy az ötvenes évek Budapestjének nagyvárosi bohém társaságában folyamatosan kompenzálni próbálta e közegetől való idegenségét.

Meddig veszélyes egy disszidált balszélső?

Czibor Zoltán körözési dossziéjának megnyitásával egy időben a népszerű rádiós riporter, az Aranycsapat „12. játékos”, Szepesi György spanyolországi útja után a politikai rendőrség számára készített jelentésében beszámolt arról, hogy Madridban több disszidált labdarúgó is felkereste. „Közülük Cziborral folytattam érdekes beszélgetést. Czibor elmondta, mennyire fáj neki, hogy 1958-as világbajnokságon nem lehet a magyar csapat tagja. Erre vonatkozóan azt kérte, hogy vessem fel Barcs Sándor, a Magyar Labdarúgó Szövetség elnöke előtt, hogy milyen jó hatása lenne nyugaton, ha a Magyar Labdarúgó Szövetség levelet bocsájtana ki, amiben a nyugaton élő labdarúgókról úgy nyilatkozna, hogy Puskást, Kocsist, Czibort szívesen játszattá a világbajnokságon, de a rendelkezésre álló rövid idő miatt az ő szerepeltetésük, csapatba állításukra már nincs lehetőség. Ez a gesztus Czibor szerint növelné a Magyar Labdarúgó Szövetség iránti szimpátiát, megnyugvást keltene a nyugatra ment magyarok körében, és számukra is kedvező helyzetet teremtenének. Czibor szavaiból mindenestre az csendült ki, hogy ma már szívesen visszacsinálná nyugatra távozását, bár a jelenlegi körülmények között egy pillanatra sem gondol a hazatérésre. Azt is megemlítette, annak ellenére, hogy nagy összegű szerződése van, mégis sokkal könnyebben, felelőtlenebbül élt Magyarországon, mint ahogy ma él Spanyolországban. Ennek az a magyarázata, hogy ott sokkal nagyobb a kenyérharc, sokkal fokozottabban kell gondolni a jövőjére, és így minden fillérrre vigyáznia kell. Mint érdekességet elmondta azt, hogy Puskással, akivel itthon állandó éles harcban állott, most rendszeres levélváltásban és igen jó barátságban van.”⁵⁶

A belügyi szervek 1958 után több esetben is elrendelték Czibor „K” ellenőrzését, azaz levelezését nyomon követték. A már szabadlábban lévő Erdélyin, azaz „Eperjesi” ügynökön keresztül az állambiztonság is felvette vele a kapcsolatot. Erdélyi levelére válaszolva írta Czibor: „Mi jól vagyunk, de sokszor hiányoznak a haverok. Sokat beszélgetünk otthonról a Kockával.⁵⁷ Sokszor beszélgetés közben be is piálunk. Komoly italt nem iszik, csak sört és pezsgőt, és bort. Reméljük, az ellenségek kibékülnek, és otthon találkozunk a sok jó haverral.”⁵⁸ Az immár a Barcelona színeiben játszó labdarúgó régi barátjával, Szentessy Zoltánnal sem szakította meg a kapcsolatot. 1960 kora telén írt leveléből kiderül, hogy Spanyolországba való érkezése után fél évvel Czibor már spanyol állampolgárnak mondhatta magát. „Van egy ország, aki mindég a hátam mögött van, és bármikor megvéd. Csak töletek nem tud megvédeni, de addig nem is jutok el...”⁵⁹ – fogalmazta meg saját kilátásait a vasfüggöny túloldaláról. Röviden beszámol Szentessynek új egyesületének aktuális helyzetéről is. „A csapat most kezd feljönni, de egy kicsit nehéz lesz a bajnokságot megnyerni. Én már hat

⁵⁵ ÁBTL 3.1.5. O-11911 14.

⁵⁶ ÁBTL 3.1.2. M-19652 28. „Galambos” 28-29.

⁵⁷ Kocsis Sándorral

⁵⁸ ÁBTL 3.1.5. O-11911 18/1.

⁵⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11911 16.

hete nem játszom, mert egy helyi rangadón kiállítottak. Még két hét van hátra. De a következő szerdán a Wolverhampton ellen játszom, ami Európa Kupa. A Kocka felépült és játszik. Nagyon szeretik, de még nem tudom, miért. Gondolom, hogy a Kuksit⁶⁰ vele akarják megölni, mert az edző nem szereti, s így engem sem szeret, mert mellette vagyok. Nem vésszes, mert rövidesen megy a piczába.”⁶¹ A Barcelona játékos- és üzletpolitikájának e sajátos czibori értelmezése Helenio Herrera edző szempontjából pontosnak tűnt, hiszen a következő bajnoki szezon már Olaszországban töltötte. (Ami Czibort illeti: az Espanol ellen kiállított játékos sem az oda, sem a visszavágón nem lépett pályára az angol együttes ellen.)⁶²

1962 márciusában összefoglaló jelentés született Czibor ügyével kapcsolatban. Ebben megállapították, hogy ellenőrzése továbbra is szükséges, annak ellenére, hogy Spanyolországba ritkán utaznak magyar sportolók, de Czibornak lehetősége van más nyugati országokba utazni, és ott felvenni velük a kapcsolatot. „Másképp Czibor Barcelonában egy jól menő presszót nyitott »Kék Duna« – ahova előszeretettel járnak Magyarországról disszidált személyek.”⁶³ A Kék Duna presszónak mint valami feltételezett kémközpontnak az ellenőrzése azonban nem hozta meg a várt eredményt. A fennmaradt dokumentumok szerint a belügyi szervek egy esetben juttattak be hálózati személyt a Kék Dunába: „Barcelonában 1960. ápr. 18-án Czibor Zoltánnal beszéltem, a fent nevezettnek egy bárja van »Kék Duna« címmel, itt fogyasztottam el 2 üveg hűsítőt és beszéltem el Cziborral. Ő mondta el, hogy nincs jó kapcsolata a barcelonai csapatának edzőjével, és nem is szerepel a meccseken. Olaszországba akar menni, 70 000 dollárt ajánlottak fel részére, ha kiutazik Olaszországba. Politikai oldalról nézve semmiféle megjegyzést nem tett és nem is kérdezett.”⁶⁴

Az új intézkedési tervet végül levették a napirendről, és Czibor Zoltán körözési dossziéját 1963. január 22-én irattárazták. 1981-ben, amikor Puskás Ferenc először látogatott Magyarországra, Czibort is hívták. Egy Sebes Gusztávnak írott 1981-es leveléből azonban kiderül, hogy ő akkor még komolyan tartva a forradalomban való részvétele miatti retorzióktól, nem vállalkozott az utazásra: „Aznapi, amikor elmentek [mármint Sebesék – K. L.], beszéltem egy ezredessel, aki a katonai kormányzóságon van. Kérdésemre – amiről beszélünk – azt válaszolta, hogy a nemzetközi katonai törvények szerint 30 év után szabadul fel egy olyan személy (katona), akinek fegyver volt a kezében – vagy soha... Így elhatároztam, hogy kivárom ezt a pár évet, s megérkezésemkor megcsókolom az Anyaföldet és Önt másodszer.”⁶⁵ A labdarúgó először 1983-ban látogatott haza, de csak a rendszerváltást követően telepedett le véglegesen Komáromban. 1997-ben hunyt el.

A levéltári források és a későbbi visszaemlékezések számbavétele érdekes jelenségre hívja fel a figyelmet: a kommunista állambiztonsági szolgálat Czibor esetében egy olyan labdarúgótól várta el a környezetével kapcsolatos információk megszerzését, aki nemcsak nyíltan hangoztatta a politikai rendszerrel szembeni ellenérzéseit, de klubcsapatán belül is a periferián helyezkedett el. Éppen ezért az a törekvés, hogy rajta keresztül közelebb kerüljenek a Honvéd játékosaihoz, eleve kudarcra volt ítélve. A politikai rendőrség ugyanakkor

⁶⁰ Kubala László beceneve

⁶¹ ÁBTL 3.1.5. O-11911 16.

⁶² A Wolverhampton elleni mérkőzés visszavágója mellett azonban ne menjünk el szó nélkül, hiszen Kocsis Sándor törött kulcscenttal lőtt négy gólt az angol együttesnek.

⁶³ ÁBTL 3.1.5. O-11911 43.

⁶⁴ ÁBTL 3.1.2. M-15876 „Békési Gyula”

⁶⁵ A levelet idézi: Kő: *Szemétből mentett dicsőségünk*, 258. Sebes Gusztáv egykori szövetségi kapitány Spanyolországban látogatta meg Czibort, és próbálta rávenni a hazatérésre. A levél e látogatás után keletkezett.

ténykedésével és állandó jelenlétével, ha nem is közvetlen módon, de hozzájárult a magyar labdarúgás legtehetségesebb játékosainak külföldön maradásához.

LEVENTE KOÓS

“When the enemies will make peace with each other, we will meet at home.” Zoltán Czibor and the state security service

After the communist takeover, those in power quickly realized the risks and the possibilities inherent in Hungarian sports life. Parallel with the establishment of the dictatorship, the top leadership of the party signed several party resolutions, which led to the complete reorganization of the institutional framework of Hungarian sports life. With only slight alterations, the results of this essentially survived until the change of regime, despite the fact that the Kádár regime later split with the Stalinist traditions of the Rákosi era.

In my paper, I describe the relationship between the communist power and football through the analysis of an actual state security operation, which—apart from getting us closer to understanding the operational mechanism of the political police of the era—provides interesting additions to the biography of one of the greatest geniuses of Hungarian football history, Zoltán Czibor.

The Olympic gold medalist, world cup silver medalist left winger's first encounter and cooperation with the State Protection Authority (ÁVH) is a typical example of the communist internal affairs authorities' incompetent and ill-advised decisions, which, to use soccer terminology, “went offside”. In practice, Czibor's network activity failed to—and as we will see, it simply could not—yield the expected results, and the action plan the secret police developed after the crushing of the revolution and Czibor's emigration was doomed to failure from the start.

Even though, during the dictatorship, the communist secret police failed to construct the psychological profile of the ideal informer, the scanty archival sources we have on Czibor, and which sometimes need to be treated critically, clearly prove that the footballer was very much unfit for working in the network of informers.

ZÁVODSZKY GÉZA

Ismert vagy ismeretlen?

Kliegl József, a festő-feltaláló

„Mind a mai napig úgy vagyunk Kölcseyvel, hogy ha fel akarjuk idézni arcvonásait, legszívesebben az MTI fotótárának mindig készenlétben álló példányát vesszük elő” – írja Csorba Sándor a Kölcsey-képmások keletkezésének történetét összefoglaló tanulmányában.¹ Valóban, a Himnusz költőjének vonásai leginkább úgy élnek bennünk, ahogyan Anton Einsle élet után 1835-ben olajban megfestette,² s ahogyan a festmény után Johann Ender, valamint Barabás Miklós megrajzolta, és ezekről metszet készült.³

A Magyar Nemzeti Múzeum viszont őrzi Kölcseynek egy sokáig nem reprodukált arcmását.⁴ A csontlemezre festett miniatűr a költő politikust átszellemült, angyali lényként, mintegy belülről sugározva ábrázolja. Az arcképről ma már nem mondhatjuk, hogy kevésbé ismert. Ezt a portrét választotta az Új Képes Történelem nagy példányszámban elfogyott *Nemzet születik* című kötete,⁵ rákerült Szabó G. Zoltán Kölcsey tanulmányának címodalára,⁶ történelem tankönyvekben is megjelent,⁷ és legújabban ez a portré szerepel a *Nemzeti évfordulóink 2013* című reprezentatív kiadványban.⁸ A kvalitásos miniatűr alkotója Kliegl József.

Mivel e sorok írójának érdeklődését annakidején – és az újabb közlések nyomán nyilván mások figyelmét is – a Kölcsey arckép alkotója keltette föl, először tegyünk kísérletet arra, mire jutnánk, ha egyéb adatokat mellőzve csupán a festőt, a festői életművet szeretnénk tanulmányozni. A reprezentatív *Művészettörténeti lexikon* (2. kiad. 1981.) nem tartotta érdemesnek a művészt arra, hogy szócikket szenteljen neki. Úgy tűnik, valamilyes át-

¹ Csorba Sándor: *A Kölcsey-arcmások történetéből*. Acta Academiae Paedagogicae Nyíregyháziensis, Tom 7/C. Irodalom és Nyelvtudomány. Nyíregyháza, 1977. 5.

² Az MTA tulajdona. *A Művészettörténeti Lexikonban* (Akadémiai Kiadó, 1. kiad. 1975.) hibás évszám (1838) szerepel.

³ Metszette Schwerdgeburth, illetve Mahlknecht. Példányok a Történelmi Képcsarnokban.

⁴ Történelmi Képcsarnok (a továbbiakban: TKcs), szignó: v. Kliegl, (1)834, 70x55 mm. Fejős Imre kutatásai szerint Deák Ferenc hagyatékából került a gyűjteménybe. Vö.: *Az országgyűlési ifjúság litografáló társasága*. In: *A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1951*. Budapest, 1952. 118–121. Az általam ismert legkorábbi (fekete-fehér) közlés: Békés István: *Petőfi nyomában*. Budapest, 1959. 32. Keletkezését – ez talán sajtóhiba – 1824-re teszi.

⁵ Závodszy Géza – Hermann Róbert, *Nemzet születik*. Budapest, 1997.

⁶ Szabó G. Zoltán: *A kéziratról a kiadásig. Kölcsey verseinek szöveggyűjteménye*. IT füzetek 144. Budapest, 1999.

⁷ *Történelem a középiskolák számára*, 11. Budapest, 2006; *Történelem az általános iskolák 7. osztálya számára*. Celldömölk, 2008.

⁸ *Nemzeti évfordulóink 2013*. Főszerkesztő: Estók János. A képeket válogatta: Cs. Lengyel Beatrix és Gödölle Mátyás. Budapest, 2013.

törést a hazai műkereskedelem fölvirágzása hozott. 2008-ban ugyanis a Nagyházi Galéria árverésén föltűnt és magyar viszonyok között jó áron elkelt két Kliegl kézjegyével ellátott miniatűr. Az elefántsontra *gouache* technikával festett arcképek a hátlapok feliratának tanúsága szerint Dorner Ferencet és feleségét, Henschler Franciskát ábrázolják. A két miniatűr képet kiváló állapotban, eredeti aranyozott bronz keretben nem sokkal később már egy bécsi belvárosi galéria kínálta a hazai leütési ár több mint négyszereséért. A rövid angol nyelvű ismertetésben, bizonyára üzleti érdekből is, az alkotó „*famous Hungarian miniaturist*”.⁹ Napjainkban a nagyobb hazai aukciós házak vételre keresnek Kliegl alkotásokat, de újabb – eddig ismeretlen – művek nem kerültek elő.

A Kölcsey portrén, valamint az említett két miniatűrön kívül ismerjük még a művész fiatalkori önarcképét. Ha valóban önarckép, 1822 körül keletkezett, amikor Kliegl a bécsi Képzőművészeti Akadémiát látogatta. Az önarckép és egy Zichy grófnő portréja a Magyar Nemzeti Galéria raktárában található.¹⁰ Nyoma van (adásvételben) még egy meg nem nevezett 1848/1849-es tábornokot ábrázoló miniatűrnek. Pulszky Ferenc, aki jurátus korában ismerkedett meg a művésszel, Kölcsey nagy tisztelőjével, írja: „Megtudván, hogy Deák magát számára festeti, a festézt felkerestem, ki számomra szívesen készített egy másolatot.” Ezek a portrék azonban nem maradtak fenn, vagy ismeretlen helyen lappanganak.¹¹

A népszerű követek litografált arcképeinek elkészítését és terjesztését az országgyűlési ifjak Társalkodási Egyesülete kezdeményezte. 1834. október 18-i ülésükön abban is megállapodtak, hogy Kölcseynek és Deáknak az elsők között kell szerepelnie. A Társalkodási Egyesület tanácskozó helyét az ekkor már Pozsonyban élő Kliegl Hosszú utca 92. sz. ház harmadik emeletén lévő lakásában bérelték, Kliegl így jutott a megbízáshoz. Kölcsey személyesen ült modellt. A megbízás könyomatra szolt,¹² a miniatűr festmény utóbb készült. A Társalkodási Egyesület pénzügyeit Pulszky Ferenc intézte, két fennmaradt számla szerint az 1834. június 24-től szeptember 24-ig terjedő időre havonként 14 ezüst forintot fizetett az akkor már találmányán dolgozó Klieglnek bérlet fejében.¹³

Megállapíthatjuk tehát, hogy ha Kliegl, a feltaláló nem tartotta volna ébren a kortársak és az utókor érdeklődését, a festőről valószínűleg nem sokat tudnánk. Festői életműve – ha volt – nem állítható össze. A zseniálisnak mondott, de notórius vesztesként jellemzett me-

⁹ Wilnitsky, Leon: Alte Kunst Fine Art Gallery in Vienna, 70x55 mm. Henschler Franciska oldalt loknikba rendezett jellegzetes hajviselete az 1830-as éveket idézi. A galéria hiv.: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zu Gegenwart*. Leipzig, 1999. A rövid szócikk tud egy 1924-ben Bécsben fölbukkant v. Kliegl 1832 jelzésű, osztrák katonatisztet ábrázoló színvonalas miniatűréről. (Az 1927-es kiadást használtam.) Érdekességként: Baján a 19. század első felében élt Dorner család. Kliegl bajai születéséről később szólunk.

¹⁰ Korábban Fabó Irma közlése szerint a Nagytétényi Kastélymúzeumban, vö.: *Néhány kiegészítés Kliegl József életrajzához*. Magyar Könyvszemle, 77. évf. (1961) 1. sz. 87.; Fabó Fitz József: *A nyomdászattörténet korszakai*. Magyar Könyvszemle, 74. évf. (1958) 1. sz. 1–9. cikkéhez kapcsolódik (amely nem említi Kliegl nevét).

¹¹ Pulszky Ferenc: *Kliegl, az új Guttenberg*. (sic!) Athenaeum, 47. sz. 1841. ápr. 20. 761. Kézenfekvő lenne – Pulszky közlése nyomán – a győri Xantus János Múzeumban őrzött, Deákot ábrázoló, hasonló stílusjegyeket mutató miniatűr Kliegl Józsefnek tulajdonítani, de a JC szignó egyértelműen az 1841-től Pesten dolgozó bécsi születésű Johann Baptist Claroté.

¹² Példánya: TKcs.

¹³ Csorba: *A Kölcsey-arcmások történetéből*, 9.; uő: *Reformkori diákegyesületek Patakon és a Társalkodási Egyesület Pozsonyban*. Budapest, 2000. 154–156.

chanikus életútját viszont az alkalmi megemlékezések,¹⁴ népszerűsítő írások alapján, igaz, cikkről cikkre vándorló téves adatokkal követhetjük nyomon. Nyomdai szedő- és osztógépének viszontagságos történetéről, valamint további terveiről, ötleteiről, többé-kevésbé megszerkesztett modelljeiről (búvárhajó, egysínű vasút, hangjegyző gép, kézi aratógép) lelkes írásokban sok helyen olvashatunk.

Kliegl erőfeszítéseit a szedés gépesítése érdekében a nyomdászat történetét összefoglaló hazai szerzők többnyire beillesztik a 18. század végétől a 19. század végéig sorjázó kísérletek sorába,¹⁵ amikor is a soröntő (*linotype*) gép elterjedése közel egy évszázadra megoldotta a szedés gépesítésének problémáját. (A mechanikai szerkezetek a megfelelő mennyiségű betű hiánya, valamint a betűk viszonylag gyors elhasználódása miatt a kézi szedéssel szemben nem voltak versenyképesek.) A fennmaradt vázlatok alapján¹⁶ Nagy Zoltán a magyar feltaláló szedőgép-tervezetének szakszerű elemzését is elvégezte, rámutatva a homályos, kidolgozatlan részekre, és a szellemes megoldásokra a betűformák korukat megelőző szabványosításában.¹⁷ Kliegl József pályaképe viszont számos népszerűsítő méltatásban „tipikus lángész tragédia [...] magyar feltaláló sors”.¹⁸ Egy írás szerint a szerencsétlen feltalálók sorába tartozik, a magyar zsenik fátuma üldözi, a meg nem értés, a sikertelenség,¹⁹ „zenialitását elnyeli a szegénység”, nem lel anyagi támogatókra.²⁰

Kliegl tervezeteinek, ötleteinek értékelése tudomány- vagy technikatörténeti szempontból nem lehet célom. A választ arra keresem, megállja-e a helyét a közhely a tehetségeket meg nem értő, a lángészt elüldöző hazáról, legalább is a reformkorszakot illetően, amely mégiscsak az emelkedő, polgárosodó Magyarországról szól. Alkalom nyílik így társadalomtörténeti, eszmetörténeti szálak megerősítésére, illetve ismert megállapítások visszaigazolására, s nem mellékesen egy érdekes életút mentén a cikkről cikkre vándorló tévedéseket is kigyomlámlhatjuk. Például – családi háttere ismeretének hiányában – Ballagi Aladár a „szegény ördög Kliegl József bajai származású iparosunk” betűszedő gépéről ír,²¹ máshol pusztán a névre pillantva „bácskai sváb mérnökről”²² vagy „lakatosmesterről”²³ olvashatunk. Ha viszont szóba kerül a Kliegl család magyar nemessége, azt a méltató cikkek – a té-

¹⁴ *Az új Gutenberg* címmel 55 perces rádiójáték is készült. Szerző: Harmata Judit. Adásban: Kossuth Rádió, 1972. dec. 14.; Erdei Grünwald Mihály (szerk.): *Mi lett volna, ha... Művelődéstörténeti játéksorozat a rádióban*. RTV Minerva, 1983. 203–210.

¹⁵ Elsőként Ballagi Aladár: *A magyar nyomdászat történelmi fejlődése 1472–1877*. Budapest, 1878. 168–169. Legrészletesebben: Novák László: *A nyomdászat története*. Budapest, 1928–29. MEK pdf 387–388.; Pap János: *A nyomdászat magyar úttörője, Kliegl József és szedőgépe* című pályamunkájában a magyar mellett az egykorú német nyelvű sajtóviszhangot is szemlézi. In: Jánoszky Lajos (szerk.) *Az Országos Műszaki Könyvtár Jubileumi Évkönyv*. (Kézirat.) Budapest, 1958. 241–269. Németül: Höhne, Otto: *Geschichte der Setzmaschine*. Leipzig, 1925.

¹⁶ Publikálva: Soltész Zoltánné Juhász Erzsébet (szerk.): *A magyar könyvnyomtatás képeskönyve 1473–1973*. Budapest, 1973. 88.

¹⁷ Nagy Zoltán: *Kliegl József szedőgép-vázlatáról*. Technikatörténeti Szemle, 13. évf. (1982) 191–195.

¹⁸ Kumlik Emil: *Egy magyar találmány tragédiája: az élőbeszédet rögzítő ördögös masina szomorú sorsa*. Budapesti Hírlap, 1928. szeptember 2.; Kun Andor: *Az első szedőgép szerencsétlen felfedezője*. Magyar Hírlap, 1936. március 8.

¹⁹ Bánáti Tibor: *Bajai arcképcsarnok*. Bajai dolgozatok 11. Baja, 1996. 112–118.

²⁰ Kőteles Viktória: *88 magyar találmány*. Sanoma Media, 2010., 2011. 14–15.

²¹ Ballagi: *A magyar nyomdászat történeti fejlődése*, 168.

²² Kumlik: *Egy magyar találmány tragédiája*, id. mű.

²³ Barabás Béla: *Százéves jubileuma előtt a betűszedőgép*. Újság, 1936. március 8.

ves adatot egymástól átvéve – kétes eredetűnek írják, örökbefogadásból, fiúsításból eredeztetik.²⁴

Kliegl József, a festő-feltaláló 1795. december 25-én született Baján.²⁵ Édesapja, szintén József, fia születésekor *perceptor*, azaz adószedő Baján. Édesanyja, Zlinszky Anna ugyan-csak nemesi familia tagja. Mi tudható a Kliegl, illetve a Zlinszky családról?

A tekintélyes birtokos nemes Kliegl család fölemelkedésének története, leszármazása, legalább is a tolnai ágat illetően, Dobos Gyula kutatásai nyomán jól ismert.²⁶ A nemességet Kliegl Lipót, Savoyai Jenő herceg magyarországi birtokainak jószágigazgatója, Pest megyei adószedő, királyi tanácsos kapta III. Károlytól Pál Ignác, Károly József, Ferenc Antal, József Alajos fiaival egyetemben. Az armális kelte 1727. május 13.²⁷ A nemesség indoklásában szerepelnek a nemességet szerző Kliegl Lipót nyilván német földről bevándorolt atyjának érdemei, aki fél évszázadon át magyarországi végvárakban katonáskodott, és Komárom várában tényleges szolgálat közben hunyt el. A nemességet még az év augusztus 21-én Pest szabad királyi városban Pest-Pilis-Solt egyesült vármegyék gyűlésén kihirdették,²⁸ a család birtokképesé vált. Az armális levéllel nem járt birtokadomány.

Az armalisták számára a birtokos nemések közé emelkedés esélyét jószágkormányozói állás, esetleg kormányzékhi hivatal elnyerése, föld bérlete vagy vásárlása, olykor benősülés jelentette. S valóban, Kliegl (Pál) Ignác, „bátaszéki kasznár” 1738-ban feleségül vette Kun Ferenc, Bonyhád határának részeit birtokló nemes négy lánya közül Klárát.²⁹ Kun Ferenc maga is felesége jogán lett bonyhádi földesúr. Kun Ferenc másik lányát, Teréziát a fivér, Kliegl Ferenc Antal vette nőül. A Kliegl család így öröklés címén, erőszakoskodást sem nélkülöző pereskedések útján Bonyhád felének birtokába jutott. (Egy birtokperben hozott ítélet végrehajtására kiszállt bizottságot Kliegl Ignác, Antal fivére társaságában kivont karddal kergetett el.) Az uradalom másik fele nem kevésbé bonyolult jogügyletekben 1743-ban Perczel Józsefnek, a bonyhádi Perczel család megalapítójának tulajdonába került, megvetve az alapját a Perczelek és a Tolna megyei Kliegl család vetélkedésének.³⁰ A festő föltaláló édesapja, id. Kliegl József, bár az adatok körül vannak bizonytalanságok, 1751-ben született, és

²⁴ A téves adat valószínű forrása Kőszeghi Sándor: *Nemes családok Pestvármegyében*. Budapest, 1899. 181. A Kliegl címszónál „Kligl [sic!] Károly örökbefogadására lásd Márffy”. Később viszont: „Márffy Lipót de Cséb adoptionalis levele, mellyel nemes Kliegl József fiát, Károlyt örökbe fogadja, királyi megerősítést nyer 1810-ben”, 226. Az ügy háttéréről később.

²⁵ A bajai belvárosi római katolikus plébánia anyakönyve, a bejegyzést idézi például Pap: *A nyomdászati magyar úttörője*, 251.

²⁶ Dobos Gyula: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez*. In: Tolna megyei levéltári Füzetek 11. Szekszárd, 2006. 185–214.; ui. Kliegl Józsefről is érdekes adalékok: *Kliegl József, a feltaláló*, 215–223.

²⁷ Az armális szövegét magyar fordításban közli Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez*, 186–190.

²⁸ Kőszeghi: *Nemes családok Pestvármegyében*, 11.

²⁹ Ódor Imre: *Hierarchia és presztízs. Nemesi elit a 18–19. századi Baranyában*. In: Bana József – Katona Csaba (szerk.): *Családok, családfák, generációk*. Budapest–Győr, 2007. 207–229. Bátaszéken halt meg ugyanabban az évben a nemességszerző Lipót. Figyelemreméltó, hogy a kamarai kezelésben lévő Bátaszék földesura 1751-től a bécsi *Theresianum*. Lipót fiai, így Károly József is, a festő-feltaláló Kliegl József nagypapja (?) a Savoyai birtokok központjában, Ráckeven születtek.

³⁰ A bonyhádi uradalom török hódoltságban lévő, részben lakott, részben lakatlan falvai a magvaszakadt Bosnyák Tamástól a kamarára szálltak. A tulajdonosváltásokhoz lásd: Kéri Henrik: *A hidasi (bonyhádi) uradalom tulajdonosai 1660 és 1740 között*. Századok, 134. évf. (2000) 2. sz. 323–340.; Dobos Gyula: *A Perczelek*. Szekszárd, 2001. 21–57.

az armálisban szereplő Károly József fia. Az édesanya Algay (Algyay?³¹) Terézia grófnő. Az idősebb Kliegl József legkésőbb 1783-ban költözött Bajára, nemességét ugyanis 1783. március 17-én hirdették ki ugyann.³²

A Zlinszky család őse vagy ősei a morvaországi Zlinből költöztek (menekültek?) át a fehérhegyi csatát követő években Magyarországra, a határ menti szabad királyi városba, Szakolcára. Bizonyára protestánsok voltak, de a gyorsan emelkedő, kiterjedt család a 18. században már katolikus (a család monográfusa³³ szerint van evangélikus ág is). Rendi státusukat hallgatólagosan megőrizték, Szakolcán kuriális ingatlant birtak. A nemesi állapotot valószínűsíti, hogy a bizonyára még Morvaországban született Zlinszky Péter a 17. század derekán tisztségviselőként szerepel Nyitra vármegyei jegyzőkönyvekben. A *bene possessio-natus* nemeseik közé emelkedő Zlinszky János 1716-ban Pest-Pilis-Solt vármegye jegyzőkönyve szerint Laffert Antal Ferdinánd báró ügyintézője. (Az 1729-ben honfűsített Laffert Antal uradalma határos volt Savoyai Jenő birtokaival.) 1718-ban Csáky Imre bíboros, kalocsai érsek és Csáky Zsigmond távokmester ajánlására III. Károlytól armálist kapott, 1735-től haláláig, 1747-ig Pest vármegye első alispánja. 1744-ben a koronára visszaszállott Gyón negyedrészt a hozzá tartozó (Dabas, Ordasháza, Majosháza) részekkel nádori oklevélben adományként kapta.³⁴ Házassága révén – felesége Rudnyánszky Anna – nagybirtokos családokkal került rokonságba.

Egy rendi alkotmányos országban, ahol az országos és a megyei politizálás születési előjog – és az 1848 előtti Magyarország ilyen volt –, nem meglepő, hogy az alkotók és szabadfoglalkozásúak között nagy számban találkozunk olyanokkal, akik ha olykor teljesen vagyontalanok is, a nemességből jönnek. Leszögezhetjük, hogy Kliegl József társadalmi beágyazottsága nem különbözik más hasonló utat bejárt köznemesi családok fiaitól, viszontagságos életútja pedig jól szemlélteti viszonyát – mind személyében, mind társadalmi közegét illetően – a polgári létformákhoz.³⁵

A Tolna megyei középbirtokos nemesség gyarapodása a török kiűzését követően modellezi azt a folyamatot, amely az elnéptelenedett területek újratelepülésével egy időben országosan is végbement. Glósz József kutatásaiból tudjuk, hogy Tolna megyében a 18. század elejétől gyökeret vert birtokos nemesi családok igen kevés kivétellel kívülről érkeztek, jellemzően az ország töröktől nem sújtott nyugati, északnyugati területeiről.³⁶ Az is el-

³¹ Nem lehet kapcsolatba hozni az algyesti/áldásfalvi Algyay családdal, mert Kardetter Tamás pesti polgár – aki 1824-ben Algyest birtokába jutott –, 1831-ben nyert Algyay/Álgyay névvel nemességet. Közeghi: *Nemes családok Pestvármegyében*, 11., ill. *Erdélyi történelmi családok*, www.familyhistory.ro. Algay/Algyay grófi családra nem találtam adatot.

³² A nemességet Sándor József és József Leopold nevű fiaival igazoló irat kelte és helye: 1782. július 4. Szekszárd. Sándor József és a festő-feltaláló József (István) között, úgy tűnik, valóban nagy a korkülönbség, amint Dobos Gyula is említi, de 1765-ben (Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez*, 199.) az idézett oklevélben szereplő Sándor József aligha születhetett. Sándor József édesanyjáról nincs adatom. Kalocsai Főszékeskáptalani Levéltár (a továbbiakban: KFL) II. 4. Hiteleshelyi Levéltár 4.b. Testimoniales super nobilitate F 19.

³³ Zlinszky János: *A gyóni Zlinszky-család*. Dabas, 2009. 190.

³⁴ Az adománylevél szövegét magyar fordításban is közli Zlinszky: *A gyóni Zlinszky-család*, 27.

³⁵ Érdekes, hogy a nyomdászat történetének ismert német szakértője, Willi Mengel e körülményt szinte túlzóan hangsúlyozza: „A magyar földbirtokos Kliegl József 1839-ben nemesi barátainak bemutatta szedőgépet”. *Der Kampf um die Setzmaschine*. Der Druckspiegel, 1954. Nr. 5. 8.; Iásd: Pap: *A nyomdászat magyar úttörője*, 250.

³⁶ Glósz József: *A köznemesség birtokviszonyai a Völgységben a XVIII. századi újratelepüléstől a feudális viszonyok felbomlásáig*. In: Szita László – Szőke Zoltán (szerk.): *A Völgység két évszázada*. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20–21-i bonyhádi történetes konferencián. Bony-

mondható, hogy gyakran Bécsnek vagy Bécshez közel álló főembereknek tett szolgálataikért kapták az armálist, illetve donációt. Mind a Kliegl, mind a Zlinszky család útja – az utóbbi Pest megyében – beleillik ebbe a képbe.³⁷

Kliegl pár sorban összefoglalt egyetlen olyan életrajza, amelyet kortárs, vele személyesen ismerős tollforgató (Dienes Lajos) vetett papírra,³⁸ nem is hangsúlyoz egyebet, mint hogy a mester magyar nemes család ivadéka, aki vagyont nem örökölt. Az viszont már a történetírás szépirodalmi változata, miszerint „egyedüli öröksége a szülői áldás, ami igen sokat ér, de nem igen hoz reális kamatokat”.³⁹ Kliegl életútjáról, míg szedőgép-tervével a nyilvánosság elé nem lépett, nem sokat tudunk, az azonban bizonyos, hogy harmonikus gyermeksége aligha lehetett. A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban a szentszéki iratok között őrzött Kliegl József–Zlinszky Anna divortialis (válóperes) iratcsomóból társadalomtörténeti szempontból érdekes, az egyéni sorsokat illetően lehangoló kép bontható ki.⁴⁰ A korán árvaságra jutott Zlinszky Anna (édesapja Zlinszky György) 1783 novemberében Szakolcáról ment Bajára rokonlátogatás színével, ott azonban nem tisztázott ármánykodás folytán mint tizennégy éves „*imbecillis puella*” az erőszakos és durva természetű Kliegl József felesége lett. Az (idősebb) Kliegl József ekkor már harmincas éveit taposta.⁴¹

Amint azt Zlinszky Anna a kalocsai egyháztartományi (érseki) székhez 1804. május 4-ről keltezett beadványában előadta, férje vele már házasságuk kezdetétől kegyetlenül bánt, hajánál fogva a földre rántotta, ököllel ütötte, áldott állapotában is megrugdosta. Az Úriszent és a szenteket folyamatosan káromolta, feleségét templomba nem engedte. Anyagi ügyei is zavarosak, hitelezői zaklatták. A még mindig fiatal, 33 éves asszony 1802-ben szökve Csébre távozott, ahol – elmondása szerint – Márffy Lipót, Cséb földesura⁴² szakácsnőként alkalmazta. A szentszéki per anyagából viszont tudjuk, hogy Zlinszky Anna és Márffy

hád, 1991. 11–20.; uő: *A birtokos nemesség betelepülése, birtokszerezése, a birtokviszonyok megszilárdulása*. Wosinszky Mór Megyei Múzeum Évkönyve XVI. Szekszárd, 2002. 8–13.; újabban: Gaál Zsuzsanna: *A dzsentri születése. A Tolna megyei nemesség átalakulása a neoabszolutizmus és a dualizmus korában*. PhD dolgozat, ELTE, 2007. 18–20. Glósz fölhívja a figyelmet arra is, hogy a nemesi középbirtok Tolna megyében – és általánosítva: az egykori hódoltsági területeken – a köznemesi nagybirtok aprózódása révén jött létre, és a folyamat a 18–19. században sem állt meg. Ezt jól szemlélteti a Kliegl család története. Vö. Gaál: *A dzsentri születése*, 20.

³⁷ A Lipót, József, Károly, Teréz keresztnevek nemzedékről nemzedékre hagyományozása e családoknál nem véletlen.

³⁸ Dienes Lajos: *Kliegl József*. (Arckép is). Vasárnapi Újság, 1857. 5. sz. február 1. 38–39.

³⁹ Y- -s.: *Kliegl József*. Magyarország és a Nagyvilág, 1870. február 27. 89–90. Nekrológ, több vándormotívum forrása.

⁴⁰ KFL 1.2.a. Feudális kori iratok. Szentszéki perek 1733–1866. 1596. 1803–1804. Dunacséb, Kliegl József–Zlinszky Anna. A beadvány egyes állításai az ügy természetéből adódóan túlzóak lehetnek.

⁴¹ Zlinszky Anna Zlinszky: *A gyóni Zlinszky-család története* című id. művében közölt családfán is szerepel mint Kliegl József felesége, de tévesen Zlinszky Mátyás (1743/45–1796) pesti ügyvéd lányaként. Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez* című írása szerint Kliegl József valamennyi gyermekének Zlinszky Anna az édesanyja, az 1765-ben született Sándornak is (a www.geni.com adata szerint Sándor 1773-ban született Bátaszéken). Az idézett dokumentumokból az következik, hogy Zlinszky Anna id. Kliegl József második felesége, és 1769-ben született, a Zlinszky család Szakolcán maradt ágából.

⁴² A kamarai birtokot feltehetően bérelte, 1791-ben megvásárolta. 1806-ban „csébi” előnevet nyert. 1791–1801 között Bács-Bodrog vármegye főjegyzője. A csébi előnevet tehát a Kliegl család nem használta (a Márffy család többi ága sem). Az armálist Kliegl Lipót predikátum nélkül kapta. Bonyhádi előnevet Ignác Pál és utódai nyertek 1754-ben. Vö. Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez*, 197.

kenyérkereseti forrás maradt csupán a gyorsan gyarapodó család számára,⁵⁷ az igazi szenvedély a mechanikai megoldások hajszolása lett.

Kliegl a nyomdákban járva tapasztalta a gyorssajtók teljesítménye és a kézi betűszedés, betűosztás munka- és időigényes volta közötti feszültséget. A folyamat gépesítésének problémája, „hogya a gyorssajtó alá legyen képes dolgozni”,⁵⁸ foglyul ejtette, szinte rögeszméjévé vált. A matematikai ihletésű tervezéshez, mint maga írja, 1833 táján látott hozzá,⁵⁹ a mintadarabot szegényesen, fából és papírlemezekből készítette el. A munkaláz annyira hatalmába kerítette, hogy egész testében remegett, hetekig nem aludt.⁶⁰ Pulszky, aki, mint tudjuk, már Pozsonyban festőként ismerte meg, s utóbb egyik fő népszerűsítőjévé vált, 1834-ben tervein másokhoz hasonlóan még nevetett, de sajnálkozott is a „sors által sokat üldözött férfin”, ki „minden szabad órában a könyvnyomtatás tökéletesítésével foglalatoskodott”, és „haszontalan merényletekbe öli nehezen szerzett pénzét, melyre gyermekei számára oly nagy szüksége volt”.⁶¹

Kliegl Pest és Pozsony között néhány hónapot Zichy Károly gróf birtokán, a Nyitra megyei Bábon töltött, ahol a család tagjait festette.⁶² A gróf kedvelte vendégét, megismerkedett nagyszabású elgondolásaival, és anyagilag is támogatta. Minden bizonnyal ez a támogatás is hozzájárult, hogy Kliegl Pozsonyba költözzék, s kísérletezését itt folytassa. Még javában tartott az országggyűlés, a határ menti város ilyenkor fővárosi szerepet kapott, és a festő megbízásokban is reménykedhetett. Még Bábon ismeretlen elven működő számológépet szerkesztett. Említése a kapcsolódó (és a csaknem mindig megfogalmazott) toposz miatt érdekes: Kliegl gépe itthon nem keltett figyelmet, feledésbe merült, Franciaországban viszont hasonlóval állt elő valaki, akinek testvére Bábon látta az eredetét.⁶³ Víz alatt járó „búvárhajó” tervét is elkészítette, ezt azonban, akinek bemutatta, „túlcsigázott képzelődésnek” minősítette.⁶⁴

1839-ben Pozsonyban ismét összeült a diéta, és ez alkalmat adott a feltalálónak arra, hogy a szedőgép lépésről lépésre javított modelljét a hozzá tervezett osztógép makettjével fölajánlja a karoknak és rendeknek. Váratlan fordulatként a csupán félig kész gépezet szinte azonnal elnyerte a legmagasabb fórumok, tekintélyes politikusok figyelmét és támogatását, ami csak az 1848 előtti évtized pezsgő és minden újra fogékony közhangulatával magyarázható. Beöthy Zsigmond lelkes beszédben jelentette ki az országggyűlés alsótábláján:

⁵⁷ 1820 és 1841 között nyolc gyermeke született. Vö.: Dobos: *Adatok a bonyhádi Kliegl család történetéhez*, 221. Fabó Irma tíz gyermekét említi, akik közül hét megérte a felnőtt kort: *Néhány kiegészítés Kliegl József életrajzához*, 87. (Három gyermekének halálát Kászonyi is említi: *Magyarhon négy korszaka*, 114.) Miniaturók, tájképek, zsánerképek festéséből ekkor már meg lehetett élni Pest-Budán, amint azt Alexander Clarot (1795–1842) és öccse, a már említett Johann Baptist Clarot (1797–1854) példája mutatja, akik évekig Magyarországon dolgoztak. Utóbbi Pesten halt meg, számos műve megtalálható közgyűjteményekben.

⁵⁸ Amint a kortárs nyomdász, Szabó József írja: *Még egyszer Kliegl József és gépei*. Vasárnapi Újság, 1862. 4. sz. január 26. 43–44.

⁵⁹ *Kliegl nyilatkozata találmányai ügyében*. Pesti Hírlap, 46. sz. 1841. június 9. 387.

⁶⁰ Bánáti: *Bajai arcképcsarnok*, id. mű.

⁶¹ Pulszky: *Kliegl, az új Guttenberg*, id. mű. Nem kevésbé drámai hangú felhívásokat tett közzé Kunoss Endre a Pesti Hírlapban: *Kliegl és betűgépei*. 28. sz. 1841. április 7. 231.; *Még egyszer Kliegl és betűgépei*. 43. sz. 1841. május 29. 361–362.

⁶² Vö. 10. jz.

⁶³ Szócikkében Szinnyei József is átvétszi. *Magyar írók élete és munkái*. 6. köt. Budapest, 1899. 551. 1891.

⁶⁴ Dienes: *Kliegl József*, 37.

„Nem kell bevárni a találmánynak tökéletes kivitelét; magát az eszmét kell jutalmazni.” Az alsótábla és a főrendek tagjaiból meg is alakult a „segélyző-bizottság”, elnöke Batthyány Lajos gróf, tagjai Dessewffy Aurél gróf, Zay Károly gróf, Eötvös József báró és Pulszky Ferenc voltak.⁶⁵

A sajtónyilvánosság sem maradt el. 1840 januárjában a Századunk – az Orosz József által szerkesztett pozsonyi Hírnök melléklapja – közreadta Kliegl bemutatkozó írását.⁶⁶ A cikkben a feltaláló először magyarázza el gépei működését a szélesebb közönség számára, kiemelve azoknak „a nyilvánosságra, literatúrára, műveltségre s az ezektől függő összes társasági viszonyokra nézve” rendkívüli fontosságát. A tőkét a kivitelezéshez „vagy egy nagylelkű mecénástól [...] vagy egy vállalatnál társképen járulni akarótól” várja. A belső jutalom mellett, „mellyet illy közhasznú s nagyszerű vállalat önzéstelen előmozdítása a nemesebb kebelnek nyújt”, a befektetés üzleti szempontból is gyümölcsöző lesz, de csak a szétrakó (azaz osztó) gép mintáját állította ki, mert annak eredményes működése, mint írja, kis mértékben is jól követhető.

A mintagépeket 1840 nyarán Pesten mutatta be „műértők és kedvelők előtt”⁶⁷ a Szél (ma Nádor) utcában, a Bánffy házban. Sokan megnézték, és a kísérletet ígéretesnek találták. A jeles irodalomszervező Bártfay László, egyebek között a magyar Tudós Társaság pénztári ellenőre naplójában följegyezte: „Koch⁶⁸ és én Kliegl betűszedő gépét néztük meg [...] A találmány igen jeles s nagy következményekkel biztató. Magam is a részvényesek közé álltam.”⁶⁹

Kliegl a betűszedő és betűosztó gép megtekintésére az Akadémiát is meghívta. A magyar Tudós Társaság élénk érdeklődést mutatott, és a találmány megvizsgálására – jellemzően – főként literátorokból álló bizottságot hozott létre. Elnöke Vörösmarty Mihály volt, tagjai Schedius Lajos, Schedel (Toldy) Ferenc, Almási Balogh Pál és Győry Sándor. Utóbbi volt köztük az egyetlen műszaki végzettségű, a Tudós Társaság matematikai osztályának tagja. A gépeket a bizottság az akadémiai elnök, Teleki József gróf és más akadémikusok társaságában, majd külön is megvizsgálta, és a vizsgálat eredményéről a Tudós Társaság 1840. június 15-i úgynevezett kisgyűlésén beszámolt. Az írásba foglalt jelentést Vörösmarty Mihály készítette.⁷⁰

Bár a feltaláló kérésére a Beszámoló a gépezetek részletekbe menő leírását – nehogy azt mások elbitorolják – mellőzte, a bizottság tagjai azt kivitelezhetőnek ítélték. „Nem tagadhatjuk” – írja a jelentés –, hogy „a gépezet első szemre olly szövevényesnek látszik, hogy eleinte [...] a gyakorlatosság iránt némi aggodalmat éreztünk, de a szorosabb vizsgálat ezt eloszlatta.” Az Akadémia az országgyűlés számára jutalmazásra ajánlotta „az erőművet”, mely „szerzőjének, ha nagyban sikerül, kihalhatatlan nevet, a hazának magas díszet hozand

⁶⁵ Kliegl József. A Munkás Heti Krónika tárcája, Pulszky Ferenc szóbeli megerősítésével. 1879. május 25. 2–3.

⁶⁶ Programja egy typographiai gyors-szedő és szétrakó gépnek. Századunk, 1840. 5. sz. (január 16.) 37–40.

⁶⁷ Kliegl nyilatkozata találmánya ügyében, 387.

⁶⁸ Heinrich Koch, tervező-kivitelező építész.

⁶⁹ Bártfay László naplója. Sajtó alá rendezte: Kalla Zsuzsa. Budapest, 2010. 339–340.

⁷⁰ Számottevő a szinte azonnali idegen nyelvű sajtóvisszhang, főleg német orgánumban, de például a párizsi Le Presse is tudósít Pestről, 1840. június 30-i keltezéssel „M. de Kiegler” (sic!) találmányáról, amely forradalmasíthatja a tipográfiát. *Essai historique sur les machines à composer*, www.leventselev.fr/histoire_compo/historique_compo.htm

s alig felfogható haladást s hasznót az egész világnak.⁷¹ A nemzet dicsőségének és az emberiség javának összekapcsolása – az irodalmárok tollán – a megnyilatkozások visszatérő eleme.⁷²

A szerkezetekről, mint Kliegl legtöbb ötletéről, találmányáról nem is maradt sem tervrajz, sem részletes leírás. Szabadalmi eljárás hiányában az elővigyázatosság nem volt alapvető, a találmányokat Kliegl és laikus méltatói szerint mégis ellopták, vagy anyagi támogatás híján mások, külföldiek valósították meg, bőkezű mecénatúra birtokában, mint a londoni Young és a lille-i Delcambre.⁷³ „...Alig megyen híre Kliegel [sic!] találmányának, már azt is olvassuk némely külföldi lapokban, hogy Franciaország is hasonló találmánnyal lép fel” – írja az Athenaeum.⁷⁴ Kliegl egyébként értesült Young gépéről, akinek „volt reáfordítható 60000 ftja; ez adá meg neki az elsőséget. Ő gazdag kézzel, rögtön valósítható a rendszert.” Semmi okot sem látott azonban arra, hogy szedőgépeinek tökéletesítésétől elálljon, mert „Young, Delcambre stb. gépe, mint azoknak rajzait s leírásait bírjuk, soha nem lesznek igazán haszon vehetőek”.⁷⁵

A kísérletezés költségeire – a feltaláló meg-megújuló panaszos hangú nyilatkozatai szerint ugyan szűken és késve⁷⁶ – innen-onnan került pénz. A kedvező előjelek láttán üzleti sikerben is bízva Kliegl először „honfi keblű jóakarói által buzdítva”, üzembe állítható gépek gyártására a „részvényes aláírás útját” választotta, „s hazafi lélek s műipari eredmények barátit [...] az ügy forró pártolására alázatosan megkérte”. Számítása szerint 300 db 10 frt-os részvény a két prototípus előállítására elegendő, a harmadik gép eladása után a részvényesek kifizethetők. A részvényeket Pesten, Antal Mihálynál, a Tudós Társaság tagjánál, „casinói könyvtárnoknál” lehetett jegyezni, aki az aláírókról pontos nyilvántartást vezetett.⁷⁷ Itt jegyzett részvényt az idézett Bártfay László is.

Az erkölcsi haszon tehát következetesen az anyagiak elé kerül az éveken át sorjázó írásokban, melyek a Kliegl ügy állásáról tudósítanak. Pulszky – egyébként drámai hangvételű – cikkéből tudni lehet, hogy 1841 tavaszáig harmadfélezer forint gyűlt össze és jutott el a feltalálóhoz, ezt azonban a szerző gyalázatosan kevésnek tartotta. „Felforrt bennem a vér, midőn láttam, hogy azon férfi, ki talán az emberiség jótévedője [...] hat száz pengő forint híja miatt oly nagy reményekkel kecsegtető gépét el nem készítheti”, begyakorlott munkásait a siker küszöbén kell elbocsátania. A nagy tervező és álmodozó Kliegl szerint ugyanis hatszáz

⁷¹ *Magyar Tudós Társaság évkönyvei V.* Buda, 1842. 41–43.; Vörösmarty Mihály: *Kliegl betűgépe.* In: Publicisztikai írások. Akadémiai és Kisfaludy-társasági iratok. Sajtó alá rendezte: Gergely Pál. Budapest, 1977. 249. Az ülésről részletesen tudósít S. F. (Szeder Fábrián János): *Kliegl betűosztó és rakó gépei*, Athenaeum, 1840. II. félév (okt. 28.) 505–510.

⁷² Vö.: Fried István: „*Hazay Gábor*” a *Széchenyi–Kossuth vitában.* Vörösmarty Mihály, a nemzetpolitikai gondolkodó. Tiszatáj, 56. évf. (2002) 9. sz. 85.

⁷³ James Hadden Young, valamint Adrien Delcambre *pianotype*-ja működőképes volt, de kiszolgálásához hét személy kellett. 1842-ben ezzel a technológiával szedték Edward Binn *The Anatomy of Sleep* című könyvének 500 példányát és a Family Herald néhány számát.

⁷⁴ S. F.: *Kliegl betű osztó és rakó gépei*, 505.

⁷⁵ *Kliegl (sic!) tudósítása.* Regélő Pesti Divatlap, 1844. március 28. 397–398. A közlemény első része uo. március 21. 379–380.

⁷⁶ Pesti Hírlap, 36. sz. 1841. május 5. 294. Kunoss (Endre) jegyzetével; Pesti Hírlap, 46. sz. 1841. június 9. 387. Hirnök, 1841. 68. sz. (augusztus 23.)

⁷⁷ Athenaeum, 1841. május 2. 848.; Athenaeum, 1841. szeptember 14. 528. Az aláírók között például Reseta János, Fogarasi János, Hunfalvi Pál, Erdélyi János, Garay János, Székács József, Vachot Imre, Szemere Bertalan, Bajza József, Dessewffy József, Dessewffy Emil, Pázmány intézeti papok, egri növendékpapság.

forintra és még nyolcheti munkára lenne szüksége a mű befejezéséhez. „Hatszáz pengő forintot a nemzet becsületének nevében! Hatszáz pengő forintot az emberiség nevében!” – fokozza a hatást a cikk utolsó sorában Pulszky.⁷⁸ Nem minden eredmény nélkül. Például a tizenkilenc éves „ifj. Halbsú Dániel” (azaz Irányi Dániel) Eperjesről tudósított: „Kliegl nagyszerű reményekkel biztató találmánya létesíthetésére, nálam néhány. [Sáros] megyei s több tanuló ifjak eddig 20 pengő fto aláírni szíveskedének.”⁷⁹ Záborszky Alajos *Lengyelország hanyatlása és enyészetének okai* című munkájának teljes tiszta jövedelmét ajánlotta föl.⁸⁰ Dobsa Lajos debreceni diákként társaival vígjátékot adott elő Kliegl javára.⁸¹

A beérkező pénzekekről Kliegl tételről tételre megemlékezett, és köszönetet mondott „a közjólét elősegítésében buzgólkodó” szerkesztőségeknek, kiemelve, hogy „a hazai írók kört képeznek, művésztök gyöngyeit a találmánynak áldozva”. Maga igazolására költségeit hasonló módon részletezte, mert a pénz persze megint elfogyott, mint írja, vagyona maradékát is elköltötte, „s közel levő rokonaim⁸² erszénye voltak, mik kiségtettek”. A találmány kipróbálásáig újabb 400 forintra van szüksége, „de idejét annak meg nem szabhatom” – írja immár határidőt nem vállalva, „mivel nem szerződési munka, s tömérdek előre nem látott mellék körülmények folynak be”.⁸³

A literátorok nem hagyták cserben. Mint közismert, az 1838-as pesti árvíz károsultjai megsegítésére a magyar irodalom munkásainak színe-java adott „baráti ajándékul” verset, prózát. Az Eötvös József szerkesztette Budapesti Árvízkönyv utolsó, 5. kötete éppen ekkor (1841-ben) jelent meg. Ezt a példát követte a feltaláló megsegítésére hasonló módon összeállított Kliegl könyv. A javaslatot a jogász akadémikus Zsoldos Ignác (ekkor Veszprém vármegye főjegyzője) tette, Eötvös József, Pulszky Ferenc fölkarolta, s Heckenastot, az Árvízkönyv kiadóját az ügynek megnyerte. A kötetet a technikai vívmányok iránt fogékony Garay János szerkesztette.⁸⁴ Az előszót Pulszky írta (lényegében megismételte az általa korábban mondottakat), és írásokat adtak többek között Eötvös József, Vachot Sándor, Lauka Gusztáv, Szemere Pál, Ney Ferenc, Karacs Teréz, Császár Ferenc, Zsoldos Ignác. Garay ódában ünnepelte az új Gutenberget, „Ki büszke röpteit /Követte, hogy betűje/ Legyözve a sötétség / Órjási szörnyeit / Meghozta föld fiának/ Szent fáját a tudásnak [...] Az égi eszme / Villámsugára / Magasb s magasbra / Repülni fog [...] Hirdetve fennen / Kliegl nevét [...] Hazája s nemzetének / Dicső fiát.” Ney Ferenc is „Guttenberg és Kliegl” címmel írt a könyv számára epigrammát. A nyomtatást Heckenast hitelben végezte, a pesti könyvkereskedők pedig 400 forint előleget adtak. A kétkötetes antológiát 5 forintért árulták. A valamivel kevesebb, mint 1000 forint bevétel ugyan messze elmaradt a várakozásoktól, de a mester egy időre mégis visszatérhetett műhelyébe.⁸⁵

Az adakozó kedvet lehet kicsinyelni vagy méltatni, végül is nem befejezett, nem kipróbált mű az elvárt támogatás tárgya, s valójában egy folyamatosan működő, kísérletező műhely anyagi alapját kellett volna megeremteni fémmunkás alkalmazottakkal, a feltaláló egzisztenciáját nem is említve, de azt megállapíthatjuk, hogy a könyvnyomtatás forradalmasításának programja, a világra szóló magyar találmány esélye egy időre az országos ügyek

⁷⁸ Pulszky: *Kliegel az új Guttenberg*, id. mű.

⁷⁹ Pesti Hírlap, 44. sz. 1841. június 2.

⁸⁰ Világ, 1842. augusztus 6. 512.

⁸¹ Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*, id. mű.

⁸² Laura lánya és veje, Robert Schulz.

⁸³ Hírnök, 1841. 68. sz.

⁸⁴ Vö.: Sámson gőzöshez (1842), Pest gőzöshez (1843) című költemények.

⁸⁵ A Munkás Heti Krónika tárcája, id. mű

rangjára emelkedett, és Kliegl nevének hírt, megbecsülést hozott. „Vallásos pietással kellett meghajtanom fejemet az isteni szikra revelációja előtt, és bámulni az észet, mely megtestesülve állott szemeim előtt, és mély tisztelettel pillantani fel a férfiúhoz, ki keblének istenétől úzelve, ínség, nyomor s örökös gond között illy művet teremt” – fűzte Kossuth is egy pozsonyi levelező cikkéhez.⁸⁶

A hol ünneplő, hol panaszkodó hangok a magyar közügyekben mindig tevőleges részt vállaló József nádort is cselekvésre készítettek. Közbenjárására Kliegl műhelyét és kísérleteit Török Bálint gróf elnökletével udvari bizottság tekintette meg, amely Hönig bécsi politikus professzor szakvéleménye alapján a feltalálónak a király magánpénztárából 6000 forintot kiutalt, s ezt az összeget – az adományozók gondos előrelátásáról tanúskodva – havi 200 forint részletekben a nádor haláláig, 1847 elejéig meg is kapta.⁸⁷

A termékeny elmét, a szenvedélyes kísérletezőt a negyvenes évek közepétől azonban már más, a betűszedés gépesítésénél is időszerűbb és nagyobb szabású terv foglalkoztatta. A Helytartótanács 1844 januárjában elfogadta a Duna bal parti vasútvonal építési terveit, majd június végén kiírták a beszerzési pályázatokat. Október 5-én megindult a Pest–Vác vonal építése. Kliegl képzelete tüzet fogott. Anyag és költség kímélésének szándékával napjainkban is merésznek tűnő műszaki megoldásokban gondolkodva egy különleges vasúthoz végzett számításokat, készített modellt. Terveiről Ney Ferenc adott hírt az Életképekben 1845 végén. Nem mechanikus, nem magyarázhatja el a részleteket, írja Ney, csak annyit mond, hogy a találmány „mind a vaspálya építési módjára, mind a gőzmozdony alkotására, mind az utaskocsik alakítására vonatkoznak [...] nemcsak calculusban, de mintában is valóstíva”. A kísérletek elvégzéséhez persze kellene néhány ezer forint. Kötelessége volt mindezt elmondani, hogy „ha netán valamely külföldi ez eszmét is ellesve, eltanulva [...] a találmányt külföldinek keresztelni szemtelenkedik”, tanúsíthassuk: az magyar.⁸⁸ A sztereotípiák ismétlődnek, a közleményt azonban nem követte olyan sajtófigyelem és támogatói mozgalom, mint a nyomdagépek terveit. Végül is a literátorok bő félev múltán hazánkban is biztonságosan üzemelő vasútra ülhettek.

Írásunkat itt be is fejezhetnénk, a kitűzött célt teljesítettük. Bemutattuk, miként került, ha rövid időre is, az érdeklődés középpontjába egy félig kész találmány az élenkűlő közélet és mecénatúra korában, mert a műveltség, a szépliteratúra terjesztésében gyors és olcsó eszköznek ígérkezett; és megkérdőjeleztünk közhelyeket, melyek egy érdekes személyiség homályban maradt vagy kitalált életútjához, családi hátteréhez kapcsolódtak. A nagy év, 1848 azonban a kísérletező feltaláló életében is új fejezetet nyitott. Kliegl a kormány Pestre költözését követően javaslaival fölkereste a szakminisztert, Széchenyit, gyors, kézzelfogható támogatást azonban nem kaphatott. Az ellenzékké szerveződött radikálisok viszont fölkarolták a – számukra úgy tűnt – mellőzött feltalálót.

Az Ellenzéki Kör 1848. április 16-án Teleki László elnökletével Radical-körre alakult, és Kliegl vaspályatervét április 28-án a Körben is bemutatta. Naplótöredékében Petőfi is ír erről, a tökéletesített vaspályáról, amely meredek hegynek föl, völgynek le képes haladni, szűken tud kanyarodni, és csak fele annyiba kerülne, mint az akkoriban épült vasút. Hiába ajánlotta föl azonban Kliegl a találmányt a miniszternek – üt egyet Petőfi az arisztokratán –, mert az olyan ember, „ki a fogpiszkálót is Angliából hozatja. [...] Nem Szécsenyi (sic!) itt a hibás, hanem Kliegl uram maga, miért volt olyan együgyű, hogy Magyarországot választotta születése helyéül? [...] Ha valahol Boroughbridge-ben született volna, akkor aztán

⁸⁶ Pesti Hírlap, 252. sz. 1843. június 1. 365.

⁸⁷ Pozsonyi levelező. Jelenkor, 1847. augusztus 8. 374.

⁸⁸ Vaspályareform. Életképek, 1845. december 20. 805–807.

másképp fogadta volna Szécsenyi.⁸⁹ Klieglre Magyarország Táncsics szerint is büszke lehet, mert olyan műveket alkot, amelyenkről Európában még nem is álmodtak. Más országok sok pénzt fizettek volna érte. Hívták is, „de keblében lángoló hazaszeretet ég [...] nem hagyta ide kedves hazáját, inkább kész minden szűkölködést túrni, csakhogy bámulandó műveivel nemzetünknek dicsőségére szolgáljon”. Amit azonban a gazdagok elmulasztottak, „mi munkások ki fogjuk pótolni”. A feltalálót az Üllői úti kaszárnyában megalapítani tervezett politechnikum tanárául ajánlja.⁹⁰

Az 1848. július 16-án megalakult az Egyenlőségi Társulat,⁹¹ a márciusi napok egyik krónikásának, Birányi Ákosnak találó meghatározása szerint „a márciusi erők összpontosítása”.⁹² A Társulat közgyűléseinek visszatérő tárgya volt Kliegl ügye,⁹³ először az augusztus 6-i közgyűlés tárgyalta, napirend előtt. „Kliegl gépész sajnos helyzete előfordulván, határozott, hogy egy három tagból álló bizottmány vizsgálná meg a dolog mivoltát.”⁹⁴ A bizottmány tagjai Mérei Mór, Horárik János és Vasvári Pál. Az augusztus 13-i közgyűlésen, amelyen, mint általában, ezúttal is Madarász László elnökölt, Horárik János, a bizottmány előadója beszámolt arról, hogy fölkeresték a „közlekedési országlárt”. Széchenyi érdeklődést mutatott a tárgy iránt, de kifejtette, hogy olyan költséges kísérletekre, mint Kliegl új rendszerű „vaspályamintája”, jelen helyzetben nem könnyű pénzt áldozni. Végül ígéretet tett az állami segítségre, a vallás- és közoktatási minisztert (Eötvöst) pedig megkérte, hogy Kliegl-t a Nemzeti Múzeumban alkalmazza.

A jelenlévők közül többen, bár Széchenyiről, Eötvösről kedvezően nyilatkoztak, az ügymenetet lassúnak találták, és azonnali cselekvést sürgettek. Intézzenek petíciót a nemzetgyűléshez, nyissanak aláírási ívet pénzsegély gyűjtésére. Végül Madarász László érvelése nyomán egy új Kliegl könyv kiadásának javaslata győzedelmeskedett. A könyv kiadásának intézésére ugyancsak bizottmányt választottak: Ötvevényi Ferencet, Zerffi Gusztávot, Táncsics Mihályt.⁹⁵ Az augusztus 15-i közgyűlés fő tárgya már a „társulati könyvről” készült javaslat volt. Címe – az időszaki kiadvánnyá fejlesztés lehetőségét fönntartva – *Egyenlőségi Lapok*, tartalmára nézve „a dolgozatok legyenek önálló, radikál szelleműek”. Minden néven nevezhető tiszta haszon Klieglé.⁹⁶ A *Nép-elem* augusztus 24-i számától a bizottmány fölhívása „önálló radical dolgozatok” beküldésére folyamatosan megjelent.

Az augusztus 13-i közgyűlésen mutatta be Zerffi Gusztáv Kliegl röpiratát, amely a forradalmian új, csupán egy sánt igénylő, különleges műszaki tulajdonságokkal bíró vasút eszméjét népszerűsítette.⁹⁷ Sikerral, a jelenlévők a füzet számos példányát megvették. A mű-

⁸⁹ *Lapok Petőfi naplójából*. Pest, április 29. In: 1848. Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése. A szöveget gondozta: Martinkó András. Budapest, 1967. 411.

⁹⁰ *Kézművesek*. Munkások Újsága, 1848. június 4. 154.

⁹¹ Programját – minden bizonnyal Petőfi tollából – már július 2-án közli a Reform.

⁹² Az Egyenlőségi Társulat augusztus 15-i közgyűlésén. *Nép-elem*, 1848. augusztus 21. (A *Nép-elem* az Egyenlőségi Társulat „organuma”.)

⁹³ A Nemzeti Kör, Egyenlőségi Kör, Radikal-kör, Ellenzéki Társulat történetéről jó áttekintést ad Dezsényi Béla: *A Nemzeti Kör a nyughes évek irodalmi és hírlapi mozgalmában*. Irodalomtörténeti Közlemények, 57. évf. (1953) 1-4. sz. 163-204. Kliegl ügyét is említi, de tévesen a szedőgépről szól.

⁹⁴ *Nép-elem*, 1848. augusztus 8.

⁹⁵ *Nép-elem*, 1848. augusztus 15.; *Nép-elem*, 1848. augusztus 20.

⁹⁶ *Nép-elem*, 1848. augusztus 20.

⁹⁷ *Figyelmezés az új egysín rendű vaspályára, mely a mostani költségek felével építtethetik, és mellyen hegyen, völgyön és legkisebb kanyarulatokban járhatni, párhuzamba véve a mostani rendszerrel*. Kiadja Kliegl József, annak feltalálója. Pest, 1848.

szaki megoldások lényegéről viszont ezúttal sem tudhatunk meg semmit, annál többet olvasunk a kínálkozó „roppant nagyságú nyereségről”, másfelől az „experimentációk” szubjektív akadályairól, pedig „nem fér meg a nemzet méltóságával más nemzethez utasítani a művészt”. Vannak részletes számítások, de csak a kísérlet elvégzéséhez szükséges anyag- és bérköltségekről. „Lehetetlen, hogy lelkesedésből is ne járulnának annyian ezen hasznos és dicsőséggel összekapcsolt ügyszóhoz” – fogalmazza meg a szerző a nem sok gyakorlati érzékről tanúskodó, döntőnek szánt érvet. A röpiratban számol be Kliegl arról, hogy egy társaság, amely 1845-ben szlavóniai fakitermelésre alakult, a vasúti rendszert célszerűnek találta, utóbb azonban föloszlott, és a kísérletek költségeit nem fizette. A társaság egy részéből – 1846-ban – újraindult vállalkozással az eset megismétlődött. Ez a forrása annak az itt-ott tényként közölt állításnak, miszerint Kliegl konkrét megrendeléshez jutott volna, és a kivitelezést csupán a vállalkozások csődje hiúsította meg. Valójában biztatást kaphatott, és a kísérleti modellel végül adósságait növelte.

Erősen ajánlja Kliegl „könyvecskéjét” Táncsics lapjában a szélső radikális Tóth Móric is, akit korábban a *Hetilap* gazdaságpolitikai és műszaki érdeklődésű publicistájaként ismerhetünk.⁹⁸ (Nemcsak saját nevét írja 1848 tavaszától „Tót”-nak, de még Kossuthot is „Kosut”-ként, Zichyt „Zicsi”-ként stb.) Érdekesen érvel a – szerinte százmillió megtagarítást jelentő – vasúterv mellett a szerb felkelés okán. Ha lenne Pestről vasút délre, „alföldi magyar testvéreinknek rációk ellen 30–40 ezer embert küldhetnénk segítségükre egy-két nap alatt”. „A nagy hazafi, Szécsényi” azonban, állítása szerint, meg sem vizsgálta a találmányt. „Minden bolondból csinálhatott a király nemes-embert, száz ostoba nemes emberből száz gróft [...], de egy millió grófból se csinálhat csak egy föllelőt sem.”⁹⁹ Tóth Móric, maga is műkedvelő feltaláló, plebejus indulatain túl azért is neheztelt Széchenyre és a kormányra, mert Széchenyi hét évvel azelőtt lekicsinylően szólt egy találmányáról, most pedig Klauzál miniszter nem adott pénzt „éghetetlen födelű házak” építésére.¹⁰⁰ Valójában a kormány jelentős összeget szavazott meg Kliegl kísérleteinek támogatására, a fegyveres alkotmányvédelem, a kibontakozó háború azonban minden békés tervezést és építkezést elsöpört.

Amikor az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány 1849. január elején Debrecenbe költözött, Kliegl Józsefet is idehozatták, majd a Nagyváradon létesített fegyvergyárban kapott műhelyfőnöki beosztást. A közel kortársi értesülés szerint itt „szórlőveget” tervezett, hasonló ahhoz, amelyet később a porosz–francia háborúban használtak, és ezt a fegyvergyár el is készítette. A fegyver kipróbálására azonban már nem került sor.¹⁰¹ Kliegl kitarzott a végnapokig, unokaöccse, Kászonyi Dániel a temesvári csata után Aradon még találkozott vele.¹⁰² Ezt követően hosszabb időre eltűnt szem elől – a tömeges megtorlásra tekintettel aligha véletlenül. Vejét, a már említett Robert Schulzot, a IV. hadtest tüzérparancsnokát mint egykori császári tisztet 14 évi várfogságra ítélték. Dénes fia honvédszázadosként a komáromi várórség tagjaként nem volt büntethető.¹⁰³ (Kászonyi Dániel is Komáromba me-

⁹⁸ Závodszy Géza: *A feledés névtelenje. A publicista Tóth Móric*. Magyar Könyvszemle, 123. évf. (2007) 1. sz. 81–95.

⁹⁹ *Kell-e száz millió forint? Munkások Újsága*, 1848. augusztus 20.

¹⁰⁰ *Boldog isten, hova jutottunk! Munkások Újsága*, 1848. augusztus 24.

¹⁰¹ A Munkás Heti Krónika tárcája, id. mű

¹⁰² Kászonyi: *Magyarhon négy korszaka*, 258.

¹⁰³ Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Budapest, 1988. 239., 535–536.

nekült, és menlevelet kapott.) Utászhadnagy József fiát büntetésül közkatonaként besorozták.¹⁰⁴

A szabadságharc vereségét követően Kliegl hányatott pályafutása nem ért véget, de az elkövetkező évek fordulatai vizsgálódásunk tárgyán már kívül esnek. Élt a Pozsony megyei Bazinban, Laura leányánál, aki a népes család szilárd pontja volt, és nyomorgott Pesten, újabb és újabb ötleteivel bíbelődve.¹⁰⁵ Pesten halt meg szegénységben 1870. január 7-én. A tehetséges festőt elnyomta a feltaláló, a lázas újító szenvedély, bár szerény pénzecskékhez mintegy mellékesen a festő jutott.¹⁰⁶ Meglehet, idős korában életére mint kudarcok sorozatára tekintett vissza, pedig megélt sikereket is, több ízben a közfigyelem középpontjába került, és a nyomdászat forradalmasítása érdekében tett erőfeszítéseit mind a magyar, mind számos külföldi technikatörténet számon tartja.

GÉZA ZÁVODSZKY

Known or unknown? József Kliegl, the painter-inventor

The name of the less-known József Kliegl is mostly mentioned in Hungarian and foreign works on the history of printing. Gifted with an inventive mind, Kliegl spent decades trying to solve the problem of mechanical typesetting, but he was also obsessed with a couple of other technical ideas that looked fantastic in the first half of the 19th century. He was a trained and talented painter: some of his miniatures of high standard have survived, but from the documentation of his inventions almost nothing has been handed down to us. Relying on sources from the period, the paper dispels the commonplace about the genius, who—due to his unappreciated works and lack of support—went to waste, even though the business capital and the industrial background was of course missing. The Hungarian reform era is about an emerging Hungary with a growing middle class, when any performance reflective of the new age was met with instant response in the more and more lively public life. Kliegl's typesetting and distributing machine, whose main promoters were, not accidentally, people involved in literature, became a national matter, and the continuous patronage was far from insignificant, given the economic situation of the society. We also need to mention that in the summer months of the 1848 revolution the radical opposition suggested that the inventor receive government support. Kliegl was a Hungarian nobleman, who was as socially embedded as most landowners or public officials and creators with a noble background, and his hard life is an illustrative example of how the bourgeois-turned nobility related to bourgeois life. But at the time both the business capital and the industrial background were still missing for a successful career in technology.

¹⁰⁴ Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*. 2. köt. Budapest, 1998. 236.

¹⁰⁵ Egykorú beszámolók Kliegl találmányairól az 1850-es évekből: *Kliegl József „Hangjegyző-gépének” átadása a nemzeti múzeumba* (sic!). Vasárnapi Újság, 1857. március 15.; *Kliegl József hangjegyző gépének rövid ismertetése*. Vasárnapi Újság, 1857. április 5.; *Aratógép gyalog- és vonóerőre*. Magyar Gazda, 1859. október 25.; *Próbaaratás szobában*. Vasárnapi Újság, 1860. január 15.

¹⁰⁶ „E triptychumról a m. tudom. Akadémiának 1857. június 15-i gyűlésében tartottam előadást, bemutatván annak mind eredeti lapjait, mind rajzait, melyeket Kliegl nagy szorgalommal rajzolt és festett.” Erdy János: *Erdélyben talált viaszos lapok és magyar őstörténeti vizsgálatok*. Pest, 1859. 3.

ZAKAR PÉTER

Katolikus püspökök kinevezésének minisztertanácsi háttere Magyarországon, Erdélyben, a Temesi Bánságban és a Szerb Vajdaságban I. (1848–1850)*

Bevezetés

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc következményeit felszámolni kívánó osztrák politika sajátos részét képezte politikai tekintetben lojális püspökök kinevezése a szabadságharc időszakában és azt követően. Tanulmányunkban e püspökök kinevezésének politikai vonatkozásaival, mindenekelőtt a minisztertanácsokon elhangzott javaslatokkal és érvekkel szeretnénk foglalkozni. Szintén áttekintjük a jelöltek körét az újabb szakirodalom figyelembevételével, illetve a kinevezések folyamatában bekövetkezett változásokat is.¹

Szakirodalmunkban számos utalás található erre a problémakörre, ezek közül néhány fontosabb munkára szükséges kitérni. Meszlényi Antal 1928-ban megjelent kötetében főként a püspökök lemondatásával foglalkozott, lényegében igazságtalannak állítva be ezt a folyamatot.² Hermann Egyed 1932-ben a korabeli hadbíróóságok iratanyagát is feldolgozva foglalta össze a katolikus egyház helyzetét a katonai diktatúra és az abszolutizmus időszakában. Részletesen foglalkozott a hadbíróügyi eljárás alá vont püspökök ügyével, illetve Scitovszky János prímás kiszabadításuk érdekében tett lépéseivel.³ Eckhart Ferenc 1935-ben megjelent művében Mára Terézia korától 1918-ig tekintette át a püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltésének kérdését. A jogszabályi háttér vázolása mellett főként a kinevezés folyamatának rekonstruálására törekedett, s zömében bécsi levéltári források alapján felismerte, hogy 1851-ben változás következett be a püspökök kinevezése során követett eljárásban.⁴

A sztálinista történetírás meghatározó magyarországi képviselője, Andics Erzsébet 1949-ben külön kis kötetben foglalta össze véleményét az „egyházi reakció”-ról. Végző következtetése így hangzott: „A magas katolikus egyházi szervek ilyenformán az 1848–1849-es szabadságharc idején a nemzetellenes feudális és abszolutista reakció előretolt hadállá-

* Tanulmányunk folytatása az Aetas következő számában fog megjelenni.

¹ Köszönettel tartozom Fazekas Istvánnak, aki a bécsi gyűjteményekben segítségemre volt az iratok előkészítése során.

² Meszlényi Antal: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest, 1928. 227–232.

³ Hermann Egyed: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idején*. Gödöllő, 1932.

⁴ Eckhart Ferenc: *A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*. Budapest, 1935. 32–33.

sai, a katolikus klérus jelentékeny része pedig, a főpapság vezetésével, annak legszervezetesebb és legagilisabb osztaga volt.”⁵

Témánk szempontjából a legfontosabb és legjelentősebb munka Adriányi Gábornak az 1855-ös konkordátumról, azaz a Bach-korszak katolikus egyházpolitikájáról írt munkája, amelyben a szerző már nemcsak a budapesti és esztergomi levéltárak anyagait, hanem a bécsi minisztertanács (illetve a miniszteri konferencia), továbbá a vatikáni levéltár forrásait is használta, részben pedig eredeti nyelven idézte is. Rendkívül adatgazdag fejezetben foglalkozott a püspöki kinevezésekkel, aminek során a politikai és a diplomáciai helyzetet is értékelte. Ugyanakkor a konkordátumhoz vezető folyamatot tartotta szem előtt a kinevezések tárgyalásakor.⁶ 1998-ban a Vigiliában jelentetett meg magyarul egy rövid részt könyvből az 1848–1849-es eseményekkel kapcsolatban.⁷ Miután németül megjelent munkáit – meglátása szerint – a magyar történészek csak kevés figyelemre méltatták, 2009-ben magyar nyelven is összefoglalta korábbi kutatásának eredményeit,⁸ azonban ő maga sem dolgozta fel teljesen az 1963 óta megjelent szakirodalmat.⁹

A forráskiadások között meg kell említenünk *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben* című munkát, amelynek harmadik kötete 1850 áprilisáig közölt forrásokat.¹⁰ 1981-ben jelent meg Lukács Lajos műve a bécsi apostoli nunciusok Magyarországgal kapcsolatos levelezéséről,¹¹ a levelek regesztáit és a bevezető tanulmányt a szerző magyarul is közreadta.¹² Waltraud Heindl ugyanekkor a bécsi nunciaturának a püspökök kinevezésében és felmentésében játszott szerepét mutatta be egy tanulmányában. Arra a következtetésre jutott, hogy Michele Viale-Prelà bécsi nuncius segítőkésznek mutatkozott az osztrák kormánnyal szemben, fontos volt számára, hogy a püspökök hűségesek legyenek az uralkodóhoz, és teljesítsék az állammal szembeni kötelességeiket. Ugyanakkor tiltakozott, ha az állam egyoldalú lépésekkel beavatkozott a püspökök felmentésébe vagy a püspöki javak igazgatásába. Összességében Heindl úgy ítélte meg, hogy a két konzervatív állam (az Osztrák Császárság és az Egyházi Állam) túlságosan is egymásra volt utalva ahhoz, hogy viszonyukat egy jogvita megbontsa, így egyezségük csak a magyarországi püspökök rovására jöhetett létre.¹³

⁵ Andics Erzsébet: *Az egyházi reakció 1848 – 1849-ben*. Budapest, 1949. 101. Ma ez az álláspont már alapvetően meghaladottnak tűnik, vö.: Hermann Róbert: *Negyvennyolcas történetünk mai állása*. Budapest, 2011. 56–59., 118–120.

⁶ Adriányi Gábor: *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*. Róma, 1963. 39–55.

⁷ Adriányi Gábor: *Püspökök kinevezése és elmozdítása 1848 – 1849-ben*. Vigília, 63. évf. (1998) 10. sz. 722–727.

⁸ Adriányi Gábor: *A Bach-korszak egyházpolitikája*. [Győr,] 2009.

⁹ Hermann: *Negyvennyolcas történetünk mai állása*, 120.

¹⁰ Andics Erzsébet (szerk.): *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. 3. köt. *Iratok 1849. március – 1850. április*. Budapest, 1965. 11–543.

¹¹ Lukács Lajos (ed.): *The Vatican and Hungary 1846–1878. Reports and Correspondence on Hungary of the Apostolic Nuncio in Vienna*. Budapest, 1981.

¹² Lukács Lajos: *A Vatikán és Magyarország 1846–1878. A bécsi apostoli nunciusok levelezése Magyarországról*. Budapest, 1981.

¹³ Heindl, Waltraud: *Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsnennungen und Bischofsenthaltungen in Ungarn 1848–1850*. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs, Bd. 24. (1971). 400–432.

Időközben megjelentek az osztrák minisztertanácsi jegyzőkönyvek, amelyek jelentősen megkönnyítik a kinevezések politikai vonatkozásainak feltárását.¹⁴ Mindehhez még hozzá kell számítanunk az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc, továbbá a megtorlással kapcsolatosan az utóbbi években megjelent könyvtárnyi irodalmat.¹⁵ Mindezek alapján indokoltnak tűnik a forradalom és az azt követő időszak katolikus püspöki kinevezéseinek áttekintése nemcsak a magyar és német, hanem további idegen nyelvű szakirodalom figyelembevételével.

Püspöki kinevezések 1848-ban és a kinevezettek lemondatása 1849-ben

1848-ban a forradalom és a polgári átalakulás következtében gyökeresen megváltozott az addigi egyházpolitika Magyarországon. A tized eltörlése, a bevett felekezetek teljes egyenjogúságának kimondása, a sajtószabadság törvénybeiktatása mellett az egyik legfontosabb kérdés az volt, hogyan illeszkedik be Magyarországon a katolikus egyház az alkotmányos rendszerbe.

A megüriült püspöki székek betöltését a magyarországi püspökök több alkalommal is sürgették. Állásfoglalásukat megismételték 1848 júniusának elején, amikor Eötvös József báró vallás- és közoktatásügyi miniszterrel folytattak tárgyalásokat.¹⁶ Az esztergomi érsekiség betöltését főként Scitovszky János pécsi és Lonovics József csanádi püspökök szorgalmazták, akik az utolsó rendi országgyűlés vitái során is fontos szerepet játszottak a tanácskozásokban, s akinek Hám János szatmári püspök szerint reményük volt a primási méltóság elnyerésére.¹⁷ A kinevezéseket az egyház válságos helyzete is indokolta, mindenekelőtt az alsópapság körében tapasztalható nyugtalanság, amely demokratikus és nemzeti jellegű követelésekben öltött testet, magába olvasztva a késői jozefinizmus szellemiségét is. Az egyházi vagyon fenyegető szekularizációjának lehetősége életre hívta az aláírásgyűjtéssel alátámasztott katolikus autonómia-mozgalmat, amelynek egyik fő célkitűzése az egyházi vagyon államosításának megakadályozása volt. A püspökök kinevezésére tehát azért is szükség volt, hogy a kialakuló új, alkotmányos rendszerben az egyház minél kedvezőbb pozíciókra tehesen szert.¹⁸

A további események szempontjából kulcsfontosságú volt, hogy a magyar kormány javaslatára V. Ferdinánd 1848. június 25-én új ordináriusokat nevezett ki több egyházmegye élére. Két érsek (Hám János szatmári püspököt esztergomi, Lonovics József csanádi püspököt egri érsekké), és három püspök (Karner Antal győri kanonokot, a helytartótanács korábbi egyházügyi referensét székesfehérvári, Jekelfalussy Vince esztergomi kanonokot, korábbi helytartótanácsi tanácsost szepesi és Horváth Mihály hatvani prépostot, történetíró

¹⁴ Kletečka, Thomas (Bearbeitet und eingeleitet): *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. I. Abteilung. Die Ministerien des Revolutionsjahres 1848. 20. März 1848 – 21. November 1848.* Wien, 1996.; II. Abteilung Bd. I-II. *Das Ministerium Schwarzenberg* Bearbeitet und eingeleitet von Kletečka, Thomas und Schmied-Kowarzik, Anatol. Wien, 2002. 2005. etc.

¹⁵ Hermann: *Negyvennyolcas történetünk mai állása*, 1–298.

¹⁶ Sarnyai Csaba Máté: *Az egyházi kinevezések gyakorlatának néhány kérdése 1848 végéig.* In: Klestenitz Tibor – Zombori István (szerk.): *Litterarum radices amare, fructus dulces sunt.* Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára. Budapest, 2015. 105–110.

¹⁷ Scheffler János (szerk.): *Hám János szatmári püspök és kinevezett primás emlékiratai 1848/49-ből.* Budapest, 1928. 44.

¹⁸ Török Jenő: *A katolikus autonómia-mozgalom 1848-1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez.* Budapest, 1941. 17–48.; Csorba László: *A vallásalap „jogi természete”.* Budapest, 1999. 47–63.

csanádi püspökké) kinevezésére került sor, ugyanakkor a váci és a győri, továbbá a megürrülő szatmári püspökség betöltetlen maradt.¹⁹

A politikai helyzet azonban a kinevezések ellenére tovább bonyolódott. Az 1848:III. tc. 7. §-a ugyanis kimondta, hogy az érsekek, püspökök, prépostok és apátok kinevezése „mindig az illető felelős magyar miniszter ellenjegyzése mellett” az uralkodót illeti.²⁰ Eckhart Ferenc 1935-ben még úgy ítélte meg, hogy a főkegyúri jog gyakorlásában 1848-ban nem következett be jelentős változás, mindössze a felelős magyar minisztérium átvette a kormányzó szerepét. Ezzel együtt a királyi kinevezési jog (*nominatio*) következtében – a késői jozefinizmus eszméinek megfelelően – a püspököknek az állam hűséges szolgálainak kellett lenniük, sőt hűségüket is kellett tenniük a királynak.²¹ Az újabb kutatások azonban rámutattak arra, hogy a magyar kormány többszörösen is szokatlanul járt el a kinevezések előterjesztése során. Először is úgy javasoltak püspöki kinevezéseket, hogy eltekintettek az egyházi főméltóságok konzultációs jogától.²² Másodsor, korábban a Magyar Királyi Kancellária mindig több jelöltet terjesztett fel, akik közül az uralkodó a számára legmegfelelőbbnek tűnő jelöltet nevezhette ki. Harmadsor, eddig a kinevezést megelőzően bizalmasan mindig megkérdezték a nunciust, hogy Rómának megfelelő-e a jelölt. Végül, negyedszer, a kinevezettek neveit korábban titokban tartották az eljárásnak ebben a szakaszában.²³

A bécsi nunciatura korábban szintén sürgette az új püspökök kinevezését, most tiltakozott ugyan a magyar kormány eljárása miatt, de az adott helyzetben nem kapott segítséget az osztrák féltől. Viale-Prelà bécsi nuncius kifejezetten pozitívan ítélte meg Hám kinevezését, szerinte a primás „valóban Isten szellemétől telt, mindenki úgy tekint rá, mint szent-re”.²⁴ A püspöki kinevezéseket végül sem a magyar kormány, sem az uralkodó nem terjesztette fel Rómába, ahová ráadásul újabb információk érkeztek Horváth Mihály egyházi vonatkozású reformterveiről is. Kezdetben a bécsi kormány az uralkodóra, V. Ferdinándra hivatkozva késleltette az esztergomi érsek kinevezését,²⁵ majd 1849 telén Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy, illetve Felix zu Schwarzenberg herceg miniszterelnök akadályozták meg azt, mondván, Hám ugyan istenfélő és ájtatos ember, de túlságosan öreg és erőtlén.²⁶

¹⁹ Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. 423.; Lonovics József és Horváth Mihály habitusának összehasonlításáról lásd: Busku Anita: *Horváth Mihály és Lonovics József – párhuzamok és ellentétek*. Egyháztörténeti Szemle, 12. évf. (2011) 3. sz. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/busku-horvath-lonovics.htm> (Letöltés: 2015. október 10. 18.41)

²⁰ Márkus Dezső (szerk.): *Magyar törvénytár 1836 – 1868. évi törvénytörvények*. Budapest, 1896. 219.

²¹ Eckhart: *A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, 25.

²² Lukács Lajos kétségbe vontja ezt az Alessandro Montani uditore megjegyzésére alapozott állítást, de az általa megjelölt források az ő állítását sem támasztják alá. Lukács: *A Vatikán és Magyarország 1846–1878*, 61.

²³ Heindl: *Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsnennungen und Bischofsenthebungen in Ungarn*, 405–406.

²⁴ Adriányi: *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, 18.; Adriányi: *A Bach-korszak egyházpolitikája*, 11.

²⁵ Primási Levéltár (a továbbiakban: PL) Archivum Ecclesiasticum (a továbbiakban: AE) Hám-akták 1848:182.

²⁶ Heindl: *Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsnennungen und Bischofsenthebungen in Ungarn*, 413–414.

Hám János 1848-ban együttműködött a Batthyány-kormánnyal, majd az Országos Honvédelmi Bizottmánnal is. A kinevezett primás 1848 nyarán például a piarista rend vizsgálatára három püspököt nevezett ki.²⁷ Az önálló magyar irlalmas rendi rendtartomány kialakítását hasznosnak, sőt szükségesnek tartotta, és tisztelettel üdvözölte a döntést.²⁸ Ekkoriban adott a haza szükségleteire először 2000 forintot ajándécul és 6000 forintot kölcsönként, majd egy másik alkalommal 1000 forintot ajándécul és 2000 forintot kölcsönként.²⁹ A radikális beállítottságú „Marcius Tizenötödike” is megírta, hogy Hám mindig a kormánnyal szavazott, és még az Országos Honvédelmi Bizottmány megalakulásához is hozzájárult.³⁰ 1848. október 25-én a püspöki kar a törvényes rendhez (az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz) való hűségre intette híveit, majd egy az uralkodóhoz intézett memorandumban felpanaszolta a délvidéki háború pusztításait, és kiállt az áprilisi törvények mellett.³¹

Hám sikeresen tiltakozott a papság fegyveres szolgálatra kényszerítése ellen,³² a nemzetőrség felfegyverzésére pedig a kormány kérésére a primási javakhoz tartozó kemencei és bernecei erdőkből 15 000 bükkfából készült kaszanyelet szállítottatott térítésmentesen a budai fegyvertárba.³³ Bars vármegye állandó bizottmányának kérésére Hám utasításának megfelelően Kunszt József esztergomi helynök papjait a haza iránti köteleességek teljesítésére utasította.³⁴

A cs. kir. főhadserg 1848. december közepén kezdődő támadása viszonylag gyorsan, 1849. január 5-én a császári erők kezére juttatta a fővárosokat. Hám János ekkor érkezettnek látta az időt, hogy átálljon a „törvényes” uralkodó oldalára. Alfred zu Windisch-Grätz herceg, cs. kir. tábornagy 1849. január 9-én Hám Jánoshoz intézett levelében határozottan felszólította a magyarországi papságot Ferenc József, illetve a megszálló erők támogatására.³⁵ Hám 11-én az egyházi ügyek 1848-as forradalom előtti intézési módjának a visszaállítását kérte,³⁶ majd 12-én körlevelet intézett az esperesekhez, amelyben Ferenc József iránti hódolatra és a császári kiáltványok közhírré tételére szólította fel beosztottait.³⁷

Tekintettel arra, hogy Hám ellenforradalmi szerepvállalása 1849-ben már viszonylag részletesen feltárt,³⁸ tevékenységének csak néhány részletére szeretnénk utalni. A kineve-

²⁷ PL AE Hám-akták 1848:94.

²⁸ PL AE Hám-akták 1848:135.

²⁹ Közlöny, 1848.25. sz. (1848. július 4.) 97.; 1848.64. sz. (1848. augusztus 12.) 311.

³⁰ Andics: *Az egyházi reakció 1848–1849-ben*, 80.

³¹ Meszlényi: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*, 155–160.

³² PL AE Hám-akták 1848:130; Urbán Aladár: *A nemzetőrség és a honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest, 1973. 156.

³³ PL Archivum Secularae (AS) Archivum juridico-oeconomicum et directorale (Ajd.) Tit. 3. Militaria et bellica (1799–1855). 430. cs. 1848:1225., mellékletekkel; PL AS Ajd. Tit. 3. Militaria et bellica (1799–1855). 430. cs. 1848:1408; Andics: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. 2. köt. Budapest, 1952. 357.

³⁴ Kunszt József – Hám Jánosnak. Esztergom, 1848. december 29. PL AE Hám akták 1848:301.

³⁵ Az irat eredeti tisztázata: PL AE Hám-akták 1849:260, fogalmazványát közli: Andics Erzsébet (szerk.): *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*, II. 304–305.

³⁶ Az irat tisztázataát közli: Andics: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*, II. 313–315.; fogalmazványa PL AE Hám-akták 1849: 261.

³⁷ Hám körlevelét közli: Andics: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*, II. 316–318.; Kunszt körlevelének másolata: PL AE Hám-akták 1849:263.

³⁸ Andics: *Az egyházi reakció 1848–49-ben*, 5–112.; Andics Erzsébet: *Hám János honárulóvá nyilvánításának előzményei*. Századok, 35. évf. (1948) 1-4. sz. 313–325.; a körlevél elkobzásáról lásd

zett primás már 1849. január 15-én tudatta a császári hatóságokkal, hogy a püspökök pásztorlevelet kívánnak kiadni, s 20-án a püspöki kar nevében körlevélben szólította fel a katolikus híveket a Ferenc József iránti hűségre és a császári csapatok iránti engedelmességre. A magyar hatóságok – noha már február közepén tudomást szereztek a Hám János által szignált január 20-i pásztorlevélről – csak 1849 májusában, az esztergomi érseki levéltárban talált dokumentumok hatására nyilvánították Hám Jánost és helyettesét, Kunszt József általános helynököt hazaárulónak, Palkovics Károly kormánybiztos javaslatára azonban a főkáptalant felmentették e súlyos vád alól.³⁹

A tavaszi hadjárat során elért magyar sikerek menekülésre készítették az egyházmegye vezetőit. Hám János és az egyházmegye általános káptalani helynöke is távozásra kényszerült a magyarok elől. Hám 1849. április 22-én indult el Budáról, néhány pár fehérneművel és két talárral, a hadipénztár védelmére kirendelt egységekkel együtt, és Székesfehérváron, illetve Veszprémen át 26-án Pápára érkezett.⁴⁰ Ekkor már kíséretében tartózkodott Farkas Ferenc fehérvári nagyprépost, Czigler Ignác lekéri apát és magyarországi táborigazgató, valamint Biró László kanonok is. A kinevezett primás már 27-én továbbindult Sopronba, majd május 1-jén Bécsbe érkezett, és a kapucinus atyáknál szállt meg.⁴¹ A magyar hatóságok az esztergomi érsekség vagyonát, továbbá a kinevezett érsek magánvagyonát is lefoglalták, és állami kezelés alá vették.⁴² Maga Hám János egy osztrák hadbírósi eljárás elkerülése érdekében szerkesztett védekező iratában fájdalmasan emlékezett meg anyagi veszteségeiről, kárát 300 000 pengő forintra becsülte.⁴³

Hám János számára bajlós előjelnek tűnt, hogy Ferenc József visszautasította a császárpárti püspökök azon kérését, hogy személyesen fejezhessék ki hódolatukat. Az uralkodó arra hivatkozott, hogy az ordináriusoknak Magyarországon kell mindent megtenniük, hogy „az elvetemült módon félrevezetett kedélyeket az isteni és emberi törvények által parancsolt rend útjára visszavezessék”.⁴⁴

Március 17-én Hám Windisch-Grätz hercegnek írt levelében kiemelte, hogy minden jó érzésű patriótának kötelessége a lázadás elnyomásában közreműködni. Ő maga is követelte a püspököktől, hogy a félrevezetett népet minden módon igyekezzenek visszavezetni a törvényes útra. Fájdalommal érezte, hogy sok község hűségesküje ellenére ismét a lázadók oldalára állt. Együttal 20 000 forintot ajánlott fel a zendülés leverése érdekében, amit korábban a közlekedési nehézségek és a lázadók által neki okozott károk miatt nem tehetett meg. Windisch-Grätz lelkesen terjesztette fel az uralkodónak az adományt (bár csak 8000 forintról tett említést), és annak a véleményének adott hangot, hogy Hám mindent elkövet annak érdekében, hogy a katolikus papság befolyását a kedélyek megnyugtatóására használ-

még: Repeczky Ferenc – Bangya őrnagy úrnak. Tiszafüred, 1849. február 13. Szatmári Római Katolikus Egyházmegye Levéltára Hám János 1. d. 1849: szám nélkül; illetve Zakar Péter: *Hám János kinevezett primás 1848/49-ben*. In: Bura László – Ilyés Csaba (szerk.): *Hám János szatmári püspök (1827–1857)*. Szatmárnémeti, 2007. 56–71.

³⁹ Andics: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*, II. 326., 375–379.

⁴⁰ Irsik Ferenc: *Boldog emlékü Hám János szatmári püspök élete*. Szatmár, 1894. 203.

⁴¹ Zakar Péter (szerk.): *„Egyedül Kossuth szava parancsolt... Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről*. Szeged, 2001. 94.

⁴² *Olvasókönyv. Esztergom és Komárom megye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt*. Vál. és szerk.: Bencze Cs. Attila. Esztergom, 2000. 223.

⁴³ *„Egyedül Kossuth szava parancsolt... Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről*, 92.

⁴⁴ Andics: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*, II. 535.

ja fel. Az eredmény nem is maradt el, Ferenc József március 30-án legfelsőbb megelégedésének adott hangot az adomány kapcsán.⁴⁵

1849. július 3-án azonban Alexander Bach ideiglenes belügyminiszter, akihez az egyházi ügyek intézését sorolták, előterjesztést készített Hám János, Lonovics József, Horváth Mihály és Jekelfalussy Vince ügyében. Bevezetésképpen a miniszter leszögezte: „A felkelők tanai számos követőre és buzgó élharcosra találtak a katolikus papság körében. Ha a katolikus egyházat Magyarországon vissza akarjuk vezetni hivatásához, akkor meg kell tisztítanunk az összes olyan elemtől, amely a vallásra és az államra káros. Az egyház gyenge, kétszínű vagy gonosz főpásztorait el kell távolítani és kegyes, megértő, tetterős emberekkel kell pótolni.”⁴⁶ Horváthot és Jekelfalussyt Kossuth bizalmasának és követőjének tartotta az előterjesztő, mind a négyüket hibáztatta 1848-ban a feloszlatott országgyűlésen való részvétel, az október 25-i pásztorlevél, majd az uralkodóhoz intézett memorandum miatt. Az érintett érsekségeket és püspökségeket ezért megüresedettnek nyilvánították, annál is inkább, mert a pápa még nem prekonizálta az ordináriusokat. Hám ügyét azonban elválasztották a másik három személyétől, akiket hadbíróóság elé akartak állítani. Hám ugyanis, aki Bach szerint idős ember, és élete jelentős részét visszavonultságban élte le, megvetve a mindennapi politizálást, egyáltalán nem volt alkalmas a primási szék betöltésére. Sohasem szemlélte magasabb szempontból hazája politikai helyzetét, ráadásul német és szlovák nyelvtudásának hiánya gátolta abban, hogy a kormánnyal vagy egyházmegyéje híveinek többségével személyesen kapcsolatba lépjen. Fel kell szólítani tehát, fogalmazott az előterjesztő, hogy mondjon le érseki címéről, és várja meg a sorsával kapcsolatos uralkodói döntést.⁴⁷

1849. június 10-e táján Hám Jánost felkereste Friedrich Schwarzenberg herceg salzburgi érsek, aki felvetette, hogy Hámnak le kellene mondenia hivataláról.⁴⁸ Néhány nappal később Hám megtudta, hogy Viale-Prelà bécsi nunciust is felszólították az osztrák hatóságok, hogy közreműködjön lemondatásában, de ő erre nem volt hajlandó.⁴⁹ 1849. június 17-én Hám a szaléziánusok felkérésére templomukban, ahol az Oltáriszentség nyilvános imádásra volt kitéve, ünnepi misét mondott. Ezt követően arról értesült, hogy Andreas Maschutar apát, miniszteri tanácsos, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium egyházi ügyekben illetékes referense akar vele fontos ügyben beszélni. Maschutar most már hivatalosan is meg-

⁴⁵ Österreichisches Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: HHStA) Kabinettskanzlei Vorträge MRZ 1849:971.; Windisch-Grätz levelét közölte: *A nagy-birtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*, III. 79.

⁴⁶ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Vorträge MRZ 1849:2220.

⁴⁷ Az előterjesztés és az uralkodó jóváhagyását a cím nélkül közli: *A nagy birtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*, 3. 330–333.; az előterjesztést kivonatossan ismertette: Meszlényi Antal: *A magyar hercegprimások arcképsorozata*. Budapest, 1970. 251.; Adriányi: *A Bach-korszak egyházpolitikája*, 18.

⁴⁸ „Egyedül Kossuth szava parancsolt... Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-esszabadságharc eseményeiről, 95–96.

⁴⁹ Lukács Lajos szerint Viale-Prelà azáltal, hogy nem sürgette Rómában a kanonikus eljárás lefolytatását Hám ügyében, lényegében eleget tett az osztrák kormány elvárásainak. Lukács: *A Vatikán és Magyarország 1846–1878*, 71–72. A kortárs Johann Michael Leonhard püspöknek ugyanakkor az volt a benyomása, hogy a nuncius mindent elkövetett Hám prekonizációjának beindítása érdekében. Johann Michael Leonhard – Hám Jánosnak. Bécs, 1849. január 13. PL AE Hám-akták 1849:318. Waltraud Heindl arra hívta fel figyelmünket, hogy Viale-Prelà 1849-ben kárhóztatta azoknak a püspököknek az eljárását, akiknek a kinevezését 1848 novemberében még sürgette. Heindl: *Die Wiener Nuntiatür und die Bischofsnennungen und Bischofsenthaltungen in Ungarn, 1848–1850*, 414–415.

ismételte, amit Schwarzenberg érsek mondott, sőt Karl Geringer báró is felkereste Hámot ez ügyben. Július 14-én reggel 9 órakor ismét meglátogatta Hámot Maschutar apát, és közölte, hogy a minisztérium az esztergomi érsekséget üresedésben levőnek nyilvánította, egyúttal haladéktalanul követelte írásbeli lemondását, amelyért 10 órakor szolgáját fogja elküldeni. „Mikor a szolga 10 órakor megjelent, átadtam neki írásbeli lemondásomat. Így hoztak ítéletet letételekre, engem pedig, akit érdem nélkül emeltek fel, érdemtelenül taszítottak le” – írta Hám emlékiratában.⁵⁰

A július 25-i minisztertanácson Bach óvatosan védelmébe vette Hámot, mondván, hogy nem játszott jelentős szerepet a kifogásolt októberi pásztorlevél kibocsátásában.⁵¹ Az uralkodó végül megengedte neki, hogy visszatérhessen a szatmári egyházmegye élére. 1849. szeptember 9-én maga és papsága nevében megújította hűségesküjét, és visszatért egyházmegyéjébe.⁵² Megjegyezzük, hogy Hám az emlékiratában leírtakkal és a róla szóló szakirodalommal szemben egyáltalán nem vált kegyvesztetté a császári udvarban. 1851 nyarán Magyarország ideiglenes kormányzója, Karl Geringer báró az első helyen őt javasolta a megürült kalocsai érseki szék betöltésére. Noha Scitovszky nem támogatta kinevezését, neve végül azért esett ki a jelöltek közül, mert ő maga nem akarta elhagyni Szatmárt.⁵³

Püspöki kinevezések 1849-ben

Hám lemondásáról Bach még aznap, azaz 1849. július 14-én tájékoztatta az osztrák minisztertanácsot, kiemelve, hogy Hám minden ellenállás nélkül mondott le primási tisztről, s egyúttal Scitovszky János pécsi püspököt javasolta a megürült méltóságra. Scitovszky már az 1847/48-as országgyűlésen a püspöki kar politikailag aktív tagjai közé tartozott, és Lonovics kiesésével gyakorlatilag egyedül maradt mint alkalmas jelölt, akinek tulajdonságait Bach lényegében Hámmal ellentétbe állítva pozitívan ítélte meg.⁵⁴

Scitovszky nemcsak az utolsó rendi országgyűlésen játszott aktív szerepet, hanem ő fogta össze az úgynevezett katolikus autonómiamozgalmat is, amelynek keretében aláírásokat gyűjtöttek annak érdekében, hogy a katolikus alapítványokat egyházi és világi katolikusokból álló testület kezelhesse.⁵⁵ Scitovszky Farkas József helynökkel és a pécsi káptalannal egyetemben viszonylag hamar, már 1849. február 15-én kinyilvánította Ferenc József iránti hűségét. Mély fájdalomnak adott hangot, hogy „a gonosz tanácsadók” sokakat félrevezettek, egyúttal maga és papsága nevében ígéretet tett, hogy szóval és példájukkal is arra fognak törekedni, hogy híveik is hűségesek legyenek az uralkodóhoz.⁵⁶ Amikor 1849 tavaszán

⁵⁰ „Egyedül Kossuth szava parancsolt... Katolikus papok feljegyzései az 1848/49-esszabadságharc eseményeiről, 97. Mivel az első lemondó levél stílusát kifogásolták, ezért egy második lemondó levelet is aláírtak vele 1849. július 17-én. Boldog emlékü Hám János szatmári püspök élete, 207–208.; ezt latin nyelven közölte *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, 22–23.

⁵¹ Klečetka, Thomas (Hrsg.): *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850*. Bearbeitet und eingeleitet von. Wien, [2002.] 523–524.

⁵² ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Vorträge Kt. Kt. 10. MRZ 1849:3302.

⁵³ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Vorträge Kt. 14. MRZ 1851:3536.

⁵⁴ *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II.*, 495.; ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat-Vorträge MRZ 1849:2382.

⁵⁵ *A katolikus autonómia-mozgalom 1848–1871. Adalékok a magyar liberális-katolicizmus történetéhez*, 34–36. Zsilinszky Mihály: *A római katolikus autonómiáról. Történelmi tanulmány*. Budapest, 1911. 6–9.; Hanuy Ferenc: *Hetvenéves küzdelem az autonómiáért*. Budapest, 1918. 5–42.

⁵⁶ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849: 760.

Scitovszky 4000 forintot adományozott „a törvényes rend, nyugalom és biztonság” helyreállítása érdekében, akkor Windisch-Grätz az uralkodóhoz intézett jelentésében Magyarország császári ház iránti leghűségesebb főpásztorai közé sorolta őt, aki mindig határozottan lépett fel a trón érdekében.⁵⁷ Szintén a bizalom jeleként értékelhető, hogy a zágrábi, a nyitrai és a rozsnyói püspök mellett őt is meghívták az 1849-es bécsi, összbirodalmi püspöki konferenciára, amelyen azonban a magyar korona országaiból meghívott négy püspök közül csak Haulik György zágrábi és Scitovszky János pécsi püspökök vettek részt. A konferencia fontos szerepet játszott a késői jozefinizmus lebontásában és az 1855-ös konkordátum előkészítésében.⁵⁸ Az 1849. június 25-i osztrák minisztertanácson már felmerült, hogy Haulikot és Scitovszkyt ki lehetne tüntetni az akkoriban záruló püspöki értekezlet alkalmából.⁵⁹ 1849. július 15-én egyszerre javasolták őket a Szent István Rend középkeresztjével történő kitüntetésre, amit Scitovszky hamarosan meg is kapott.⁶⁰ Bach Scitovszky támogatásával – előrehaladott kora ellenére – a szintén kitüntetett Palugyay Imre püspököt szerezte volna egri érsekké kinevezni, aki a forradalom alatt „nagyon jól viselkedett”, magas életkora azonban nem tette lehetővé az érsekség átvételét.⁶¹ Ugyanakkor 1850. január 1-jén Ferenc József a „magyar pártütés időszakában” tanúsított példamutató érzelmeiért és érelyes cselekedeteiért titkos tanácsossá nevezte ki.⁶²

1849. július 17-én kelt előterjesztésében Alexander Bach Scitovszky János pécsi püspököt ajánlotta esztergomi érseknek, tudására, erősen vallásos életvitelére, a császári házhoz fűződő megingathatatlan hűségére és az őt övező nagy megbecsülésre tekintettel. Mellette szólt életkora (alig múlt 60 éves) és kiváló egészségi állapota is. Bach szerint a magyarországi főpapok kevés kivételtől eltekintve nem tudták hivatásukat kötelességüknek megfelelően ellátni. E kivételek közé tartozott Scitovszky, akit az uralkodó 1849. július 21-én – a minisztertanács javaslatának megfelelően – esztergomi érsekké nevezett ki. Scitovszky esetében tehát a politikai helyzetre való tekintettel nem volt szó többes jelölésről.⁶³

1849. szeptember 12-én Scitovszky letette a császárnak a hűségeskü, ⁶⁴ majd javaslatára az uralkodó október 2-án számos pécsi egyházmegyes papot tüntetett ki a forradalom alatt

⁵⁷ Andics: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. III. 142–143.

⁵⁸ Leisching, Peter: *Die Bischofkonferenz. Beiträge zu ihrer Rechtsgeschichte, mit besonderer Berücksichtigung ihrer Entwicklung in Österreich*. Wiener Rechtsgeschichtliche Arbeiten, Band VII. Wien–München, 1963. 126–149.; Scheidgen, Hermann-Josef: *Az 1849-es püspökkari értekezlet Bécsben*. In: Balogh Margit – Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században*. (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis X.) Budapest–Pécs, 2014. 267–293.

⁵⁹ *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850*, 453.

⁶⁰ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:2302.

⁶¹ Kletečka, Thomas – Schmied-Kowarzik, Anatol (Hrsg.): *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 2. 8. Jänner 1850*. Wien, 2005. 253.

⁶² ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:4865.

⁶³ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:2382; Bach előterjesztésének másolatát közölte *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, 40–41.; a jóváhagyó záradékot közölte: Andics: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben*. III. 350–351.; az irat magyar fordítását közölte Adriányi: *A Bach-korszak egyházpolitikája*, 40–43.

⁶⁴ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:3292.

tanúsított „rettenthetetlen hűségük és ragaszkodásuk” elismeréseként.⁶⁵ November elején viszont már Scitovszkyt tüntette ki az uralkodó a Szent István Rend Nagykeresztjével, Bach javaslatára és a minisztertanács egyetértésével.⁶⁶ Ezt követően az érsek kérelmezte, hogy – nagy költségeire való tekintettel – hagyják meg neki a pécsi püspökség jövedelmeit is, amit Bach támogatásával végül egyéves időtartamra meg is kapott.⁶⁷

Scitovszky az 1850. január 6-i beiktatása alkalmából kiadott körlevelében a szabadságharcot az Isten, az egyház, a fejedelem és a nemzet elleni véteknek minősítette. A forradalmárok, a „hazug mesterek” olyan tanokat hirdettek, „melyek a hitet lerontják, a társadalmi rendet fölforgatják, az embereket elégyületlenekké, irigyekké bosszúállókká, féktelenekké, ellenszegülésre hajlandókká, minden tekintélynek megvetőivé teszik”. A felvilágosodást és a nemzetek szabadságát hirdető megcsalása következtében viszálykodás, háború, szegénység és általános erkölcstelenség ütötte fel a fejét. Az érsek bírálta az ősök hitének és erkölcsének megvetőit, és felszólította híveit, hogy nyugodjanak meg Isten akaratában, és térjenek meg.⁶⁸ Scitovszky a császárnak is jelentést tett ünnepélyes beiktatásáról, és kiemelte valamennyi jelenlevő őszinte hűségét és igaz lelkesedését ő császári felsége és a felséges uralkodóház iránt.⁶⁹

1849. október 20-án Alexander Bach belügyminiszter Scitovszky kezdeményezésére további két püspök kinevezésének előkészületeiről informálta minisztertársait: Ranolder Jánost, a pécsi szeminárium rektorát veszprémi, Karner Antal kinevezett székesfehérvári püspököt pedig győri püspökké kívánta kineveztetni. Mindkét előterjesztést október 22-re datálta.⁷⁰

A veszprémi püspökség Zichy Domonkos gróf lemondásával üresedett meg. Ranolder kanonok Scitovszky jobb keze volt, aki 1849-ben Bécsben élt, s szintén részt vett a bécsi püspökkari értekezleten. Őt Scitovszky először váci püspöknek javasolta, de a szlovák nyelv ismeretének hiánya miatt később megváltoztatta véleményét, és a veszprémi egyházmegye élére szemelte ki. Bach kiemelte magas fokú tudományos képzettségét és vezetői tapasztalatait, kegyes és kifogástalan életmódját, tetterős buzgóságát és a császári kormány iránti bizonyított hűségét. Bach annál inkább támogatta Scitovszky javaslatát, mivel Ranolder tökéletesen ismerte az egyházmegyében divatozó nyelveket, és a veszprémi egyházmegye hívei és papsága körében általános tiszteletnek örvendett. Ferenc József október 27-én nevezte ki a jelöltet veszprémi püspökké.⁷¹ Az életére vonatkozó szakirodalom az egyházmegye történeti névtárának, Pfeiffer Jánosnak a munkája nyomán kiemeli, hogy a forradalomban részt vett papokat szentszéki eljárás következtében zárdafogságra ítélték, így Ranolder a katonai hatóság megkeresésére azt válaszolhatta, hogy már büntetés alatt állnak.⁷²

⁶⁵ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:3436.

⁶⁶ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:3818.

⁶⁷ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:4757.

⁶⁸ [Scitovszky János:] *Körlevél, mellyet főméltóságú 's főtisztelendő herczeg nagy-kéri Scitovszky Ker. János úr, az Esztegomi Főegyházmegye érseke, Magyarország primása, az Apostoli Szent-Szék született követe s.a.t., s.a.t. érsekprimási székének ünnepélyes elfoglalásakor a keresztény katolikus hívekhez intézett.* Pécs, 1850. 3–11.

⁶⁹ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:248.

⁷⁰ *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867, II/1. 775–776.*

⁷¹ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:3811.

⁷² Pfeiffer János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630-1950) püspökei, kanonokjai, papjai.* München, 1987. 44–45.; Adriányi: *A Bach-korszak egyházpolitikája,* 46–47., de itt sajtóhiba miatt 1949 olvasható.

Karner Antal kinevezett székesfehérvári püspök a császár őszinte híveként, az 1848-ban kinevezett püspökök közül elsőként már 1849. január 20-án kifejezte hódolatát Ferenc Józsefnek. Hálájának is hangot adott, „mert az Isteni gondviselés után csak felséged győzedelmes fegyvereinek köszönhetjük, hogy nyomorgatóinktól, az istentelen pártütők garázda seregeitől, kik bűnről bűnre rohanva, mint igazán a pokol szövetségesei rajtunk zsarnokoskodtak, megmentve létezőnk”.⁷³

Karner maga is kérte székesfehérvári püspöki méltósága alóli felmentését, részben mert a forradalmi kormány előterjesztésére került arra sor, részben pedig azért, mert a székesfehérvári egyházmegye, annak papsága, népe és egyházi viszonyai nem voltak előtte ismeretesek. Ugyanakkor kérte győri püspökké történő kinevezését, amit Bach azért is támogatott, mert az egyházmegye korábbi, kevésbé buzgó püspökei elhanyagolták az egyházmegyét. A magyarországi papságon belül a belügyminiszter Karnert rendkívül elismerő jelzőkkel illette, majd kiemelte hűségét az uralkodó és a dinasztia iránt. Ráadásul kiválóan ismerte a győri egyházmegyét, és Scitovszky is melegen ajánlotta kinevezését. Az uralkodó Bach és a minisztertanács javaslata alapján 1849. október 27-én nevezte ki győri püspökké. E két utóbbi püspöki kinevezés során tehát Bach és Scitovszky akarata érvényesült.⁷⁴

Novemberben került sor a diakovári-szerémi (boszniai) egyházmegye püspöki székének betöltésére. Josip Kukovich püspök előrehaladott életkorára, betegségére és gyenge egészségi állapotára hivatkozva nyújtotta be lemondását,⁷⁵ amit az osztrák minisztertanács, majd az uralkodó is méltányolt.⁷⁶ Bach ebben az esetben Josip Jellačić horvát bánnal egyetértésben fogalmazta meg javaslatát. A bán szerint e püspökség betöltése azért kívánatos egyházi és politikai szempontból is, mert a katolikus és görög nem egyesült hívek települései között fekszik. Ezért fontos, hogy népszerű, a korszellemnek megfelelő alapelvekkel rendelkező papra essen a választás, aki a nép számára a keresztény szeretet és tolerancia példaképe lehet, és aki képes a népet az egyenlenségtől, az üldözési vágytól és az intoleranciától megóvni, s aki a nép erkölceit nemcsak vallásos, hanem a polgári kötelességek teljesítése tekintetében is meg tudja erősíteni. Haulik György zágrábi püspök és Josip Kukovich lemondott diakovári püspök, aki Bécsben, az Augustineumban dolgozott tovább, Josip Juraj Strossmayer ajánlották a posztra. Jellačić Strossmayer mellett még három személyt jelölt: Josip Matic zágrábi éneklő kanonokot, Adam Sukić apát-plébánost és Adam Philipović tiszteletbeli kanonokot.⁷⁷

Bach szerint Strossmayer mellett szólt életkora, tudása, példamutató erkölce, szószéken tapasztalható ékesszólása és kötelességtudása. 1847-ben nevezték ki udvari káplánnak, az *Augustineum* egyik vezetője lett, politikai szempontból megbízható, a felséges uralkodót és uralkodóházat szereti, és hűséges iránta. Így Bach a horvát bánnal egyetértésben Strossmayer kinevezését javasolta diakóvár-szerémi püspöknek, Ferenc József pedig – a minisztertanács véleményének megfelelően – 1849. november 18-án aláírta Strossmayer kinevezését.⁷⁸

Strossmayer azonban csak részben váltotta be a hozzá fűzött reményeket, hiszen hosszúra nyúlt élete során ugyan többször konfliktusba került a magyarokkal, ugyanakkor erőteljesen támogatta a délszláv népek kulturális egyesülésének gondolatát. A horvát nemzeti

⁷³ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:340.

⁷⁴ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:3818.

⁷⁵ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:710.

⁷⁶ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:1117.

⁷⁷ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:4138.

⁷⁸ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1849:4138.

mozgalom igényének megfelelően – a kalocsai és az esztergomi érsekek tiltakozása dacára⁷⁹ – Leo Thun vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére az uralkodó 1851. július 22-én érseki rangra emelte a zágrábi püspökséget, majd 1852. december 15-én a folyamathoz szükséges pápai megerősítő bullát is sikerült kieszközölnie az osztrák diplomáciának. Strossmayer az 1850-es években a sajtó bevonásával szorgalmazta a pécsi püspökség szláv nyelvű plébániáinak egyházmegyéjéhez történő csatolását, a kormány azonban ezeket a törekvéseit már elutasította.⁸⁰ A későbbiekben a délszláv egység megvalósítása érdekében akadémiát (1868), majd egyetemet alapított (1874) Zágrábban. Kitartóan fáradozott a horvát és a szerb kultúra közelítésén is, ennek érdekében liturgikus engedményekre is hajlott. Ezért szorgalmazta az ószláv nyelv elismerését a katolikus liturgiában.⁸¹

Püspöki kinevezések 1850-ben

Scitovszky minden sürgetése ellenére csak 1850. április 2-án került sor újabb katolikus főpapok kinevezésére. Az egri érsekséget, továbbá a szepesi és a csanádi püspökséget az uralkodó 1849. július 10-én megüriültnek nyilvánította, tekintettel arra, hogy kinevezett ordináriusaik részt vettek a felségáruló mozgalmakban.⁸²

Az 1850. március 26-i minisztertanácson Bach előadta, hogy Magyarországon kilenc püspöki szék üres, amelyek mihamarabbi betöltése szükségesnek tűnik, s a kinevezéseket a nuncius is sürgeti. A kinevezéseket illetően nemcsak Scitovszkyval, hanem Leo Thun gróf vallás- és közoktatásügyi miniszterrel és Magyarország ideiglenes polgári kormányzójával, Karl Geringer báróval is egyeztetett. Az egri érsekséget, amely Pyrker János 1847-ben bekövetkezett halála óta üresedésben volt, Palugyay Imre nyitrai püspöknek szánták, de ő előrehaladott kora miatt nem fogadta el a kinevezést.⁸³ Szintén számításba vették Haulik Györgyöt, de mivel a zágrábi püspökséget is érseki rangra emelték, így ő sem akart Egerbe áttelepülni. A továbbiakban Balassa Gábor szombathelyi és Bartakovics Béla rozsnyói püspök neve merült föl. Bach határozottan Bartakovics mellett foglalt állást, aki 56 éves volt, bírta az egyházmegyében divatozó nyelveket, és kész volt a császári felség felhívásának engedelmeskedni.⁸⁴ Az 1850. március 29-én papírra vetett felterjesztés szerint az egri egy-

⁷⁹ Scitovszky János és Nádasdy Ferenc azzal érveltek, hogy Horvátország önállósága csak a politikai életre érvényes, továbbá, így veszélyes precedens jönne létre, amely az erdélyi, illetve a csanádi püspökség felosztásához szolgálhatna alapul. Leginkább figyelemreméltó érvük szerint, amikor a nemzeti partikularizmus a birodalom valamennyi közös érdekét megsemmisüléssel fenyegeti, arra kell törekedni, hogy az állam egységét, amely a monarchia valamennyi országára kiterjed, az egyházi kötelek segítségével is megerősítsék. ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:3186.

⁸⁰ Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849–1860*. Budapest, 2000. 227–229.

⁸¹ Kann, Robert A.: *Geschichte des Habsburgerreiches 1526 bis 1918*. Wien–Köln, 1990. 320–321.

⁸² *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II/1*. 487–488.

⁸³ Pyrker kérésére 1846/47-ben Palugyay kinyomozta az érsek édesapjának sírhelyét Felsőjattón, hogy ott az érsek egy kis kápolnát építhessen. Dobersberger, Roland: *Johann Ladislaus Pyrker 1772–1847*. St. Pölten – Wien, 1997. 521.

⁸⁴ Adriányi Gábor szerint „Scitovszky szerette volna ugyan a nyitrai püspököt, Palugyay Imrét egri érseknek kineveztetni, de javaslatát – mint a vatikáni aktákból kiderül – Bach elvetette.” *A Bach-korszak egyházpolitikája*, 49–50.; ugyanakkor művének a korábbi, német változatában ő is óvatosabban fogalmazott: „...doch sein Vorschlag [t.i. Scitovszkyé – Z. P.] wurde abgelenhnt”. Adriányi: *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, 46. A bécsi források ugyanakkor azt bizonyítják, hogy Bach is támogatta Palugyay kinevezését. Az 1850. március

házmegyében a papság körében uralkodó rossz szellem leküzdése érdekében volt szükség tetterős főpásztorra. Bartakovics ellenállt a lázadóknak⁸⁵ – folytatta Bach –, alkalmas arra, hogy erős kézzel megragadja az érsekség kormányzatát, és a lakosságot felvilágosítva lelkiület és magaviseletük szempontjából helyesebb irányba vezesse őket. Kiváló egyházi képzettségét, makulátlan papi életvitelét, buzgóságát, tetterejét és hűségét garanciának tekintette arra, hogy be fogja váltani a hozzá fűzött reményeket. Ferenc József 1850. április 2-án írta alá az új érsek kinevezését.⁸⁶

Bartakovics Bélának sikerült az, amit csak kevés történelmi szereplő mondhat el magáról, tudniillik mind a magyar, mind a szlovák egyháztörténeti irodalom elismerően szól róla. A szlovák katolikus lexikon kiemeli, hogy „Vojtech Bartakovič” pasztorációs munkája során a Bernolák-féle szlovák nyelvjárás meghonosítását támogatta. Együttműködött Martin Hamuljakkal és Ján Hollýval, az utóbbi verset is írt hozzá („*Na veľkomožného pána Adalberta Bartakoviča*”).⁸⁷ Kiemelik bőkezű mecénási és jelentős irodalmi tevékenységét is.⁸⁸ A *Magyar Katolikus Lexikon* szintén pozitív hangvételben emlékezik meg Bartakovics tevékenységéről. Egerben visszaállította a jogakadémiát és a bölcsészeti osztályokat, továbbá leánynevelő intézetet alapított. A városnak adta több száz holdnyi, korábban bérletbe kiadott földjét. Plébániákat és iskolákat építtetett, vagyont kulturális, iskolai és egyházi célokra hagyományozta. Múzeumot és képtárat is alapított.⁸⁹ Adriányi Gábor ehhez még hozzátette a teológiai képzés megújítását, az egyházi irodalom és az egyházzene területén játszott fontos mecénási szerepét is. Egy 1853-as titkos rendőri jelentés felidézésével magyar nemzeti elkötelezettségét is bizonyítottnak tekintette.⁹⁰

A megürült rosznyói püspöki székre Bach – Geringer és Scitovszky egyetértésével – Kollárscsik István (Štefan Kollárscsik) kassai kanonokot jelölte. A primás és a kormányzó szerint a jelölt különösen alkalmas volt arra, hogy az állam és az egyház érdekeinek megfelelően püspöki méltósággal ruházzák fel: ötvennégy éves, németül és magyarul is beszél, és élvezzi a szlovák lakosság teljes bizalmát, továbbá hűséges a törvényes kormányhoz. Mint a kassai püspök titkára, megismerkedett az egyházmegyei ügyek bizalmas elintézésével, és kakasfalvi lelkészként is dicséretesen szolgált.⁹¹ Magas szintű tudományos képzettsége és a császári trón iránti hűsége miatt javasolta kinevezését, amire 1850. április 2-án sor is került.⁹²

26-i minisztertanácsi jegyzőkönyv szerint ugyanis az egri érsekség kapcsán a következők hangzottak el: „Für dieses Erzbistum würde der Minister Dr. Bach den Bischof von Neutra Emerich Palugyay, der sich in der Revolution sehr gut benommen, vorgeschlagen haben.” *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867*, II/2. 253–254.

⁸⁵ Bartakovics több ízben is levélben tiltakozott a Szemere-kormány intézkedései ellen, 1849. május 27-én például azt vetette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szemére, hogy a polgári hatóságok beavatkoznak az egyházi ügyekbe, Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter úgy adta ki a keresztes hadjáratral kapcsolatos rendeleteit, hogy nem konzultált az egyházi előljárokkkal. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) 1848/49-i minisztériumi levéltár, Katolikus egyházi osztály H 56 10. d. 1849:134/c.

⁸⁶ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge. MRZ 1850:1239.

⁸⁷ „Bartakovics Béla nagyságos úrnak” (szlovák)

⁸⁸ Pašteka, Julius (Red.): *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Nitra, 2000. 62–63.

⁸⁹ Diós István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. 1. köt. Debrecen, 1993. 635–636.

⁹⁰ Adriányi: *A Bach-korszak egyházpolitikája*, 50–51.

⁹¹ Kollárscsik 1830-tól 1834-ig volt kakasfalvi lelkész, 1834-ben nevezték ki kanonoknak, és 1836-tól volt püspöki irodaigazgató. Hišem, Cyril: *Košické presbytérium (1804–2006)*. Prešov, 2006. 131.

⁹² ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:1241.

Kollárscsik István püspöki tevékenységéről a *Magyar Katolikus Lexikon* gyakorlatilag semmit sem közöl, igaz, korábbi püspöki titkári tevékenységét sem említi.⁹³ Adriányi Gábor kiemelte, hogy számos iskolai és nevelési céllal létrejött alapítvány fűződik a nevéhez, továbbá növelte a püspöki javadalmakat is, s a szlovák nemzet Kollárscsikot mindig is a magáénak tekintette.⁹⁴

A szlovák katolikus lexikon szerint a három szlovák püspök (Kollárscsik István, Zabojszky László és Moyses István) kinevezése Bécs részéről az egyetlen engedmény volt a szlovákok számára azok 1848–1849-ben nyújtott támogatásáért. A három püspök közül Kollárscsik mutatta a legkisebb érdeklődést a szlovák nemzeti mozgalom iránt. „Štefan Kollarčik” érdeme, hogy az 1850-es és 1860-as évek „magyarosító törekvései” ellenére a szlovákok az egyházi hierarchiában egyenlő értékűek voltak a magyarokkal. A rozsnói püspök mindenekelőtt harcolt a nemzeti elfogultság ellen, és a szemináriumban bevezette a latin nyelvű oktatást.⁹⁵ Hosszasan méltatja a szlovák lexikon a püspök karitatív munkásságát: pénzügyi támogatást nyújtott a szegény diákoknak és az egyházi iskoláknak.⁹⁶ Peter Zubko kötetében még kiemeli, hogy Kollárscsik az egyházi iskolák mecénása volt, aki nyolc osztályossá alakította át a rozsnói katolikus gimnáziumot. Felújította a rozsnói székesegyházat, és végiglátogatta egyházmegyéjét, végül kibővítette a Somodiban (Drienovec) található püspöki lakot.⁹⁷

Miután az uralkodó a szepesi püspökséget 1849. július 10-én megürültnek nyilvánította, Jekelfalussy Vince kinevezett szepesi püspök Bécsbe sietett, hogy tisztázza magát, de ott letartóztatták, és ügyét a kassai cs. kir. hadbírótság vizsgálta. A vádlott azzal védekezett, hogy ifjúságától fogva előjárói kegyeinek megnyerésére törekedett. A helytartótanács tanácsnokaként, illetve a honti, nógrádi, esztergomi és pozsonyi megyegyűléseken, valamint az 1843/44. évi országgyűlésen is királyi iránti hűségének annyi tanúságát iparkodott adni, amennyi csak kitelt tőle. Az 1848. július 2-i országgyűlésre már mint kinevezett szepesi püspököt hívták meg. Lamberg Ferenc gróf királyi biztosnak „irtóztató meggyilkolása” Pesten találta. Az október 3-i királyi manifesztumnak engedelmeskedőket hazaárulónak nyilvánították, így veszedelmes lett volna útlevelet kérnie és eltávozni Pest-Budáról. Rémisszó időszak következett, amikor az arisztokrácia és a magasabb klérus ellen „naponként szórattak a mondott, de főleg a hírlapokban s röpiratokban írott nyilak”. Ha nem mentek el az országgyűlés egy ülésére, hivatalos szolgát küldtek értük. A püspökök uralkodóhoz inté-

⁹³ *Magyar Katolikus Lexikon*, 7. köt. 79.

⁹⁴ Adriányi: *A Bach-korszak egyházpolitikája*, 49.

⁹⁵ A latin nyelv használatát Scitovszky János rendeletére valamennyi magyarországi szemináriumban bevezették. Scitovszky Bécsben 1849. augusztus 12-én kelt levelében visszaállította a latin nyelv hivatalos jellegét az egyházban, beleértve az egyházi levelezést és a teológiai diszciplínákat is. Célja az volt, hogy minden nemzetiség fölött a katolikus (egyetemes) szellem uralkodjon, illetve, hogy az egyház területén véget vessen Isten szentélyének a profán dolgokkal történő versenyzetésének. Primási Levéltár Archivum Ecclesiasticum Acta Vicariatus Strigoniensis Num. Princ. I. V 385. 2. cs. 1849:1170; vö.: Arcibiskupdký archiv v Košicich Kosišické Biskupstvo Spisij do r. 1882. Cancellaria dioecisana. Protocollum Anni 1849. Nr. 694; továbbá: Temesvári Római Katolikus Egyházmegyei Levéltár. Protocollum officii dioecisani Csanadiensis de anno 1849 sub Gubernio Excellentissimi Domini Josephi Lonovics. Munus Vicariale a 1a Martii 1849 usque 15am Augusti 1849 Reverendissimo Suo Stephano Oltványi a 16a Augusti usque 31am Xbriio 1849 Illmo D. Ignatio Fabry obeunte. Nr. 325.

⁹⁶ Pašteka (Red.): *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, 707–708.

⁹⁷ Zubko, Peter: *Dejeny Košickej kapituly (1804–2001)*. Prešov, 2003. 122–123.

zett feliratát „idegen tollból szinte mint akaratból eredett”-nek nyilvánította.⁹⁸ A hadbíró-ság végül felmentette, noha Lőcsén Te Deumot celebrált a függetlenség kimondása öröme-re, és a keresztes hadjárattal kapcsolatos szertartásokat is megtartotta, de javadalmát nem kapta vissza. Ferenc József csak 1866-ban nevezte ki székesfehérvári püspökké.⁹⁹ Jekelfalussy helyére Bach olyan püspököt szeretett volna, aki magas egyházi méltóságával, lojalitásával és személyes példájával a lakosságot megnyugtatja, és a „félrevezetetteket” ismét a helyes útra vezeti. Scitovszky és Geringer Zabojszky László tiszteletbeli kanonokot, Pyrker János egri érsek egykori titkárát javasolták. A jelölt ötvenhét éves – fejtegette Bach felterjesztésében –, kiváló szellemi adottságokkal rendelkezik, németül és más nyelveken is beszél, és azok közé tartozott, akik a polgári kormányzó szerint a szlovák lakosságot a helyes irányban befolyásolták. Iglói plébánosként kiérdemelte a lakosság szeretetét, állhatatos volt a felkelőkkel szemben, akik sokat üldözték, még fogságot is kellett szenvednie.¹⁰⁰ Mindezekre figyelemmel kérte a belügyminiszter a jelölt kinevezését, ami 1850. április 2-án be is következett.¹⁰¹

A magyar szakirodalom szinte semmit nem mond Zabojszky püspöki működéséről, Adriányi Gábor szerint „1828-tól mint poprádfelkai plébános működött egészen püspöki kinevezéséig. Ha már plébánosként jelentéktelen volt, püspökként még inkább. Jóllehet húsz évig vezette egyházmegyéjét, csak egy-két adománya örököltette meg nevét.”¹⁰² A szlovák katolikus lexikon szerint a szlovák nemzeti mozgalomban aktívan nem vett részt, de Moyses István ösztönzésére megünnepelte a bizánci misszió ezer éves évfordulóját. 1851-ben Lőcsén nyomtatásban megjelentette beiktatása kapcsán papságához intézett pásztorlevelét. Egyházmegyéje szemináriumában aktívan támogatta a szlovák nyelv tanítását. Megújította a szepesi tanítóképző intézetet: a latin nyelvű tanítást a szlovákok és a németek számára is anyanyelvű oktatással váltotta fel. Kiemelkedő jelentőségű volt szociális és karitatív tevékenysége (alapítványai jelentőségét a magyar szakirodalom is elismeri).¹⁰³

Szintén 1850. április 2-án nevezte ki az uralkodó Kunszt József pharosi címzetes püspököt kassai püspökké. A minisztertanács az ő ügyét is – hasonlóan Bartalkovichhoz, Kollarcsikhoz és Zabojszkyhoz – 1850. március 26-án tárgyalta, Bach pedig három nappal később már el is készítette javaslatát az uralkodó számára. Eszerint Scitovszky úgy vélte, hogy Kunszt egy püspöki javadalmat az állam és az egyház javára kormányozna. A jelölt ötvenhét éves, szlovák, német és magyar nyelven is beszél. A bécsi Pazmaneumban a legnagyobb sikerrel látta el rektori tevékenységét (1832–1845).¹⁰⁴ Scitovszky a kassai püspökség élére javasolta, tekintettel arra, hogy mind tudományos, mind lelkesi és morális szem-

⁹⁸ Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Abszolutizmus-kori iratok Kassai cs. kir. hadbíró-ság 1851–891.

⁹⁹ Hermann: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idején*, 45–47., 115.

¹⁰⁰ Meszlényi Antal kötetében egy sajtóhiba következtében a fogoly iglói plébános „Zabojszky László”-ként szerepel. Meszlényi: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*, 204.

¹⁰¹ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:1238.

¹⁰² Adriányi: *A Bach-korszak egyházpolitikája*, 49. Megjegyezzük, hogy Zabojszky 1840-től iglói plébános volt, amint az Bach előterjesztésében, továbbá a Magyar Katolikus Lexikonban is olvasható. *Magyar Katolikus Lexikon*, XV. 420.

¹⁰³ Pašteka (Red.): *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska, 1501–1502*.

¹⁰⁴ A Pazmaneum életében a 19. század első fele egy felfelé ívelő időszak volt. Különösen igaz ez a megállapítás „Kunszt József, a későbbi kalocsai érsek rektorságára (1832–1845)”. Fazekas István: *A bécsi Pazmaneum magyarországi hallgatói 1623–1918 (1951)*. (Magyarországi diákok egyetemjárása az Újkorban.) Budapest, 2003. 10.

pontból is kiválóan megfelel az egyházmegyei ügyek vezetésére. Kunszt nemcsak Bécsben bizonyult hűségesnek a törvényes kormányhoz, hanem 1848–1849-ben általános helynök-ként is,¹⁰⁵ olyannyira, hogy a felkelők elől Bécsbe kellett menekülnie. Mivel Geringernek sem volt ellene kifogása, Bach javasolta az uralkodónak kinevezését.¹⁰⁶

Kunszt rövid, másfél éves kassai működése kapcsán a magyar nyelvű szakirodalom kiemeli, hogy kibővítette az esperesek működési körét, és – a tridenti zsinat szellemében – bevezette az új javadalomért folyamodók vizsgáztatását. Nagy figyelmet szentelt az oktatásügynek, és két nagyobb szabású ájtatosságot is tartottak ez idő alatt egyházmegyéjében.¹⁰⁷ A szlovák irodalomból megtudhatjuk, hogy Kunsztot („Jozef Kunst”) 1850. augusztus 25-én Scitovszky, Palugyay és Haulik szentelte püspökké.¹⁰⁸ A magyar nyelvű szakirodalommal összhangban említik Kunsztnak az esperesekkel, illetve a plébániák betöltésével kapcsolatos intézkedéseit. Marián Čizmár nemrégiben megjelent könyvében részletesen ismerteti Kunszt első pásztorlevelét, amelynek szlovák verziója a Bernolák-féle nyelvjárásban jelent meg. Az új püspök hangoztatta, hogy beiktatásakor legszívesebben mindem hívét maga előtt szeretné látna. Ha Isten engedi, mihamarabb meglátogatja egyházmegyéje valamennyi plébániáját, mivel személyesen akar meggyőződni hívei lelki állapotáról. Kiemelte a béke fontosságát mint az igazi lelki öröm forrását. Figyelmeztette hallgatóit, ne hallgassanak azokra, akik el akarják téríteni őket a hittől. A püspök kérte, hívei engedelmeskedjenek papjaiknak, akik az isteni ige magjait hirdetik nekik, és virrasztanak az emberi lelkek megváltása felett. Megemlítette a szülők nagy felelősségét a gyermeknevelésben. Végül kérte az egybegyűlteket, hogy imádkozzanak érte.¹⁰⁹

A besztercebányai egyházmegye is új püspököt kapott, miután Rudnyánszky József korábbi püspök súlyosan kompromittálta magát 1848–1849-ben. Őt 1849. augusztus 20-án letartóztatták, és azzal vádolták, hogy nemcsak elrendelte az előző év végén Kossuth és a kormány rendeleteinek a végrehajtását, hanem körlevelében erre külön fel is szólította papságát.¹¹⁰ Mint írta, a népet a haza iránti rendületlen hűségre és a haza megvédésére kell buzdítani. Nem kételkedett abban, hogy papjai jó állampolgárhoz híven teljesíteni fogják az előírásait. 1849. május 24-én Besztercebányán a Beniczky Lajos kormánybiztos által szervezett függetlenségi ünnepélyen a szabad ég alatt misézett,¹¹¹ majd rezidenciáján 30 fő számára ünnepi ebédet adott, és pohárköszöntőt mondott: a független haza jólétére és boldogságára, továbbá Kossuth egészségére üritette a poharát. Mindezért a pesti cs. kir. hadbí-

¹⁰⁵ Kopácsy József primás 1847. szeptember 18-án bekövetkezett halálát követően a káptalan 1847. szeptember 23-án Kunszt Józsefet választotta meg az esztergomi káptalan az egyházmegye általános helynökévé, akinek IX. Pius pápa 1847. november 6-án megadta az egyházmegye kormányzatához szükséges felhatalmazásokat. PL AE Archivum Vicariatus Strigoniensis Numerus Principalis (Num. Princ.) I. 2. cs. 1847:98, 1048; 1848:61.

¹⁰⁶ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:1240.

¹⁰⁷ Szokolszky Bertalan: *A százéves kassai püspökség 1804–1904*. Kassa, 1904. 79–83.

¹⁰⁸ *Košická presbytérium (1804–2006)*, 145.; *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*, 779.

¹⁰⁹ Čizmár, Marián: *Páslí zverené im stádo. Košickíbiskupi v rokoch 1804–2004 [Űrizték a rájuk bízott nyáját. Kassai püspökök 1804–2004]*. Prešov, 2006. 144–146.

¹¹⁰ Hermann: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idején*, 35–36.

¹¹¹ Beniczky Lajosnak 1849. május 21-én kelt, Kossuth Lajoshoz intézett jelentése szerint Rudnyánszky „határozottan lépett ki a síkra, és amint azelőtt hazánknak hű polgára vala, úgy jelenleg is nyilatkozott, hogy ő a függetlenség és a szabadság egyik tényezője akar lenni”. MNL OL H 56 10. d. 1849:124/c.

róság 1849. szeptember 21-én megfosztotta püspöki címétől (!), és hat éves várfogságra ítélte.¹¹² A besztercebányai káptalan eközben, szeptember 5-én beküldte az uralkodónak hűségnyilatkozatát, és egyúttal köszönetét fejezte ki a romlást előidéző polgárháború megszüntetéséért is.¹¹³ Az ítélet országszerte nagy feltűnést keltett.¹¹⁴ Scitovszky erélyesen közbelépett Rudnyánszky érdekében. Haynaunak, Bachnak, Schwarzenberg miniszterelnöknek, sőt az uralkodónak is írt levelet ez ügyben. Viale-Prelà nuncius is tiltakozott az ítélet miatt, részben mert világi hatóság ítélte el a püspököt, részben pedig mert megfosztották egyházi hivatalától, amire csak a pápának lett volna joga. Az osztrák minisztertanács végül részleges visszavonulást hajtott végre, így Haynau – aki ellenezte, hogy Rudnyánszkyt kegyelemben részesítsék¹¹⁵ – december 30-án a püspöki méltóságtól való megfosztást a püspökséggel összekapcsolt világi bevételek elvesztésére módosította.¹¹⁶ Ezzel egyidőben Scitovszky közbenjárására Rudnyánszkyt lemondatták püspöki méltóságáról. A javaslat – amelyet Schwarzenberg miniszterelnök is hamar magáévá tett – Bachtól származott, aki így akarta elkerülni a konfliktust Rómával, a törvénysértésekért ugyanakkor a katonai kormányzatra háríthatta a felelősséget. Felix zu Schwarzenberg miniszterelnök 1849. december 26-án kelt levelében azt írta Haynaunak, hogy Rudnyánszky József és a szintén kompromittálódott Lonovics József „önkéntes” lemondása kedvező esemény, amelyet mint „jó példát” reményei szerint a hűség újtjáról letért további egyházfők is követni fognak.¹¹⁷ A folyamat azért is fontos, mivel a későbbiekben ennek mintájára oldották meg a hasonló ügyeket.¹¹⁸

Rudnyánszkyt a bécsi ferences kolostorba internálták, ahol benyújtotta lemondását. Ezt követően a minisztertanács kegyelmet és évi 4000 forintos ellátást javasolt számára, amely javaslatot Ferenc József 1850. február 9-én elfogadott.¹¹⁹ Rudnyánszky ezt követően kérte, hogy püspöki jövedelmeit lemondásának pápa általi elfogadásáig húzhassa. Ítéletét ugyanis 1849. szeptember 22-én kihirdették, és a császári adminisztráció ezen időponttól kezdve a püspöki jövedelmek kezelését átvette. Philipp Krauß pénzügyminiszter¹²⁰ és Bach végül arra az álláspontra jutottak, hogy teljesítik Rudnyánszky kérését, aki így 1850. március 1-jéig húzhatta püspöki jövedelmét.¹²¹ Scitovszky és a belügyminiszter szoros együttműködéséről tanúskodik az a datálatlan levél, amelyben a primás köszönetet mondott Bachnak azért, mert meglátogatta a javadalmáról lemondott Rudnyánszkyt.¹²²

A Rudnyánszky-ügy megoldását Bach már korábban is azért sürgette, mert szeretett volna új püspököt javasolni a besztercebányai püspökség élére. 1850. augusztus 20-án arról tájékoztatta minisztertársait, hogy Scitovszky János esztergomi érsek három személy kinevezésére tett javaslatot: Pogány Béla címzetes püspök és pozsonyi prépost, Moyses Ist-

¹¹² HL Abszolutizmus-kori iratok, Pesti cs. kir. hadbíróság 1849-1/314.

¹¹³ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge 1849:3303.

¹¹⁴ Mayr, J. K. (Hrsg.): *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*. Wien–Leipzig, 1931. 152.

¹¹⁵ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867, II/2. 68.

¹¹⁶ Adriányi: *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, 24–27.

¹¹⁷ HHStA Kabinettsarchiv Geheimakten Nachlass Schwarzenberg Kt. 10. Fasc. III. IV° 159.

¹¹⁸ Heindl: *Die Wiener Nuntiatur und die Bischofsernennungen und Bischofsenthebungen in Ungarn*, 417–419.

¹¹⁹ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:502.

¹²⁰ Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867, II/2. 261., 272.

¹²¹ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:1740.

¹²² ÖStA Verwaltungsarchiv Nachlass Bach Kt. 10. 1850:64, o. O. D.

ván zágrábi kanonok, valamint Kraicsik János nyitrai kanonok szerepelt a listán.¹²³ A jelöltek közül – politikai megfontolások miatt – Moyses lett a befutó. Bach szerint ő azért tartatható igényt a császár kegyére, mert már az 1848-as forradalmat megelőzően Zágráiban, majd a pozsonyi országgyűlésen is a „törvényes kormány” érdekeinek védelmezőjeként tűnt ki, és egyetlen lehetőséget sem szalasztott el, hogy a jó ügy érdekében rettenthetetlenül fellépjen. A felséges trón iránti hűségéről tett tanúbizonyságot mint a zágrábi ideiglenes báni kormány tagja, és később mint a bécsi kormány bizalmasa. Ezért Bach őt javasolta a püspökség élére, és javaslatát a minisztertanács, majd 1850. augusztus 30-án az uralkodó is elfogadta.¹²⁴ Moyses berendezkedését a kormány 4000 forint kölcsön folyósításával támogatta, mivel a horvát tartományi kormányban betöltött hivataláért akkor még nem kapta meg fizetését.¹²⁵

A Magyar Katolikus Lexikon csak igen szűkszavúan emlékezik meg Moysesről: 1851. május 25-én szentelték püspökké Esztergomban, s még ugyanabban az évben megalapította a *Cyrrill és Method* című lapot. Besztercebányán leányiskolát, majd tanítóképzőt alapított, és szorgalmazta a szlovák nyelvű oktatást. 1863-ban bevezette Cirill és Metód ünnepét egyházmegyéjében, a Matica slovenská pedig első elnökévé választotta.¹²⁶ A kiegyezést követően a magyar kormány és Simor János esztergomi érsek is aggodalommal figyelte a felöldi „panszlavisztikus mozgalmakat”. Simor 1871. július 18-án kelt, Pauler Tivadar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett levelében aggodalmának adott hangot amiatt, hogy „ezen egyházmegye [t. i. a besztercebányai] területének legnagyobb részét szláv ajkú népesség lakja, melynek kebelében a már hosszú évek óta folytatott szláv nemzeti izgatás” hatásával kell számolni.¹²⁷ A szlovák szakirodalom is méltatja Moysesnek az oktatás és a szlovák nyelv terjesztése érdekében tett erőfeszítéseit, majd megállapítja, hogy püspöksége alatt Besztercebánya a szlovák nemzeti élet fontos központja lett. Ekkor vált a Kollár-féle cseh-szláv koncepcióval szemben az önálló nyelvi-nemzeti koncepció a meghatározóvá. 1861 decemberében a szlovákok Bécsben egy memorandumban követelték egy szlovák közigazgatási kerület kialakítását az általuk lakott területeken. 1863. augusztus 4-én Túrócszentmártonban megalakult a *Matica slovenská*, a 19. századi szlovák történelem legjelentősebb kulturális egyesülete (ennek jelentőségét a magyarországi szakirodalom is elismeri).¹²⁸ Az egyesület Moyses Istvánt (Štefan Moyses) választotta első elnökévé, alelnökévé pedig az evangélikus püspököt, Karol Kuzmányt, aminek a nemzeti egység megteremtése szempontjából óriási jelentősége volt. Az egyesület a tudományok, a műveltség, a kultúra, a művelődés és a népművelés fejlesztésére törekedett. 1863-ban és 1864-ben a *Matica slovenská* küldöttsége Bécsben ismételtén kérelmezte egy szlovák kerület kialakítását.¹²⁹

¹²³ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:3402; Adriányi Gábor szerint Moyses esetében „nem kétséges, hogy jelölése Bachtól indult ki”. Adriányi: *A Bach-korszak egyházipolitikája*, 53.

¹²⁴ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:3402.

¹²⁵ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:3865.

¹²⁶ *Magyar Katolikus Lexikon*, IX. 361.

¹²⁷ Hegedűs András: *A nemzetiségi kérdés mint a dualizmus kori püspöki kinevezések egyik szempontja*. In: Ábrahám Barna – Pilecky Marcell (szerk.): *A Duna vallomása. Tanulmányok Käfer István hetvenedik születésnapjára*. Piliscsaba, 2006. 322–336.

¹²⁸ Ábrahám Barna: *A szlovákság történelmi törésvonalai: konfesszionalizmus és regionalizmus*. In: Illés Pál Attila (szerk.): *Hungaro-szlovakológia*. Budapest, 2007. 168.

¹²⁹ *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska, 956–958.*; Kováč, Dušan: *Szlovákia története*. Ford.: Mayer Judit et al. Pozsony, 2011. 143–146.

Változás történt a nagyváradai latin szertartású egyházmegye élén is, miután az idős Bémer Lászlót is lemondásra kényszerítették. Bémert egyik papja, Kovrik (Govrik) Artúr vallomása következtében tartóztatták le, aki a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése alkalmából tartott miséje kapcsán a püspök utasítására hivatkozott. A püspököt azzal vádolták, hogy a szószékről felolvastatta Kossuth 1848. december 22-i rendeletét, a nagyváradai állatkertet átengedte a honvéd tüzérségnek, elrendelte Magyarország függetlenségének kihirdetését és a nyilatkozat magyarzatát, hódoló nyilatkozatot tett közzé a hivatalos lapban, továbbá aktív részt vállalt az orosz beavatkozás ellen meghirdetett keresztes hadjáratban is. Ezért a pesti cs. kir. hadbíróóság 1850. március 4-én kötél általi halálra ítélte, de az ítéletet Haynau még aznap húsz éves, vasban eltöltendő várfogságra enyhítette.¹³⁰

Bémer ügyéről már korábban, 1850. január 28-án tárgyalt a minisztertanács, ahol Scitovszky felvetésére úgy döntöttek, hogy megengedik neki a kolostorba vonulást, cserébe a magyarországi primás ráveszi őt a lemondásra. Az ítélet ezen várakozások ellenére született meg, ami heves tiltakozást váltott ki Scitovszky és Viale Prelà részéről is,¹³¹ az utóbbi szövegben is írásban is tiltakozott a miniszterelnöknél. Bémer az ítélet hatására vissza akarta vonni lemondását, de erről Scitovszkynak sikerült lebeszélnie az idős főpapot. Bach már az 1850. március 12-i minisztertanácson az ítélet elengedése mellett érvelt, majd előterjesztésére az uralkodó március 22-én megkegyelmezett az idős főpapnak. A kegyelem megadása során figyelembe vették azt a kedvezőtlen hatást, amelyet az ítélet a magyar papságra gyakorolt, és azt, hogy Bémer inkább csak eszköz volt a pártütők kezében. Ezzel együtt megengedték neki, hogy visszavonuljon egy kolostorba. Haynau azonban ennek ellenére Bémert vasra veretve útnak indította Olmützbe, a belügyminiszter közbelépésére azonban a rabot Bécsbe szállították, ahol először a ferences kolostorban, majd az ottani gárdián kérésére Enzensdorfba szállították át.¹³² Bémer többször kérte hazatérésének engedélyezését vagy legalább azt, hogy Bécsben élhessen,¹³³ de meg kellett járnia a dél-tiroli, neustifti Ágostonrendi prépostságot is, míg 1862-ben engedélyt kapott a hazatérésre, s ezt követően rövid időn belül meghalt.¹³⁴

Miután a pápa elfogadta Bémer lemondását, a káptalan 1850. április 6-án a korábbi püspöki helynököt, Győrffy László választotta meg káptalani helynöknek. Mivel Geringernek nem volt kifogása a választás ellen, azt a minisztertanács és az uralkodó is tudomásul vette.¹³⁵ Scitovszky János a lemondással megürült nagyváradai latin szertartású püspökség élére Szaniszló Ferenc címzetes püspököt, apátot, nagyváradai kanonokot, a helytartótanács korábbi tanácsosát, továbbá Bezerédy Miklós címzetes püspököt, veszprémi kanonokot, a korábbi hétszemélyes tábla tagját, végül Viber József esztergomi kanonokot, a nagyszombati kerület püspöki helynökét javasolta.¹³⁶ A három jelölt közül Bach különösen Szaniszlót

¹³⁰ HL Abszolutizmus-kori iratok Pesti cs. kir. hadbíróóság 1850-1/47.

¹³¹ Annak ellenére, hogy a nuncius nem szimpatizált az öreg püspökkel. Heindl: *Die Wiener Nuntiaturn und die Bischofsnennungen und Bischofsenthungen in Ungarn*, 426.

¹³² Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867, II/2. 69., 194., 207, 254.; ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:1064.

¹³³ Egyik, 1851-ben megfogalmazott kérelméhez még egy saját szerkesztésű imakönyvet is mellékelte az uralkodó számára. Österreichische Nationalbibliothek Handschriftensammlung 62/38-1.

¹³⁴ Adriányi: *A Bach-korszak egyházpoltikája*, 33.

¹³⁵ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:1791.

¹³⁶ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:3403.

ajánlotta a minisztertanács figyelmébe.¹³⁷ Ő a szombathelyi egyházmegyében kezdte pályafutását, majd a pesti egyetemen tanított, később kanonokká és a központi szeminárium rektorává lépett elő. Fáradhatatlan szorgalmával és buzgalommal magas fokú tudományos ismeretanyagra tett szert. Külön kiemelte a belügyminiszter a *Religio és Nevelés* című folyóirat megindítását 1841-ben. Tekintettel általános elismerést kiváltó tevékenységére, a helytartótanács tanácsosává és egyházi ügyi referensévé nevezték ki. Az a számtalan áldozat, amit a papság és az ifjúság nevelése érdekében hozott, istenfélő, épületes életmódja, szelídsége, jámborsága általános megbecsülést vívott ki számára. Egyetlen alkalmat sem mulasztott el, hogy hűségét a felséges trón és a törvényes kormány iránt kinyilvánítsa. A nagyváradai káptalan is kérte kinevezését, így Bach a prímás és a minisztertanács egyetértésével őt javasolta az uralkodónak, aki ezúttal is elfogadta a javaslatot.¹³⁸ A *Magyar Katolikus Lexikon* megemlíti vele kapcsolatban, hogy gyakran látogatta a plébániákat, és több alapítványt tett a szegények javára, így a „*Pater pauperum*” (a szegények atyja) névvel tisztelték meg, számos templom és kápolna felépítését is támogatta.¹³⁹

1850 telén az erdélyi katonai hatóságok elítélték Ioan Lemény fogarasi görög katolikus püspököt, sőt egy helynököt (Simon Krainik) is kineveztek a helyére. Viela-Prelà nuncius ismét energikusan tiltakozott a döntés ellen (őt – egyebek mellett – az ortodoxok esetleges térnyerése is aggasztotta),¹⁴⁰ Scitovszky pedig a Rudnyánszky-féle megoldást javasolta. Jellemző a prímás és a belügyminiszter közötti szoros együttműködésre, hogy Bach jóváhagyás reményében még azelőtt leállította a görög katolikus püspök elleni hadbírósi eljárást, hogy az uralkodó jóváhagyását megkapta volna.¹⁴¹ Ezúttal minden terv szerint sikerült. Lemény benyújtotta lemondását, amelyet Róma is elfogadott, a minisztertanács pedig megengedte neki, hogy évi 2000 forintos ellátással egy kolostorba vonuljon vissza.¹⁴²

Mivel a görög katolikusok Erdélyben püspökválasztási joggal rendelkeztek, az uralkodónak, illetve a pápának kellett megerősíteni a választást, amelyre Lemény lemondását követően, 1850. szeptember 30-án került sor. A 207 szavazatból Alexandru Sterca-Șuluțiu 96-ot, Constantin Alután 79-et, Constantin Papfalvi 12-öt kapott, további 20 szavazat 4 jelölt között oszlott meg. Bach szerint ennek az egyházmegyének tekintélyt parancsoló és energikus, ugyanakkor a kormány iránt őszintén odaadó főpásztorra lenne szüksége.¹⁴³ A háttérben a kormány ambivalens álláspontja figyelhető meg: egyrészt a forradalom alatti magatartásukért a görög katolikus románokat „kímélet”-tel kezelték, másrészt félték, hogy a magyarországi katolikus hierarchiától való önállósodás háttérben esetleg az ortodoxiához való közeledés célja húzódik meg.¹⁴⁴ A választási biztos, Erdélyi Vazul (Vasile Erdélyi), nagyváradai görög katolikus püspök szerint – aki 1848–1849-ben maga is támogatta a szabad-

¹³⁷ Annak ellenére, hogy Geringerhez olyan jelentések érkeztek, miszerint Szaniszló „rossz érzelmű”, és menedéket nyújtott a forradalomban kompromittálódott néhány papnak. Adriányi: *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*, 47–48.

¹³⁸ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:3403.

¹³⁹ *Magyar Katolikus Lexikon*, XII. 563–564.; Adriányi: *A Bach-korszak egyházpolitikája*, 54–55.

¹⁴⁰ Eckhart: *A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*, 30–31.

¹⁴¹ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:1079.; ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:1458.

¹⁴² Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867, II/2. 219.

¹⁴³ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:4585.

¹⁴⁴ Deák: „*Nemzeti egyenjogúsítás*”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon*, 229.

ságharcot¹⁴⁵ – a jelölt rendkívül tevékeny és energikus, a törvényes kormány iránt kipróbált és megingathatatlan hűség jellemzi, olyan személy, aki a papság és a román nemzet körében is általános megbecsülésnek örvend. Ludwig von Wohlgenuth cs. kir. altábornagy, Erdély katonai és polgári kormányzója rátermett és politikailag képzett papként jellemezte, és Scitovszky János prímás is ajánlotta a legfelsőbb kegyre. Bach szerint Sterca-Şuluţiu az egyetlen, aki emelni fogja az egyház tekintélyét, papságának nevelésével és képzésével az egész román nemzetre jótékony hatást fog gyakorolni. Egyúttal benne fogjuk felfedezni a kormányzati szándékok becsületos és energikus támogatóját is – folytatta a belügyminiszter –, ezért kérte az uralkodótól kinevezésének jóváhagyását, ami 1850. november 18-án be is következett.¹⁴⁶

Sterca-Şuluţiu többször is nagy összegű kölcsön felvételére kényszerült. 1850 januárjában 5000 forintot vett kölcsön, majd 1851 tavaszán, arra hivatkozva, hogy a forradalom alatt a felkelők kirabolták, és nincs elegendő forrása a székesegyház, a püspöki palota és a püspöki birtokok rendbetételére, újabb 12 000 forintos kölcsönért folyamodott a minisztertanácshoz. Wohlgenuth kormányzó – tekintettel a püspökség szorult anyagi helyzetére – kamatmentes kölcsön folyósítását javasolta. Leo von Thun gróf vallás- és közoktatásügyi miniszterrel és Alexander Bach belügyminiszterrel egyetértésben 5000 forintos kölcsönre tett javaslatot, amit – az előző kölcsönhöz hasonlóan – a püspöki javakra tábláznának be. Philipp von Krauß pénzügyminiszter a székesegyház költségeinek fedezésére további 2000 forint kiutalását javasolta, és az uralkodó 1851. június 6-án mindkét pénzügyi javaslatot elfogadta.¹⁴⁷

Sterca-Şuluţiu beváltotta a hozzá fűzött reményeket: nemcsak a román nemzeti igények képviseletében játszott fontos szerepet, hanem a kormány elvárásainak is megfelelt.¹⁴⁸ A *Magyar Katolikus Lexikon* is kiemeli, hogy felszólította a románokat, mindnyájan fogadják el őseik hitét, az uniót. Számos állami kitüntetést kapott, és 1853-ban, amikor IX. Pius pápa felállította a Gyulafehérvár-Fogarasi Érsekséget, ő lett az új főegyházmege első érseke.¹⁴⁹

Összefoglalás

Mint a fentebbiekől kitűnt, 1848-ban a Batthyány-kormány megváltoztatta a püspökök kinevezésének korábban bevett módját, és arra törekedett, hogy számára megfelelő jelölteket neveztesen ki az uralkodóval. Ez a részben sikeres politikai akció megpecsételte az új ordináriusok sorsát: kivétel nélkül mindnyájukat lemondatták javadalmukról, a feltétlenül császárhű Karner Antalt is inkább egy másik egyházmegye élére nevezték ki. 1849–1850 folyamán Alexander Bach befolyása volt a legjelentősebb az új püspökök kiválasztása során. Ő készítette a minisztertanács számára az előterjesztéseket. Kölcsönösen támogatták egy-

¹⁴⁵ Noha a román szakirodalomban elterjedt, hogy Erdélyi mindvégig hűséges maradt a császárhoz (Radu, Jacob: *Istoria diecezeii românei – unite a Orăzii-Mari. Scrisă cu prilejul aniversării de 150 de ani dela înființarea aceleia 1777–1927* [A nagyváradi román unitus egyházmegye története. Írásba foglalva ugyanazon megye alapításának 150 éves évfordulója alkalmából 1777–1927]. Oradea, 1930. 129–130.), az 1848/49. évi minisztériumi levéltár anyaga ennek az ellenkezőjét bizonyítja. Zakar Péter: „Román és magyar két hű testvérnek frigyos összetartásában”. *Erdélyi Vazul nagyváradi görög katolikus püspök 1848/49-ben*. Convietuirea, vol. 3 (1999) No. 2-3. 17–24.

¹⁴⁶ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1850:4585.

¹⁴⁷ ÖStA HHStA Kabinettskanzlei Ministerrat Vorträge MRZ 1851:1855.

¹⁴⁸ Deák: „Nemzeti egyenjogúsítás”. *Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon*, 230.

¹⁴⁹ *Magyar Katolikus Lexikon*, XII. 350–351.

mást az általa az Esztergomi Érsekség élére kineveztetett Scitovszky Jánossal. Együttműködésüket megerősítette Haynau szerencsétlen fellépése a püspökökkel szemben, továbbá az a tény, hogy Bach támogatta Scitovszky közvetlen munkatársainak (Ranolder János, Kunszt József) püspöki kinevezését.

Bach a kinevezésekről konzultált ugyan az illetékes tartomány helytartójával is, de Scitovszky javaslatára többet adott, mint a politikusokéra. Meghallgatta 1850-ben Leo von Thun vallás- és közoktatásügyi miniszter véleményét is. Viszonylag csekély számú jelölt közül, akiknek kijelölésében Scitovszky játszott a főszerepet, mindig Bach választotta ki a minisztertanács elé vitt jelölt személyét. Bach számára a politikai szempontok voltak a legfontosabbak. A püspökök kinevezését mintegy a birodalom szanálása részének tekintette. A politikai lojalitás mellett érezhetően figyelmet fordított a nyelvtudásra és néhány pasztorális szempontra is. A minisztertanács és rajta keresztül az uralkodó mindig elfogadta Bach javaslatait. 1851-től azonban az egyházpolitika irányítása Thun kezébe került, aki jóval több személy javaslatát hallgatta meg, így a jelöltek száma jelentősen emelkedett. Ezt az időszakot vizsgáljuk majd tanulmányunk következő részében.

PÉTER ZAKAR

The council of ministers and the appointment of Catholic bishops in Hungary (in Transylvania, the Banat of Temesvár and the Serbian Voivodeship), 1848–1850

After the 1848/49 revolution and war of independence, a peculiar element in Austrian politics aiming at abolishing the results of the revolution was the appointment politically loyal bishops. In our paper, we discuss the political aspects of the appointment of these bishops and mostly the proposals and arguments that came up at the meetings of the council of ministers. We will also review the group of candidates, taking into account the results of recent literature, as well as the apparent changes in the appointment process.

In 1848, the ultimatum-like proposal of the Batthyány government resulted in the appointment of new bishops, among whom there were conservative (e.g. János Hám) and liberal (e.g. Mihály Horváth) prelates alike. The minister of home affairs, Alexander Bach, who was also responsible for church politics between 1849 and 1850, considered it a matter of principle to annul the appointments that had taken place during the 1848 revolution. Until 1850, Bach's influence on appointments was decisive, and he primarily made political decisions. János Scitovszky archbishop of Esztergom also had considerable influence, and a couple of his reliable colleagues were granted an episcopal office. Bach regularly consulted Anton Geringer, and occasionally asked the opinion of Josip Jellačić as well.

The way the appointment of bishops was managed was radically different from what was to come from 1851. From that year, standard competitions were announced, while the influence of Leo Thun, minister of education became decisive over the appointments.

N. PÁL JÓZSEF

Lesz-e örömforrás még valaha?

Egy „nagy történet” honi históriájának tanulságai – avagy négy könyv margójára

Lehet-e, szabad-e a labdarúgásról szeretettel beszélni még, nem tudom, de vélem, e játék fényesebb historikumának emlékezete a mai Magyarországon a korosabbakban él csupán. Aki a világszínvonal tapasztalatát – netán illúzióját – megélhette, annak már ötvennek is el kellett múlnia, sőt jobb, ha a hatvanhoz közelít; aki negyvenéves vagy kevesebb – a rész-sikereknek tűnő felvillanások ellenére –, jobbára csak a kudarcokra emlékezhet. Minden nemzedék saját rácsodálkozásának idejét érzi origónak, ezen változtatni nem lehet, így aztán egy – mondjuk – a hetvenes esztendőik második felében született szurkoló klubvonzalmától függően Simon Tiborra, Telekre, Pisontra, Kovács Zoltánra vagy éppen Dombira, Sándor Tamásra fog örömmel emlékezni, amíg él, hiszen labdarúgásunk színvonala, társadalmi elfogadottsága az említett játékosok aktív ideje óta inkább sülyedt, mint emelkedett. Egy mai harmincasnak ők (voltak) a csúcs, ha az évtizedekkel idősebbek mosolyognak ezen, akkor is, ez az emóció vezérli az emlékezetet, s a veszteségtudat számbavétele is ehhez fog kapcsolódni. Magyarán szólva: kivételesnek tetszik, ami nem volt az a maga korában sem, a hosszabb távú „trend” felismerése lehetetlenné válik, a folytonosságtudat pedig jóvátehetetlenül megszakad. A történelem – a futballtörténelem – s a reá való reflexió képessége egyszerre tűnik el.

Igen, lássuk be, a magyar labdarúgás históriája páratlan e játék történetében. Egyetlen náció vagyunk, amelyik a vitathatatlanul – majd’ a kezdetektől a hatvanas évek végéig – létezett élvonalbeli pozícióját, nemzetközi és hazai megbecsültségét úgy veszítette el (folyamatosan persze), hogy semmi esély sem látszik visszazerezni azt. Ilyen „látványos” visszaesést egyetlen futballnemzet sem produkált, se a brazil, se az argentin, se az angol, se a német, se az olasz, se a spanyol, de még a cseh (szlovák) vagy az osztrák sem ám! Eme hanyatlás okai egyrészt összetettek, másrészt nemzet-specifikusak, s a végeredményre nézvést nem is labdarúgásunk szakmai és mentális állapota a legszomorúbb talán, hanem az, amit e sportág társadalmi elfogadottságáról, megbecsültségéről, az egészhez való viszonyunkról – e viszony radikalizálódásáról – igyekszem mondani. Ez a „végeredmény” azért vigasztalan, mert a mai Magyarországon a futballról való beszéd hitelképessége, egyáltalán az „értelmessége”, az értéktelítettsége látszik kiveszni végleg. Soha ennyi indulat, artikulálatlan düh, cinizmus, a semmi körülrajongása, szakértésnek árult ötletelés, révült harsogás, magabiztos feledékenység, zsigeri intolerancia nem övezte a futballról való „beszédmódot”, miközben – bevalljuk vagy sem – egyre kevesebb embert érint az egész, hisz a „fő szólam” a közönyé, az érdektelenségé lett. Sírni valóan vagy nevetségesen gyarló „kommentek” ezrei, sportcsatornák tucatja ide vagy oda, a futball nem értelmes örömet, emberarcú szenvedélyt, reményt és csalódást, nemes identitást adó része életünknek, szóval nem közügy

immár. Labdarúgónak lenni, a futballról bizalommal beszélni szinte szégyenné lett Magyarországon. S ez az, aminél nagyobb baj nem lehet!

Nem volt ez mindig így! Félreértés ne essék: elfogultság, indulat, öntelt magabiztosság, handabandázás régen is volt persze – a játék levakarhatatlan velejárói ezek –, de volt föl-adhatatlan bizalom, arányos remény és hit is még. Hit abban, hogy aki a futball részese játszónak, szurkolóként vagy nézőként csupán, az egy közös mitológia részese egyben, olyan emocionális, tudati élményé, ami gazdagabbá teszi az életet. A labdarúgásról való beszéd a mindennapok része volt, még a viták, a „zrikálások”, az ellenszenvet is közösséget teremtettek valahogy, olyan – ma számárságnak tetsző – fordulat, miszerint „ha nyer a csapat, jobban megy a termés”, nem is volt oly nagy számárság talán. S nemcsak az ötvenes évekre volt ez jellemző, amikor „mindenki” a futballról beszélt, amikor minden gyermek futballistaálmokat szövögetett (magyar csapatban természetesen!), szóval amikor – labdarúgásunk történetének legnagyobb traumája ellenére vagy épp azért, mert az a trauma egyáltalán megeshetett velünk! – még volt miért lelkesedni. Később is élt ennek az áhítatnak a maradéka, úgy a hatvanas esztendő végéig, aztán már fakuló foltokban, de 1986-ig (?) bizonyosan.¹

Makacs hitem, hogy aki e létmód emlékezetéből őriz valamennyit, annak – mondjuk – 1960 előtt kellett születnie, kivéve, ha a folytonosságtudatra fogékony közegben nőtt fel, vagy ha különleges történelmi érzékenységgel áldotta meg a sors. Aki az 1966–1968-as éveket – akár gyermekként – már figyelemre képes szemmel és szívvel élte át, abban az áhítat készsége az öröm és a bánat átélésének képességével együtt rögzült egész életére, amit még Marseille főbékéltető tapasztalata sem tudott megsemmisíteni² – talán. Azt, hogy labdarúgásunk már nem világszínvonalú, nekem Marseille – meg a hosszúra nyúlt „másnapja” – verte a fejembe, ebben biztos vagyok, ám az áhítatot aligha zúzta széjjel végletesen, a lélek mélyén pláne nem, hiszen a futball fontos maradt nekünk továbbra is. (Engem egy életrajzi-geográfiai „véletlen” is segíthetett: 1972-ben lett élvonalbeli csapat a Zalaegerszeg, s ez számomra óriási injekciót jelentett – egy-két esztendőig.)

Mire emlékezem? Arra például, hogy legszívesebben állandóan fociztunk volna. A kor politikai nevelésének megalapozására szánt „őrsi órán” mindig ezt tettük, de az óráközi szünetek perceiben is, más szórakozás után nézni eszünkbe sem jutott. De játszottunk „csak úgy”, spontán, akárhol és akármivel, ami a lábunk ügyébe került, konzervdobozzal, sapkával, flakkal, szóval mindennel, ketten-hárman is akár. S mindig, mindent részletesen megbeszéltünk, az ellenvéleményen lévő hüllyének nézve és egymás szavába vágva persze, az NB I-es forduló, a válogatott, meg a kupameccseket, a „járásban” vitézkedő falubeli csapatunk találkozóit is, olvastuk a „sportot” (mindig volt valakinek), és hittük, hogy e „megbeszélések” nagyon-nagyon fontosak. Tudom, e mámor a gyermekkor velejárója, de esküszöm, meg voltak fertőzve akkor még a felnőttek is. Gondoljuk meg: egy ezerlelkes község kocsmájában (tévénk nem lévén, az 1968-as olimpiát s az 1969-es esztendő meccseit itt néztem végig tizenegy-tizenkét évesen) alkalmanként harminc-negyven ember is szorongott a – nem is igazán „nagy képernyős”? – fekete-fehér készülék előtt, drukkolt, kesergett, szépségtelt és örvendezett, mikor mire volt oka, de vitathatatlan, hogy a mérkőzé-

¹ A magyar labdarúgó válogatott 1986-ban volt utoljára a világbajnokság résztvevője, azóta semmilyen rangos nemzetközi tornára nem jutott ki.

² Az 1970-es labdarúgó-világbajnokság selejtezőjében Csehszlovákia és Magyarország azonos pontszámmal végzett, így harmadik mérkőzésre került sor, semleges pályán. 1969. december 3-án válogatottunk Marseille-ben 4:1 arányú vereséget szenvedett, így története során – 1930-ban és 1950-ben el sem indult! – először nem jutott ki a tornára, ami elképzelhetetlennek tetszett addig.

sek idején egy élmény- és folyvást születő, alakuló emlékezetközösség részei-részesei voltunk valamennyien.

No, ez az, ami az idők folyamán odalett Magyarországon! Minden megváltozott persze, ma már senki sem focizik konzervdobozzal, utcai cipőben az árokparton, ám nem ez a lényeg. Hanem az, hogy a játék spontán, érdek nélküli szeretete tűnt el a köznapokból, s vele eltűnt a tradíció, a folytonosság becsülete s annak megbecsülési képessége is. Senki gyermek nem akar futballista lenni, ha mégis, akkor – dobantódeszkának használva egyesületét – jövőjét külföldi csapatban „képzeli el” (hát még a – főleg módosabb – szülei!). Egy-egy közösségben, munkahelyen a fociról senki – vagy alig valaki – beszél ma már, rám például, ugyanabban a kocsmában (!), ha – mert meccs lesz – televíziós sávot váltanék, mint valami szélütöttre néznek. Én beszélgetnék, de nincs kivel, s ha akad valaki, keserűségnek, átkozódásnak („erre költik a pénzt, az én pénzemet!?”) vagy gúnynak, esetleg totális közönynek lehetek tanúja leginkább. (Szinte torokszorító: falum leglelkesebb, minden eredményt számon tartó, a játékot önmagáért szerető futballimádója egy harminc és negyven közötti, testi és némi szellemi fogyatékkal élő lélek, akit – ha róla beszélhet – boldognak látok, még csalódásai közben is.) A tradíció – egy-két odavetett, felületen ismeretekről, összekuszálódott emlékekről árulkodó mondattöredéket kivéve – senkit sem érdekel. Aki rajong még – s most nem a szintén fogyó számú, rég nem a pályán látható játéktól megmámorosodott, „megvadult” (magyar) klub-szimpatizánsokra gondolok –, külhoni csapatért rajong; azzal, hogy a neves football-blogger kijelenti, ha kikap a Real Madrid, ő napokig búbanatos, az én nemzedékem például már nemigen képes mit kezdeni. Nemcsak labdarúgásunk eredményei roppantak meg, de a haszonlesés mámorában a (magyar) hagyománnyal való kapcsolat is végletesen meglazult s bizony a tradícióval való együttélést még lényegesnek vélő beszédre való hajlandóság is – ma már csak a tippmix³ vált ki érzelmeket.

Ahol a közösség tudata ép, ott a hagyomány megbecsülését senki sem tekinti nosztalgizálásnak, a „hátrafele nézegetés” terméketlen változatának. Ott, ha felvetné valaki, hogy évforduló ide vagy oda, minek a 6:3-mal foglalkozni⁴ még („csak egy barátságos meccs volt, tét nélkül”), nos, ott az illető rögvést kiírná a „szakmából” magát. Ez úgy igaz, mint az, hogy a „hagyjuk a múltat, akkor négyesögletes volt a labda” kezdetű (megengedem, viccesnek szánt, ám mégis komolyan gondolt!) „beszédmód” is csak minálunk bír hitelképességgel – sajnos elég sokak szemében. Sehol nincs példa erre, s arra sem – ezzel kezdtem! –, hogy valaki tradíció verte lélek a históriáról való beszédet ennyire reménytelennek – mégis feladhatatlannak! – tartaná. Lehet-e erről a játékról érdemben szólni, avagy lesz-e a labdarúgásnak, a róla való beszédnek becsülete még valaha – ez itt a kérdés!

Azt, hogy mit tesz a Labdarúgó Szövetség e folyamat megállításáért (mert rögvést visszafordítani nem lehet, ilyesmi a történelemben még senkinek sem sikerült), nem tisztem eldönteni. Látványos eredmény a pályán nincs („nem látványos” se nagyon), a stadionépíté-

³ Tapasztalatom szerint ennek az 1997-ben indult sportfogadás-játéknak a futballmérkőzésein – illetve a várható eredményeken – képesek a fogadók a leginkább hévvel vitázni még.

⁴ Válogatottunk 1953. november 25-én Londonban 6:3-ra verte Angliát, ez volt a szigetországi gárda első hazai veresége nem szigetországi együttesel szemben. Világszenzációt jelentett ez akkor, a mérkőzés (az „évszázad mérkőzése”, ahogy a vendéglátók nevezték) a magyar és az egyetemes futballtörténet emlékezetének mitikus pillanatává lett. Nálunk könyvek garmadája, játékfilm is őrzi az emlékét, még kocsmá is nyílt 6:3 néven Budapesten a Lónyai utcában és például Zalaegerszegen. 1993 óta november 25-e a magyar labdarúgás napja. Az említett jelenségről lásd: *Hathárom. Tények, titkok, legendák*. Nemzeti Sport Magazin, 2013. november, 4. old. (A mérkőzés 60. évfordulójára összeállított szép és tartalmas kiadványt Csillag Péter írta.)

seknek én éppen örülök, de a visszhang jobban hallatszó része a labdarúgás iránti ellen-szenvről, közömbösségről – no meg az új belépési feltételhez⁵ igazodni képtelen dühökről – tanúskodik. Az „általános” ellenszenv a kádári rend idején rögzült „értékvilág” talajában gyökerezik, de ezt csak egy történészféleség gondolja fontosnak, ám tudományommal semmire sem megyek. Némely tervre – például a tizenkét csapatos NB I-re⁶ – én is fejcsó-válva nézek, hisz volt már ilyen (meg tizenyolcas is), de a létszámváltoztatás pozitív következménnyel nem járt még soha, ellenben e gazdaságilag roppant észszerűnek tetsző döntés sok-sok régiót törölhet el akkor, amikor – erről próbáltam beszélni – e játék országos vonzereje amúgy is a béka feneké alatt van.

Van hát gond elegendő, ám e könyvsorozatot, amelyet bemutatni kívánok, s az MLSZ segített világra 2011 és 2014 között, hadd nevezzem a magyar labdarúgásért való munka – szellemi értelemben vett – igen fontos cselekedetének, noha a tradíció megélésének az esélyétől megfosztott átlagszurkoló nyilván semmit sem fog érzékelni ebből, hisz ő – tisztelet a kivételnek! – általában rég nem olvas könyvet. Vörösmarty százhetven esztendőös kérdése: „ment-e a könyvek által a világ elébb?”, roppant időszerűvé – avagy időszerűtlenné? – vált mára tehát, ám egy még a betű bűvöletében felnőtt lélek képtelen feladni a reményt. Lehet, ilyen örök reménykedők a könyvsorozat kiötlői – Borbély Zoltán, Varga Sándor és Vági Márton – is, illesse tisztelet őket ezért. Az alkalmat a Szövetség mai vezetőségének pozícióba lépése adta, nagy elszánások indultak útnak akkor, vegyes hozadékkal eddig, de hogy a „megújulás” akaratának a múlt értékelő – és a jelen állapotfelmérő – számbavételével kell kezdődnie, erről vitát nyitni nem fogok. Ilyen értékelő – s a lehetséges következtetésben – állapotfelmérő, ugyanakkor reprezentatív kötetek ezek, gyönyörű külcsínnel, jó papíron, tömérdek ismert és kevésbé ismert fotóval, amelyek a karácsonyfa alá valók (voltak) esztendőként 2011 és 2014 között, ám én a tartalomra – s az olvasottak által kiváltott gondolatokra – figyelnék elsősorban.

Az első, a magyar labdarúgás történetét áttekintő könyv⁷ előszava a tradíciót, a múlt dicsőségének ébrentartását emlegeti a sikeresebb jövő zálogaként – szerintem is nagyon helyesen! –, s úgy tesz ezért, hogy a kudarcok alkalmait sem hallgatja el. Győzelmek és vereségek, örömök és bánatok emlékei sorakoznak itt több mint ezerkétszáz oldalon, egy „nagy elbeszélés” honi tanúsítványai, átélhető élményként előadva. Nem rendszerezett, klasszikus értelemben vett (magyar) futballtörténetet olvashatunk, mozaikos emlékidézést inkább, amiben a hagyományra fogékony léleknek jól eshet elmerülnie. A négy könyv együtt mégis kiad egy virtuális históriát, az említett elsőnek ez a célja is, rendkívül beszédes hiátussal a végén. Az olvasóbarát módon, arányos adatgazdagsággal, esetenként remek dramaturgiai fogásokkal előadott történet ugyanis 1986-nál, a reményekkel indult, aztán balul sikerült mexikói világbajnokságnál hirtelen véget ér. A borító száztiz év futballját ígéri, ám – 2011-ben – az utolsó negyedszázad mindenestől kimaradt. (Ez a „korszakhatár” a további három kötetben nem jelenik meg, azokban 1986 után játszott „fontos” mérkőzésekről is szó esik.)

⁵ A Magyar Labdarúgó Szövetség – az Európai Szövetség előírásaihoz is igazodva – 2014 őszétől a szurkolói kártyát, illetve a személyre szóló regisztrációt valamennyi első és másodosztályú mérkőzésen kötelezővé tette. Bár a kártya időközben fakultatív lett – a róla való döntés a klubok hatáskörébe került –, a legradikálisabb szurkolók – az ultrák – feltehetően a kivédhetetlen azonosítástól tartva elszántan tiltakoznak, s nemegyszer a meccsek látogatásáról is lemondanak inkább.

⁶ A Nemzeti Bajnokság első osztályában szereplő csapatok létszámát a Labdarúgó Szövetség 2015 nyarán – nagyobb küzdelem és nívósabb mérkőzések reményében – tizenhatról tizenkettőre csökkentette.

⁷ Dénes Tamás – Hegyi Iván – Lakat T. Károly: *Királyok, hercegek, grófok. 110 év magyar futball.* Budapest, 2011. 304.

Nem a „csak a szépre emlékezem” szelektáló szándéka adta ezt – addig való kudarcainkról is bősséggel olvashatunk –, e döntésben az értékfelmutató szándék prioritása alighanem súllyal esett a latban, s még a metaforikus címhez való igazodás stílus és tartalmi kényszerre is talán. Bravúros ötlet a cím – ahogy a követő három könyvé is az –, de tartok tőle, legalább negyvenévesnek kell lennie az olvasónak, hogy a három szó sugallta „vonatkoztatási rendszert” rögvest megértse. E címben nekem – a szerzőhármassal „körülbelül” egy nemzedékhez tartozom – csipetnyi ironia villan fel, ha annak eredeti szöveggörnyezetére gondolok, hisz az 1990 előtt szocializálódottak a fejükbe vert munkásmozgalmi dal (*Fel vörösök, proletárok...*) második versszaka kezdetének folytatását sem bírják a halálig elfelejteni.⁸ Tudom, e fájdalomosan – s a szereplők többségére nézvést némileg igaztalanul – groteszk poén lehetősége már másnak is eszébe jutott. Ez arról szól, hogy a szerzők – a címet hosszabbra nyújtva – az 1986 utáni történetet is megírhatták volna, hisz úgy nemcsak kacagtatóan frappánsnak, de stílusis telitalálatnak – no, meg a mai futballt övező közhangulat nagy részéhez igazodónak! – is felfogható lenne az előadás végkifejlete. Szerintem jól tették, hogy nem tették! Legalább remény maradjon valamennyi – e játék örök csoda-szerű velejárója ez! –, még a bevezető kötet utolsó szavai is erre apellálnak alighanem. „Brazíliában, Oroszországban vagy Katarban talán elkészül a [minket a világbajnokságon üdvözlő – N. P. J.] újabb molinó”, mondja a szöveg. Ma már tudjuk, Brazíliában nem készült el, ahogy 1986 óta másutt sem, a többi... néma csend – egyelőre.⁹

Ez a „megoldás” nemcsak a magyar labdarúgásnak, hanem a róla való beszéd lehetőségének, avagy lehetetlenségének a „lakmuszpapírja” is valamennyire. Az egykor volt nagyság – idővel persze sűrűlő, fényesedő s törvénytörően heroizálódó – emlékezete s a jelen, a közelmúlt (nálunk közel három évtizednyi) sivársága, csodavárása közt akkora rés, mint Magyarországon sehol másutt nem létezik, azzal súlyosbítva a helyzetet, hogy mennél nagyobb a sivárság, a múlt dicsérete, a sivárság körülményeibe beleszületett szurkolót – akár az ifjabb „szakmai-újságírói” közvéleményt is! – annál jobban irritálja. Bennünk, magyarokban, mivel egy megfordíthatatlannak tetsző romlástörténetnek vagyunk a világbajnokai, az 1986-tól – minimum attól! – való időben nemcsak a jobb eredmény lehetőségének hite, hanem az „arányos” önbizalom és a termékeny emlékezet esélye is alaposan megroggyant. A *Királyok, hercegek, grófok* „kegyes csalása” ennek ellenében próbál tenni a maga lehetőségei szerint, így a könyv emlékidézés és értékfelmutatás egy időben, amihez a szerzőhármassal hozzáállása és tehetségének – némileg eltérő – természete tökéletesen igazodik. Közülük a leginkább korosnak – Lakat T. Károlynak – az emlékezete az 1950-es évek végéig, a legfiatalabbnak – Dénes Tamásnak – a hetvenes esztendőök legelejéig nyúlik vissza, mindhárman – még az 1963-as születésű Dénes is nemegyszer – láttak remek magyar futballt tehát, a világ élvonalába – vagy majdnem oda! – való tartozás egykori élményét őrzik biztosan, ráadásul e játék csodája általi „fertőzöttség” mindannyiukban megmaradt. Paradoxon, de igaz: még a kudarcokról, a hervasztó történésekről való beszámolóik is a labdarúgás szeretetéről tanúszkodó híradások valamiképp, a stílusis megoldásokra nézvést is akár. A futballal gyakorta együtt járó verbális fűtöttségtől Dénes Tamás – illetve az ő stílusa – a leginkább mentes talán, munkabírása ellenben bámulatos, túl van a hatvanadik könyvön, több nyelven kiválóan tájékozódik, az 1949 előtti – élő emlékezettel ma már csak kevesek számára „megérintható” – idő történetét oly élményszerűen, oly arányérzékkel, az „érdekesek” sokaságát felidézve írta meg, mintha ott lett volna minden eseményen. Lakat T. Ká-

⁸ A második versszak szövege így szól: „Királyok, hercegek, grófok, / naplopók és burzsoák, / Reszkessetek, mert feltámad, / az elnyomott proletár.”

⁹ A magyar válogatot – ahogy 1986 óta mindig – a 2014-es braziliai világbajnokságról is hiányzott.

roly a számára kiszabott feladat időszakát (1958–1974) szinte az öltözőben tölthette el,¹⁰ a személyes érintettség élménye, olykor mámore nála a leginkább tetten érhető, mondhatnám – hiába az azóta való, részéről is pontosan rögzített tapasztalat –, mintha az őt felnevelő és rabul ejtő futball-időben élne szíve szerint továbbra is. Hegyi Iván – az Európa- és a világbajnokságok históriájáról írt remek könyveket többek között¹¹ – ironikusabb, szemlélődő hajlammal analizáló lélek, ő a legillúziótlanabb talán, de hogy e játék szeretetének igézetében él, s hogy – az 1949–1957 közti időn túl – még egy esendőbb korból – 1974–1986 – is „kihozta”, ami kihozható, számomra vitathatatlan.

A téma iránti elkötelezettség s a céllal való azonosulás áhítata mind a négy kötet fölött ott lebeg, ha az egyes részek kudarcokról kényszerülnek beszélni, akkor is. Az emlékezetet igyekeznek szóra bírni, a múlt megszólításához, a folytonosságtudat újrászövésének esélyéhez adnak hozzá, amennyit lehet, hisz a labdarúgásról való beszéd újragondolásának s e játék szélesebb körben való (újra)elfogadtatásának mindez nélkülözhetetlen feltétele (lenne). A történeti áttekintés, az ötvennyolc – ezért vagy azért emlékezetes, történelmi jelentőségű – válogatott találkozó sohasem csak a lejátszott meccsre, de annak tágabb körülményeire is kitekintő krónikája,¹² a hetven első osztályú és Magyar Kupa-találkozó ugyanilyen alapos felidézése,¹³ végül a nemzetközi kupákban való részvétel – 1928-tól datálható – honi históriája¹⁴ olyan breviárium együtt, ami az épen maradt (futball)történeti tudathoz kell-kellene, hogy tartozzék minden közösségben. És oda kellene, hogy tartozzék az utóbbi három könyv ötletes „közjátékának” a hozadéka is: tizenegy-tizenegy portré, tizenegy – „úgy” már nem is mindig létező – poszt honi legjobbjaikról, némi „poszt-történettel” megfűszerezve, a labdarúgás és a film – a látvány köti össze őket! – egykor tömegeket a moziba szólító közös alkalmi vagy tizenegy rangos magyar (Magyarországon is dolgozott!) tréner emberi-szakmai arcképének a vázlata például.

Vitázni a választásokon lehetne persze, csak nemigen érdemes. Miért ez, miért nem amaz a mérkőzés került a sorba, miért ő a kapusok, a középhátvédek (stb.) rangsorában a harmadik, a kilencedik (stb.), miért maradt ki Gyetvai László,¹⁵ a matuzsálemi kort megérett legenda a balszélsők számbavételekor, miközben „x” vagy „y” neve el is maradhatott volna talán. Hát azért, mondom én, mert e labdarúgás nevű káprázat a már emlegetett folytonos beszéd – és vita! – lehetőségéről és „abbahagyhatatlanságáról” (is) szól, hogy hétről hétre megújítható! Az így alakuló, formálódó, de sohasem befejezhető „nagy történet” nemzedékről nemzedékre hagyományozva teremt közösséget, ahol „végső igaza” senkinek sem lehet,

¹⁰ Lakat T. Károly az egykor tizenháromszoros válogatott, a Ferencvárossal 1948/49-ben magyar bajnok labdarúgó, 1964-ben és 1968-ban a válogatottal olimpiai bajnok, majd 1972-ben ezüstérmes, egykori csapatával 1967-ben és 1968-ban magyar bajnok, 1968-ban a Vásárvárosok Kupájában második, több mint három évtizedig számos egyéb együttes (MTK, Tatabánya, Budapesti Honvéd stb.) kispadján is ült legendás edző, az 1979–1980-ban szövetségi kapitány Lakat Károly (1920–1988) fia.

¹¹ Hegyi Iván: *Labdarúgó EB-könyv 1960–2004*. Budapest, 2007.; Hegyi Iván: *Labdarúgó VB-könyv 1930–2010*. Budapest, 2010.

¹² Dénes Tamás – Hegyi Iván – Lakat T. Károly: *Válogatott gyűjtemény. Száztíz év legemlékezetesebb futballmérkőzései címeres mezben*. Budapest, 2012.

¹³ Dénes Tamás – Hegyi Iván – Lakat T. Károly: *Az otthon zöld fűvén. Magyar bajnoki és kupameccsek könyve*. Budapest, 2013.

¹⁴ Dénes Tamás – Hegyi Iván – Lakat T. Károly: *Helyünk a kupanap alatt*. Budapest, 2014.

¹⁵ Gyetvai László (1918–2013) a Ferencváros háromszoros magyar bajnok, háromszoros kupagyőztes játékosa 1937–1948 között. Tizenhétzseres válogatott, többek szerint Kohut Vilmos és Czibor Zoltán között a legjobb balszélső volt Magyarországon.

még abban sem, ki volt a legjobb balhátvéd például – „több volt” belőle, ahogy legszebb versből vagy legszebb nőből is „több van” normális esetben. A futball lényege – a szigorúan szakmai tanulságok rögzítésén-elemzésén túl – az, hogy e játék a „sokszínű”, de egyértelmű identitás teremtésének és átörökítésének egyedi és különleges lehetőségét adja oly módon, hogy a folyamatnak az is természetes része lesz, amit nem láthattunk belőle személyesen. Nem más ez, mint a vele kapcsolatos közös – mert közössé tanult, közössé hagyományozódott, szintén „sokszínű” – élmény, s a róla való közös beszéd folytonossága történeti dimenzióban is, ami nem futballtörténeti szakkérdés, ám hogy lényegtelenebb lenne annál, mégsem állítanám.

Nos, ez az, ami megszakadt Magyarországon, ezt kéne újrászöni valahogy, s ez sokkal, de sokkal nehezebb, mint – mondjuk – a Bajnokok Ligája¹⁶ csoportkörébe jutni. Rádásul olyan időben kellene hozzáfogni ehhez, amikor a hagyomány, az emlékezet prioritásához való ragaszkodás fölösleges, a „pozitív gondolkodást” hátráltató koloncnak ítéltetik általában, nem csak a labdarúgásban persze. Ezért becsülendő emlékállítás, a magyar futball folytonosságtudatáért való értékőrző beszéd fölvetelésének kísérlete, ajánlata ez a négy kötet, legalábbis az én olvasatom szerint! Egy „nagy történet” apológiája, az apologetika csőlátásának jelei nélkül, a „nagy történetek” érvényét tagadó posztmodern korban, amikor csak a póre, lényegében mindig üzletileg mérhető „eredmény” kicsikarásával látszik elfoglalva lenni a lélek, s magasról tesz a hagyományra meg a könyvek olvasására is.

Ez az utóbbi tendencia – a játék arra való, hogy mennél többet „kaszáljunk” vele-általa! – nyomaiban a futball történetével egyidős persze, miközben az eredeti idea is – fakuló esélyekkel ugyan – tartja még magát. Ez az idea – akárcsak Coubertin olimpiai álma – a nevelés, az emberformálás, a jellemet edző versengés szándékáról szólt, amit a felvilágosodás eszményének nemesebbik, a személyiség felszabadításáról beszélő fele hagyott reánk, de ugyanezen folyamat „másik oldala”, ami a nemes versengést a győzelem gögijévé torzította, nos, ez is reánk tört a modernebb kori sportban, így a labdarúgásban is természetesen. Mindezzel e négy kötet nem foglalkozik – nem ez a dolga! –, ám a folyamat s a hozzá rendelt mérkőzések felidézése mégis e kétágú történet honi genezisééről tanúskodik. Mi adta e játék legyűrhetetlen vonzerejét, ugyanolyan megfelfejthetetlen, mint annak titka, ki hozta az első futball-labdát Magyarországra („többet hozták”), de tény, hogy a játékszer kergetésének mánora és a közdelem kiváltotta elszánt diüh már az első – úgy ahogy rekonstruálható – pillanatban összefonódott. Bár a történet e könyvből kimaradt, képzeljük el, midőn 1896. november 1-jének havas délelőttjén bekecsben, vasalt bakancsban egymásnak estek az aligha gyakorlott „játékosok”! Lelkesedésben nem volt hiány, az ütközetben három delikvens lába eltört – így nyert a Rókus kórház 3:0-ra az ironikus hír szerint –, ezért Charly bácsit,¹⁷ az „amerikai bolondot” halálra keresték az asszonyok, míg a határon vastag vámmal sújtott labda a helyszínen felkoltatott. Ám a játéknak útját állni így sem lehetett, esztendőn belül (1897 májusában és októberében) az első „szabályos” magyar–magyar

¹⁶ A legrangosabb európai kupa, a Bajnokcsapatok Európa Kupája folytatásaként 1992-től játszott sorozat, amelyben a legerősebb futballnemzetek több klubja is részt vehet. Tizenhat együttessel indult, ma már harminckét gárda játszik a csoportkörben. Klubjaink közül 1995-ben a Ferencváros, 2009-ben a Debrecen jutott idáig, ám az innét való továbblépés már nem sikerült.

¹⁷ Charly bácsi: Löwenrosen (Lányi) Károly, világot járt iparos, mintaasztalos, majd lelkes sportszervező. A millenniumi kiállításon ő építette a híres japán pavilont. Ő hozta vagy küldette postán a labdát a legenda szerint, ő szervezte a meccset is, a küzdő feleket a Törekvés dalárdájának tagjaiból szervezte, ám azzal nem számolhatott, hogy a mérkőzés előtti éjszakán a Pékerdőre – itt, a későbbi MTK-pálya közelében volt a mindössze húszpernyi ütközet – huszonöt centiméternyi hó esik.

és nemzetközi mérkőzést is lejátszották Magyarországon.¹⁸ Tudott-e, hogy a futball egyik honi apostola a magyar sport első olimpiai bajnoka, Hajós Alfréd volt, aki talán azért sem úszott tovább, mert 1896 karácsonya előtt a labdára rácsodálkozott, úgyannyira, hogy 1901-ben az első bajnokság győztes csapatának, a Budapesti Torna Clubnak is tagja – majd válogatott labdarúgó s szövetségi kapitány – lett? S tudott-e, hogy Bauer Rudolf, a diszkoszvetés párizsi győztese, vagy Bodor Ödön, az első londoni játékok bronzérmes atlétája szintén e játék hódolója volt, sőt, az utóbbi – „majdnem bajnokként”¹⁹ – az 1905-ös idény legjobbjai közé tartozott, s hogy Borbás Gáspár, a honi futballisták első doktora, a válogatott és a Ferencváros első „hivatalos” góljának szerzője 1904-ben száz és kétszáz méteren a teljes magyar atlétamezőnyél gyorsabbnak bizonyult, ám St. Louisba, az olimpiára – mert apja megtiltotta neki – mégsem mehetett? Vagy, hogy Manno Miltiades, az első és a második bajnokság gólkirálya evezősnek, kerékpárosnak, gyorskorcsolyázónak sem volt akárki, s hogy hajlottabb korában még egy ezüstérmet is összehozott az 1932-es olimpia művészeti versenyén? A sport-polihisztorság kora is volt tehát ez az idő, ami a húszas évekig elért (Kehrling Béla, az asztaliteniszben világbajnok, négyszeres labdarúgó válogatott teniszfenomén lett az utolsó – több sportágban is igen magas szintre jutott – mohikánja ennek), de akadt, ami a sporton túlmutató mentalitás-, művelődés- és társadalomtörténeti folyamatra nézvést ennél sokkal fontosabb.

A szervezettebb – a történéseket csak szemlélő embert, majd szurkolót is mozgósító – versengés térnyerése a változó gondolkozásmódról tanúskodott, ami a kavargó honi polgárosodás kísérőjelensége és tükre volt egy időben, s amit az országos ügyek illetékesének – ha tetszik: a hatalomnak – sem lehetett nem tudomásul venni immár. A sport az autonómmá lenni törekvő, a szabadidejével maga rendelkező, önnön testére is figyelő tudatos polgár önkifejezésének eszköze, de az újjáformázott identitások, közösségi kötődések alkalma is lett ugyanakkor, születő és rögzülő szűkebb és tágabb azonosságtudatok, rokon- és ellenszenvek gerjesztője, ahol a győzni vágyás nemes és kevésbé nemes ideái minden addiginál látványosabb módon megjelentek. Arra, hogy e folyamatban miért a labdarúgás lett leginkább kitüntetett, pontos választ adni nem tudok, ám hogy e játék társadalmi – s megkockáztatom: ontológiai, az emberi, közösségi létezésünk módjára való – hatásában mindenben tútesz, abban biztos vagyok. Nincs sportág, ami tömegeket, emóciókat ehhez fogható intenzitással mozgatna meg, ami a mámort és a dühöt – természetünk szélső dimenzióit – ily koncentrált következetességgel hívná elő! A futball – Bill Shankly²⁰ közhellyé idézett telitalálatával szólva – valóban nem élet-halál kérdése: sokkal több annál!

S hogyan lett volna több Magyarországon, ahol történelmünk – civilizatorikus értelemben – káprázatos, de végzetesnek bizonyult ellentmondásoktól terhelt korszakában úgy volt országunk, hogy mégsem lehetünk a magunk urai valamiképp, ahol az átalakulás oly mentalitásbéli, identifikációs törésvonalai rögzültek bennünk, melyek máig meghatározók. Mert a Monarchia ölelésében – az „ölelés” előnyeinek élvezése közepette! – igazán magyar-

¹⁸ A magyar–magyar meccset a Budapesti Torna Club két csapata – a pirosak és a kékek – játszották a frissen épült Millenárison (a kékek nyertek 5:0-ra), a nemzetközit a BTC és a bécsi Vienna Cricket, s az utóbbi győzött 2:0-ra.

¹⁹ Bodor Ödön, aki a 200x200x400x800 méteres váltófutásban bronzérmet szerzett az 1908-as olimpián, a Postás csapatának játékosa volt. Az 1905. évi bajnokságot megnyerték, a diadalt meg is ünnepelték, ám mivel kiderült, hogy a csapat két játékosa (s tán néhány vezető is) az ellenfél, a Fővárosi TC két játékosát állásajánlattal gyenge játékra biztatta, hiába győztek 7:0-ra a pályán, a szövetség hosszas huzavona után mindkét gárdát vesztesnek nyilvánította, így a bajnoki cím utólag a Ferencváros ölébe hullt.

²⁰ Bill Shankly (1913–1981) a Liverpool FC legnevesebb edzője 1959–1974 között.

rá mi csak az osztrák „sógorok” ellenében lehattunk, ha máshol nem, akkor e „szimbolikus térben”²¹ legalább (1926-ig, a profizmus bevezetéséig a 116 válogatott mérkőzés felét Ausztria ellen játszottuk!), így e játék a millennium idejétől – mint kiderült: csalfa módon – a nagyhatalmi ideákat dédelgető nemzet emelkedő öntudatának is a része lett. Magyar olimpiát terveztünk ekkor,²² a kor első, nemzetközi mércével is reprezentatívnak tekinthető „nagycsapata”, az 1908–1913 között ötször bajnok Ferencváros még az angol oroszán bajuszát is megcibálta néhanap,²³ Borbást, Rumboldot s főképp Schlossert²⁴ Európa legjobb játékosai közt emlegették; az utóbbit valóságos sztárkultusz vette körül, dalokat írtak hozzá, cipőpasztát, versenylovat neveztek el róla, és esküvőjére pénzt gyűjtöttek a szurkolók. Tömegeket mozgatott ez az „új örület” – leginkább a rohamosan fejlődő Budapesten! –, 1911-ben és 1912-ben már nagy, az idő során negyvenezresre bővített stadionokat kellett építeni,²⁵ az FTC és az MTK párba (1903 és 1929 között vagy az egyik, vagy a másik csapat a bajnok, innét az „örökrangadó” elnevezés!), társadalmi esemény volt szinte, szóval egyértelműen közüggé lett a futball. E két együttes vetélkedése a polgárosodás már említett törésvonalának kifejezője is volt a korban, két, amúgy eredetileg egyazon törekvésű identitás ütközésének szimbolikus terepe (vannak szociológusok – Hadas Miklós és Karády Viktor –, akik a magyarországi németiség és zsidóság asszimilációs versenyfutásáról beszélnek ennek kapcsán²⁶), no, meg e játék európai színvonalra emelkedésének magyar esélye s még a világra való nyitottság – a megismerésnek és önmagunk megismertetésének – az alkalma is. Mert az önelvű építkezés és a tanulás együttlélegzésének esztendei voltak ezek, midőn az oly jellemző „magyaros” – a látványos technikai improvizáció és a lendület keverékére épített – stílus kialakult, amikor – hogy később mi taníthassunk – nem szégyelltünk tanulni még. Arról, hogy az irodalomtörténészként, kultúránk angliai követeként is ismert Arthur Yollandnak²⁷ vagy – sokkal inkább! – a hazájában árulóként is emlegetett MTK-edzőnek,

²¹ Szimbolikus tér: olyan terület, ahol egy-egy csoport, nemzet ellentéteinek ügyei szimbolikusan „elintézhetők”. A futball mint „szekularizált”, potenciális hadszíntér kiváló alkalom lett erre. A fogalmat Borsi-Kálmán Béla, a labdarúgás történetével foglalkozó történész használta először következetesen. Borsi-Kálmán Béla: *Az Aranycsapat és a kapitánya. Sorsvázlatok a magyar futballpályák világából*. Budapest, 2008.

²² A Nemzetközi Olimpiai Bizottság 1914. évi Hágában rendezett kongresszusán a csehek javaslatával kierőszakolt, az 1920-as olimpiára vonatkozó szimpátiaszavazást meg is nyertük – nem volt jogerős döntés! –, ám Antwerpenbe a világháborúban vesztes Magyarországot, akárcsak Németországot, végül meg sem hívták.

²³ 1910. május 15-én az FTC a Barnsley profi csapatát 2:1-re legyőzte a Millenárison, majd 1912. január 8-án Londonban a Woking ellen 3:2-re diadalmaskodott, ami abban a korban különös szenzációnak számított.

²⁴ Borbás Gáspár (1884-1976) negyvenegyszeres válogatott balszélső. Rumbold Gyula (1887-1959) harmincháromszoros válogatott jobbhátvéd. Schlosser Imre (1889-1959) az FTC-vel és az MTK-val összesen tizenháromszoros magyar bajnok és hétszeres gólkirály. Hatvannyolcszoros válogatott balösszekötő, labdarúgásunk hőskorának legnépszerűbb játékosa.

²⁵ A Ferencváros stadionját 1911-ben, az MTK-ét 1912-ben avatták fel, mindkettőt a mostaniak helyén. Ettől kezdve ebben a két stadionban játszották a válogatott találkozók tetemes részét is.

²⁶ Hadas Miklós – Karády Viktor: *A futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmának vizsgálatához*. Replika, 1995. 17–18., 89–119.

²⁷ Artur Yolland (1874-1956) „angolból magyarra lett” irodalomtörténész, 1914-1946 között a budapesti tudományegyetem tanára. Teniszező, edző, a Magyar Atlétikai Club alkalmazottja, a labdarúgás lelkes oktatója, terjesztője, 1902-től az első nemzetközi minősítésű játékvezető.

Jimmy Hogannak²⁸ mily szerepe volt e folyamatban, e könyvekben – főleg az elsőként megjelentben – bőven olvashatunk, s külön fejezetben arról is, hogy a játék adta öröm és a vele szerethető pénz közötti „derbi” – a polgárosodással ránk csöppent újmódi lehetőségekhez hasonlóan! – a labdarúgásnak is a része lett, akkor is, ha nemigen akarózzott beszélni róla.

Az 1880-ban kelt oxfordi felfogás ideája, amely szerint még a szerelést is a játékosnak kell adnia, a gyakorlatban kevésbé működött, tetszik vagy sem, álamatór volt e kor a szervezett bajnokság kezdetétől talán, meglehet, az 1905-ös elsőséget is sajátos „bundával” kívánták bezabiztosítani, midőn a postások csapata – hogy nekik megfelelő eredmény születésük – állást ajánlott az ellenfél két játékosának.²⁹ Ez a ma már bűbajos história a harmadik kötetben (*Az otthon zöld fiúvén*) több „hőskori” mérkőzéssel együtt részletesen is megismerhető, hogy Schlosser Imre – esztendőig tartó haragot kiváltva – nem „színes gombokért” ment az ellenlábás MTK-hoz, a korban is tudni vélték sokan,³⁰ az a történet pedig, amit az ifjú Feleki László jegyzett fel 1925-ben, az amatőrség valódi mibenlétéről beszél mindennél derűsebben: „Amatőrjátékosnak is megengedett a költségtérítés [valóban az volt, de legálisan csak 1921 után, a meccs napján ebédet, utazási költséget is kaphattak – N. P. J.]. Kiszámították, hogy például havi 25 000 korona fürdőpénzből a játékos havonta 4166-szor mehet fürdőbe.” Ez a szemforgató állapot tarthatatlanná lett persze, főleg, hogy 1919 után játékosok tömege – köztük Platkó Ferenchez, Konrád Kálmánhoz, Schaffer Alfrédhoz³¹ majd Schlosser Imréhez fogható klasszisok – hagyta el a harmadára zsugorodott, gazdaságilag is megroggyant országot több pénz reményében, ám az 1926 ősztől bevezetett profizmus csupán legitimálta – és szabályozottabb keretek közé helyezte – azt, amit addig is mindenki sejtetett. Azt, hogy a futball üzlet is, hogy e játék „isteni” – az öröm, az összetartozás tudatának csodáját ápoló – és „ördögi” – a haszon, a befolyás, a hatalom és a gőg mindenekfelettségét célzó – része karöltve jár, hogy sokszor nem is tudjuk, melyik jelenség az „egyik”, s melyik már a „másik”, de hogy e két „szféra” nem bír elszakadni egymástól, az bizonyos. Befejezhetetlen e küzdelem, ez is tudható, s noha az „isteni” rész régóta – s egyre inkább? – vesztesre áll, ezt feladni lehetetlen marad mindörökké, hisz e játék igazi szerelmének tudatát és e labdarúgás nevű „nagy elbeszélés” szívekben őrzött históriáját ennek az „isteni” résznek a nem múló emlékezete, vágya tartja egyensúlyban. Átvághatták akár-

²⁸ Jimmy Hogan (1882–1974) ír származású angol labdarúgó, edző. 1915-ben Bécsből került Magyarországra. 1922-ig az MTK edzője, a csapattal egy hadi és öt „teljes értékű” bajnokságot nyert. A rövid passzos, a technikai tudásra s az „észre” építő kombinatív játékot ő honosította meg Magyarországon, s ezzel labdarúgásunk megújítójának, a világhírnév megalapozójának tekinthető. A kor legképzettebb játékosának tartott Orth György és a jobbszélső Braun József edzője, felfedezője. Hazájában *Próféta vagy áruló?* címmel jelent meg róla könyv. Fox, Norman: *Prophet or Traitor? The Jimmy Hogan Story*. Manchester, 2003.

²⁹ Lásd bővebben a 18. jegyzetet.

³⁰ Schlosser Imre a Ferencváros ikonja egy a vezetőséggel való vita után 1915 novemberében a legnagyobb ellenlábás MTK-hoz igazolt, amivel a korszak legnagyobb, több éves ellenségeskedést szító futballbotránnyát váltotta ki. Új csapatát – akárcsak korábban a Fradit – hat bajnoki címhez segítette. Pályafutása végén, az 1926/27-es idényben újra a Ferencváros játékosaként lett bajnok.

³¹ Platkó Ferenc (1898–1981) a Vasas válogatott kapusa, majd 1919 után szinte az egész világot bejárta. 1923–1930 között az FC Barcelona hálóra volt. Konrád Kálmán (1896–1980) az MTK és a Wiener Amature, híres bécsi csapat válogatott jobbszélsője. Schaffer Alfréd (1893–1945) az MTK hatalmas lövő erejéről ismert tizenötösörös válogatott csatára. 1919 után számos európai klubban játszott, híres volt a pénzigényeiről. Németországban „Futballkirálynak” nevezték. Később az 1936-ban és 1937-ben magyar bajnok Hungária FC (ez volt az MTK neve akkor) és az 1938-as évben döntős magyar válogatott edzője lett.

hányszor, az „igazi szerelme” az öröm és az összetartozás reménye élteti, ha ezt kapja, a „másik rész” nem is érdeklí igazán, de ha nem, az „ördögi” faktor logikája felbőszíti. „X” – klubváltáskor – miért csak a pénzre hajt, „y” miért autójával, nőjével vagy karórájával hengeg, rögvést ezt kérdezi, a „közpénz” elherdálásán háborog, megcsalt szerelmes módján át-közödik, s szid mindent, ami – szerinte – fájdmának okozója lehet.

A magyar labdarúgás – egyik – titka az (volt), hogy történetét ennek az „isteni” jellegnek az állandó jelenléte, illetve a jelenlét esélyének folytonosságtudata járta át, a hatvanas esztendő végéig bizonyosan. Félreértés ne essék: Marseille³² előtt is mérgeledtünk eleget, de az eredmények és – főleg! – az, hogy a csodák hite sosem szakadt meg addig, a futball örömforrás és közösségformáló jellegét őrizte tovább és tovább. A hatvanas évek végéig sohasem volt oly két-három esztendő, hogy ne esett volna meg valami „csoda” – vagy annak lélektartó ígérete – velünk, Uruguay Fradi általi 1929-es legyőzésétől a brazilokon vett 1966-os liverpooli diadalig,³³ hogy ne lettek volna a világ közvetlen élvonalához sorolható játékosaink, edzőink, csapataink, s válogattunk is akár, hogy ne gondolhattuk volna joggal: eme káprázatos játék „karrierjéhez” nem akármennyit tettünk hozzá mi, magyarok. Gondoljuk meg: történelmünk 1920 után a megalázottságok sorával lett tele, de világklasszisokat láttunk Orth Györgytől³⁴ a vele még kezét foghatott Albert Flóriánig,³⁵ akik nemcsak gyönyörködtettek, de élni is segítettek néhanap, s ha azt állította valaki, hogy sem az olaszok 1934-es és 1938-as, sem az angolok 1966-os világbajnoksága nem lett volna, ha mi nem vagyunk, nem mondott számárságot. Weisz Árpád, Viola József, Tóth-Potya István³⁶ nélkül sem Meazza, sem Piola, sem Colaussi³⁷ nem nő fel így talán, azt meg, hogy a 6:3 (meg a 7:1) mit adott Angliának, a szigetországiak már réges-régen bevallották.³⁸ Az, hogy

³² Lásd bővebben a 2. jegyzetet.

³³ A Ferencváros 1929 júniusában, Montevideóban az 1924-ben és 1928-ban olimpiai bajnok, majd 1930-ban az első világbajnok uruguayi válogatottat 3:2-re legyőzte. 1966. június 15-én a magyar válogatott az előző két világbajnokságon győztes Brazília ellen az angliai vébé tán leglátványosabb meccsén 3:1-re diadalmaskodott.

³⁴ Orth György (1901–1962) az MTK harmincszoros válogatott, kivételes technikai képességéről és játékintelligenciájáról ismert játékosa, több vélemény szerint a Puskás előtti korszak legjobbja.

³⁵ Albert Flórián (1941–2011). A Ferencváros hetvenötösörös válogatott csatára, az egyetlen aranylabdás labdarúgónk. A kézfogás 1960-ban a római olimpián történt, ahol Orth György egyik csoportbéli ellenfelünk, a perui válogatott szövetségi kapitánya volt.

³⁶ Weisz Árpád (1896–1944) hatszoros magyar válogatott labdarúgó, majd edző Olaszországban. 1930-ban az Interrel (Ambrosiana), 1936-ban, 1937-ben, 1938-ban a Bolognával olasz bajnok. Meazza az ő edzősége alatt lett klasszissá. Viola József (1896–1949) egyszeres magyar válogatott labdarúgó. Olaszországban a Juventus játékos-edzőjeként bajnok 1926/27-ben, majd több csapat, például az AC Milan és a Lazio tréner. Piola felfedezését az ő nevéhez kötik. Tóth-Potya István (1891–1945) tizenkilencszeres válogatott labdarúgó 1909–1926 között, a magyarországi edzéselmélet és edzői gyakorlat első mestere. Olaszországban a Triestina és az Inter (Ambrosiana) csapatánál dolgozott. Colaussi felfedezője.

³⁷ Giuseppe Meazza (1910–1979) kétszeres bajnok, háromszoros gólkirály, 1934-ben és 1938-ban világbajnok, ötvenháromszoros válogatott olasz labdarúgó. Silvio Piola (1913–1996) kétszeres gólkirály, 1938-ban világbajnok, 34-szeres válogatott olasz labdarúgó. Luigi Colaussi (1914–1991) a Triestina játékosa, huszonötösörös válogatott, 1938-ban világbajnok olasz labdarúgó. Az 1938. évi világbajnokság olasz–magyar döntőjén (4:2) Piola és Colaussi egyaránt két-két gólt rúgott nekünk.

³⁸ Az angol futballtörténészek egyértelműen azt vallják, hogy az 1953–1954-es sokkoló vereségek segítették elő labdarúgásuk gyökeres megújítását, az 1966-os világbajnoki cím ennek lett a közvetett eredménye. Erről lásd például: *Hathárom. Tények, titkok, legendák.* Nemzeti Sport magazin, 2013. november, 18–22.

Dénes Tamás labdarúgásunk 1949 előtti fejezetét a méltatlanul keveset emlegetett 1938-as ezüstérem történetjének részletes bemutatásával indítja, nem csak dramaturgiai fogásnak remek. Épp azért, mert a magyar futball nemzetközi hatására, egykor volt eredményességére, közösségformáló erejére, ugyanakkor a közeg elvárásának arra a szenzibilitására is felhívja a figyelmet rögtön a tárgyalás elején, ami – így együtt – a Wembleytől a berni döntő³⁹ lefújásáig tartó időben csúcsozódott ki igazán, s ami nemcsak a világszínvonal – alighanem megismételhetetlen – mementója, de egy ritka mélységű létdráma modellje is lett egyszerre. Az a korszak, amit Hegyi Iván – alapos okkal – az Aranycsapat ideje helyett Aranykornak nevezne inkább, hisz nem tizenegynéhány ember tündökléséről, hanem sokkal többről volt szó akkor, labdarúgásunk roppant sűrűségű metaforája lett és maradt: minden korábbi jelenség efelé mutatott, minden ennek előzményeként (is) értelmezhető, és minden – a csak másfél évtizeddel később meglódult süllyedés, majd romlás törvényszerűsége is! – erről a szédítő magaslatról lesz belátható.

Albert Flórián – az utolsó, eredményekkel is igazolható – világsztár feltűnésétől (1958) a visszavonulásáig (1974) terjedő „hercegek” kora a magyar labdarúgás leginkább összetett, leginkább vitára szólító és leginkább tanulságos ideje talán. Az 1954 (1956) előtti csúc világszínvonalú utójátékeként és a hetvenes évekre láthatóvá lett romlás hosszú prologusaként egyszerre szemlélhető, hiszen – majdnem – azt adta, amit az „ötvenes évek” adott (sőt, az emlékezetes kupameccsekkel – ezekről a negyedik kötetben olvashatunk – még újat is hozott!), ám a később reánk tört betegség kórokozóit is magában hordta már. Bár két mundialt is „elrontottunk” (nem jutottunk a négy közé!),⁴⁰ egyértelműen a világ élvonalában tartattunk számon, káprázatos tudású klasszisok sora rúgta nálunk a bőrt, s e játék társadalmi megítélése, elfogadottsága, beágyazottsága sem csökkenhetett lényegesen. Örömforrás – vagy annak reménye, ígérete – s közügy, fontosnak tudott beszédtéma volt a futball még, labdarúgónak lenni – alsóbb osztályokban is! – rangnak számított. Lakat T. Károly remekül érzékeli, máig a zsigereiben hordja ezt a tapasztalatot, erről való beszámolója a négy könyv legemlékezetesebb lapjai közé tartozik. Ám arról az alattomos folyamatról már kevesebb szó esik – nem e kötetekben, ezeknek nem ez a dolga, hanem általában véve! –, amelynek során az egyre elégedettebb, az új lehetőségek adományait (a tévét, a hűtőszekrényt, a „kicsi szabadságot”, a táncdalfesztivált) boldogan habzsoló társadalomnak az értékelismerő, érték kiválasztó képessége úgy porladt széjjel, hogy nem is vette észre igazán. Azt, hogy egy korszakban az a legártalmasabb, ami a legjobb, a legvonzóbb benne, igen nehéz elhinni, holott a „megtalálom a számításomat” önző ideája a kádári „fénykorban” vert gyökeret, s ez a szinte össznépvivé lett öntudatlan önelégültség a futball viszonyait is megfertőzte persze. Ennek során épp a labdarúgás öröm- és közösségteremtésre való képessége lett oda Magyarországon, ha bőven volt még örülni valónk, akkor is, ha egy Mészöly, egy Rákosi vagy egy Bene Ferenc⁴¹ szívét adta még a győzelemért, akkor is, s ha szá-

³⁹ Magyarország a londoni Wembley Stadionban győzte le 6:3-ra Angliát 1953. november 25-én. A Német Szövetségi Köztársaság csapatával szemben 3:2-re elveszített vébé döntőt Bernben rendezték 1954. július 4-én.

⁴⁰ 1962-ben a negyeddöntőt Csehszlovákiával szemben temérdek helyzetet kihagyva, bírói hibáknak is köszönhetően 1:0-ra, 1966-ban pedig az örök mumus Szovjetunió ellen 2:1-re veszítettük el. A futballvilág mindkét alkalommal a magyar csapatot vélte jóval jobbnak és esélyesebbnek.

⁴¹ Mészöly Kálmán (1941–) hatvanegyszeres válogatott, a Vasas labdarúgója, korábban a világ egyik legjobb középhátvédje volt. Rákosi Gyula (1938–) a Ferencváros negyvenegyszeres válogatott, káprázatos futóteljesítményt nyújtó játékosa. Bene Ferenc (1944–2006) az Újpesti Dózsa hetvenhatosoros válogatott csatára, olimpiai bajnok, ott is gólkirály, s a brazilok elleni ikonikus gól szerzője 1966-ban.

zezrek lelkesedtek még e játékért, akkor is! Az „ördögi” faktor ezekben a boldog emlékezetű években settenkedett közénk, s csoda-e, hogy az így kialakuló amorális (futball)közeg a világ épp ekkor meglódukt kihívásaira – „totális futball”, az erő jelentőségének megnövekedése és egyebek – válaszolni már nem tudott? Labdarúgásunk sorsa nem egyszeri rossz döntéseken (Sós Károly kinevezése, a prágai mérkőzés elhibázott cseréje⁴²), egyedi veszteségeken (Varga lelépése, Albert sérülése)⁴³ vagy a balszerencsén múlt bizony – az ilyen válaszok csak az „örök gyermek” szurkolóknak hihetőek és kedvesek –, Marseille „kódolva volt” a történetben, ha nincs, lett volna helyette más!

Ami Marseille és Irapuato⁴⁴ között történt – a „bárók” kora –, nekem a hullámmozgásoktól kísért illúzióvesztés ideje már, noha a mából nézve visszaálmodásra érdemes, amolyan „bronzkornak” tűnhet. Olimpiai ezüstérmesek, Európa-bajnoki negyedikek voltunk,⁴⁵ akadtak remek kupasorozataink, az Újpest a BEK-ben a négy közé, a Fradi a KEK-ben, a Videoton az UEFA-kupában pedig a döntőig menetelt,⁴⁶ zsinórban három vébére is kijutottunk, igaz, főbekelőntő kudarcoktól sújtottan kullogtunk haza általában.⁴⁷ Úgy emlékszem, fel-fellobbant még a remény, de a korábbi – akár hatvanas évekbeli – mámor és bizalom eltűnt, vagy szűkebb körökbe szorult ekkorra már, gyermekeink egyre kevésbé akartak futballistává lenni mindenáron, még a közös meccsnézések egykori izgalma is alábbhagyott. Azt, hogy labdarúgásunk lejtőre került, sejtettük (még Végh Antal könyve sem kellett hozzá⁴⁸), de nemigen akaródzott nyilvánosan elismerni persze; volt követelményrendszer⁴⁹ is,

⁴² Sós Károly (1909–1991) edző. Hat éven át az NDK mestere volt, majd 1967 végén Illovszky Rudolf indokolatlan távozása után őt választották szövetségi kapitánnyá. Nem ismerte a megváltozott honi körülményeket, számos anekdota szerint még a játékosok nevét sem tudta rendesen, Prágában 1969 szeptemberében Mészöly Kálmánt, a középhátvédet lecserélte, s a csehszlovákok 3:1-es vezetésünket kiegyenlítették. Ennek a pontvesztésnek lett következménye a marseille-i mérkőzés a 4:1-es vereséggel.

⁴³ Varga Zoltán (1945–2010), a kor világklasszis képességű zsenije 1968 októberében elhagyta az országot. Albert Flórián 1969. június 15-én Koppenhágában olyan súlyosan megsérült, hogy nemcsak a hátralévő szezonzsák, így Marseille-ben sem játszhatott, de pályafutásának érdemi része is véget ért.

⁴⁴ Az 1986-os világbajnokság első csoportmeccsét a Szovjetunió ellen Irapuato-ban veszítettük el 6-0 arányban.

⁴⁵ A müncheni olimpia döntőjét a lengyelekkel szemben 2-1-re veszítettük el. 1972-ben az Európa-bajnokság elődöntőjében – tizenegyest is hibázva – 1-0-ra kaptunk ki már megint (!) a Szovjetuniótól, majd Belgiumtól is 2-1-re a bronzmeccsen. Ez ma nagy siker lenne, de akkor kudarcokként értékeltük.

⁴⁶ Az Újpesti Dózsát 1974-ben a későbbi győztes Bayern München verte ki a négy között. A Ferencváros 1975-ben a döntőt a Dinamo Kijevvel, a Videoton az 1985-ös finálét a Real Madriddal szemben veszítette el.

⁴⁷ 1978-ban Argentínában még pontot sem szereztünk, a házigazdák elleni, 2-1-re elveszített, Törőcsik András és Nyilasi Tibor kiállításával végződött mérkőzés különösen sokkoló volt. 1986-ban Mexikóban a szovjetek elleni 6-0-ás vereséget a magyarországi futballtudat máig nem dolgozta föl.

⁴⁸ Végh Antal: *Miért beteg a magyar futball?* Budapest, 1974.

⁴⁹ A követelményrendszer ötletét Kutas Istvánhoz, az MLSZ 1974-től hivatalban lévő új elnökének személyéhez, a kérlelhetetlenül diktatórikus hajlamú, kommunista hitvallású, de jó szervező sportvezetőhöz kötik leginkább. Ahhoz, hogy a magyar labdarúgás erőnléti hátrányát csökkenteni lehessen, valamennyi edzőnek előre meghatározott gyakorlatrendszert (10x30 méter vágta, 12 perces futás, 10 helyből távolugrás folyamatosan – én ilyesmire emlékszem) kellett hétről hétre végrehajtatnia, amit szigorú ellenőrök figyeltek, akár a mellékhelyiség ablakából is. E gyakorlatsor felmérője az évente rendezett 4000 méteres futóverseny lett a löversenypályán, ahol majd’ min-

ám a tehetetlenségi nyomatek tovább érvényesült, egyre nagyobb lett a cinizmus, a közömbösség, emitt a számítás, a szurkolói közeg lesajnálása, amott meg a „semmibe lötyögőkre”,⁵⁰ a „naplopókra” szórt indulat. Mexikó, a 0-6 a végkifejlet, a hajdan évről évre felszökő remény elvesztésének döbbenetes és szinte groteszk zárata volt, ami máig „magyarázatra” vár, holott a lényeg épp e magyarázhatatlanságban egyszerű. Volt egy csapat, ami labdarúgásunk akkori színvonala ellenére ért el valószerűtlenül jó eredményeket másfél éven át,⁵¹ egy csapat, aminek tagjai szerették egymást, s ennek emlékét őrzik azóta is, ami – majdnem – országos várakozást csiholt utoljára tán, ami brutális egyértelműséggel omlott össze, látszólag egy pillanat alatt. Kikaptunk, no de kitől és hogyan!? A Szovjetuniótól, a csak fogcsikorgatva megverhető „nagy testvér” csapatától, amivel a küzdelmeinket gyanakvások, hiedelmek árnyékolták mindig is, összeesve, szédelegve, csúfondáros módon, az öröm és közösségteremtés minden reményét felszámolva, szóval úgy, ahogy kikapni soha senkitől sem lenne szabad. Mi történt és miért, sohasem fogjuk megtudni pontosan, de azt tudjuk, hogy az a két ország öt év múlva már nem – vagy nem úgy! – létezett, jött a rendszerváltás, midőn a jó két évtizede edződő „európai” farkastörvények a kábult, immunrendszerében is megroggyant magyar labdarúgásra estek, fikarcnyi esélyt sem hagyva nekünk. Semmi sincs azóta, kínlódások vannak, meg fel-fellobbanó – az arány- és a minőségérzék hiányáról tanúskodó – rajongások, fanatizmustól tomboló utálatok, jó esetben pár ezer „szurkolóval” a lelátón. No, meg haszonlesés, hamis nyilatkozatok – mondjuk – az éppen most választott klub szeretetéről makogva emitt, s gyanakvás, idéetlen elméletek gyártása, a gyűlölet kiordításához való jog követelése amott, aminek – bevallottan! – rég nincs e játékhoz köze már.

Bizony, jó ötlet volt e krónikát 1986-nál befejezni!

Tudom, a mostani – közel három évtizedes – állapotról alaposan leszedtem a keresztvizet, sok jó szándékú lelket és a futballt még mindig szívvel szerető szurkolót is megbántottam e sommás ítélettel talán, de mit tegyek, ha e ritka szép és tartalmas kiadványokat forgatva e roppant sűrűségű tradíció tanulsága bennem a jelen sivárságának tapasztalatát erősítette föl. Tudom azt is, hogy emlékezetünk fölöttébb relatív, hisz életkorunk, vonzalmaink által is meghatározott, egy jó harmincas Ferencváros szurkoló például az 1995-ös BL-szereplésre mint hősi tette, a csapatra pedig mint az „utolsó nagy Fradira” – könyv is megjelent e címmel⁵² – emlékezik. Joga van ehhez, elfogadom, ám hadd hívjam fel a figyelmet valamire. Mivel a futball örömforrás, a mámor emléke és reménye élteti, így a szurkoló nem a meccsre, hanem a meccs adta élmény intenzitására emlékezik általában, a „milyen

denki úgy csalt, ahogy tudott, s amin a futballtársadalom igen nagy része csak derült. Jobb lett-e játékosaink erőnléte ettől, nem tudható, ám tény, hogy az 1978-as világbajnokságra kijutottunk.

⁵⁰ Jakab József cikke *Lötyögés a semmibe* címmel a Magyar Ifjúság 1980. október 24-i számában jelent meg. Az írás az Újpesti Dózsa csapatának edzésén látott tapasztalatokról számolt be a korban szokatlan szókimondással, s a mindenki által tudott-sejtett, de hangosan ki nem mondott magyarországi edzésmorál széteséséről beszélt. A cikket nagy felzúdulás követte, olyannyira, hogy a csapattal addigra négy bajnoki címet nyert edző, Várhidi Pál hetek múltán távozni kényszerült.

⁵¹ A magyar csapat Mezey György irányításával selejtezőcsoportjában öt mérkőzés után veszített pont nélkül állva – a két év múlva Európa-bajnok Hollandiát és Ausztriát idegenben is verve – Európában elsőként jutott ki a mexikói világbajnokságra, s az év végi európai rangsor élére került. Nagy volt a reménykedés, 1986 tavaszán a Népstadionban 3-0-ra vertük Braziliát, igaz, nem a legerősebb brazil csapatot. Aztán az első mérkőzésen négy perc alatt – a szovjetek már 2-0-ra vezettek – minden összedőlt.

⁵² Fűrész Attila: *Az utolsó nagy Fradi*. Budapest, 2011.

boldog voltam akkor” áhítatára, főleg, ha régen volt az a meccs. S ez nincs okvetlenül összefüggésben a látott futball színvonalával; mámorral emlékezni egy megyeiben, potyagóllal elért győzelemre is lehet, ha az a meccs – például – bajnokságot ért akkor. Nos, Vincze Ottó góljait⁵³ lehet örömmel idézni hát, csak az a baj, hogy a Fradi immár húsz esztendő helytállásából sem a csapat, sem a magyar labdarúgás nem profitált semmit, hogy nem lett „lépcsőfokká” e – valljuk meg – felemás menetelés, hogy legfőljebb a nosztalgiába „épült be” valamennyire, de futballunk „fejlődéstörténetébe” nem. Ahogy a reménnyel szemlélt atlantai olimpiai válogatott⁵⁴ léte sem vagy a húsz évesek 2009-es világbajnoki bronza sem, s már az 1974-ben Európa-bajnok utánpótlás vagy az ugyanennyire jutott 1984-es ifjúsági válogatott sikere sem, s ahogy Marseille óta lényegében semmi sem, sőt, nem egy (rész)diadal – illetve annak következménye, a hozzá való viszony – mintha ártott volna inkább. Emlékezhetünk: ki aratja, kik arathatják le a (rész)sikert, együtt marad-e a csapat (naná, hogy sohasem maradt együtt), s a kérdések kérdése persze: kiké lesznek, avagy hová lettek a milliók – szinte mindenkit ilyesmi foglalkoztatott!

A magyar labdarúgásban úgy négy és fél évtizede semmi sem a normális mederben halad, a lemaradástól való félelem, majd az ezt felváltó kisebbségi tudat, a bizonytalanság felnövelte gyors nyerészkedési vágy, a megszakadt tradíció helyén kelt ötletelő kapkodás a rendkívül rövidtávon való gondolkodásra kondicionálta a szereplők majd’ mindegyikét, ahol az értékek – a (rész)eredmények – átgondolt rendszerezésére, a józan építkezésre semmi esély sem maradt. Terméketlen álmodozással s hisztériákkal terhelt az ilyen állapot, ahol mennél nagyobb – illetve mennél nagyobbban látszó – az átmeneti öröm, a fővillanó remény, annál nagyobb lesz a rendre eljövő vereségek nyomán kelt őrzöngés, ami újra meg újra visszavet. A krízishelyzetek kezelésének, a kudarcok feldolgozásának az a képtelenség, ami az 1978-as s az 1986-os világbajnokság vagy a „jugók elleni” 1-7,⁵⁵ a hollandok elleni 1-8⁵⁶ után megmutatkozott, a beteg szervezet legbiztosabb tünete. No, meg a tájékozódási képességét veszített lélek riadalmának a tanúsítványa is persze, akit közömbösség, süket csend, máskor türelmetlen acsargás vesz körül, miközben az út, így a hazatalálás – ahol szeretik, értik s jó szóval illetik őt – esélye végképp veszni látszik. Szóval: lesz-e labdarúgásunk egy folytonosan születő, alakuló élmény- és emlékezetközösség része még valaha, avagy otthonra lelhet-e megint, ahol legalább a róla való beszédnek lesz értelme, becsülete újra Magyarországon? Mert valamire való – hosszabb távon is minket s a holnapot szolgáló! – eredmény csak ilyen közegben lehetséges!

Kuroszava Akira világhíres filmjének – Káosz a címe magyarul! – döbbenetes zárójelentében az egyik hős családja felégetett vára ormának szélén tántorog, toporog – vakon a mélység fölött. Az oltalmát jelentő Buddha-képmást elejtette már, sem jobbra, sem balra nem léphet, előre meg pláne nem, egyetlen út van, ami elképzelhető: lassú, de bízó araszolással hátrafelé kell elindulnia. Lehet, a magyar labdarúgásnak sincs más útja? Visszahát-

⁵³ Vincze Ottó a svájci Grashoppers elleni, idegenben lejátszott és 3-0-ra megnyert első csoportmeccsen két látványos – azóta is sokszor vetített – gólt szerzett a második félidőben.

⁵⁴ 1996-ban a magyar olimpiai válogatott huszonnégy év szünet után jutott ki a játékokra, ahol viszont mind a három csoportmeccsét elveszítette.

⁵⁵ 1997 végén a magyar válogatott selejtezőcsoportjában a második helyen végezve pótsejtezőt játszhatott, amit azonban kiábrándítóan enervált játékkal Jugoszlávia ellen idehaza 7-1, idegenben 5-0 arányban veszített el, így a franciaországi vébéről is lemaradtunk.

⁵⁶ 2013 szeptemberében a hollandok elleni világbajnoki selejtezőn megesett 8-1-es vereség futballtörténelmünk – egyik – legnagyobb arányú kudarca volt, hét gólnyi különbséggel, 7:0-ra, 1941 áprilisában a németek ellen kaptunk ki utóljára.

rálni oda, ahol azért taníthattunk, mert nem voltunk restek tanulni sem, ahol e játékhoz való viszony arányos rendje s nem a sejtelmes vagy tomboló káosz uralkodott, s a holnapban való bizalomnak a múlt értelmes és értelmezhető, intim és továbbadható ismerete volt a fundamentuma.

Ez a négy könyv végeredményben erről a históriáról mond el a maga élményszerű módján, szakszerűen és szeretettel valami nagyon fontosat. Lapozgassuk őket nyitott szívvel!

ZEITLER ÁDÁM

A „szocialista” sportélet megteremtése Makón az 1950-es években

*„A sport eszköz a szocialista társadalom felépítésében,
és semmi esetre sem lehet cél egyes sportolók és sportvezetők előtt.”*

A 20. század elején Magyarországon a sportot még csak egy szűk társadalmi réteg űzte, s majd a Horthy-korszakban vált tömeges méretű időtöltéssé. A sportolók és a sportlétesítmények száma megsokszorozódott,² s az 1950-es évekre számuk tovább nőtt. Jelentősen megváltozott a sportolók társadalmi összetétele is, hangsúlyosabb lett a munkásság jelenléte, s egyre több nő csatlakozott a mozgalomhoz. 1955-re már 2000 labdarúgópályát tartottak számon Magyarországon,³ s ezek atlétikai versenyek és rendezvények lebonyolítására is alkalmasak voltak. „A Rákosi-korszak legsikeresebb területe kétségtelenül a sport volt. A sportesemények látogatottsága minden korábbinál nagyobb méreteket öltött, a létesítmények befogadóképessége már nem felelt meg az igényeknek.”⁴ A korszak sikerei a szocializmus fölényét voltak hivatottak bizonyítani a kapitalizmussal szemben.⁵ Vizsgáljuk meg, hogy mennyire volt „sikeres” ez az időszak egy közepes méretű – megközelítőleg 35 000 fős – dél-alföldi városban, Makón.

Makó történeti fejlődésére döntő befolyással bírt az 1944 és 1950 közötti időszak. A trianoni országhatáron belül ez volt az első város, amely 1944. szeptember 26-án szovjet fennhatóság alá került, 1950-ben pedig a megyerendszer átalakítása következtében a hágymájáról világhírűvé vált település kétszázhusz év után megszűnt megyeszékhelynek lenni.⁶

A fordulat évét követően a kommunista egypártrendszer kiépítése során – az ország többi településéhez hasonlóan – Makón is komoly társadalmi és gazdasági változások mentek végbe. Megalakultak a termelőszövetkezetek, erőltetett iparosítás indult, több mint 500 fő került fel a kuláklistára. A sportélet is átalakult, az egyesületek mögött támogatóként megjelentek a helyi tsz-ek és ipari üzemek.

Annak érdekében, hogy tisztább képet kapjunk a város sportéletének átalakításáról, tekintsük át röviden az 1944 előtti helyzetet. A szervezett sportélet kezdetét 1912-re tehetjük a településen, amikor megalakult a Makói Atlétikai Klub (MAK). A klubban belüli viták következtében azonban a tagság egy része 1924-ben kivált, és megalakította a Makói Torna

¹ A Magyar Testnevelési Sportszövetség alapszabályából, 1963. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltárának Makói Levéltára (a továbbiakban: MNL CSML ML) Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203.

² *Magyarok a 20. században*. Magyar Kódex 6. Budapest, 2005. 430.

³ *Magyarok a 20. században*, 436.

⁴ Gergely Jenő – Izsák Lajos: *A huszadik század története*. Budapest, 2000. 375.

⁵ Bihari Péter: *A 20. század története fiataloknak*. Budapest, 1991. 321.

⁶ Dr. Korom Mihály: *Makó az első felszabadult magyar város*. Makó, 1974. 8.

Klubot (MTK). A nézeteltérések a vezetőségen belül bontakoztak ki, melynek kiváltó oka elsősorban az elnök⁷ személye volt. Papp József vezetési módszere olyannyira diktatórikus volt, hogy sem a tagság, sem társai véleményét nem volt hajlandó figyelembe venni. A szakadás következménye az volt, hogy a korszak makói sportéletét döntően befolyásolta a két klub tagságának és szurkolóinak olykor brutalitásuktól sem mentes ellentéte. A MAK és az MTK labdarúgó csapatai között parázs hangulatú mérkőzések zajlottak, nagy csata folyt a pályán és a pályán kívül is, több alkalommal a rendőröknek kellett közbeavatkozniuk. Jellemzője e korszaknak még, hogy a legsikeresebb és legnépszerűbb sportág a labdarúgás volt.⁸

A második világháború végére a MAK megszűnt, a Maros-parti labdarúgópálya elemeit a felrobbantott közúti híd rendbetételére használták fel.⁹ Az MTK 1941-től a MÁV támogatását élvezte, de már 1945 elején, a front eltávolodása után megkezdődött a sportegyesület újjászervezése Makói Lokomotív néven. Ekkor lettek a helyi sportélet vezetői a sportolói múlttal is rendelkező Takács József, Wiener Károly és Weszelei József. (Takács pályafutását a későbbiekben is figyelemmel követhetjük.) A MAK megszűnése okozta úrt egy új egyesület, a Munkás Testező Egyesület (MTE) igyekezett betölteni, melynek szervezői Szabó József és Kiss Imre voltak.¹⁰

A helyi sportélet átpolitizálása a fordulat évét (1948) követően indult meg, s a negyvenes évek végére a Magyar Kommunista Párt 1947 őszi megjelenő sportprogramja alapján szervezték a város sportját. A programot szerkezete alapján két részre bonthatjuk: az első a központi akarat helyi érvényesülését vázolta, a második pedig a helyi sajátosságok, különlegességek rendszerét próbálta megvilágítani.¹¹ Az előbbi alatt a Magyar Dolgozók Pártja Központi Bizottsága mellett működő Országos Testnevelési és Sportbizottság (OTSB) által kiadott, helyi szinten megvalósítandó feladatokat értjük. Ezek alapján jött ugyanis létre 1951-ben a Makói Járási Testnevelési és Sportbizottság (JTSB), amely irányító szerepet töltött be Makó és a járásához tartozó tizenhat település sportéletének irányításában. A JTSB féléves munkaterv és versenynaptár szerint működött, s az egyik fő feladata a járási sportegyesületek, sportkörök felügyelete volt. Az 1950-es években átlagosan huszonöt sportszervezet működött a makói járásban, többségük élén a helyi pártszervezet erős emberei álltak,¹² így közvetlenül érvényesült a központi akarat. Makón ennél változatosabb volt a kép. Az országosan létrehozott, Budapest központú, szakmánként szervezett egyesületek makói fiókszervezeteinek élén az adott szakma képviselői álltak, akik kevésbé kötődtek a párthoz. A kereskedelmi és pénzügyi dolgozók egyesülete a Vörös Meteor volt, a kisipari termelőszövetkezet munkavállalóié a Spartacus, a nővérek, orvosok a Lendületben sportolhattak, a közalkalmazottak csapata a Petőfi volt.¹³ Ezek a felülről szervezett egyesületek makói viszonylatban jórészt sikertelenek voltak, és gyorsan elhaltak.

⁷ A Makói Atlétikai Klub elnöke ekkor Papp József építőmester volt. Többek között az ő vállalkozása építette a makói Bérpalotát is, melyet 1927-ben adtak át. Zeitler Ádám: *A makói labdarúgás története*. Makó, 2015. 33.

⁸ Zeitler: *A makói labdarúgás története*, 41.

⁹ Zeitler: *A makói labdarúgás története*, 45.

¹⁰ Zeitler: *A makói labdarúgás története*, 45.

¹¹ MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. Makó város sporttörténetének 10 éve. 1954. 3.

¹² MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai XXIII. 203. Kimutató a járási sportkörök elnökeiről, és azok pártban betöltött funkciójáról. 1954.

¹³ Zeitler: *A makói labdarúgás története*, 45.

A JTSB feladatai között szerepelt a helyi társadalmi sportszövetségek létrehozása is, Makón ezekből öt alakult: labdarúgó, röplabda, nehézatletika, atlétika és torna. Ezekben a szervezetekben főleg edzők, szakosztályvezetők, korábbi játékosok kaptak helyet, így érvényesülni tudott a szakmai szempont, tompítani lehetett a párt által kiadott utasításokat is.¹⁴

A sportegyesületi és sportkörü élet megszervezése, ellenőrzése mellett a tömegsport felldítése volt az 1950-es évek legnagyobb feladata. Az ifjúság és a dolgozók bevonása komoly feladatot jelentett. 1949-ben zászlót bontott az MHK (Munkára, Harcra Kész) mozgalom, amely a szovjet GTO rendszer mintájára szerveződött. A jelvényt szerző mozgalomban – a korabeli források szerint – egy év alatt háromezer makói szerzett jelvényt. Az MHK-t 1956-ban átkezesztették, Munkára, Honvédelemre Kész testnevelési rendszerre, ekkor bővült a sportágak és a jelvényfokokatok száma is.¹⁵

Az OTSB-tól természetesen rendszeresen érkeztek a megyékhez és járásokhoz olyan szakmai mintaanyagok, amelyekben könnyű nyomon követni a párthatalom irányító szerepét. Az egyik ilyen dokumentum egy 1953-as propagandaanyag, amely a sportkörü esték lebonyolítására készült, és célja az OTSB új alapszabályának bemutatása volt. Ennek ellenére a kiadvány legkevésbé az OTSB új alapszabályával foglalkozott. A dokumentum a következő utasítással kezdődött: „Az előadásvázlatot ki kell egészíteni az egyesületi és helyi, sportkörü adatokkal. A sportkörü esetet jól elő kell készíteni. Ismertetni kell már előre az előadás témáját, elolvastatni az OTSB közlönyben megjelent új mintaalapszabályt, hogy ahhoz minél számosabban hozzá tudjanak szólni. A lefolyt sportkörü estékről kérünk tartalmas jelentést küldeni az OTSB agitációs és propaganda osztályára.”¹⁶ Az előírt helyi kiegészítések természetesen megtörténtek. Hosszasan taglalták, hogy a Horthy-korszakban a sport a kiváltságosoké volt, és tőkés mecénások irányították a helyi sportéletet, akik a „legnagyobb politikát vitték bele a sportba”. Az előadás ezt követően több országos példát is említett, majd az utolsó fél oldalon foglalkozott az új alapszabály elemeivel.¹⁷

Ha a számok irányából közelítjük meg a hatalom és a sport összefonódását az 1950-es évek első felének makói sportéletében, akkor a következő példákat említhetjük meg. A JTSB harmincegy tagja közül tizenhármanan voltak az MDP tagjai, a JTSB hét tagú elnökségéből pedig hárman, köztük az elnök, Takács József.¹⁸ A párttagok ugyan nem voltak többségben, de masszív erőt jelentettek a sportélet irányító, szervező testületében. Hozzá kell tennünk azt is, hogy a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a JTSB üléseken soha nem alakult ki konfrontáció a párttagok és pártonkívüliek között. A testület elnöke a párt tagja volt, így biztosítva volt az OTSB által megszabott irányvonal követése. A párt fokozatos térnyerését látjuk akkor is, ha megvizsgáljuk, hogy miből finanszírozták a JTSB és a sportkörök működését. A költségvetés bevételi oldalának ugyanis egyharmadát az állami támogatás tette ki, egyötödét a tsz-ek adták, a fennmaradó összeget a helyi tanácsok fizették be.¹⁹

A makói sportéletnek volt néhány sajátossága is. A legfontosabb talán abból adódott, hogy a két világháború között a MAK és az MTK rivalizálása kölcsönös versenyhelyzetet idézett elő, amely motiválta a sportolókat és a klubvezetőket is. A MAK azonban – ahogy korábban már említettük – megszűnt. Az MTK jogutódjaként működő Makói Lokomotív-

¹⁴ Zeitler: *A makói labdarúgás története*, 45.

¹⁵ Zeitler: *A makói labdarúgás története*, 45.

¹⁶ Zeitler: *A makói labdarúgás története*, 45.

¹⁷ MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. Propagandaanyag. 1953. 6.

¹⁸ MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. Kimutatás a járási sportkörök elnökeiről, és azok pártban betöltött funkciójáról. 1954

¹⁹ MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. A JTSB költségvetése. 1958.

val²⁰ az MTE nem tudta felvenni a versenyt. A MÁV által támogatott egyesület nagyobb hagyományokkal, erősebb tagsággal és több anyagi forrással rendelkezett. Ezek a tényezők, párosulva az országos szinthez mért rendkívül elmaradott infrastruktúrával,²¹ azt eredményezték, hogy a versenysport Makón újra gyengébb eredményeket ért el az 1950-es évek elején. A helyzet azonban hamarosan megváltozott: a Lokomotív labdarúgócsapata többször szerepelt a másodosztályban, az MTE a harmadosztályig jutott. Az MTE azonban 1950 augusztusában beolvadt a Lokomotívba, mivel a klub tehetséges játékosait elcsábították a nevesebb, nagyobb hagyományokkal és pénzügyi háttérrel rendelkező szegedi egyesületek.²²

1954 és 1955 fordulóján készült egy beszámoló a Városi Tanács számára, amely összefoglalta a város sporttörténetének tíz évét. A dokumentum foglalkozott a tömegsport eredményeivel is, de a hangsúlyt természetesen a versenysportra helyezték. Eszerint Makón a labdarúgás mellett az ökölvívás volt a legeredményesebb sportág: Erdei János ötödik helyen végzett az 1952-es helsinki olimpián. (Később Erdei egy rövid ideig vezette a JTSB-t is, s ma az ő nevét viseli a városi sportszarnok.²³) Ökölvívásban országos bajnok lett Fekete József és Benei Tibor, röplabdában az MTE csapata megyei bajnokságot nyert, és atlétikában, asztaliteniszben, valamint sakkban is születtek szép eredmények. Tekében Ónodi István nyert országos bajnokságot. Az ötvenes években honosodott meg Makón a kerékpársport, a tenisz, a vívás és a kézilabda. Tartós sikereket azonban csak a kézilabda tudott elérni a következő évtizedekben. Ebben az időszakban a statisztikai mutatók szerint Makón 3 első osztályú, 56 másodosztályú és 132 harmadosztályú sportoló sportolt.²⁴

A források tanúsága szerint Makó élsportjára a pártnak nem volt döntő befolyása, illetve úgy is fogalmazhatunk, hogy a helyi pártvezetésnek nem állt szándékában kézi vezénnyelssel irányítani azt. A városnak és a pártnak is az volt az érdeke, hogy a helyi sportolók minél nagyobb sikereket érjenek el. E cél teljesítéséhez a lehetőségekhez mérten érkeztek a források, mert a prioritás nem a versenysport támogatása volt, a tömegsportra sokkal nagyobb hangsúlyt fektettek.²⁵

A központi és helyi viszonyok áttekintése után ki kell térnünk az utánpótlás helyzetére. Az ifjúsággal való törődés elsődleges célja a nevelés volt. Az úttörőrendezvények, az MHK testnevelési rendszer előképzési osztályai, a városi és falusi szpartakiádók mind azt a célt szolgálták, hogy a diákokat be lehessen vonni a sportmozgalomba, amelyen keresztül formálni lehet gondolkodásmódjukat, szellemiségüket. Az MHK-t követő Kilián Testnevelési és Sportmozgalom azonban látványos kudarcba fulladt, másfél év alatt huszonheten szereztek csak jelvényt.²⁶ Ennek oka a jelentések szerint az lehetett, hogy a tömegsport komoly szakemberhiánnyal küzdött. Az edzők a sportegyesületeknél dolgoztak, és nem kívántak részt venni a tömegsportrendezvények szervezésében és lebonyolításában. Szakemberhiány jelentkezett az általános iskolákban is. A JTSB egyik jegyzőkönyvében erről a következőket

²⁰ 1953-ban az egyesület támogatását a Vasas Szakszervezet vette át, így a klub neve MVSK-ra változott. Makói Vasas Sport Klub. Zeitler: *A makói labdarúgás története*, 46.

²¹ A városban két labdarúgópálya, egy kézilabdapálya és egy tekepálya létezett az 1960-as évekig.

²² Zeitler: *A makói labdarúgás története*, 43.

²³ Épült 2000-ben Makovecz Imre tervei alapján.

²⁴ MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. Makó város sporttörténetének tíz éve. 1954. 4.

²⁵ MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. A Kilián Mozgalom járási dokumentumai.

²⁶ Uo.

olvashatjuk: „Lényegében mindvégig megoldatlan problémája maradt Makó sportéletének a szakemberhiány és az utánpótlás hiánya. E kérdés gyakran visszatér, határozat is születik a nevelőmunka javításáról és a szakemberképzésről, a helyzet ennek ellenére sem javul. [...] Hosszú évek óta megoldatlan az irányítás: a járási kezelés éveiben kevés gondot fordítottak a város sportéletére, függetlenített sportelőadó beállítására 1954-ben tettek javaslatot, társadalmi sportbizottság csak 1957-ben szerveződik.”²⁷ 1959-ben Ivanics Géza makói testnevelő tanár készített egy rövid javaslatot a városi tanács számára, amely szerint a helyi sportélet fejlesztését az általános iskolákra kell alapozni, a szakképzett testnevelő tanárokat pedig be kell vonni a versenysportba. A terv alapján az egyesületek szoros viszonyt ápoltak volna az iskolákkal, így elősegítve az utánpótlásképzést a versenysport számára. A javaslatokból – sajnos – semmi nem vált valóra.²⁸

Súlyos problémát jelentett a létesítmények leromlott állapota és hiánya, s ezen a helyi politikai vezetés sem tudott javítani. Az iskolák szükségmegoldásokkal kísérleteztek, így például az MHSZ-székház emeletén „szükségtornatermet” alakítottak ki. A Maros-parton található labdarúgó pályát elhanyagolták, a legjobban kiépített, lelátóval, futópályával, kiszolgáló egységekkel bíró sportpálya az Erdei Ferenc téri volt. Az 1950-es évek végén felhangoltak a viták a Vasas és a Vasutas sportegyesületek között a pálya birtoklásáért. Az ügy országos szintre jutott, és az OTSB végül a nagyobb, több sportolóval rendelkező Vasas használatába adta azt. Sajnos a hosszas vita alatt nem gondozták megfelelően a létesítményt, így 1960-ban fel kellett újítani, ami azonban nem történt meg teljes egészében. Az atléták megfelelő edző- és versenypálya nélkül maradtak, a kézilabdások a belvárosban kaptak egy szűk pályát (itt edzettek és játszottak egészen az ezredfordulóig), a birkózók és az ökölvívók a művelődési ház nagytermében edzettek, és itt rendezték versenyeket is.²⁹

Röviden utalnunk kell arra is, hogy milyen előnyei és hátrányai voltak (lehetek) a párt által kiemelten támogatott tömegsportnak. Az az egymillió magyar ember, aki részt vett a mozgalomban (ha valós adatnak tekintjük ezt) óriási háttérbázist jelentett a magyar versenysportnak. Számtalan Európa- és világbajnoki érmes, valamint olimpiai bajnok kezdett a tömegsport rendezvényein sportolni. Mindezen túl rendszeres mozgásra szoktatta a diákságot és a dolgozókat, megismertette a sport szabályait a magyar társadalom nagy részével. A hátrányok közé sorolható viszont, hogy a „kötelezően ajánlott” részvétel sok embert inkább eltántorított a rendszeres mozgástól, hiszen úgy érezték, azt az államhatalom kényszeríti rájuk. Kétségtelen, a sport tömegesítése nem szolgálta az egyéniségek kiemelkedését sem, képzésük, a velük való foglalkozás háttérbe szorult.³⁰

A makói sportklubok felnőtt és utánpótláskorú tagjai természetesen mindig részt vettek a párt és állami vezetés által meghatározott rendezvényeken, és betartották a rendszer játékszabályait. Az persze nagy kérdés, hogy a részvétel a meggyőződésükből fakadt-e. E rendezvények közül kiemelkedett a május elsejei felvonulás, ahol minden sportkörnek kötele-

²⁷ MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. Beszámoló a JTSB 1958-as munkájáról. 1959. 6.

²⁸ MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. Fejlesztési javaslatok Makó város sportéletéhez. 1959. 1.

²⁹ Dr. Korom Mihály: *Makó az első felszabadult magyar város*. 3. köt. Makó, 1981. 297.

³⁰ MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. Fejlesztési javaslatok Makó város sportéletéhez. 1959. 2.

zó volt a részvétel, s a JTSB a legszebben vonulókat díjazta is. Az asznapi délutáni programok között pedig több sportrendezvény is szerepelt.³¹

Az 1950-es évek legfontosabb országos rendezvénysorozata „a felszabadulás 10 éves évfordulójának megünneplése” volt. Makó ebből a szempontból különleges helyszínek számított, hiszen az első felszabadított városként fokozott figyelemmel kísérték az itteni rendezvényeket a párt felsőbb szintjeiről is. Ennek tükrében érthető, hogy ekkor született az egyetlen olyan ismert dokumentum, amelyben a tanács végrehajtó bizottsága utasításokat adott a JTSB-nek és a sportegyesületeknek, valamint a járási községek sportköreinek: „Ez év szeptember–októberében lesz 10 éve, hogy a dicső szovjet-hadsereg felszabadította járásunk községeit és Makó városát. Az évfordulók méltó megünneplése érdekében a Csongrád Megyei Párt Végrehajtó Bizottsága megyei operatív bizottságot hozott létre, mely kidolgozta az ünnepségek megrendezésével kapcsolatos irányelveket. Ezen irányelvek figyelembe vételével a megyei Népművelési Osztály összeállította a felszabadulási ünnepségek munkatervét, és ennek alapján határozta meg a feladatokat. Ezen körlevél a megyei irányelveken alapul melyek szempontokul szolgálnak minden helyen, községben, városban az ünnepségek megrendezéséhez.”³² Az utasítás elején politikai irányelveket fogalmaztak meg, melyek közül a legfontosabb az, hogy a dolgozóknak mind a mezőgazdaság, mind az ipar terén elért eddigi eredményei, valamint kulturális fejlődésük azt bizonyítja, hogy „élni tudunk a szabadsággal”.³³ A párt vezetésével a munkásosztály és a dolgozó parasztság munkája nyomán a dolgozók jobban élnek és biztosabban tekintenek a jövő elé. A járás lakossága már addig is minden évben lelkesedéssel, munkasikerekkel ünnepelte meg az ország felszabadulásának évfordulóját (április 4-ét). A tízéves évforduló alkalmával természetesen el akarták érni, hogy a járás községeiben és Makó városában kiemelt rendezvényeket tartsanak.³⁴ Mindezek keretében kívánták bemutatni a mezőgazdaság, az ipar, valamint a kulturális élet terén elért évtizedes eredményeket.

Az utasítást követő részben a szervezési feladatokat vették számba. A felszabadulási rendezvények részletes tervének kidolgozása, a rendezvények gyakorlati és elvi előkészítése, a különböző területek (szervezetek, közületek) felkészülési munkájának összehangolása városi és községi viszonylatban a helyi bizottságok feladata volt. Ezek létrehozásával kapcsolatban a pártszervezetek a Járási Bizottságtól megkapták a kellő utasításokat is.³⁵

A járási tanács végrehajtó bizottságának rendelkezése értelmében az ünnepségeket előkészítő helyi bizottságok tagjai voltak az MDP helyi szervezetének titkárai, a községi (városi) tanács vb. elnökei, a tömegszervezetek vezetői, a kultúrházak igazgatói, valamint a népművelési ügyvezetők. Ők voltak felelősek a helyi ünnepségek előkészítéséért és megrendezéséért.

A járási operatív bizottság javaslata volt az is, hogy a községekben felszabadulási ünnepi napokat rendezzenek, Makó városában pedig felszabadulási hetet. A községekben az ünnepségeket egész napos programmal az évforduló napjához legközelebb eső vasárnapon rendezték meg. A járás községeinek és Makó városának felszabadulási „ünnepit” ezek fé-

³¹ MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. Beszámoló a JTSB 1955 második negyedévi munkájáról. 3.

³² MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. A 10 éves felszabadulási ünnepség megrendezésének irányelvei. 1954. 2.

³³ Uo.

³⁴ MNL CSML ML Testnevelési- és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. A 10 éves felszabadulási ünnepség megrendezésének irányelvei. 1954. 3.

³⁵ Uo.

nyében 1954. szeptember 24-e és október 25-e között tartották meg, ezen időszak alatt külön járási ünnepséget nem rendeztek.

Tanulságos ugyanakkor, hogy az ünnepségek előkészítését és megrendezését a takarékoság elvének szem előtt tartásával kellett végezni, s anyagi szempontból a helyi erőforrásokra támaszkodhattak. A sportegyesületek bevonása ezért volt különösen fontos.³⁶

Az ünnepi rendezvények szervezésénél figyelembe kellett venni azt is, hogy az országos évfordulót 1955. április 4-én tartják, s az erőket úgy kellett mozgósítani, hogy azok a helyi szerepvállalás után bekapcsolódhassanak a központi rendezvény lebonyolításába is, emelve annak fényét. „A felszabadulási ünnepségekről a bizottságok kéthetenként kötelesek jelentést tenni a járási tanács vb. Oktatási Népművelési Csoportjának. Ebben ki kell térni arra, hogy általában hogyan folynak az előkészületek, mi a bizottság munkaterve az ünnepségek lefolytatására vonatkozólag, és mit szándékoznak tenni az ünnepségek jó megszervezése érdekében. A jelentés beküldésének határideje: első esetben szeptember 11. és ezt követően szeptember 28. és október 15. Minden község és város az ünnepség befejezésével értékelő jelentést köteles adni az ünnepség lefolyásáról.”³⁷

A Makói Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1954-ben foglalkozott először a sport helyzetével a fennmaradt források szerint, s megállapították, hogy a város sportéletének helyzete nem kielégítő. Ezt követően a VB minden évben tárgyalta a kérdést, a jegyzőkönyvekben azonban nem maradt nyoma annak, hogy a testület direkt módon befolyásolta volna a sportegyesületek működését.

1956 vízváltó volt a város sportéletében is. A forradalom idején az egyesületek szétzilálódtak, a Bástya és a Lendület tényleges működése szünetelt, a többi egyesületben sorra szűntek meg a szakosztályok, főleg a torna, az ökölvívás és a tenisz szenvedte meg ezt az időszakot. 1957-ben három egyesület (a Spartacus, a Törekvés és a jogilag létező Bástya) összevonásával létrehozták a Makói MÁV-MAK egyesületet. Ez azonban nem volt hosszú életű, hiszen a Spartacus egy év múlva kivált ebből, és vele együtt távozott a szponzorok közül a MÁV is. A vasúttársaság a Spartacus mellé állt, amelynek névszponzora is lett, így 1958-tól ismét működött Makón Vasutas SE.³⁸

Makó sportéletének vizsgálata nyomán megállapíthatjuk, hogy az 1950-es években komoly befolyással bírt alakulására a politikai hatalom. A JTSB volt a járás legfelsőbb sportirányító szerve, s ez közvetlenül az MDP járási VB-jétől kapta az utasításokat. A helyi párt-szervezet „nyomása” már kevésbé dokumentálható, ez inkább felügyelte a sportéletet, ellenőrködött. Mindenki ismerte a rendszer állította korlátokat, és igyekeztek be is tartani azokat. Az írott források nem jegyezték fel az esetleges „kilengéseket”.³⁹

A szocialista társadalomban a testnevelés és a sport társadalmi ügynek, a szocialista nevelés részének számított. A hatalom számára honvédelmi szempontból elsődleges volt a tömegsport támogatása, ugyanakkor a versenysport patronálása propaganda értéke miatt elengedhetetlen volt. Az egyén számára pedig a sport volt az egyetlen terület, amely (viszonylag) politikamentes karrierlehetőséget kínált.⁴⁰

Az 1960-as évekre egyértelmű volt a sport visszaszorulása a társadalomban: a város legnagyobb sportegyesületénél 1952-ben még tizenöt szakosztály működött, egy évtizeddel

³⁶ Uo.

³⁷ MNL CSML ML Testnevelési és Sportbizottságának iratai, XXIII. 203. A 10 éves felszabadulási ünnepség megrendezésének irányelvei. 1954. 4.

³⁸ Zeitler: *A makói labdarúgás története*, 45.

³⁹ Zeitler: *A makói labdarúgás története*, 45.

⁴⁰ Földes Margit – Szerencsés Károly: *A rebellis tartomány*. Budapest, 1998. 58.

később már csak öt.⁴¹ Ekkorra a sport kezdte elveszíteni kitüntetett helyét. A kampányokon alapuló mozgalmak politikai és kulturális tekintetben is elvesztették táptalajukat, s ez meghatározta a helyi sportegyesületek és a helyi hatalom kapcsolatát is.⁴²

⁴¹ Dr. Korom: *Makó az első felszabadult magyar város*, 297.

⁴² *Magyarok a 20 században*, 446.

FARKAS ZSUZSA

„Mostantól a festészet halott”

„À partir d'aujourd'hui la peinture est morte.” A tanulmány választott teorémája, mely egyesek számára talán blaszfémianak minősül, Paul Delaroche-nak (1797–1856), a francia festőnek tulajdonítható. A hagyomány szerint az elismert festőművész így reagált, amikor meglátta az első dagerrotípiát 1839-ben. A művészt ma már kevesen ismerik, hiszen a nyájas stílusú akadémiai festészet történelmi ágára a feledés homálya borult. A művészcsaládból induló festő 1822-ben mutatkozott be a először a párizsi Szalonban. 1824-ben *Jean d'Arc* című művét Stendhal méltatta mint kiváló művet.¹ Egy Walter Scott novellát elevenített meg az *Erzsébet angol királynő halála* című nagy történelmi képével 1828-ban, melynek nyomán a legdivatosabb mesterek közé emelkedett.² Számos történelmi képe közül a *Herceg a Towerben* címűt Shakespeare III. Richardja ihlette. *Cromwell I. Károly koporsójánál* képéhez Francois-René Chateaubriand történetét használta fel. 1832-ben a francia művészeti Akadémia tagjává választották, bár még csak harmincöt éves volt, de már a vezető mesterek közé tartozott. Mivel 1833-tól az École des Beaux-Arts tanára, véleménye nagy hatást gyakorolt a korabeli közvéleményre. A hírneves francia festő, Horace Vernet (1789–1863) az apósa volt, együtt próbálkoztak a kiállításokra való bejutás, vagyis a zsűrizés reformjával, hogy a fiatal festők is bemutatkozhasanak a Szalonban.³ 1843-ban nyitotta meg műtermét, ahol a következő generáció jelentős fényképészeit nevelte. Ezek közé tartozott Gustave le Gray, Henri Le Seq, Charles Nègre és az angol Roger Fenton is. Természetesen Delaroche életműve is folytatódott a „festészet halála” jóslat után, hiszen fő műve, a *Hémicycle des Beaux-Arts* című freskó, mely a művészet hetvenöt nagy alakját ábrázolja, az École des Beaux-Arts-ban 1842-ben készült el. A huszonhét méter hosszú freskó az iskola hivatalos amfiteátruma volt, amely a régi görögöktől Nicolas Poussinig minden kor művészeit felvonultatta. Párizs nevezetességei közé tartozott, 1855-ben ugyan megsérült egy tűzvészben, de maga a művész restaurálta alakjait.

A legújabb kutatások szerint így hangzott a mondat: „*La peinture est morte, à dater de ce jour!*” (Angolul pedig: *From this day painting is dead!*) Első említése Gaston Tissandier: *Les Merveilles de la photographie* című, 1874-ban megjelent kötetében történt.⁴ Ez teremtette meg a máig élő mítoszt. Egy kortárs író állításával állunk tehát szemben.⁵ Tissandier

¹ Bann, Stephen: *Paul Delaroche. History painted.* London, 1997. 10.

² olaj, vászon, 422×343 cm Musée du Louvre, Paris

³ Bann, Stephen: *Parallel Lines. Printmakers and Photographers in Nineteenth-Century France.* London – New-Haven, 2011.

⁴ „Les artistes sont saisis d'étonnement et d'admiration: Paul Delaroche a vu Daguerre, il lui a arraché des mains un plaque impressionnée plaque la lumière. Il la montre partout en s'écriant: »La peinture est morte à dater de ce jour«!» Tissandier, Gaston: *Les Merveille de la Photographie.* Paris, 1874. 64. (újra kiadás BiblioBazár 2010.)

⁵ Tissandier: *Les Merveille de la Photographie*, 331. Hachette et vie

szerint Delaroche megkérdezte François Arago fizikust (1786–1853) – aki bejelentette a daguerrotípija felfedezését 1839. augusztus 19-én –, hogyan hasznosítható a daguerrotípija felfedezése, és milyen művészi lehetőségeket rejt magában. Delaroche emlékirataiban mindennek nem található nyoma, ezt már többen megvizsgálták és konstatálták. Egy komoly fotóművészeti lexikon szócikk kapcsán részletesen kifejtette véleményét Stephen Bann, Delaroche mai monográfusa.⁶ Bann azt állítja, hogy valójában csak Tissandier adta Delaroche szájába ezt a frázist,⁷ és Helmut Gernsheim volt az, aki 1955-ben saját fotótörténetében mindezt újra felidézte, s a festő megállapítását hisztérikus kirohanásnak bélyegezte.⁸ Gernsheim 1839 augusztusához, a daguerrotípija hivatalos, akadémiai bemutatójához kötötte a történetet, Bann szerint viszont mindez semmilyen realitással nem bír, primer forrás nem található ennek bizonyítására.⁹ A források hiánya azonban nem jelenti azt, hogy nem hangozhatott el ez a mondat, vagy hogy azt pusztán Tissandier agyafúrt feltevésének kellene minősíteni. Az író gondolatmenetét úgy folytatja, hogy Raffaello és Michelangelo művészete nem halt meg, csak a nagy felfedezések inspirációi és maga a tudomány ért el a művészethez. Tissandier részéről ugyanannyi érvet sorakoztathatunk fel a gondolat mellett, mint ellene. Feltételezhetően a „levegőben lógott” e gondola, és különféle beszélgetések során számos vita folyt e témában.

A híres mondat „eredetiségének” vizsgálata már 1996-ban megkezdődött. Anne McCauley nevezetes könyvében megemlítette, hogy már 1839 elején is rendeztek egy daguerrotípiabemutatót.¹⁰ Ekkor elismerő szavak hangzottak el Delaroche-tól, amit két forrással is lehet bizonyítani. Ha valaki a daguerrotípija első bemutatója alkalmával bizonyítottan pozitívan nyilatkozott a felfedezésről, miért változtatta meg radikálisan véleményét a második bemutató után? Ha ez a bátor megállapítás elhangzott a festészet végéről, akkor azt miért csak huszonöt évvel később jegyezték le? A fentiek miatt kulcskérdéssé vált, hogy vajon mikor látott először Delaroche daguerrotípiát. A festő érdeklődése és kapcsolata a fényképezéssel bizonyítható, hiszen Jean-Baptist Biot (1774–1862) francia fizikus társaságában ellátogatott Daguerre 1839 januárjában tartott első bemutatójára az Akadémiára. Erről Biot William Henry Fox Talbothoz (1800–1877) – a negatív eljárás felfedezőjéhez – írt leveleiből ismerünk meg részleteket. A szobájában, ahol a „fotogenikus” képek előtt álltak, Biot hallotta, hogy azt mondják, hogy olyan nagy festők, mint Paul Delaroche és Horace Vernet szerint végtelen sokat lehet tanulni a képektől, a művészek például a fény és árnyék megoszlásának tanulmányozását, a tárgyak pontos bemutatását.¹¹ Mindez bizonyítja, hogy a művész élénk érdeklődéssel fordult az új medium felé, bár ő maga soha nem fényképezett.¹² Delaroche szavai egy kortárs fizikus levelében maradtak fenn, de egy 1839. január 11-én kelt újságcikk szinte ugyanezt közölte. A festő François Aragoval való január 7-i beszélgeté-

⁶ Bann, Stephen: *Delaroche*. In: Hannavy, John: *Encyclopedia of Nineteenth-Century Photography*. New York, 2008. Vol. 1. A-I. 406-407.

⁷ Tissandier: *Les Merveille de la Photographie*, 62.

⁸ Gernsheim, Helmut: *The Origins of Photography*. Cleveland–London, 1955. 40.

⁹ Bann, Stephen: *Photographie et reproduction gravée. L'économie visuelle au XIXe siècle*. In: *Études photographiques*, 9. 2001. május, 22–43. [En ligne], mis en ligne le 09 février 2005. <http://etudesphotographiques.revues.org/241>. Letöltve 2014. ápr. 5.

¹⁰ McCauley, Elizabeth Anne: *Industrial Madness. Commercial Photography in Paris, 1848–1870*. New Haven – London, 1994. 14.

¹¹ Biot levele Talbothoz 1839. február 13. National Media Museum (Bradford) Collection number 1937. 4834

¹² Bann: *Photographie et reproduction gravée*, 22–43.

se után elismerően nyilatkozott Daguerre felfedezéséről. „Még a legtehetségesebb festő számára is hasznos tanulságokat adhat [a daguerrotípiát] ahhoz, hogyan lehet a fény és árnyékkal nemcsak a tárgyak körvonalát, hanem a helyi színeket is kifejezni” – idézte mondatait az újság.¹³ Bann végül arra a következtetésre jutott, hogy Delaroche nem ellenséget látott az új felfedezésben, hanem szövetségest.

E furcsa feltevésnek százhetvenöt évnyi ismétlése, magyarázata mára óriási méretű (szak)irodalmat eredményezett. Ennek csak igen vázlatos összegzésére van mód, kiemelve néhány speciális elemzést. Minden végelmélet kiindulópontja a filozófiai megközelítés, alaptéziseinek az a feladata, hogy megkérdőjelezze bizonyos elméletek érvényességét.

Immanuel Kant *A filozófiában újabban meghonosodott előkelő hangnem* (1796) című, kevésbé ismert írásában ír a filozófia haláláról.¹⁴ Kant a misztagógok¹⁵ elleni replikája után említi a filozófia végét vagy a halálára való várakozást, a filozófia teste fölötti virrasztást. Számos apokaliptikus írás, ahol a végnek, a végső határának, az utolsó közelgésének kimondásáról van szó, Kantra utal vissza. Ő indította útjára ezt a diszkurzust azzal, hogy egy bizonyos típusú metafizika végét mondta ki.

A történelem írói a filozófusokhoz hasonlóan közel kétszáz éve emlegetik tudományuk halálát. Augustin Thierry már 1820-ban megállapította, hogy új módon kell történelmet írni.¹⁶ A szélesen hömpölygő tudománytörténeti megközelítések közül példaként két modern könyv szolgál alapvetésül. Mindkettő hozzáférhető magyarul, nagy hatást gyakorolnak a szélesebb közönségre is. Talán nem annyira speciálisak, mint a történész folyóiratokban található pontosabb taglалások. A vizsgálat tárgyát az idő, az események képezik, amelyek zsákutcába futhatnak, a vége felé közeledhetnek.¹⁷

Nézzünk néhány irodalmi példát. Heinrich Heine 1832-ben, Johann Wolfgang von Goethe halálakor a Goethe nevével fémjelzett régi, „arisztokratikus” művészeti korszak végét jósolta. Szerinte új, demokratikus irodalmi periódus kezdődik – a romantika.¹⁸ Azóta több hullámban is felvetődött a halál és a vég képzete, sok nagy író hagyott maga után ilyen nyomokat. Az irodalmi nézőpont értékelésére csak egy mai példát említünk. A princetoni egyetem professzor emeritusa, Alvin Kernan egy egész kötetet szentelt az irodalom halála gondolat taglалására.¹⁹ Megállapítja, hogy a tradicionális értékek, az emberiség fontosságának megkérdőjelezése nyomán az irodalom válságon ment keresztül. Azokat a pontokat keresi, amelyek az irodalom hanyatlását idézték elő. Azon gondolkodik, hogyan lehetne visz-

¹³ Le National, 11. janvier 1839. (2. oldal)

¹⁴ Derrida, Jacques – Kant, Immanuel: *Minden dolgok vége*. Ford. Angyalosi Gergely, Mesterházi Miklós, Nyizsánszky Ferenc. Budapest, 1993. 9–34.

¹⁵ A misztatóg vagy a beavatott pap funkciója az, hogy beléptesse a jelentkezőket a misztériumba.

¹⁶ Augustin Thierry: *Dix ans d'études historiques*. Paris, 1834. 11.

¹⁷ Vö. Simon Zoltán Boldizsár: *A történelemelmélet öngigazolása*. Aetas, 26. évf. (2011) 4. sz. 174–184.; Erős Vilmos: *Az angol történetírás a huszadik században*. Aetas, 27. évf. (2012) 3. sz. 139–154.; Noiriel, Gérard: *A történetírás „válsága”. Elméletek, irányzatok és viták a történelemről, tudományválságtól napjainkig*. Ford. Czoch Gábor. Budapest, 2001.; White, Hayden: *A történelem terhe*. Ford. Berényi Gábor et al. Budapest, 1997.

¹⁸ Heinrich Heine: *Essays I. Über Deutschland. Erstes Buch*. In: Werke und Briefe in zehn Bände. Band 5. Berlin und Weimar, 1972. 175–216. „Die meisten glauben, mit dem Tode Goethes beginne in Deutschland eine neue literarische Periode, mit ihm sei auch das alte Deutschland zu Grabe gegangen, die aristokratische Zeit der Literatur sei zu Ende, die demokratische beginne oder, wie sich ein französischer Journalist jüngst ausdrückte, »der Geist der einzelnen habe aufgehört, der Geist aller habe angefangen.«”

¹⁹ Kernan, Alvin: *The Death of Literature*. New Haven, 1992.

szaállítani az irodalom életképességét a 20. századi kultúra megváltozott körülményei között. Más kritikusok (E. D. Hirsch, Allan Bloom) azt kutatták, hogyan növekszik a kulturális írástudatlanság a modern társadalomban. A technológiai forradalom a nyomtatott formát elektronikus kultúrára deriválta, az írott szó autoritása helyére a televízió, a film, a számítertechnika autoritása lépett. Fordulat következett be az irodalmi kritikákban is a tradicionális irodalom dekonstruálása és a jelentés semmivé nyilvánítása miatt, s felgyorsította a korábbi kánon szétesését az ideológiai elfogultság is. A művészet politikai befolyásoltsága, a plágium, az újabb szerzői jogi viták azt eredményezték, hogy a régi, romantikus alkotóművész és a mű mint tökéletes és változatlan ikon megszűnt létezni.

Tovább lépünk a kultúra kérdésfelvetései felé. Hans Belting egy önálló kötetben vizionálta a „művészettörténet vége”-t, ami a 20. század utolsó éveiben hozta lázba a szakmát.²⁰ A valaminek a végéről való beszéd a tárgy megközelítésének és kérdésessé tételének módja. Belting jelszava: változtassuk meg a beszédmódot azért, hogy csak bizonyos artefaktumoknak és ne az egésznek legyen vége.²¹ A művészettörténet értelmezése változatokra tagolódik, amelyek versenyre kelnek egymással, hogy megszerezhessék a művészet értelmező monopóliumát.²² „Lehet, hogy tényleg fogyóban vannak az alternatívák a saját kultúránk határain belül, de megtalálhatjuk őket máshol, ott, ahol eddig nem is gondoltuk” – zárja gondolatait igen sejtelmesen.²³ Beltinget sok támadás érte *A művészettörténet vége* című kötetének hangzatos címe miatt. A 2002-ben Chicagóban megjelent angol fordításban *Művészettörténet a modernség után* címet adta a könyvnek a kiadó, melyet – újragondolva a történeteket – a szerző maga is találónak minősített.²⁴

A véget nem érő vég része a modernség mítoszának, amely a művészet mítosza. Valójában a művészetnek nem lehet „véget vetni”, mert nincs alternatívája, legfeljebb kritikusokban viszonyulhatunk hozzá – mint ajánlja Belting²⁵ –, vagy arra kényszerülhetünk, hogy kitágítsuk a fogalmat, és mindig újradefiniáljuk. A valaminek a végéről való beszéd valószínűleg azért is érdekel bennünket, mert a történelem, a kultúra, a művészet végcélját folyton félreértjük, és mivel erről nincsenek tisztázott fogalmaink, ellentmondásokba bonyolódnak. A művészet filozófiai definíciója folyamatosan változik, mára a legsajátosabb természetévé vált az, hogy minden eleme paradoxonokkal telített.

A művészet fejlődésének elmélete az ember biológiájából eredhet. Northrop Frye kanadai filozófus (és sokan mások is) úgy véli, hogy az emberi élet az útjának felén (harmincöt évesen) válságba jut, mert felismeri, hogy egy körforgás foglya, és megkezdődik a hanyatlás.²⁶ Arisztotelész *Poetikájában* vázolta fel a tragédia fejlődésének menetét (kezdet, közép és vég), ez szolgált a művészetek általános fejlődésének paradigmájával.²⁷ A görög filozófus a fejlődést a mozgás egyik nemének tekintette, a tudomány feladatát ennek okainak feltá-

²⁰ Hans, Belting: *A művészettörténet vége. Az első kiadás újragondolt változata – tíz év után*. Ford. Teller Katalin. Budapest, 2006.

²¹ Belting: *A művészettörténet vége*, 8–9.

²² Belting: *A művészettörténet vége*, 283.

²³ Hans Belting: *A művészettörténet vége és napjaink kultúrája*. In: Perneczky Géza (szerk.): *A művészet vége*. Európai füzetek első szám 1999. 51–66. Ford. Kiss Zsuzsanna. Internetelérés: mek.oszk.hu/01600/01654/01654.htm (2014. december 10.)

²⁴ Belting: *A művészettörténet vége*, 2006. *Utószó a második kiadáshoz*. 283.

²⁵ Belting: *A művészettörténet vége*, 18.

²⁶ Northrop Frye' s *Notebooks and Lectures on the Bible and other Religious Texts*. Ed. by Robert, D. Denham. Toronto, 2003. 59.

²⁷ Arisztotelesz: *Poetika*. Ford. Sarkady János. Budapest, 1997.

rásában jelölte meg. Minden fejlődés célt előfeltételez, aminek négy okát jelöli meg: formai, cél, ható, anyagi.²⁸ A művészet fejlődése nem a végcél felé tartó állandó haladásként írható le, a végcél felé tartó végtelen haladás képzelete Kanté.²⁹ A 18-19. század határozottan a haladáselmélet mellett foglalt állást. A művészettörténetben Johann Winkelmann (1755) az antik hagyományból merített haladás- és hanyatláselmélete Ernst H. Gombrich elméletén (1971) keresztül posztulálódott.³⁰ Erről olvashatunk bővebben *Művészet és fejlődés* című kötetében, amely magyarul 1987-ben jelent meg. „A haladás vége – hogy modern kifejezéssel éljek – nyitott” – írta Gombrich.³¹

Úgy tűnik, amikor elérkezik egy-egy képzőművészeti műfaj haláláról való beszéd, akkor hirtelen minden átrendeződik. Amikor kiderül, hogy például a festészetet és fényképészetet meghatározó definíciók nem relevánsok többé, mert elavultak, megszólal egy-egy filozófus, esztéta vagy művész, és megalkotja a megváltozott kánont. Egy-egy elavulási folyamatban metamorfózis is lejátszódik, amely miatt nem a képek megnyilvánulási formáinak végére érkezőnk, hanem mindig újabb változat rajzolódik ki.³² Jelen korunkban tanúi voltunk annak, hogy előtérbe került a képi fordulatok rendszere, amely a képek változó helyzetét, átalakuló szerepét elemzi szélesebb mederben. Ma az elméletek is gyorsan elavulnak, ezért fontos kérdés az is, hogy kik jogosultak a kötelező interpretációk megadására. Létrejöhet egy zárt társadalmi csoport értelmezési monopóliuma, amely erősen védelmezi – akár szankciókkal is – pozícióit.

A történelem és benne a kultúra fölötti halálos ítéletet sokan, sokszor kimondták, de senki sem volt hajlandó végrehajtani. Az 1960-as, 1970-es években az *Artforum*-ban,³³ mely egy New Yorkban megjelenő vezető művészeti periodika, számosan megjósolták a festmények végső bukását, majd kis idő múlva tanúságot tettek arról, hogy a festészet újjászületett.³⁴ Mindig új definíciók és tervek születtek. Ha a festmény-fénykép, fénykép-mozgó kép, fénykép és digitális kép létrejöttének menetét állítjuk párhuzamba, a legszembetűnőbb a találmányok mögött húzódó lényegi aspektus: a felgyorsulási processzus felismerése, és nem a vég és a halál. Mindez azt üzeni, hogy egy-egy korszak dinamikája változik meg, ami minden átalakulás mozgatórugója.

Pernecky Géza 1993-ban az akkor induló magyar *Balkon* művészeti havi lap első számában ezt kérdezte: „...napjainkban a legfőbb trend a művészet öngyilkossága?”³⁵ A művészet öngyilkosságának teóriája szerint a jó művészet a piac és a giccs elől menekülve az önlebontás és hallgatás útját választja. A cikk megjelenése óta eltelt húsz év, és ma a festészet és a fényképészet is él és virágzik, az egymás utáni képi fordulatoknak köszönhetően kivételes remekművek születnek folyamatosan. Időnként jelentős filozófusok, történészek és írók, sőt egyes képzőművészek is megjósolják halálukat vagy végüket, de ezek csak az újtól

²⁸ Arisztotelesz: *Metafizika*. Ford. Halasy-Nagy József. Szeged, 2002. (3. javított kiadás)

²⁹ Kant, Immanuel: *Minden dolgok vége*. In: Derrida–Kant: *Minden dolgok vége*, 105.

³⁰ Winkelmann, Johann: *Gondolatok a görög műalkotások utánzásáról a festészetben és a szobrászatban*. (Drezda, 1755) In: Marosi Ernő (szerk.): *Emlék márványból vagy homokkőből*. Ford. Marosi Ernő. Budapest, 1976. 215–237.; Gombrich, Ernst H.: *Művészet és fejlődés*. Ford. G. Beke Margit, Falvy Mihály. Budapest, 1987. 30.

³¹ Gombrich: *Művészet és fejlődés*, 62.

³² Bredekamp, Horst: *Fordulópontok. Az iconic turn ismertetőjelei és igényei*. In: Nagy Edina (szerk.): *A kép a médiaművészet korában*. Ford. Kékesi László. Budapest, 2006. 20.

³³ 1962-től jelent meg, nemrégiben ünnepelte ötvenedik születésnapját.

³⁴ Crimp, Douglas: *The End of Painting*. Octorber, vol 16. (Spring, 1981) 69–86.

³⁵ Pernecky Géza: *A patkánykirály kora*. *Balkon*, 1. évf. (1993) 1. sz. 16–21.

való idegenkedés szülöttei, a megszokotthoz való ragaszkodásból fakadnak. A festészet és a fényképészet halálát vizionáló hatásos kommentárokat felidézünk, majd számúzhetjük is, mert nem teljesedett be jóslatuk. Cinikusabban úgy vélhetjük, hogy az apokaliptikus jövendölések pusztán jó szövegek, a figyelemfelkeltés bravúros eszközei. A folyton megújuló festmények és fényképek reprodukciókban, digitális változatban, de tárgyi mivoltukban is itt vannak körülöttünk, ezáltal az örökkévalóság és tartósság képzetét keltik. Egyre több és átláthatatlanabb a számuk, ami egy hangsúlyos, egyre táguló kép-korszak eljövételét prognosztizálja.

Pernecky Géza remek cikkei és könyvei igen részletesen taglalják a vég érzetének folyamatait, például egy tanulmánykötet előszava 1999-ben, amely a *Művészet vége* címet viseli.³⁶ Ezzel párhuzamosan megismerhettük Pernecky fordításai jóvoltából Belting, Danto, Vattimo elképzeléseit is. Pernecky Danto szövegeinek hatásáról ír megnyerően, akinek jövendölése szerint a művészet végét a filozófiai kisémmizés jelenti.³⁷ Hegel: *Esztétikai előadások* (1827) előszavára utalva (amely kimondja, hogy a művészet halott) Danto azt vallja, hogy a művészet saját öntudatába ment át, vagyis önmagára reflektál. Nem foglalkozhat többé mással, mint saját ontológiai természetének elemzésével: „...a művészet léte nem szűnt meg, tehát nem egyszerűen halott, hanem csupán a végéhez érkezett el, amennyiben mássá alakult át – nevezetesen filozófiává.”³⁸

Danto a fejlődő diszciplínaként felfogott művészet végéről beszél. A művészet a művészet filozófiájának eljövételével ért véget, amikor a művészet feloldódik az önmagára vonatkozó tiszta gondolatban, s csak saját elméleti tudatosságának tárgyaként őrződik meg „valami” belőle.³⁹ A folyamat úgy zajlik, hogy a műértők újra és újra fölteszik a kérdést a művészet mibenlétéről, a kérdések segítenek körvonalazni az indokok diszkurzusát, amelyet a művészet intézményes elmélete igyekszik megragadni. A műveket értékelő és konstituáló művészeti világ lényege az indokok diszkurzusa, amely megállapítja, hogy mi művészet és mi nem, mi értékes és mi nem. Így áll össze és válik elfogadottá a kánon, majd manifesztumokban következik be annak magyarázata.

E kánonnal kapcsolatban Márkus György filozófus (1934–) egy további paradoxonra hívja fel a figyelmet. Hogy egy műalkotás eléri-e szándékolt határát, betölti-e tervezett funkcióját, átadja-e kitűzött jelentését, nemcsak és elsősorban nem is belső minőségétől függ, hanem attól, hogy talál-e magának e célokra hangolt közönséget.⁴⁰

Kant a filozófia halálát, Hegel a művészet halálát jövendölte meg. Hegel kijelentése a modern művészetről szóló viták megújuló toposzává vált, mert problémává emelte a művész problematikus helyzetét, társadalmi relevanciáját és kulturális teljesítményét övező tisztázatlanságot és bizonytalanságot. Hegel szerint a szó empirikus értelmében vett művészet virágozhat és fejlődhet azután is, hogy filozófiailag releváns értelmében véget érne.⁴¹ Belting és Danto azért revidiálja folyamatosan nézeteit, mert a művészeti folyamatok hatnak a véglméletekre. A filozófusok a modern kor végét diagnosztizálták, és egyúttal a ha-

³⁶ Pernecky Géza: *A „művészet vége” – baleset vagy elmélet*. In: Pernecky Géza (szerk.): *A művészet vége?* Európai füzetek 1999. Első szám 7–49.

³⁷ Danto, Arthur C.: *Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet*. Ford. Babarczy Eszter. Budapest, 1997.

³⁸ Danto, Arthur C.: *Történetek a művészet végéről*. In: Pernecky (szerk.): *A művészet vége?* 67–81.

³⁹ Danto: *Hogyan semmizte ki a filozófia a művészetet*, 125.

⁴⁰ Márkus György: *Hegel és a művészet vége*. In: Márkus György: *Metafizika – mi végre?* Tanulmányok. Ford. Farkas János László. Budapest, 1998. 217.

⁴¹ Elemzésében ezt hangsúlyozza Márkus: *Hegel és a művészet vége*, 208.

gyományos értelemben vett művészet elmúlásáról is beszélnek. A művészet gyengülésével, illetve végével foglalkozó vita az 1990-es években játszott fontos szerepet. Belting folyamatosan átírta írásait, és nyilván a jövőben is így tesz, nyitva hagyva a kapukat. A diszkurzus nem zárult le teljesen, mert nem születtek új érvek, amelyek érvénytelenítették volna Danto és társai észrevételeit.⁴² Azt is gondolhatnánk, hogy a modernség válsága a nyugati racionalizmus válsága, a nyugati kultúra céljának az elhomályosulásával egyenlő.

Az 1960-as évekre a festészetben a teljes absztrakció diadala következett be, a kísérletezés maximumát érték el. A filozófusok számára ebből az következett, hogy a művészet fejlődése befejeződött. Véget ért a logikus jelentésű művészettörténet is. A fejlődés lezajlott, ezután minden stílus és lehetőség egyvelegének szinkretizmusa következik el, amelyet „*post-histoire*”-nak nevezett el

Arnold Gehlen 1965-ben.⁴³ Ő nem hitt sem a festészet, sem a művészet halálában, hiszen szerinte az utolsó pillanatban a művészet szerkezete elvált korábbi lelki alapjától. Az új művészetfogalomhoz szorosan hozzátartozik a konnotáció, ami a szemlélő részéről műveltséget igényel. Jósolata szerint a csináld magad mozgalom a műveltség bomlásához vezet.⁴⁴

A korszakot, amelyben élünk, úgy is fel lehet fogni, mint kilábalást a végből, a *post-histoire* állapotból. Pernecky Géza szerint a történelem hálószerűen szétterülő szerkezete, amely minden irányban haladva terjed. Ebben a hálóban a művészet helyzete kritikussá vált, hiszen hosszú ideig a történelmi dimenziókba kivetített linearitás gondolatát igyekezett megőrizni a technikai evolúció adaptálásával.⁴⁵ „Ha a történelem fogalmán nem értünk mást, csak az idő, a linearitás és az okság fonalainak az összefonódását, akkor még mindig nagyon világos ezeknek az elemeknek a jelenléte és közös szerepe a mai világban is, különösen, ha az idáig megtett útra tekintünk vissza, és nem akarunk mindenáron jóslatokba bocsátkozni a jövőre nézve.”⁴⁶ Pernecky szerint nem „*post-histoire*” helyzet ez, egyáltalán nem az út vége, hanem inkább a történelem mellé épített otthon képzete, vagyis „*histoire parallèle*”.

Delaroche szerint állítólag a festészet meghalt 1839-ben, de a legtöbb 20. századi teoretikus az absztrakt festészet megjelenésével azonosítja ezt a jelentős pillanatot, vagyis hetven évvel későbbre helyezi. Sőt még azon túl is vizionálnak hasonló, hiszen egyes teoretikusok újabb ötven év múlva egy újabb halál képzetét rajzolják meg. Yve-Alain Bois *A festészet mint modell* című könyvében (1990) a *Festészet – a gyász feladata* című részben azt állítja, hogy a festészet halála az absztrakció kezdetének pillanatában, illetve a második világháború utáni absztrakt festészetben következett be.⁴⁷ Ha igaza van, és újra bekövetkezett a festészet halála, akkor vajon az a festészet, ami ezután jött, a gyász aktusát dolgozta-e ki, vagy inkább a hisztérikus ismétlés formáit, melyek melankóliához, a veszteség tudomásul

⁴² Ezt a tanulmányt (Zárt és nyitott utópiák) 2003-ban írta. Pernecky Géza: *Művészet az ezredfordulón – tanulmányok a művészet végéről és a művészettörténet újrakezdéséről*. Budapest, 2006. 321.

⁴³ Gehlen, Arnold: *Kor-képek. A modern festészet szociológiája és esztétikája*. Ford. Bendl Júlia. Budapest, 1987. (eredetileg 1965)

⁴⁴ Gehlen: *Kor-képek*, 359.

⁴⁵ Pernecky: *Művészet az ezredfordulón*, 278.

⁴⁶ Pernecky: *Művészet az ezredfordulón*, 279.

⁴⁷ Bois, Yve-Alain: *Painting as model*. London, 1993. Az Abstraction I. fejezetben a De Stijl csoport (1917–1932) elméletét, míg az Abstraction II. részben Barnett Newman és Robert Ryman munkáit vizsgálta. 101–122., 186–226.

vételéhez vagy elutasításához vezetnek.⁴⁸ Robert Ryman (1930–) festőművész felületkezelésének és játékelméletének tanulságait vizsgálja Bois, mert a matematika és politika keresztjezési pontjától várja a modernista festészet kérdéseinek megoldását. A szerző annak az ontológiai rejtélynek a megfejtését tűzte ki célul, hogy a festészet feltételezett halála után miként folytatódhatott tovább a művészet az 1980-as években. Az autonómmá vált művészet megszabadult minden tartalom kényszerétől, függetlenedett a témák és stílusok hierarchiájától, sőt a rendeltetését jelentő, előre adott, szilárd funkció alól is emancipálta magát. Ryman munkássága azonban igen kifinomult, de nem alkalmas a festészet halála kapcsán felvetett kérdés generális megválaszolására.

A festészet tehát legalább háromszor meghalt. Az első halált a fénykép felfedezése, a másodikat a 20. század elejének absztrakt törekvései, például Piet Mondrian (1912–1944) metafizikus realizmusa jelentik. Az aranymetszés szabályait alkalmazó geometrikus elemek egynemű színeivel a végsőkig való letisztultsághoz vezették a mestert. A harmadik halált az 1945 utáni amerikai absztrakt festészet idézte elő, például Jackson Pollock (1912–1958) tasiszta felfogása. A csurgatással, fröcsköléssel létrehozott gesztusképei a teremtés aktusát emelték művészi rangra. Pollock minden előzetes elgondolás kikapcsolásával alkotott. A művek mint véletlenszerűen létrejövő alakzatok egy újabb, nehezen átléphető határt vagy „véget” jelentettek az érzékenyebb lelkű alkotótársai számára.

Egy újabb, magyar példa is adódott. „*A festészet vége?*” címmel ugyanis a Magyar Festők Társasága 2003-ban kiállítást szervezett. Az egyik hazai művészettörténész a Műcsarnokban a milleniumra (2000) összeállított nagy festészeti terepszemle alkalmával egy anketon megállapította: „*A világ nem a festészeztől szól.*”⁴⁹ A festészet a múlté, nem időszzerű műfaj. A média a jelen, az időszzerű alkotási mód. Ennek a továbbgondolásából adódott a régi kérdés újrafelvetése, amikor 2003-ban az Olof Palme Házban nyolcvan meghívott magyar festőből hatvankettő válaszolt a maga sajátos módján a kérdésre: egy festett alkotással. Így érthetően sokféle válasz érkezett, melyek tanulmányozhatók a katalógusban.

Említhetünk egy végső példát is 2014-ből: A Németországban alakult *End Art* művészcsoport sajátos képviselője volt Ladislav Galeta (1947–2014) horvát művész. Számára az *End Art* a Vég Művészete és a Művészet Vége egyszerre, hiszen az angol nyelv megengedi mindkét értelmezést. Galeta kivonult egy Zágráb közeli faluba, és gazdálkodni kezdett. Világvége projektjét számos kiállításon bemutatta, a pusztulási folyamatokat vizsgáló akciója nagyszabású volt. Beke László művészettörténész Galeta személyében bemutatott egy végelmélettel foglalkozó koncept művészt, saját hitvallásával pedig a művészetelmélet lehetséges haladási irányait határozza meg:

„Haladunk a végkifejlet, a pusztulás, az enyészet felé, vagy haladunk a megváltás felé?

A megfigyelő Én bevallja, hogy a folyamatok lényegét nem lehet leírni.

Ez Én én vagyok, aki e sorokat írja, de az igazi megfigyelő Én Galeta, a művész, az aktor.

Ezen a ponton a leírás eszkatalogikussá, teológiaiává vagy üdvtörténetivé válik, vagy ennek tagadása következik be, filozófiai síkon.

Számomra az üdvtörténet bizonyosság, a filozófia viszont metafora, metonímia, és egyéb nyelvi játék.”⁵⁰

⁴⁸ A kérdést felteszi Saltzman, Lisa: *Lilith fiai – a gyász és allegória – trauma és festészet*. Enigma, vol. 10. (2003) 37–38. sz. 167.

⁴⁹ Tatai Erzsébet ominózus mondatát idézi: Kováts Albert: „*A világ nem a festészeztől szól.*” In: *A festészet vége?* Olof Palme Ház. Budapest, 2003. 3–4.

⁵⁰ Beke László: *Az utolsó paradicsom*. Új Művészet, 25. évf. (2014) 4. sz. 24–26.

A fényképezés kapcsán is felmerült már legalább kétszer a halál és megsemmisülés gondolata, ezek is fontos fordulópontokhoz köthetők. W. J. Mitchel (1944–2010) mutatott rá: ahogyan százötven éve a festészet meghalt, úgy 1989-ben a fényképezés került sorra.⁵¹ Ez utóbbi halál egy következő radikális átrendeződést eredményezett. A fényképezés végének pillanatában a komputertechnika kezdete van jelen. A fotográfia agóniájához jutottunk a technikai fejlődés, majd robbanás miatt, mely egyúttal egy sokadik új utat hozott. Az úgynevezett kémiai fényképezés ugyanis véget ért, és egy nem tradicionális anyagú képleképezés lépett a helyére. A digitális forradalom kezdetein ilyen gondolatok születtek: „*Photography dies but the photographic is born*”⁵² – (a szóvicc pikantériája a lefordíthatatlanságában rejlik), vagyis a fényképezés meghalt, de a fényképezési megszületett. A fényképezés molekulárisrá vált, vélte a W. J. Mitchel gondolatát továbbfejlesztő, a szóviccet gyártó Jorge Ribalta. Ő a fotográfiai realizmust az analóg, a molekuláris dokumentációt a digitális képekkel azonosította.

2012-ben újabb vízió tárul elénk, amelyet az *Overgram* alkalmazás (app) grafikai reklámja a következőképpen összegzett:⁵³ A fotográfia halott? című reklámszövegen különféle beragasztott betűkből montázszerűen kialakított idő-vonalon a fényképezés születése, 1826 – az első színes fénykép, 1861 – a Kodak kamera megjelenése, 1880 sorjázik. Nagyon lépve az időben az első digitális fénykép a holdról, dátuma 1960, majd a kereskedelmi digitális kamerák 1981-es megjelenéséhez ugrunk. A beillesztett diagram szerint az analóg fényképek hanyatlása 2003-ban kezdődött, és számuk 2011-re visszaesett az 1960-as évekbeli szintre. A következő nagy robbanást a *Facebook* jelenti, amely mint közösségi oldal lépett fel, de felületének 70%-át fényképek alkotják. Az *Overgram* adatai szerint ma 300 millió fényképet töltenek fel rá naponta.⁵⁴ Elérkezve a mához a mobil telefonnal való képkészítéshez jutunk, amelyet mint feltörekvő művészeti formát határoznak meg. 741 millió olyan mobil telefon működik a világon, amely rendelkezik fényképező funkcióval. Az új szlogen igen hamar szállóige lett: „A jó kamera az, amelyik mindig veled van.” Az időutazás végén a *Photo Apping* tűnik fel, amely a Photoshop mellett az egyik lehetőség arra, hogy manipuláljuk a mobil telefonnal készített képeket – a megjelenés előtt. Egyszerű műveletekkel feliratozhatjuk, beleírhatunk, szűrőkkel torzíthatjuk. Az *Overgram* végkövetkeztetése pozitív: „A fényképezés nem halt meg. Csináld magad.”

„Csináld magad” mozgalmat hirdetnek a történettudomány és az irodalom modern irányzatai is. Az internet-felhasználók ugyanis saját maguk írják történeti értelmezéseiket. Ennek jogosultságát erősíti az a nézet, amely minden tény és értelmezés egyenrangú értékét hirdeti.

Az *Overgram* hirdetése 2012. december 5-én tovább parodizálja a vég gondolatot – egy 19. századi faszerkezetű fényképezőgépre ráírták: „*Photography never dies.*”

„A festészet halott” kijelentést úgy is értékelhetjük, mint kiváló prófécia, amely megrengette a világot. Rámutat arra, hogy mai értelmezési nehézségeink gyökerei már a múltban is

⁵¹ Mitchel, W. J.: *The reconfigured Eye. Visual truth in the Post-photographic era.* London, 1994. 20. (A szerző nem azonos a híres William J. Thomas Mitchellel (1942–), aki a chicagói egyetemen tanít.)

⁵² Ribalta, Jorge: *Molecular Documents.* In: Kelsey, Robin – Stomson, Blake (eds.): *The Meaning of Photography.* Massachusetts, 2008. 178–186.

⁵³ App Store now / Getovergarm.com

⁵⁴ 2012-ben a Facebook megvásárolta az Instagram-ot (1,01 milliárd dollárért), melynek 7,3 millió felhasználója volt.

léteztek, de a 19. század közepi esztétikai rendszer nem reagált olvasható formában erre az elméleti problémára. Mi is volt a helyzet? 1839-től gyorsan nyilvánossá vált a fényképezés technikai mikéntje, azonnal hatást gyakorolt a kultúrára. A dagerrotípiát közvetlenül hatott a képzőművészetre is, de ennek filozófiai megfogalmazására csak jóval később került sor. A mindennapi életben, a képzőművészeti műhelyekben egyszerűen a művészek fejében, majd ennek következményeként a kezükben zajlott a változás, melynek hatására a művek több lépcsőben átalakulásra kényszerültek. Mindez azt eredményezte, hogy rövidesen új kánon született, és új szakértők léptek színre. A félelmet hordozó megállapítás, miszerint a festészet halott, franciául hangzott el, és százharminc évvel később címadója lett egy angliai kiállításnak is. A „*From today painting is dead*” (*Beginnings of Photography*) című bemutatót a Victoria and Albert Museum rendezte Londonban 1972-ben. A kiállítással e mondat egyenértékűvé vált a fotográfia kezdeteinek vizsgálatával, a korai évek történetének bemutatásával, a ki nem érlelt gondolatok zűrzavaros keringésével. Az első esztétikai benyomások leglényegesebb eleme az, hogy egészen 1900-ig a fénykép művészi megjelenésében festmények akart látszani.

Mennyire tűnik Delarocého állítása blaszfémianak? A dagerrotípiát mint médiumot a meg-lévőhöz, az elfogadotthoz hasonlítva definiálta és legitimálta magát. Igyekezett saját lehetőségeit mérlegelve felismerni, egy-egy pillanatra megtalálni saját helyét. A felmerülő első, általános kérdés az, hogy hol a fénykép helye.⁵⁵ Az új médium a régi mellé helyezte magát, egyúttal újragondolásra kényszerítette az átszabott területeket. Ez a médium alapmozgásának elfogadott elmélete. Köztudott, hogy a fénykép kezdetben a festészetre támaszkodva igyekezett legitimálni magát, miközben a festésztől – főleg a portréktól – hódított el területeket, s heves ellenállást váltott ki a festészet táborában.⁵⁶ A fénykép a festményre akart hasonlítani, átvéve tőle a kanonizált szabályrendszert.

Charles Baudelaire híres soraihoz jutunk, melyeket 1859-ben fogalmazott meg:⁵⁷ Kétféle megközelítés létezett: az egyik örömmel búcsúztatta a régit, a másik annak védelmére szólított fel. A költő deklaráta, hogy a fénykép nem festmény, vagyis nem független, nem egyszeri, és az ezzel járó csodálatot nem váltja ki. Szerinte a festmény indifferenssé, vagyis látszattá vált, ezért egy-egy irodalmi téma segítségével próbálta a fontosság látszatát kelteni. A költő beágyazta ezt a problémát a festészet változásának felgyorsult folyamatába, hiszen szerinte a festő igazra irányuló kizárólagos törekvése elnyomta és megfojtotta a szép iránti érzékét. A közönség a szép helyett a valódit kereste, és Baudelaire szerint e gyászos napokban született meg a fényképészet. Ez a mesterség új credóval lép fel: „Hiszem, hogy a művészet célja a természet pontos lemásolása, és hogy nem is lehet más célja [...] az az ipar lesz a tökéletes művészet, amelynek terméke azonos a természettel.”⁵⁸

Baudelaire megállapításai ingerültek, hiszen úgy gondolta: egy bosszúálló isten meghallgatta a sokaság imáját, és Daguerre-t küldte a földre messiásként. Értelmezése szerint a tömeg azért ismerte el a fényképezést művészetnek, mert az teljesen garantálta az óhajtott pontosságot. A költő ismerte és érezte persze a kialakult korszellemet is, a pozitívizmus fel-erősödésével a dokumentumok értéke növekedett, a valóság összegyűjtése alapvető prog-

⁵⁵ Royoux, Jean-Christophe: *Mi a mozi?* In: Kékesi Zoltán – Peternák Miklós (szerk.): *Pillanatgépek*. Ford. Nagy Edina. Budapest, 2009. 125–136.

⁵⁶ Farkas Zsuzsa: *A fénykép a rendszerben*. In: Kerny Teréz – Tüskés Anna (szerk.): *Omnis creatura significans*. Budapest, 2009. 327–333.

⁵⁷ Baudelaire, Charles: *A modern közönség és a fotográfia*. Ford. Csorba Géza. In uó: *Művészeti kuriózumok*. Kiadta: Jules Cain. Budapest, 1988. 99–107.

⁵⁸ Baudelaire: *A modern közönség és a fotográfia*, 110.

rammá vált. A korszakot meghatározó összegyűjtő–analizáló szemlélet a kultúra egészét befolyásolta.

Rövid írásában Baudelaire vádol: az új ipar a „napimádókat” szolgálta, hiszen a tömeget saját hú képükkel ajándékozta meg, amelyet bálványozni lehetett. A „szennyes” tömeg saját undok képében gyönyörködött. Baudelaire jósol: a fennkölt művészet, az isteni festészet véget ért. Ha az ipar betör a művészet birodalmába, a művészet legádázabb ellensége lesz. A divat hatására a művészek rákényszerülnek arra, hogy azt ábrázolják, amit látnak, és nem azt, amit megálmodtak. „Meri-e még valaki meggyőződéssel állítani, hogy a fotográfia elterjedésének s ennek az egész ipari örületnek semmi köze sincs e siralmas hanyatláshoz?”⁵⁹ A költő az éteri, a megfoghatatlan dolgokban való szépség hitének elvesztése miatt siránkozott. Szerinte boldogság álmodni, és nagy dicsőség kifejezni azt, amit álmodunk. Súlyos szavak ezek a világhírű mestertől, melyek nagy hatást gyakoroltak a következő negyven évben az irodalmárookra és esztétákra, ahogy az elitista közhangulatra is.

Ma ezt a lejátszódott képi fordulatot élesen érzékeljük, de nem véljük botránynosnak. Nem gondoljuk, hogy írásunk címadó mondata a képzőművészet ellen irányuló szentségtörés lenne. Mint sokkoló kijelentés fontos kezdőpontnak számít, amely képes volt elgondolkodtatni, kétségbe ejteni az egykori és a mai közvéleményt is.

Kinek mit jelenhet ez a tétel, hogyan értékelhető? Leegyszerűsítve különös, költői képzelgésnek minősíthetjük, mely kérdések özönét generálja. Ez a legfőbb feladata. Delaroché a fényképet mint gyilkos fegyvert manifesztálja, de vajon a fénykép születése tördőfésként értelmezhető? Megölte vagy csak hibernálta a képzőművészetet? E mondat indikálja a jövőre vonatkozóan azt a fontos kérdést is, hogy vajon mi lesz a kép további útja. Miként befolyásolja a festészet halála az évszázados hagyományt? Mi történik a kialakult és intézményesült kanonizációval? A vég emlegetésekor egy-egy korszak kánonja ér véget. Visszapillantva a korra jól kirajzolódik, hogy a képzőművészet csak a tetszhalál stádiumáig jutott. A látszólagos halotti dermedtségéből hamar kilábal, hiszen a festészeti naturalizmus is egyfajta válasz volt a sokkra, a fénykép által felvetett kérdésekre. Az impresszionizmus pedig egy következő, igen jelentős kísérletté vált a festészet megújulásában. Ez a kísérletező művészeti mozgalom sokáig erős takarásban volt, hiszen a középpontban a hivatalos, könnyen érthető ál-művészet állt, mely az akadémikus normákat fűszerezte naturalisztikus elemekkel. A festészetnek ez a könnyen emészthető, reprezentációt szolgáló része halott maradt. Míg a festészet másik (újabb, jobb?) része feltámadt az impresszionizmusban, és számos komoly megpróbáltatást túlélve, folyamatosan átalakulva máig életben van.

A művészinél elnevezett fényképek sokáig követték a festmények akadémiai normatíváit, amelyek szerint az előírt évszázados szabályok szerint kell felépíteni a képek valóságát. Ez a rendszer ma már kényszeredett hazugságnak mutatkozik, de saját korában az egyik követhető és követésre méltó művészi attitűd volt. A létrehozandó fényképi műnek hasonlítani kellett az eszmei értéket jelentő megjelenéshez, ezért fontos volt, hogy eltüntessék a véletlenszerű esetlegességet. A fényképező műtermekben való megjelenés, a viszonylag tiszta, steril környezet megteremtése mind ezt szolgálta. Ez a formai oldal, de mi is történt valójában? A fényképezéssel egyszerűen elkezdődött az arcok és az embert körülvevő világ tárgyiasítása, azok gyűjtése és albumokban való összegzése. A folyton változó világ és benne az irányító: az ember szempontjából a fénykép sajátos dimenzió, a vissza nem térés dimenziója. A megmentett idővel kialakult egy új nemzeti és egyéni vizuális emlékezet. A fénykép új képi világot teremtő, modern médium, amely lehetővé tette a világ megkettőzését. Kialakult egy virtuális másodvilág, amely tele van esendő, szép és csúnya emberek ol-

⁵⁹ Baudelaire: *A modern közönség és a fotográfia*, 112.

csó képmásaival. Furcsa helyek és események képein keresztül kitágult a világ, megismerhetővé váltak a föld népei, helyei, öltözékei, szokásai. A tájképek ezrei az egyszerű emberekben is kialakítottak a körülöttünk lévő világról egy virtuális másod-világot. A „csodálatos világ”: a föld anélkül vált ismerőssé, hogy utaztak, hajóztak volna rajta. A fényképészek nagy utazási sorozatai nem a való élet dokumentumai, hanem pusztán kiválasztott, kivételesen szép és steril részletek a világból. Ez az attitűd emelte művészi szintre vagy legalábbis az eladhatóság szintjére a világot mint képi látványt. A kisméretű (vizitkártya) képek létrejöttével, gyártásával, gyűjtésével teljesen és mélyen átalakult a kultúra.

Kissé leegyszerűsítve a problémákat erre a pontra jutottam, amikor megjelent François Soulages *A fotográfia esztétikája* című műve magyarul. E kötetben ő is felidézte a nevezetes mondatot, ezért érdemes a fenti gondolatok megerősítése érdekében még egyszer neki-futni az értelmezésnek az ő rendszere segítségével. Elfogadott megállapítás, hogy a festészet a fényképészet esztétikai felettes énje volt. Soulages szerint sokan ostobának tartják „a festészet halott” gondolatot, de szerinte nem az.⁶⁰ A filozófus ott idézi fel Delaroche-t, ahol a referenciát vizsgálja, azokat a kapcsolatokat, amikor a fénykép szolgál referenciaként más művészetek számára és fordítva. A fénykép mint a többi művészet referenciája a vizsgálódások sorában kezdőlépés. Delaroche kérdése nyomán Soulages azt kérdezi, hogy a festészet halálát jósolta-e meg vagy csak egy bizonyos fajta festészetét. Következtetése az, hogy a festészetnek másként kellett végiggondolni a látható jelenségek imitációjának kérdését, és „néha át kellett alakulnia”.⁶¹ A fényképészet olyan hatalommá vált, amely transzformálódásra kényszerítette a festészetet, amikor azzal a veszéllyel nézett szembe, hogy megsemmisül.

Soulages konstatálja, hogy a festők a fénykép felfedezése után is festettek, de figyelembe vették a fényképészetet és a belőle fakadó követelményeket: „A fotográfia az egyik olyan elem, amely megváltoztatja a festészetet; eltéríti és előre lendíti a művészettörténetet” – írja.⁶² Oda jutunk, hogy a fénykép szabadságot jelent a festészet számára, mert bizonyos nehézségek (episztemikus és esztétikai) körülményektől megszabadítja. Soulages professzor kötetének magyar megjelenése alkalmából tartott előadásán mindezt úgy fogalmazta át, hogy abban a pillanatban a festészet halott volt, de ez valami újnak a kezdetét is jelentette.⁶³

A fénykép normaként funkcionál a festészet számára. A realizmus, amely ennek hatására kialakul, nem egységes, hiszen minden festő sajátosan, a maga nyelvén dolgozza fel a fényképet mint referenciát. „A nem művészi fotográfia referenciaként szolgált és szolgál sok művész – [...] – számára, akik elképzeléseiknek megfelelően hasznosították; a fotográfia egyedi irányt is adott művészetének: már nem csupán egyszerű nyersanyag, vagy eszköz, hanem egy alkotás vektora, sőt struktúrája.”⁶⁴

Mint láthatjuk, a Delaroche által megfogalmazott „a festészet halott” teoréma kérdések sorát indikálta, és számos különleges választ eredményezett. „...a várakozással ellentétben sem a történelem, sem a művészettörténet, sem a művészet nem ért véget. Valami egészen más történt. A vég ért véget” – állapította meg Peternák Miklós.⁶⁵

⁶⁰ Soulages, François: *A fotográfia esztétikája. Ami elvész és ami megmarad.* Ford. Ádám Anikó. Budapest, 2011. (Spatium sorozat 13.) 51., 111.

⁶¹ Soulages: *A fotográfia esztétikája*, 292.

⁶² Soulages: *A fotográfia esztétikája*, 293.

⁶³ Francia Intézet, Budapest, 2012. június 14.

⁶⁴ Soulages: *A fotográfia esztétikája*, 300.

⁶⁵ Peternák Miklós: *Itt az idő.* (1999) In: Peternák Miklós: *Képfháromszög.* Budapest, 2007. 204.

A művészet a mindenkori társadalom látásmódját tolmácsolja, a különféle művészeti technikák (litográfia, fénykép, film) az érzékelés megváltozását tükrözik. Amikor az újabb művészi technikákkal elkészített művek a közönség elé kerülnek, optikai elsajátításuk lehetővé, majd később megszokottá válik. A litográfia esetében ez a folyamat úgy zajlott, hogy a felfedezés után (1810) a korábban alkalmazott rézmetszés népszerűsége hátráltatta a gyors kibontakozást.⁶⁶ A változás Magyarországon az 1840-es években jött el. Az új könyvnyomtatásnak köszönhetően az 1850-es években további gyors iramú fejlődés következett. Az 1870-es években a technika fokozatosan elhalt, ezért alkalmas ez a felfedezéstől az elavulásig tartó folyamat vizsgálatára. Ezt Gerszi Teréz kiváló lista összeállításával meg is tette a magyar anyagban.⁶⁷ Az új technológia megjelenése nem okozott stílusváltozást, de a kifejezési eszközök bővülése hatott a többi médium használati módjára. Időnként a művészeti változás elkerülhetetlenné válik, de ez nem egyenlő a fejlődéssel, sőt talán nem feltétlenül fejlődés.

Delaroche egyszer úgy nyilatkozott, hogy a fényképek finom ábrázolási módja minden elképzelést felülmúló tökéletességet mutat.⁶⁸ Másik kijelentése szerint a fénykép „hatalmas szívesség a művészeteknek”.⁶⁹ Delaroche és a fénykép kapcsolata a művész halála után is szoros maradt. 1856-ban Adolphe Goupil (1806–1893) publikálta életművét, a kötet szövegét Jules Goddé, az előszavát pedig Henri Delaborde írta, a kötet fényképeit Robert Jefferson Bingham (1824–1870) készítette.⁷⁰ Így vált széles körben ismertté ez a festészeti életmű Corot, Rude, Delacroix, Courbet és Ingres, neves francia festők életművéhez hasonlóan. Bingham több mint ötven reprodukcióját Delaroche kommemoratív kiállításán mutatták be az École des Beaux-Arts-ban 1857-ben. A reprodukció kiállításról a nevezetes *L'Artiste* is méltatás jelent meg.⁷¹

Ezek a reprodukciós fényképek segítenek megérteni azt, hogy a művész festészete és általában a festészet nem halt meg. Minden nap születnek új tudományos és alkotói eredmények (tanulmányok és művek), melyek újabb végelméleteket generálhatnak. Ezek elkerülése érdekében folyamatosan újra kellene strukturálni az eddig felhalmozott tudást. Vizionálhatunk olyan ismeretbővülési vonalat, amely mindig a jelenben ér tetőpontjára. Mindehhez új stratégiára van szükségünk, amelynek lényege, hogy elfogadjuk a folyamatos változást. Minden eredmény értelmezése rugalmasságot igényel. Ha valami a múltban axióma volt, az idővel átértékelődik, de ez a folyamat nem egyenlő a véggel és a hanyatlással vagy az efelé tartó haladással. A láncolatot táguló tudásszint biztosítja, amely főleg a múltat képes gyorsan átértékelni. A jövő pedig újabb remekműveket és tudományos elméleteket hoz számunkra.

⁶⁶ Gerszi Teréz: *A magyar kőrajzolás története a XIX. században*. Budapest, 1960. 7–8.

⁶⁷ Gerszi: *A magyar kőrajzolás története a XIX. században*, 116–253.

⁶⁸ Hevesy Iván: *A magyar fotóművészet története*. Budapest, 1958. 29. Forrás megjelölése nélkül.

⁶⁹ Aubenais, Sylvie: *L'Art du nu au XIX. siècle*. Paris, 1987. 10. Forrás megjelölése nélkül.

⁷⁰ *Catalogue raisonné de l'oeuvre de Paul Delaroche*. Paris, 1857.

⁷¹ Gautier: *Oeuvre de Paul Delaroche photographié*. *L'Artiste*, 1858. March. 7. 153–155.

„...nem zárt, hanem nyitott,
sőt esetleg káosz is”

Beszélgetés Minamizuka Shingóval

Minamizuka Shingo a Tokiói Chiba University emeritus professzora, évtizedek óta a magyar történelem és kultúra kutatója, a Japánban folyó hungarológiai kutatások egyik elindítója. 2004 óta a Research Institute for World History (RIWH) alapítója és elnöke. Legfontosabb művei: Tōō keizaishi no kenkyū: sekai shihonshugi to Hangarī (Kelet-európai gazdaságtörténet – Világi kapitalizmus és Magyarország, 1979); Shizukana kakumei: Hangarī no nōmin to jinminshugi (Néma forradalom: parasztok és népi mozgalom Magyarországon, 1986); Hangarī no daisan no michi: Shihonshugi to shakaishugi no hazama de (Magyarország harmadik útja: kapitalizmus és szocializmus között, 1991); Hangarī ni teitetsu yo hibikike: eiyū to natta umadorobō: Rózsa Sándor (Rózsa Sándor: betyár vagy bandita? 1992); Budapeshuto shi: Toshi no yume (Budapest története: városi álmok, 2007); Zusetu hangarī no rekisi (Magyar történelem képekben, 2012)

Hol és mikor születél?

Japánban, Toyama megyében 1942. január 3-án születtem. Három és fél éves lehettem, amikor a háború véget ért. Egy amerikai légitámadásban leégett a házunk, augusztus 10-én porig égett Toyama.

Mikor ismerkedtél meg Magyarországgal?

Tizenhárom-tizennégy éves gimnazistaként. A Toyama megyei *Észak-Japán Hírlapban* megjelentek 1956 eseményei, sőt még a ledöntött Sztálin szobor képét is közzétették. Az nagyon imponáló volt, de mégsem amiatt kezdtem el érdeklődni Magyarország iránt. Egyetemistaként mélyültem el az '56-os eseményekben. Első- és másodévesként is előadást szerveztünk a tokiói egyetemi fesztiválon. Egyik alkalommal a szovjet–kínai ellentét volt a téma, melynek kapcsán mindenképpen felmerült '56. Amikor tanultunk a kínai–szovjet ellentétről, említésre került az SZKP XX. kongresszusa, majd az, hogyan reagált rá Kelet-Európa; valamint a magyar '56, és hogy arra hogyan reagált Kína. Tehát tisztában voltunk azzal, hogy '56 mennyire fontos esemény volt. Emlékszem, milyen szorgalmasan olvastam róla. A kínai *Pekingi Hetilap* japán fordításában megismerhettük a kínai oldal véleményét, de azt kételkedve fogadtuk, ezért kerestünk más, japán tanulmányokat is. Így mindenki tanult a kortárs történelemről. Én főszervezője voltam az előadásnak, ezért még szorgalmasabban tanulmányoztam az eseményeket. Érdekes, hogy miközöttünk, diákok között is megvoltak a szovjet oldalt és a kínai oldalt pártolók.

Hogyan zajlottak egyetemista éveid 1961 és 1965 között?

A nemzetközi tanulmányok szakot választottam. A jogi vagy a gazdaságtudományi kar nem annyira tetszett, inkább valami kevésbé rendszert alkotó terület vonzott. Gimnáziumban nem csatlakoztam semmilyen szakkörhöz, hanem iskolán kívül, egy felsőbb éves ajánlására elkezdtem járni a békeszeretők körébe. Akkor már ismertem Uehara Senroku békés egy-

más mellett életről szóló könyvét, melyet többször olvastam, és aláhúztam benne a fontos részeket. Nemzetközi tanulmányok szak abban az időben még csak a Tokiói Egyetemen létezett, és olyan elit képzést nyújtott, mely a legjobb munkavállalási kilátásokat kínálta: kereskedelmi cég vagy bankkalkalmazott, tömegkommunikáció, diplomata. Sokan úgy gondolták, diplomata leszek, de én utolsó éves koromig bizonytalan voltam a jövőmet illetően. Végül elgondolkodtam a munkába álláson, és felsőbb évesek tanácsára megnéztem több bankot, az NHK japán TV-t, de egyik sem tetszett. Nem maradt más, csak a továbbtanulás.

Egy szemináriumon többféle angol tanulmányt olvastunk az orosz forradalomról, a Kominternről, a XX. kongresszusról, Dimitrov népi demokráciájáról, sőt, még '56-ról is. Nem emlékszem, hogy pontosan mit tárgyaltunk, de felkeltette a figyelmemet a szocializmus, a Komintern és a munkásmozgalom. Emlékszem, hogy különleges óramenetének köszönhetően Eguchi Bokuro professzor órái nagy hatással voltak rám. Három-négy perc alatt felolvasott egy kéziratot, majd arról többféle szempontból, például mai szemszögből vagy ázsiai és afrikai szemszögből is véleményt mondott. Érdekes volt, mert ezáltal megtanultuk, hogyan gondoljuk át a kor adott problémáit. Minden óráján részt vettem.

Végül Udaka Motosuke professzor úr szemináriumát választottam. Először Kelet-Európáról szerettem volna tanulni, de a professzor úr és a többiek Oroszország és a Szovjetunió után gondolták a Kelet-Európára való áttérést. Emlékszem Udaka dogmatikus marxista óráira Leninről és az orosz forradalomról. Mint akkori fiatalok, nem nagyon értettük, de arra felfigyeltünk, hogy Eguchi professzor és Udaka professzor orosz forradalomról alkotott elmélete különbözik. Gyakran beszélgettünk róla, hogy vajon miért.

Nemzetközi gazdaságról szóló szemináriumon is részt vettem, mert érdekelt a szocialista országok gazdasági segítségnyújtásának értelmezése, avagy a gazdasági segély és a fejlődő országok közötti összefüggés. Ebben az elméletben arról vitatkoztak, hogy elfogadható-e az az állítás, miszerint a szovjet típusú tervgazdálkodással járó nehéziparosítás a gazdasági fejlődés irányába vág. Az USA ezzel nem értett egyet, amit W. W. Rostow gazdasági fejlődési elmélete is hangsúlyozott. A szocialista országok viszont azt állították, hogy a gazdasági segítségnyújtás feltétel nélküli. Én is több konkrét esetet kutattam. Szerintem az egy alternatíva lehetne, hogy a fejlődő országok ne csak Amerikától és Európától függjenek.

Ezek szerint már egyetemista korodban is érdekelt Kelet-Európa?

Igen, elsősorban a kínai–szovjet ellentét miatt, azonban az érintett országok közül Magyarországot és Jugoszláviát tartottam a legfontosabbnak. Jugoszláviát vagy Lengyelországot is választhattam volna kutatási területként, még nem döntöttem el pontosan, amikor bekerültem az egyetemre.

Miről írtad 1967-ben a diplomamunkádat?

A szovjet NEP-korszakról, az 1920-as évekről, azon belül is a trockista párttal és a gazdasági teoretikus Jevgenyij Preobrazsenszkijel foglalkoztam. Udaka szemináriumán E. H. Carrt fordítottunk, ha jól emlékszem, a bolsevik forradalom második kötetét.¹ Innen vettem az ötletet, hogy Preobrazsenszkij 1924–1926-os elméletét használjam fel.

Kalandos úton szereztem be Carr munkájának összes kötetét. Egyik barátom édesapja egy élelmiszeripari gépgyártó cég igazgatója volt, és amikor a fiával elutaztak az USA-ba, megvették nekem. Annakidején ugyanis Japánban nem lehetett ilyen könyvekhez hozzá-

¹ Edward Hallett Carr 1950 és 1978 között jelentette meg 14 kötetben *A History of Soviet Russia* című sorozatát, melynek első része három kötetből állt *The Bolshevik Revolution* címmel (1950, 1952, 1953). Ebben Carr az 1917 és 1922 közötti időszakot tárgyalta. (A szerk. jegyzete)

jutni. A kötetek tanulmányozása után Carr alapján felülvizsgáltam Preobrazsenszkij elméletét. Hogyan is szereztem be Preobrazsenszkij egy cikkét? A Tokiói Egyetemi Könyvtár raktára bővelkedett húszas évekbeli szovjet folyóiratokban, és ott találtam rá. Ráadásul szovjet állami cégek jelentéseire, sőt cégtörténetekre is rábukkantam ott. Ezekből írtam a diplomamunkámat.

Azután belevágtál a doktori disszertáció készítésébe is?

Igen, s épp az egyetemi diáktüntetések időszaka volt, amikor elkezdtem volna a kutatásomat. Nagy divatja volt akkor a lázongásnak, én is röpiratot készítettem, szidtam a professzori kart, amiért ők elítéltek, én pedig megszakítottam a kapcsolatot Udaka professzorral. Nem jártam a szemináriumára, hiába próbáltak visszacsalogatni a többiek.

Ebben a régi rendszerben ha valaki szakított a konzulensével, máshol nem kapott helyet. Az egyik professzor még azt is a fejemhez vágta, hogy mindenáron megtöri a karrieremet. Udaka professzor pedig azért kritizált, mert trockistának vélt. Így egyedül maradtam. 1969–1970 táján nagyon elgondolkodtam, hogy mi tévő legyek.

Az egyetemi diáktüntetések közben persze nem lehetett kutatásokra koncentrálni, ezért fordítással foglalkoztam. 1969-ben kiadtam E. H. Carr kis szöveggyűjteményének (1917: *Before and After*) japán nyelvű fordítását. Végül egyik barátom ajánlott egy munkát a Tsuda Egyetemen (Tokio megye, Kodaira város), mely éppen nemzetközi tanulmányok szakot készült indítani, és kerestek egy témában járatos fiatal kutatót. Szerencsére megtesztettem a rektorhelyettesnek, 1970 áprilisától óraadóként dolgoztam, a következő évben pedig már szerződéses tanár voltam.

Folytattad a Szovjetunió történetének kutatását?

A Szovjetunió kutatásának történetét, a szovjet gazdaság történetét és a nemzetközi gazdaság működését kellett tanítanom. Ráadásul a kiadó kérte tőlem az E. H. Carr szovjet (bolsevik) történeti sorozatának további fordítását, beleértve a *Szocializmus egy országban* címűt.² Átültettem japánra az ötödik kötetet a történelemről és a hatodikat a gazdaságról. Tehát foglalkoztam szovjet történelemmel is.

A második világháború után szüneteltek a külföldi ösztöndíjpályázatok Japánban. 1972 körül azonban már engedtek minket, kutatókat külföldre, bár az én egyetemem csak olyan feltétellel, hogy ha az utazás költségeit és az első három hónap utáni ellátását vállalja a pályázó. Ez mindenesetre óriási lehetőség volt akkoriban. Mivel a Szovjetunióba nem lehetett menni, én Lengyelországra, Magyarországra vagy Jugoszláviára gondoltam. Végül kiderült, hogy csak Magyarország hirdetett állami ösztöndíjpályázatot. Már a nyári szünet előtt pályáztam, augusztusban megkaptam az ösztöndíjat, és 1972 októberében indultam. Korábban már járt Magyarországon Iwasaki Etsuko asszony, s visszatérése után a japán Magyar Nagykövetség jegyzője lett. Könyvkiadót alapított, magyar nyelvet tanított egyetemeken és a külügyminisztériumban, magyar nyelvkönyveket írt japánul, magyar irodalmat fordított japán nyelvre (például A Pál utcai fiúkat, Konrád György A látogató vagy Kertész Imre Sorstalanság című regényét). Nem tudtam akkoriban magyarul, ezért a pályázati elbeszélgetésen angolul beszélgettünk. Azt kérdezték, hány százalék Magyarországon a tsz-esített földterület, és én megválaszoltam, mivel Udaka professzor egyetlen Kelet-Európáról szóló értekezésében a második világháború utáni földreformokról, a népi demokrácia korának földreformjairól írt.

² Carr négy kötetből álló sorozatának harmadik, *Socialism in One Country* című része az 1924 és 1926 közötti időszakot dolgozta fel. (A szerk. jegyzete)

Elindultál Magyarországra. Milyen információid voltak az ottani kutatási lehetőségekről és a magyar nyelvről?

1972. október 3-án vagy 4-én indult a hajó, addig félig elolvastam Imaoka Juichiro *Magyar nyelv négy hét alatt* című könyvét. Japánban semmilyen információ nem volt elérhető magyar kutatókról, és a magyar nyelv tanulására sem volt lehetőség. Magyarországon a Kulturális Kapcsolatok Intézete fogadott és ajánlott a figyelmembe két kutatót. Az egyik Balogh István politikatörténész, a másik pedig Berend T. Iván volt, aki később a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, majd elnöke lett. Engem a gazdaságtörténet érdekelt, és mivel Iván a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Gazdaságtörténeti Tanszékének vezetője volt, őt választottam. Hetente konzultáltunk. Eleinte angolul írtam esszéket, és megmutattam neki.

Hetente kétszer két órában magyar nyelvi magánórákat vettem. Mivel azonban nem nagyon volt kedvem tanulni, az első órában az anyaggal haladtunk, a második órában pedig bor mellett beszélgettünk – Magyarországról, a kultúráról és a magyarokról. Eleinte angol nyelven tanítottak a *Learn Hungarian* című nyelvkönyvből, fél év elteltével azonban elkezdtem olvasni – igaz, naponta csak egy oldalt – az Iván és Ránki György által írt *A magyar gazdaság száz éve* című könyvből.

Miről szóltak az általad írt esszék? Mi érdekelt téged?

Berend Iván és Ránki György angol nyelven megjelent tanulmányait és időnként az *Acta Historiában*, az MTA angol nyelvű folyóiratában a magyar gazdaságról megjelent cikkeket olvastam. Ha jól emlékszem, először a magyar ipari forradalomról és a külföldi tőke szerepéről Magyarországon. Sokat írtam, azokat megmutattam Ivánnak. Idővel bemutatta nekem Ránki Györgyöt, akinek az irodája nagyon közel volt a lakásomhoz. Többször kértem kölcsön tőle könyvet, ha pedig összegyűjtés volt, engem mindig meghívott. Akkor már az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója volt, ezért sokszor elvitt az Akadémiára is. 1973 júliusában pedig levelet írtam Niederhauser Emilnek, hogy szeretném megismerni, mert igazán megtetszett *A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában* című könyve. Itt talán meg kell említenem, hogy engem nem csupán Magyarország érdekelt, hanem annak a kelet-európai országokkal való összehasonlítása. Felnéztem Niederhauser Emilre. Nagy megtiszteltetésnek éreztem, amikor elhívott az intézeti szobájába. Aztán majdnem minden héten voltam nála a Történettudományi Intézetben, majd a lakására is meghívott kávézni.

Az állami ösztöndíj fedezte a megélhetést?

Igen, mert szerencsére a lakbér benne volt az ösztöndíjban, a rezsziért pedig alig kellett fizetni, olyan olcsó volt. Úgyhogy szinte csak a telefonszámla volt megterhelő. Akkor is tudtam, milyen kivételes helyzetben voltam, mert abban az időben ritkaságszámba ment, hogy egy lakásban legyen telefon. Havi 3000 forint volt az ösztöndíj, mint annakidején a diplomás fiatalok havi bére. Nos, abból nem sok könyvet lehetett vásárolni, de a megélhetésre elég volt. Ezenkívül külön kaptunk pénzt opera- és színházjegyekre. Ráadásul havonta egyszer vidékre is elvittek, sofőrös autóval, ami akkor hihetetlennek tűnt. Így jutottam el többek között Kőszegre és Egerbe.

1973 nyarán kezdtem japánul tanítani egy magyar lányt, Erikát. Még most is emlékszem, milyen finom húst ettem nála. Abonyi származású volt, és háromszor-négyszer el is vittek oda. Az volt az első találkozásom a magyar falvakkal. Akkoriban az a mondás járta, hogy Magyarország leggazdagabb vidéke a falu. Ott voltak csak igazán szép fürdőházak, autók és még sorolhatnám. Láttam azt is, milyen jól működik a falusi háztáji gazdálkodás.

Emil és György elvittek a Debreceni Egyetemre is, mert mindketten oda jártak, és régen ott tanítottak. Bemutattak nekem két, Emil szerint kiváló fiatal kutatót. Az egyikük Kövér György volt.

Ezek szerint lassacskán megismerted az akadémiai életet Magyarországon?

Az ottani történettudományban olyan viták folytak, mint például, hogyan értékeljük a ki-egyezeit vagy a kilencvenes évekbeli gazdasági fejlődést. Két tábor volt, egy konzervatív, akik szerint a magyar gazdasági fejlődés az osztrákoktól függött, és a feudális elemek nagyon megmaradtak, míg a másik tábor a modernizálás elemeire összpontosított. Ivánék 1973 második felében kezdtek vitatkozni a perifériákról, harcoltak a konzervatívok ellen, de közben már beszéltek Immanuel Wallersteinről, aki szerint ha a gazdaság középpontjában lévő fejlett országok tovább fejlődnek, azzal egy időben előidézik a perifériák kialakulását, és meghatározzák fejlődésüket. Annakidején semmit sem tudtam sem Wallersteinről, sem a perifériákról, ezért könnyen meggyőztek. Magyarországon hallottam először Wallersteinről, sőt Iván baráti kapcsolatot ápolt Alexander Gerschenkronnal is, aki ugyan keveset írt, de Iván szerint nagy tudású ember volt. Egyébként a magyarok orosz kutatókkal is tartották a kapcsolatot.

Magyarországon hozzájutottam a legújabb szakirodalmi eredményekhez, ami igen-igen meglepett. Csak a történettudományt ismertem, de Kelet és Nyugat kutatói között mindkét irányban igen fejlett információáramlás zajlott. Akkoriban a nyugati és keleti kutatók együtt dolgoztak, vitatkoztak a második jobbgátságról és az ipari forradalomról, az 1880–1890-es. évekbeli bankok közötti nemzetközi kapcsolatokról. Korábban nagyon zártnak gondoltam a szocializmust, de valójában teljesen más volt.

A magyar kutatók gyakran részt vettek osztrák–magyar történész konferenciákon, az ötévente egyszer megrendezésre kerülő Nemzetközi Történész Kongresszuson vagy a Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszuson. A hazatérőktől sokat tanulhattam magyarországi tartózkodásom második felében. Ehhez képest Japán nagyon elmaradott volt.

1974 márciusában hazatértél. Mihez kezdted akkor?

Először is rendszereztem a beszerzett könyveket, iratokat és az irományaimat. Már elavultnak tűntek a korábban használt elméleti könyveim, miután láttam és megtapasztaltam az igazi magyar társadalmi rendszert és az ottani pezsgő akadémiai életet. Írni kezdtem arról, amit Magyarországon tanultam és kutattam. Sokat beszélgettünk Eguchi professzorral és a finn történelmet kutató Momose Hiroshi professzorral, míg végül megalapítottuk a Kelet-Európai Tanulmányok Egyesületét 1976-ban. Japánban már régóta létezett egy orosz történelmet kutató egyesület, de oda nem tudtunk beilleszkedni. A Japán és Kelet-Európa Kapcsolata Kutatói Körben elkezdtük kutatni a Japán és a kelet-európai országok közötti kulturális kapcsolatokat, melynek összefoglalóját 1982-ben kiadtuk,³ ahogyan a Peter F. Sugar és Ivo J. Lederer által szerkesztett *Nacionalizmus Kelet-Európában* című kötet japán nyelvű fordítását is.

Először csak hatan-heten voltunk, majd amikor hivatalosan is elismertek bennünket kutatói egyesületként, különböző egyetemekről ötven-hatvanra bővült a létszám. Magyarországi kutatásaimról rendszeresen írtam cikkeket, de először nem találtam Kelet-Euró-

³ Nihon tōō kankei kenkyūkai hen, *Nihon to tōōshokokuno bunkakōryū ni kansuru kisoteki kenkyū: 1981 nen 9 gatsu no kokusai sinpojiumu no hōkokushū*. Kodaira, 1982. (*Kutatások Japán és a kelet-európai országok kulturális kapcsolatairól*. Szerk. a Japán és Kelet-Európa Kapcsolata Kutatói Kör.) (A szerk. jegyzete)

pával kapcsolatos könyveket kiadni merő kiadót. Végül egy kiadó talált meg engem, és 1979-ben jelenhettek meg írásaim a *Kelet-európai gazdaságtörténet – Világi kapitalizmus és Magyarország* című tanulmánygyűjteményemben.

Hazajövetelem után ismerősökkel elkezdtük egymásnak tanítani a kelet-európai nyelveket, lengyelt, magyart, szerb-horvátot. A társaságban is terveztünk kiadni egy gyűjteményt kelet-európai történeti művek japán nyelvű fordításából. Az egyik a korábban említett *Nacionalizmus Kelet-Európában* című kötet lett, a másik pedig Berend Iván – Ránki György *Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19–20. században* című munkája. Annakidején nagyon ritkák voltak Japánban az ilyen témájú irományok.

1983–1984-ben Bulgáriában is jártál. Miért?

Magyarországi tartózkodásom során többfelé utaztam, és Ivánon keresztül Nikolaj Todorovval is találkoztam Bulgáriában. Akkoriban érdekelt a Bolgár Földműves Népi Szövetség. Ott tartózkodásom során jó barátságba kerültem a Népi Szövetség nemzetközi osztályvezetőjével, aki havonta egyszer elvitt több vidéki kirendeltségbe, falvakat, falusi ipari üzemeket, termelőszövetkezeteket néztünk meg. Megtanultam, milyen szervezetben működnek, hogyan kezelik a földeket, hogyan kapják a fizetést, milyen évenkénti rendezvények vannak. Akkor ismerkedtem meg Byala Cherkva falucskával. Még most is emlékszem, hogy egy havas napon, éppen február 14-én jártam ott, Trifon Zarezan ünnepén.⁴

Mikor ismerkedtél meg a magyarországi vidékkel? Miért épp a mezőgazdaság és a falu érdekelt?

1987-ben újra három hónapot töltöttem Magyarországon, akkor jutottam el először a tanyavidékre Szeged, Békéscsaba, Kecskemét környékén az MTA Regionális Kutatások Intézete Alföldi Tudományos Intézete (Kecskemét) segítségével. Akkoriban ismerkedtem meg Csatári Bálinttal, az intézet munkatársával, majd igazgatójával és Szabó Ferencsel, a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum igazgatójával.

Már amikor 1979-ben kiadtam az említett könyvem, a földkérdéssel kezdtem, de még csak hozzávetőleg foglalkoztam azzal. Ha jól emlékszem, 1978-ban a szociáldemokraták szempontjából írtam az agrárszocializmusról, arról, hogy a párt hogyan nem tudott reagálni a falusi kérdésre. Bulgáriát követően pedig már a másik oldalról kezdtem nézni a kérdést, hogy a parasztok szempontjából hogyan működhetett a szocializmus. Bulgáriában való tartózkodásom során arra ébredtem rá ugyanis, hogy el kell gondolkodni a falusi, vidéki emberek életén. Még több kelet-európai mezőgazdasági, falusi témában akartam kutatást kezdeni, ezért tanulmányoztam Magyarországon is csak a tanyavidéket. Először egy magyar nyelven tanuló tokiói egyetemi diák motivált erre, aki elmondta, hogy egyik dolgozatában a falusi világgal szeretne foglalkozni. Erre én megmutattam neki az e témával kapcsolatos könyveimet, mire ő a tanyasi világot választotta.

Bulgáriai kutatásaimmal nem nagyon haladtam, mégis az ottani tartózkodásom után eléggé megváltoztam, és elkezdtem érdeklődni a népi írók iránt. Igyekeztem átértékelni a szocializmust olyan szempontból, hogy hogyan fogadták a népi demokráciát, és az hogyan változott '56-ban. Továbbá érdekelt a népi írók és Kádár János kapcsolata is.

1987-ben írtam egy könyvet a népi írókról *Néma forradalom: parasztok és népi mozgalom Magyarországon* címmel. Azt ugyan még korábban kezdtem el, már 1978-ban *Új Világtörténelem* címmel sorozatot terveztünk fiatal történész barátaimmal. Annak idején a

⁴ A 3. század táján élt Szent Trifon Bulgáriában és Montenegróban a szőlőművelők körében különösen tisztelt szent. (A szerk. jegyzete)

Népfrontot kutattuk, például a Dimitrov-féle politikaváltást az 1930-as években. Én a népi demokráciai eszme változásával foglalkoztam, de ezt már nem a kommunista párt felől, hanem falusi szemszögből szerettem volna újraértelmezni.

A magyarországi népi írók közül Erdei Ferencsel és Darvas Józseffel foglalkoztam. Csak 1985-ben találtam rá Nánási László önéletrajzára,⁵ ezután megváltoztattam eredeti tervemet, és újraírtam a könyvet, mert jó vezérfonalat találtam Nánásin keresztül. Annakidején, a nyolcvanas évek közepén a népi írók könyveit a könyvtárakban elzárták a közönség elől. Érdekes volt számomra, hogy emellett több antikváriumban árulták azokat. Sokszor megfordultam újpesti üzletekben, még újsághirdetést is feladtam, hogy keresem például Németh László könyveit, amire többféle választ kaptam. Mint például: „...hogy hajlandó vagyok megmutatni, de nem adom el.” Az állambiztonsági szolgálat egyszer sem vont kérdőre. Németh Lajos művészettörténész megkedvelt, és nagyon sokat segített. Olyan idők jártak, hogy padlásra dobott könyvekre bukkanhattunk.

A fő cél Nánási személyiségének megrajzolása volt, de érdekes volt, hogy munkám közben mindent bele tudtam szőni a Nánási fő szálba. Leírtam, hogy szerintem a szocializmus nem maradhat hosszú ideig a nyolcvanas évekbeli helyzetben. Úgy vélekedtek, jól láttam a jövőt, ugyanakkor a valóság már túlhaladt az általam leírtakon.

1987-ben jártál tehát először a tanyavilágban. Rózsa Sándorral is ott „találkoztál” először? Betyár témában már három könyvet írtál japánul, Szeged város Nemzetközi Kapcsolatokért Díját is megkaptad, hiszen szinte világtörténetet írtál a betyárságról. Mégis mi vonzott annyira ehhez a témához?

A *Néma forradalmat* értelmiségiek álláspontjából kiindulva mutattam be. De korábban már járva a Viharsarokban, igyekeztem az agrárszocializmusról írt értekezésemet átírni a tanyasi lakók nézőpontjából. Rózsa Sándor nevét már korábban ismertem, de míg nem jártam a tanyavilágban, addig nem tudtam, hogy még mindig ott „él” azok között az emberek között. Sőt, Szeged város történetének régebbi verziója szerint a betyárok a várostörténetben is helyet kaptak. Szegeden Blazovich László levéltár-igazgatóval és rajta keresztül sokakkal találkoztam, akik nemcsak Rózsa Sándorral, hanem a többi betyárral is megismertettek. Már korábban olvastam Eric Hobsbawm *Primitive Rebels (Primitív lázadók)* című könyvét, de nem az volt a legnagyobb hatással rám, hanem a tanyavilág. Mindenki Rózsa Sándorról mesélt, és a kondorosi emberek valami hihetetlenül vastag könyvet mutattak róla, tehát a saját szememmel tapasztaltam a „jelenlétét”. 1991-ben és 1992-ben két ízben már kifejezetten a betyárokért utaztam Magyarországra, és csak vidéken, Szegeden, Oroszázán vagy Kecskeméten tartózkodtam, eltávolodva a fővárostól. Később jutott eszembe, hogy Hobsbawm műve mennyire kapcsolódik mindehhez.

Először paraszti oldalról szerettem volna átértékelni, hogy konkrétan miért fejlődött ki annyira a paraszti mozgalom országszerte az 1890-es években. Úgy véltem, nem magyarázható ez pusztán azzal, hogy szegények vagy elnyomottak voltak, hanem valamiféle kulturális, szellemi háttérre gondoltam. Eszembe jutott, hogy a betyárhagyomány is szerepet játszhatott ebben, hiszen valahova csak el kellett menekülniük a hétköznapi életből, és valami kézzelfogható igazságot kereshettek. Ezért kezdtem először kutatni, hogy a betyárok a valóságban milyen emberek voltak, hogyan éltek, és csak azután tértem rá arra, hogy milyen elképzelés született róluk. Kutatásom során rájöttem, hogy Magyarországon a betyárokról alkotott képet irodalmi művek, versek, színdarabok formálták. Ezért Szeged, Szol-

⁵ Nánási László a Nemzeti Parasztpárt egyik alapító tagja, emlékirata *Emlékezetből* címmel 1983-ban jelent meg. (A szerk. jegyzete)

nok, Budapest levéltáraiban és a Pest megyei Levéltárban jártam, de sajnos már több dokumentum hiányzott, és a bírósági periratok is hiányosak voltak. Végül a Magyar Országos Levéltárban bukkantam rá Rózsa Sándor vallomására, amit Szabó Ferenc segítségével rögtön fel is dolgoztam. Majd Bécsig, Szabadkáig is elutaztam, hogy további levéltári forrásokra leljek. Bejártam a helyszíneket, többek között Ásotthalmot, ahol láttam a híres Rúzsafának nevezett „Rózsa Sándor fáját”. Mindeközben fény derült arra, hogy a betyárokat és a közönséges rablókat csupán egy hajszál választja el egymástól, de arra is, hogy az a hajszálnyi különbség mennyire fontos. Különösen érdekes lenne átértékelni ennek alapján a világ más pontjain élt betyárokat. Így művem újabb kutatások kiindulópontja lehet.

A rendszerváltás idején is jártad a tanyavilágot, és még egy társadalomszerkezeti kutatásba is belekezdted...

Miközben folyt a rendszerváltozás, elkészültem az agrárszocializmusról szóló értekezéssel, de nem volt, ahol megjelentethettem volna. Egy olyan felmérésbe kezdtünk, melynek célja annak bemutatása volt, hogy a vidéki falvak szemszögéből mit jelentettek az 1989-es események. Az 1990-es évek első felében a Kelet-Európára kiterjedő társadalmi változás egészét tanulmányoztuk a Toyota Alapítvány támogatásával: mi változott a falvakban, milyen volt és hogyan változott a falusi társadalom és gazdaság. Tizenöt japán kutató végzett kérdőíves felmérést Magyarország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Jugoszlávia, Románia és Bulgária több falvában. A kérdőív tartalmát csak nagyjából határoztuk meg, mindenki a saját módszere szerint végezhetette az adatfelvételt. Voltak azonban, akik *oral history* típusú, részletes interjút készítettek, az is történelmi forrás, meg kell jelenteni. Az eredmények azonban végül az íróasztalfiókban maradtak, nem jelentek meg.

2013-ban Orosháza történetéről írtál japánul, ahol szintén kísérletet tettél a rendszerváltás bemutatására.

A szocializmust és a rendszerváltozást szerettem volna a vidéki életből szemlélve értékelni. Egyrészt olyan kritikákat kaptam, hogy az önkényuralom, nepotizmus, „normalizálás” országonként különbözhet. Másrészt pedig nemcsak élő emberekről kellene írnom, hanem kicsit elvontabban, elméleti síkon fogalmazni. Már régebben foglalkoztam elméleti dolgokkal, de szerintem nincs értelme olyan fogalmakkal magyarázni történelmi tényeket, mint ’önkényuralom’, ’normalizálás’. Úgy gondoltam, hogy azt a gyökerektől, a kezdetektől át kell gondolni. Igyekeztem a szocializmust nem rövid távú, hanem hosszan lezajló folyamatként megközelíteni. Ráadásul bár úgy állították, Kelet-Európában nagy különbségek voltak szocializmus és szocializmus között, de amikor a falvakat kutattuk, felfigyeltünk a hasonlóságokra például Lengyelország és Csehország vidéki termelői és a termelőszövetkezeti élet között.

2007-ben Budapest történetét is megírtad Budapest története: városi álom címmel...

Ó, igen, az kikapcsolódás volt. Az 1990-es évek közepétől több pozíciót is vállaltam, többek között az egyetemen a külföldi diákoknak japánt tanító bizottságban elnököltem, az idegennyelvi központ igazgatója és rektorhelyettes is voltam. Mindeközben, kikapcsolódásként írtam meg ezt a könyvet. Amikor 2006-ban, 1956 ötvenedik évfordulója alkalmával konferenciát szerveztem, kapcsolatba kerültem egy jó kiadóval, amely vállalkozott a könyv kiadására. 1985–1986-ban már írtam a budapesti hidakról egy építőipari folyóiratba, amit sokan dicsérték, hogy milyen érdekes volt. Később a jugoszláv irodalommal foglalkozó Tanaka Kazuoval készítettünk cikket az 1848-as eseményekről a Duna-hidak kapcsán egy történelmi folyóiratba. Akkor gondoltam rá, hogy ne csak hidakról, hanem például templomokról is írjak. Egy másik kiadó felkérésére azután mélyrehatóbban foglalkoztam a magyar történelemmel, s

2012-ben megjelent a *Magyar történelem képekben* című kiadvány. A szerkesztők meglepődtek, mivel próbáltam minél kevesebbet írni a királyokról és uralkodókról.

Mi volt a célod az 1956-ról szóló konferenciával?

A világtörténelem és a harmadik út kapcsolatát tekintve az 1956-ban folytatott politika nagyon közel állt a harmadik úthoz. Ilyen szempontból az én állásponatom Charles Gatiéhoz áll közel. Az egyik oldalon a szovjet politikusok elhibázott számítása, a magyar oldalon pedig némileg hisztérikus reagálás vezetett a tragédiához. Úgy gondolom, ha 1956-ban a magyarok rugalmasabb reformba kezdenek, talán a cseh, majd a lengyelországi események is jobbra fordulhattak volna. De nem így tettek, sőt még rugalmatlanabb lett a helyzet, kevés reformot sem tudtak véghez vinni. Az 1956-os események ezzel együtt is fordulópontot jelentettek mind egész Kelet-Európa, mind pedig a Szovjetunió számára. 1956 körül véleményem szerint a Szovjetunióon belül is próbáltak változást kivinni, de az ország csak saját magát fojtogatta, s azzal magának ártott.

Kutatásaid mellett számos más területen is aktív voltál. A rendszerváltozás korától kulturális csereprogramot kezdeményeztél Kelet-Európa és Japán között Kelet-Európai Kulturális Fórum néven...

Ha jól emlékszem, a szegedi vagy békéscsabai tartózkodásom során döbbsentem rá, hogy főleg a magyar vidéken milyen keveset tudnak Japánról, s hogy mi sem ismerjük a magyar vidéki, falusi életet. Először 1987-ben merült fel, hogy tegyünk valamit annak érdekében, hogy a két országot megismertessük egymással. Akkor beszélgettem erről a művészettörténész és néprajzkutató Bánszky Pállal, amikor sokat jártam Kecskemétre. Ő akkoriban a Kátana József Múzeum vezetője volt, s felajánlotta, hogy ha az utaztatás költségeit nem is tudja fedezni, biztosít szállást és előadótérmet.

A tanyakutatáskor Kecskemét volt az utolsó állomásom, ahol iszogatók közben így sikerült megszerveznünk az első kulturális hetet. Ezt követően Japánban meséltem róla két üzletember barátomnak, bár nem számítottam támogatásukra, mivel már fontos szerepet tölthettek be vállalataiknál, s azzal is tisztában voltam, milyen többletteleher lenne számukra a részvétel mind idő, mind pénz szempontjából. Nagy meglepetésemre épp ellenkezőleg, nagyon is hajlandónak mutatkoztak segíteni, és érdeklődtek a kulturális rendezvények iránt. Azután még több embert sikerült összehozni, néhány alapítványhoz pályázatot nyújtottunk be, cégektől is kaptunk támogatást. Mindeközben újságcikk is született rólunk, s még többen csatlakoztak. Először Kecskeméten és Békéscsabán tartottuk meg a kulturális hetet 1988-ban. 1990-ben pedig Miskolc, Szombathely és Maribor következett, egy időben egy magyar városban és egy szomszédos ország kis városában. Háromévente került azután megrendezésre a sorozat Veszprém, Pécs, Egerben, Kolozsváron, Veliko Tarnovóban és Tarnoban.

Mindeközben akadt olyan falu, ahova többször is visszamentünk, Kétújfalu Somogy megyében. Szerveztünk ott mezőgazdasági témájú előadásokat is, sőt ellátogattunk oda akkor is, amikor Pécsen tartottuk a japán hetet. A szigetvári gazdanapokon is segítettünk, mi szerepeltünk az egyik pultnál, és bemutattuk a japán mezőgazdaságot, még főztünk is! Megpróbálkoztunk Kétújfaluban a siitakegomba-tenyésztéssel is 2000-ben, úgy hallottam, néhány gomba kifejlődött, de azután nem vált be a próbálkozás.

Más is érdekel a magyar kultúrán belül?

Sokat összegyűjtöttem Balázs Béla, a nagy magyar-cigány festőművész képeiből. A szocializmus korában találtam rá egy alkotására egy pesti galériában, és megvettem. Azután

Bánszky Pál is ajánlotta, s még többet vettem. A rendszerváltozás után azonban nagyon felment az árak. Örülök, hogy korábban még tudtam vásárolni belőlük. A *Rózsa Sándor* könyvem borítóját készítő Banga Ferencet is régóta ismerem.

Mindig világtörténelmi perspektívából kutatsz, az hogyan kapcsolódik össze a magyar történelmi érdeklődéssel?

Amikor a magyar történelemmel foglalkoztam, akkor is nemzetközi összehasonlításra törekedtem a világgazdaság, nemzetközi gazdaság és nemzetközi kapcsolatok vonatkozásában. Ráadásul, ha Magyarországon világtörténelemről beszélünk, abba beleértendő a magyar történelem is. Japánban ez nem így van, itt külön tantárgy a világtörténelem és a japán történelem, amit a mai napig nagyon furcsállok. Hogyan alakulhatott így? Felfoghatatlan számomra, hogy a japán történelem szempontjából a világtörténelem valami idegen dolog. Amikor magyar történelemről írtam, még tisztábban láttam, hogy még az ország területe is változó koronként, ezért a magyar történelmet a világtörténelem korszakaiba kell belehelyezni, egyértelműen csak onnan lehet szemlélni. Szerintem a japán történelmet is ilyen szempontból kellene átírni, átértelmezni.

Jónak tartod, hogy ennyire mélyrehatóan foglalkoztál a magyar történelemmel?

Mindenképpen, mivel a magyar történelem nem zárt, a kutatás különböző korszakokban különböző területekre és témákra terjed ki. Szóval nem zárt, hanem nyitott, sőt esetleg káosz is. Ha német vagy francia történelemmel foglalkoznék, kutatásaim csak arra korlátozódnának.

Változott viszonyod Magyarországhoz és Kelet-Európához a kutatásaid kezdete óta?

Miután „papíron keresztül” megismertem Magyarországot, első lépésnek számított, hogy ott éltem. Először félelmetesnek gondoltam egy a szovjet világba tartozó helyet, majd rájöttem, ott is lehet rendesen élni, ráadásul láttam, hogy fontos nekik a kultúra, azt jobban ápolják, mint Japánban. Második fordulópontként említeném a felismerést, hogy nem csak Budapest létezik, hanem vidéki falvakba is el kell látogatni. Többször fölvettem magamnak azt a kérdést, hogyan értelmezhetők a most hanyatlóban lévő falvak, melyek sajnálatos módon magukkal rántják a magyar kultúrát is...

Változott a magyar társadalom, mióta megismertem. A szocializmust követően nem is tudom, hogy a polgárok miben keresik a boldogságot. Mindenesetre most nehéz időszakon mennek keresztül. Ha a magyar történelem egyik korszakához akarnám hasonlítani, mint-ha talán visszatértek volna a Trianon utáni zavaros időkbe.

Milyen díjakkal büszkélkedhetsz?

2004-ben Teleki Pál Érdeméremmel, 2009-ben pedig Magyar Köztársasági Érdemrenddel tüntettek ki. Álmodtam ugyan a Kossuth-díjról, de megtudtam, hogy az magyar nemzeti díj, ezért bele kellett nyugodnom, hogy csak magyar állampolgárok kaphatják meg.

Köszönöm szépen a beszélgetést.

Tokió, 2014. február 28. és július 4.

Az interjút készítette: WATANABE AKIKO

Fordította: WATANABE AKIKO, FICZERE KITTI

Minamizuka Shingo műveinek válogatott bibliográfiája

Angol nyelvű könyvek

1. *Legacies of socialism: transformation of East-Central Europe.* Sairyusha, 2005. 176 p. (ed.)
2. *History of Japan for foreign students. Project team for developing textbook of history of Japan for foreign students.* (Ed.) Chiba University, 1998. 1. vol. 162p., 2. vol. 101 p.
3. *A social bandit in nineteenth century Hungary: Rózsa Sándor.* Boulder, Colo., East European Monographs, 2008. 233 p.
4. *The transformation of the systems of East-Central Europe: rural societies before and after 1989.* Tiberias BT, Kecskemét, 1996. 124 p.

Magyar nyelvű könyvek

5. *Rózsa Sándor: betyár vagy bandita?* Ford. Baráth Katalin. L'Harmattan, Budapest, 2009. 184 old.

Japán nyelvű könyvek

6. *Nihon tōō kankei kenkyūkai hen, Nihon to tōōshokokuno bunkakōryū ni kansuru kisoteki kenkyū: 1981 nen 9 gatsu no kokusai sinpojiumu no hōkokushū.* Kodaira, 1982. 438 p. [Kutatások Japán és Kelet-Európa kulturális kapcsolatairól, szerkesztette a Japán és Kelet-Európa Kapcsolata Kutatói Kör]
7. *Tōō keizaishi no kenkyū: sekai shihonshugi to Hangarī.* Kyōto, 1979. 369 p. [Kelet-európai gazdaságtörténet – Világi kapitalizmus és Magyarország]
8. *Shizukana kakumei: Hangarī no nōmin to jinminshugi.* Tōkyō, 1987. 280 p. [Néma forradalom: parasztok és népi mozgalom Magyarországon]
9. *Hangarī no daisan no michi: Shihonshugi to shakaishugi no hazama de.* Tōkyō, 1991. 63 p. [Magyarország harmadik útja: kapitalizmus és szocializmus között]
10. *Hangarī ni teitetsu yo hibikike: ei'yū to natta umadorobō: Rózsa Sándor.* Tōkyō, 1992. 331 p. [Rózsa Sándor: betyár vagy bandita?]
11. *Gizoku densetsu.* Tōkyō, 1996. 204 p. [Betyárok legendái]
12. *Autorō no sekaishi.* Tōkyō, 1999. 284 p. [Zsiványok világtörténete]
13. *Budapeshuto shi: Toshi no yume.* Tōkyō, 2007. 314 p. [Budapest története: városi álom]
14. *Zusetu hangarī no rekisi,* Tōkyō, 2012. 143 p. [Magyar történelem képekben]

Angol nyelvű tanulmányok

15. *Cultural Policy toward the Populists under the Kadar Regime.* In: The political and cultural studies in modern Europe: Report on the research projects. No. 95. (2004) 6–10.
16. *In search of Multiple-Identities in East-Central Europe.* In: Chiba Daigaku Shakaibunka-kagaku Kenkyu Project Report, No. 3. (1998) 165–170.

Magyar nyelvű tanulmányok

17. *Nemzeti újjáébredés Japánban a Meiji restauráció előestéjén.* In: Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszékének munkatársai (szerk.): *Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára.* Budapest, 1993. 76–81.
18. *A Balkán története és helyzete japán szemmel.* Angolból ford. Keszthelyi Klára. *Magyar Szemle*, 4. évf. (1995) 12. sz. 1296–1300.

Japán nyelvű tanulmányok

19. Tōō ni okeru shakaishugi to nōmin: Hangarī, oroshuhāza no rekisiteki keiken. In: *Hitobito no shakaishugi*, Tōkyō, 2013. 221–312. [Szocializmus és parasztok Kelet-Európában: Orosháza történeti tapasztalatai]

MINAMIZUKA SHINGO

Szocialista örökség Magyarország agrártársadalmában*

E tanulmány célja elemezni a Szegedtől nem messze található Bordány falu tanyáinak jelenlegi helyzetét és történelmét. Az esettanulmány a globalizációs folyamat tükrében mutatja be a Magyarország agrártársadalmában 1989 után is érvényesülő szocialista örökséget. Ugyanilyen kutatást folytatott Chris Hann (Kenti Egyetem), aki a Kecskemét melletti Tázlár társadalmában végbemenő változást tanulmányozta, ahol szintén jellemzők a tanyák. Több érvével egyetértek, de az ő megközelítése inkább antropológiai jellegű.

A tanyák elszigetelt gazdasági épületek, amelyeket erdő, kert és földparcellák vesznek körbe, és a tanyák szórványtelepülést képeznek, ezt nevezzük tanyavilágnak.

A japán oktatásügyi minisztérium pénzügyi támogatása révén 1997 és 1998 között két másik japán kutatóval megszerveztem a bordányi, szentkirályi és kondorosi tanyák összehasonlító kutatását. Együttműködtünk magyar kutatókkal is dr. Csatári Bálint vezetésével, aki a Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Intézete kecskeméti Településkutató Csoportjának vezetője. E tanulmány ennek az összehasonlító kutatásnak az eredménye.

Tanyák Bordányban 1989 után

Bordány Szegedtől északnyugatra található. Homokos talajon fekszik, amely inkább zöldség és gyümölcs, mint gabona termesztésére alkalmas, bár vízellátása nem megfelelő.

Történetileg a Szeged szabad királyi város melletti Kiskundorozsmához tartozó tanya-régió része volt, csak a második világháború után vált önálló kis faluvá. Jelenleg körülbelül háromezren lakják. 1990 óta növekszik a lakossága. Annak nagyjából egyharmada (950 fő) lakik tanyákon, amelyek a falu külterületén terülnek el, a többiek a belterületen élnek. Mintegy 500 tanya található Bordányban. A falu külterülete négy dűlőre oszlik: Bordány, Béke, Seregélyes és Mező.

1) Húsz tanya

1997-ben a bordányi önkormányzat segítségével kiválasztottam húsz különböző típusú gazdálkodást űző, eltérő nagyságú földterületű és más-más generációhoz tartozó tanyát. Mindegyik tanyát végiglátogattam, hogy interjúkat készítssek az ott élők gazdasági tevékenységéről, családi életükről és a tanyák múltjáról alkotott képükről.

2000-ben és 2003-ban ismét meglátogattam őket, hogy megfigyeljem a gazdálkodási szokásaikban bekövetkezett változásokat.

* A fordítás a következő kiadás alapján készült: *Socialism Legacies in the Agrarian Society of Hungary*. In: Minamizuka, Shingo (ed.): *Legacies of Socialism. Transformation of East-Central Europe*. Tokyo, 2005. 113–128.

E tanyák gazdasági helyzetét illetően megállapítható, hogy a húsból csupán négy volt képes továbbfejlődni a piacgazdaság, illetve a gazdasági globalizáció súlya alatt. A többi tanyának a fele bizonyult képesnek arra, hogy fenntartsa az egyszerű újratermelés szintjét, míg a maradék esetén szinte biztosnak tűnt, hogy nagyjából tíz éven belül el fognak tűnni.

A hanyatlás egyik fő oka a munkaerőhiány; csak idősek emberek élnek ott, a fiatalabb generációk a városban maradnak. A második ok az, hogy nem tudják, mit és hogyan termeljenek, amivel alkalmazkodhatnának az új piaci körülményekhez. Harmadrészt nem állnak rendelkezésükre az új módszerekhez és mezőgazdasági újításokhoz szükséges források. Több olyan földművessel is találkoztunk azonban, aki képes volt gazdálkodása fejlesztésére az új körülmények mellett.

2) Négy gazdálkodó bizonytalan helyzetben

Vizsgáljuk meg az előbb említett négy ígéretes tanyát. Mind zöldség- vagy gyümölcsstermesztésre specializálódtak. A következőképp jellemezhetjük őket.

„Tanya A”: főképp őszibarackot termelt 4 hold földön (1 hold=0.57 ha);

„Tanya B”: zöldpaprika 15 holdon;

„Tanya C”: paradicsompaprika 22 holdon;

„Tanya D”: görögdinnye 8 holdon.

A következő okok miatt tűntek reményteljesnek:

- a) Az e tanyákon élő gazdálkodók nem idősek, hanem fiatalok voltak.
- b) Tudták, hogyan értékesítsék termékeiket.
- c) Komolyan vették gazdálkodásuk fejlesztését: egyesek saját víztározót építettek, mások új fajtákat honosítottak meg.

Mindannyian energikus, vállalkozó szellemű gazdálkodók. A „Tanya C” tulajdonosa például ragaszkodott ahhoz, hogy gazdasági szakiskolát kellene nyitni Bordányban a fiatal földművesek oktatása, valamint a technikákról, piacról és pénzügyekről szóló ismeretek terjesztése érdekében. Azonban mindannyian komoly nehézségekkel küzdöttek a globalizáció nyomása és a 2002-ben és 2003-ban egymás után bekövetkezett aszályok miatt.

Amikor 2003 szeptemberében meglátogattam e tanyákat, a négyből csupán kettőnek sikerült továbbfejlesztenie gazdasági tevékenységeit valamilyen módon. Ezek az „A” és „B” tanyák voltak. A „C” és „D” tanya, úgy tűnt, megállíthatatlanul hanyatlik. A „C” tanya energikus családfeje megbetegedett, és a fia nem bizonyult olyan jó gazdálkodónak. A „D” tanya gazdájának tehetséges fiatal fia a kedvezőtlen időjárás miatt nem tudta új fajták bevezetésével bővíteni gazdálkodását.

Akkor mi az oka az „A” és „B” tanyák mérsékelt sikerének?

- a) Saját vízellátással, saját kúttal és víztározóval rendelkeztek, amellyel öntözni tudták zöldségeiket és gyümölcsöiket.
- b) Új termények bevezetésével megpróbálták kikutatni, hogy mely fajták a legalkalmasabbak Bordány időjárásához és talajához.
- c) Bár nem rendszeresen, de munkásokat tudtak alkalmazni, akik segítettek a gazdálkodásban.

Az „A” tanya gazdálkodója 1 holddal, 4-ről 5 holdra növelte földterületét. Szerinte ekkora parcella elegendő számára ahhoz, hogy intenzív gyümölcsstermesztést folytasson. Sokféle barackot kipróbált: hagyományos magyar, olasz és japán fajtákat. Megvizsgálta, melyik típus a legellenállóbb a kemény tél alatt. Megpróbálta kiegészíteni baracktermését sárgabarackkal és almával. Jelenleg ő az egyik legjobb bordányi gazdálkodó.

A „B” tanya gazdálkodója a zöldségstermesztés szakértője. Paprikát termeszt (ez a fő terménye), valamint burgonyát és répát. 1998 és 2003 között megpróbálkozott a disznóte-

nyésztéssel a szegedi Pick szalámigyár részére, de ez kudarcnak bizonyult, mivel a Pick gyár nem rendszeresen vásárolta meg a disznóit. E tévedés ellenére szüntelenül szélesíti mezőgazdasági tevékenységeinek körét. E hét év alatt 15-ről 23 holdra bővítette gazdaságát.

Azt mondják, csak néhány olyan sikeres bordányi földműves van, mint ez a két tanyasi gazdálkodó. De még e két gazdálkodó is panaszskodik, hogy hiányzik mindennemű állami politikai támogatás, amely fejlesztené nemcsak a tanyákat, de általában véve a mezőgazdaságot.

3) A tanyapolitika szükségessége

Mit akarnak a tanyasi emberek, hogyan fejlessze mezőgazdaságukat a kormánypolitika? A legfőbb problémák a következők:

a) Értékesítés: súlyos nehézségekkel néznek szembe, amikor terményeiket a piacra próbálják eljuttatni. Jelenleg személyesen szállítják terményeiket a nagybani piacra Pestre. Ők maguk vezetik a teherautót éjszaka, és kora reggel térnek vissza Bordányba, hogy rövid pihenő után ismét a földön dolgozzanak. Így „*bona fide*” értékesítési hálózatot szeretnének a terményeiknek.

b) Hitel: kedvező hitelre van szükségük, hogy mezőgazdasági épületeket, például magtárakat, istállókat, üvegházakat, kutakat és víztározókat építhessenek, valamint hogy mezőgazdasági gépeket, például traktorokat, kombájnokat és cséplőgépeket vásárolhassanak. Hozzájutnak ilyen hitelhez, de csak azután, hogy például egy épület építése befejeződött. A tény, hogy nem tudnak épületeket felhúzni vagy felszerelést venni, míg előre nincs meg rá a fedezet, azt jelenti, hogy nagyon nehéz megvalósítani a szükséges fejlesztéseket.

c) Információ: szükségük van a piacokra, árváltozásokra, új termékekre, új technológiákra, új gépekre vagy másodkézből való gépek forgalmazására stb. vonatkozó információkra. Azonban nincsenek olyan információs központok, amelyek ezekkel a témákkal foglalkoznak. Csak szájról szájra terjed az információ. Az internetszolgáltatást lehetővé tevő infrastruktúra még nem épült ki.

d) Szövetkezetek: véleményük szerint az egyik legfontosabb dolog a mezőgazdasági szövetkezetek létrehozása, amelyek segítenek a földműveseknek a vetőmagok, kézikönyvek, gépek stb. beszerzésében és terményeik eladásában. Ez nem termelőszövetkezet, hanem inkább olyan szövetkezet, amilyeneket például Japánban látni. Jelenleg nagyon nehéz ilyen szervezeteket kizárólag a földművesek erőfeszítései nyomán létrehozni.

E földművesek azt akarják, hogy a kormány szilárd tanyapolitika útján támogassa őket. Úgy gondolják, jelenleg a kormányzatnak egyáltalán nincs mezőgazdasági politikája. De a legzavaróbb helyzet számukra az, hogy Magyarországon nincs társadalmi konszenzus a tanyák létezéséről. Néhányan azt mondják, hogy a tanyákat a közigazdasági törvényeknek kell alávetni, mivel gazdasági fejlődés következtében jelentek meg. Ez azt jelentené, hogy a tanyákat nem kell a kormányzati politika eszköztárával védeni. Mások viszont úgy érvelnek, hogy a tanyákat meg kell védeni, mivel hozzátartoznak az Alföld hagyományrendszeréhez, és fontos szerepet játszanak a vidék és a növényzet megőrzése érdekében.

A tanyasi emberek a szocialista rendszer 1970–1980-as éveit tartották/tartják a bordányi mezőgazdaság legjobb időszakának. Miért?

Mielőtt egy pillantást vetnénk erre az időszakra, hasznos lehet röviden áttekinteni Bordány történetét. Ez rávilágít azokra a hosszú távú problémákra, amelyekkel Bordánynak szembe kell néznie.

Bordány történelmi fejlődése

1) Kiskundorozsma külterületén

895-896, a Honfoglalás után a magyarok ezen a területen is megtelepedtek, de az 1241-es tatárjárás után kunokat telepítettek le ide. A törökök 1688-as kivonulását követően a Német Lovagrend vette meg ezt a területet. A 18. század első évtizedeiben jászok költöztek erre a térségre, akik királyi kiváltságokat élveztek. Megalapították Dorozsma falut, amely a jászkun népesség kiváltságos kerületéhez tartozott. 1745-ben az itt lakók földbirtokjogot szereztek a Német Lovagrendtől, és felszabadultak a feudális kötöttségeik alól.

A török megszállás előtt ezen a területen kis és közepes méretű falvak sűrű hálózata létezett. E kis falvakat a törökök teljesen elpusztították, és csak a nagyobb települések maradtak meg, amelyek egymástól távol estek. Így szükségessé vált tanyák építése (szállásoknak nevezték őket), hogy növényeket termeszhessenek és pásztorkodhassanak a településektől távoli földeken.

Ez a tanyarendszer a 18. században fejlődött ki, a törökök kivonulása után. Bordány a Dorozsmához tartozó tanyavilág része volt. Dorozsma területén 230 tanya létezett 1783-1784-ben, míg 1862-1863-ban már 430. Ez is mutatja, milyen gyorsan fejlődtek itt a tanyák. Az emberek a nagyobb településekről kiköltöztek a tanyákra. A 19. század első évtizedeiben Dorozsma tanácsának szabályzatot kellett kibocsátania, hogy megtiltsák a falusiak tanyákra való kiköltözését.

2) Kistemplomtanya-központ

Dorozsma kiterjedt tanyaterületén számos tanyaközpont jelent meg, például Kistemplom, Árpád, Zsombó és Forráskút. Körülbelül az 1850-es évektől kezdve alakult ki Kistemplomtanya-központ a Szegedről Halasra vezető út mentén. Ez volt a négy közül a legrégebbi központ. Parasztházak csoportosultak egy kis kápolna körül, és, bár nem rendszeresen, de hétfőnapot is tartottak. A dorozsmai elöljáróság nem nézte jó szemmel e fejleményt. A pusztázós (pusztarendőrség) gyakran feloszlatta a vásárt, mert az a dorozsmai vásárt fenyegette.

A Dorozsmából érkező nyomás ellenére a Kistemplom körül élők tovább fejlesztették a központot, 1894-ben iskolát építettek, 1898-ban pedig orvosi rendelőt. Végül 1910-ben egy új templomot emeltek, ahová helyi plébános is költözött. Ettől fogva e települést hivatalosan is Kistemplomtanya-központnak nevezték. A központban kedden és péntekenként tartott vásárok nyereségesek lettek, hozzájuk képest még a kiskundorozsmai vásárok is visszafogottnak tűntek (Dorozsmából 1903-ban lett Kiskundorozsma), és egyre több kereskedő és kézműves telepedett le Kistemplomtanya-központ körül. Gőzmalom is épült.

A két világháború között Kistemplomtanya-központ gazdasága és társadalma nem fejlődött jelentősen, kivéve némi javulást a közigazgatás terén.

Kistemplomtanya társadalma túlnyomórészt kisparasztközből állt, akik nem álltak a nagybirtokosok feudális hatalma alatt. E társadalmat nem nyomták el feudális uradalmak, amilyenekről Illyés Gyula *Puszták népe* című könyvében ír, de nem volt a városi polgári társadalomhoz sem hasonló. Mivel nem voltak földesurak, a felső társadalmi réteg gazdag, tehetős parasztközből állt, akik gazdaságukat cselédek vagy szegényparasztkok segítségével működtették. A társadalmi rétegződés azonban nem volt elég erős ahhoz, hogy éles konfliktust idézzon elő a lakosság körében.

A parasztkok megpróbálták bővíteni mezőgazdasági tevékenységüket, de csak korlátozott mennyiségű föld állt rendelkezésükre, technológiai fejlődés szinte egyáltalán nem, és csak kis tőke. Így még keményebben kellett dolgozniuk, hogy fenntartsák alacsony életszínvonalukat. Ez volt a legfontosabb probléma a háború előtt a bordányi társadalomban. A másik

gond az integritás hiánya volt a közösségen belül. Egy külső (tanya) és egy belső területre osztódott. A Kistemplom körüli központ nem volt elég erős ahhoz, hogy az összes lakót integrálja.

3) Földreform

Mivel Kistemplomtanyán nem laktak nagy földbirtokosok, az 1945-ös földreform nem hozott magával radikális változásokat a parasztok gazdasági helyzetében. A földreform során csak a Kiskundorozsmához tartozó 160 holdnyi földet osztották szét 74 háztartás között. Ennek eredményeképp megnövekedett a kisbirtokos parasztok száma, akik 2-3 holdnyi földdel rendelkeztek. Így az újonnan létrejött Bordány faluhoz 6341 hold föld tartozott, amelyet 788 háztartás birtokolt. A földek a következőképpen oszlottak meg a családok közt:

hold	háztartás	%
0-5	422	53,6%
5-10	206	26,1%
10-15	79	10,0%
15-25	53	6,7%
25-	28	3,6%
Összesen	788	100,0%

Ebben az időszakban a következő problémák merültek fel a mezőgazdaságban:

a) Nem csökkent jelentősen a földnélküliek száma. Körülbelül 200 földnélküli élt a faluban ház és földparcella stb. nélkül.

b) A háztartások több mint fele az egyszerű újratermelés szintje alatt állt, mivel kevesebb mint 5 holdas parcellát műveltek.

c) Még azok a parasztok is, akik 5 holdnál nagyobb földdel rendelkeztek, csak akkor tudtak megélni, ha kis családjuk volt, vagy szőlőjük, illetve gyümölcsösük.

d) A bordányiak számára lehetetlen volt a hatékony állattartás, mivel a falu csak kis területű legelőt birtokolt. Ezért az emberek az állatokat a tanyák körüli kis magánlegelőknél tartották.

A társadalmi integritás hiánya mellett ezeket a problémákat észlelhattük a bordányi agrártársadalomban közvetlenül a földreform után. Most vizsgáljuk meg a szocializmus jelenlétét ezen problémák megoldásában.

Szocialista társadalom Bordányban

1) A tanyasi parasztok képe a szocialista társadalomról

Az 1997-1998-as interjúk alatt megkérdeztem a földműveseket, hogyan változott meg a gazdálkodásuk 1990 után. A következő válaszok érkeztek:

Sokkal rosszabb	Roszzabb	Ugyanolyan	Javult
2	6	10	1

Érdekes, hogy a 20 tanya nagyjából egyharmadában (8) hangsúlyozták, hogy a magyar mezőgazdaság és a tanyasi gazdálkodás helyzete jobb volt a szocialista hatalom idején, a Kádár-korszakban (különösen 1975-1985 között), mint 1990 után. Ide tartoztak az „A”, „C”

és „D” tanyák is. Az egyetlen tanyasi földműves, aki azt felelte, hogy gazdálkodása javult, a „B” tanya birtokosa volt.

Az a tíz földműves, aki azt válaszolta, hogy gazdasága ugyanolyan, vagy olyan idős, vagy olyan szegény volt, hogy nem volt reménye a jövőre nézve. Nem érdekelte őket, hogy mi történik az életükön kívül. Úgy is mondhatnánk, nem voltak társadalmilag tudatosak.

Az itt vizsgálendő probléma az, hogy miért értékelt pozitívabban a tanyák egyharmada a szocialista rendszert. Azt is hozzá kell tenni, hogy a „B” tanya tulajdonosa, aki 1997-ben azt felelte, hogy gazdasága javult 1990 óta, 2003 szeptemberében, amikor újra meglátogattam, bevallotta, hogy a szocialista rendszer annak idején jobban segítette a földművelőket.

Azok a tanyasi földművesek, akik pozitívabban értékelték a szocialista hatalmat, kiemelték néhány okot.

Elsősorban, a szocialista időszak alatt a kormány biztosította terményeik értékesítését a tsz-eken keresztül, amelyek megvették a tanyasi parasztok termékeit. A felvevőpiacot a Szovjetunió és más KGST országok biztosították.

Másodsorban, a tsz biztosította az új technológiákra, fajtákra vonatkozó információkat, kézikönyveket stb.

Harmadszor, a szocializmus idején mindenkinek dolgoznia kellett, és az emberek közmegegyezés szerint együttműködtek a munkavégzésben.

Negyedszer, nem voltak nagy különbségek a falusiak bevételei között.

A társadalmilag tudatos földművelőkben ez a képzet élt/él a szocializmusról.

2) A szocialista rendszer valójában

1) 1948–1956

Milyen volt valójában az élet és a termelés a bordányi tanyavilágban a szocializmus alatt?

a) Bordány falu kialakulása

Kistemplomtanya 1950-ben vált független közigazgatási egységgé Bordány néven. Ez a név már a 19. században megjelent, és megmaradt az egyik dűlő elnevezéseként. Bordány mint önálló falu 3100 fős lakossággal és 6341 hold földdel rendelkezett. 3648 hold (57,5%) szántóföld, 970 (15,3%) rét, 594 (10,9%) szőlő, 361 (5,7%) gyümölcsös és csupán 101 hold (1,6%) volt legelő.

Bordány belterülettel és külső tanyaterülettel rendelkezett. Mint már említettük, a külterület négy dűlőre oszlott: Bordány, Seregélyes, Mező és Béke dűlők.

b) Az első szövetkezetek

Miután a kommunisták 1948-ban hatalomra kerültek, szövetkezeteket kezdtek szervezni.

A Szegeden és környékén lezajló szocialista kollektivizálás során 1948 októberétől laza szövetkezetek jöttek létre. „Táblás termelőszövetkezeti csoport”-nak nevezték őket, mert a tagoktól nem vették el a földet, hanem az állam felajánlotta nekik állami tulajdonból, és a tagok által megművelt parcellákat táblákban jelölték ki. E szövetkezet típusban a tagok megtartották saját földjüket és gazdaságukat, és csak részben dolgoztak együtt. Csak 1949 őszétől alakultak meg a szovjet típusú szövetkezetek (termelőszövetkezeti csoportok, tszcs-k), és 1950-től megkezdődött a földbirtok konszolidálása.

Bordányban azonban a helyzet kissé másképp alakult. Jóllehet az első termelőszövetkezeti csoport (Dúskalász) 1950 decemberében alakult mint III. típusú tszcs, amelynek a föld és a kisebb mezőgazdasági eszközök kivételével a termelés minden eszközét államosítania kellett volna, és amelyet a fentről jövő tervezet szerint kollektíven üzemeltettek volna, valójában inkább egy nagyon laza szövetkezetre hasonlított (táblás csoport). Az összesen 350 holdat kitevő földet négy gazdag paraszt „ajánlotta fel”. Tagságát 20–30 földnélküli paraszt

alkotta. Azonban sem mezőgazdasági szerszámaik, sem gazdálkodási tapasztalataik nem voltak. A szövetkezetet kizárólag állami támogatás tartotta fenn. Az állami és a helyi önkormányzati támogatás ellenére 1956 októberében eltűnt.

1952-ben egy másik, Úttörő nevű I. típusú tszcs-t alapítottak, amelyben csak a gépesített munkát végezték kollektívan. Ez teljesen ugyanúgy működött, mint a táblás csoport. Ennek sem voltak sem gépei, sem szerszámai. Habár 1955-ben 45 tagja volt, 1956-ban megszűnt.

c) Parasztgazdaságok

Az 1950-es évek elején megjelenő szövetkezetek nem játszottak fontos szerepet Bordány gazdasági és szociális életében. A tanyákon fellelhető egyéni parasztgazdaság maradt a fő ágazat, a parasztok megtartották földjeiket.

Habár a szemes termény (rozs és búza) volt a legfőbb árujuk a kormánypolitika irányvonalának megfelelően, jelentősen megnőtt a bor-, zöldség- és gyümölcsstermesztés, ami nyereségesebb volt a gazdálkodóknak.

Az 1950-es évek során a kulákelles kampány árnya rávetült a falura. Úgy tűnt, hogy korábban nem készültek kuláklisok. A helytörténeti munkák szerint a módosabb és tehető parasztokat tekintették kulákoknak, illetve azokat, akik elkéstek a beszolgáltatási kötelezettségeikkel és az adófizetéssel.

A Rákosi-korszakban az adóterhek és a beszolgáltatás egyre szigorúbbá vált, a kulákelles kampány pedig erősödött.

2) 1956–1985

a) Új szövetkezetek

Az 1956 előtti és utáni kusza mezőgazdasági politika után a kormány új kampányt indított azért, hogy elősegítse önkéntes mezőgazdasági szövetkezetek szervezését.

1958-ban a Dúskalász utódként egy Munkásór elnevezésű tsz alakult 177 hold földdel és 11 taggal. A szerszámok és pénzügyi források hiánya ellenére termelését fokozta, és annyira megnőtt, hogy 1960-ra 385 hold földet birtokolt, és 44 tagja volt. 1962-ben magába olvasztotta a szomszédos faluban működő Béke Tsz-t, így még nagyobbá vált, 1500 hold földdel és 220 taggal.

1961-ben további három tsz alakult: a) Dobó István Tsz: 373 tag és 1944 hold föld; b) Mező Imre Tsz: 227 tag és 1628 hold föld; c) Rákóczi Ferenc Tsz: 172 tag és 1258 hold föld.

Ezeket I. típusú termelőszövetkezetként szervezték meg, III. típusúvá kellett volna válniuk, azonban nem volt könnyű átalakítani őket magasabb fokozatúvá.

A tsz-ek megalakulásával együtt felmerült egy terv a szegedi kommunista körökben, mely szerint a tanyákat le kellene rombolni a nagyüzemi termelés megszervezéséhez. Ez azonban pusztán terv maradt.

A tsz-ekben a kollektív megművelés alá vont földek aránya viszonylag kicsi volt. Például a legsikeresebb Dobó István Tsz-nek 1967-ben 370 tagja és 2361 hold földje volt. A közösen művelt terület, amelyen búzát termesztettek, csupán 235 holdat tett ki. A többi földön a tagok egyénileg gazdálkodtak. Megművelhető földterületükről terményük 5%-át és szőlő-, valamint gyümölcsstermesztésük 20%-át adták át a tsz-nek. A többi a faluban, Szegeden vagy akár a Dunántúlon tartott piacokra vihették. A szerszámokat és gépeket közösen használták: a tsz gépállomásáról bérelték.

1968-ban Magyarországon bevezették az úgynevezett új gazdasági mechanizmust. Az új mechanizmus alatt a termelési tervvel felülről jövő direktívákat eltörölték. A termelőszövetkezetekkel kapcsolatos tíz éves tapasztalat nyomán több újítást vezettek be a szervezésükben. A tsz-ek I., II. és III. típusba való besorolása megszűnt, a korábbi I. típust ekkor szakcsoportnak nevezték el. Így jelent meg a Dobó István Szakcsoport, a Mező Imre Szakcsoport és a Rá-

kóczi Ferenc Szakcsoport. Habár a 'szakcsoport' kategóriát már egy a tanyasi területeket szabályozó 1959-es rendelet bevezette, Bordányban csak az új gazdasági mechanizmus alatt jelentek meg a szakcsoportok. A szakcsoportot szakszövetkezetnek nevezték.

Ez a szakszövetkezet lehetővé tette a családok számára, hogy „továbbra is saját földjükön gazdálkodjanak nagyjából a hagyományos módon. A tagoknak a 'kollektív szektorhoz' való hozzájárulási kötelezettsége minimális volt.” Amint Chris Hann írja, „Magyarországnak ebben a részében az úgynevezett 'szakszövetkezetet' részesítették előnyben, hogy megőrizzék a nagyfokú rugalmasságot és elkerüljék a gazdasági veszteségeket, amelyek minden bizonnyal bekövetkeztek volna, ha a szövetkezeti gazdálkodás kolhoz-modelljét rákényszerítették volna a szórványtelepülésekre is”.¹

Ez az egyéni és szövetkezeti alapelvek keveréke volt. Hann úgy jellemzi ezt, mint „a magánjellegű és a kollektív vagy még inkább a kis- és nagyüzemi mezőgazdasági termelés szimbiozist”.²

b) Az Aranykor: 1975–1985

1975 januárjában három szakszövetkezet olvadt egybe egyetlen nagy, Előre nevű mezőgazdasági szakszövetkezetté, míg a Munkásor Tsz megmaradt addigi állapotában.

Ez az új szövetkezet 3667 ha (6433 hold) földdel és 1170 taggal nagynak számított. A 3667 hektárból egy 984 hektáros darabon nagyüzemi termelés keretében búzát, kukoricát, napraforgót, valamint paprikát, paradicsomot, szőlőt és sárgabarackot termesztettek. A többi föld az Előre tagjainak egyéni használatában maradt, mint korábban a szakszövetkezetek idején. Minden tag, család személyesen termelte és adta el a szövetkezeten keresztül zöldségeit, gyümölcseit és állatait. A szövetkezet gyümölcs- és zöldségfelfvásárló központ alapításával segítette elő a tagok gazdálkodását. Egy paradicsom-feldolgozó gyárat és egy uborka-, paprika- és káposztasavanyító üzemet is építettek, hogy az egyéni termelőket támogassák. A gazdálkodókat agronómusok segítették technológiájuk fejlesztésében és az információszerezésben.

A régi Munkásor Tsz-t, amely folyamatosan veszteséges volt, 1985-ben felszámolták és beleolvastották az Előre szakszövetkezetbe.

„A szocializmus utolsó évtizedében”, írja Hann, „e sokkal stabilabb szövetkezet képes volt fenti szimbiozis programját még tovább vinni”.³

3) Szocialista eredmények

Általánosságban szólva a gazdálkodók által a szocializmusról alkotott képben semmi rendkívüli nincs. Ha megvizsgáljuk, hogyan javult az 1945-ös helyzet később, a szocializmus idején, a következő megállapításokat tehetjük:

A térségre jellemző földnélküli parasztok és szegényparasztok eltűntek, és a paraszti népesség gazdasági helyzete kétségtelenül javult. Még a legszegényebb parasztok is jobb anyagi körülmények közé kerültek.

Bordány központ körül társadalmi integrálódás ment végbe, amely 1945 előtt nem történt meg a szétszórt tanyák lakosságában.

E fejlemények mellett a parasztok a haladás több új formáját is megtapasztalhatták a szocialista rendszerben.

¹ Hann, Chris: *Tazlar: A Village in Hungary*. Cambridge, 1980.

² Abrahams, Ray (ed.): *After Socialism – Land Reform and Social Change in Eastern Europe*. Bergham Books, 1996. 31.

³ Abrahams (ed.): *After Socialism*, 33.

a) A parasztok profitáltak mind a mezőgazdasági technológia radikális változásából, mind az agrárszakemberek által biztosított naprakész információkból a tsz-ben vagy a szakszövetkezetekben.

b) A parasztok profitáltak terményeiknek a tsz vagy a szakszövetkezet általi széleskörű árusításából.

c) Az infrastruktúra és a társadalmi jólét is jelentősen javult.

d) Bár nehezen ellenőrizhető, de a paraszti lakosság szemlátomást kifejllesztett egy etikai mércét, amely azon alapult, hogy minden parasztnak dolgoznia kell, és együtt kell működni egymással.

Általánosságban szólva a szakszövetkezetek formájában kifejlődött a magán- és szocialista elvek keveréke, amely a keményvonalas szocializmussal ellentétben állt, ahol a magánelveket szinte teljesen megtagadták. Meg kell erősítenünk, hogy a tanyákat nem rombolták le teljesen ezeken a területeken, bár nem is nagyon ösztönözték. A legtöbb parasztot nem fosztották meg földjétől, és a szövetkezetek segítségével saját gazdálkodást folytathattak.

Természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül a tsz-vezetők és a falusi vezetők politikai és gazdasági hatalmukkal való visszaéléseit sem. De nem gondolhatjuk, hogy az egész szocialista időszak az 1950-es évek durva szocializmusát tükrözte.

4) A szövetkezetek szétesése 1989 után

A rendszerváltás után a demokratikus kormány új agrárreformokat vezetett be az 1991-ben elfogadott kárptótlási törvény, valamint az 1992-ben elfogadott, a szövetkezetekre és átalakításukra vonatkozó törvények által. A kárptótlási törvény kárptótlási jegyeket osztott ki a korábbi földtulajdonosoknak, amellyel visszaszerezhatték a szocializmus alatt államosított földjeiket. A szövetkezetek átalakítására vonatkozó törvény a termelőszövetkezetek földjeit kisebb darabokra osztotta, így földalap létesült, amelyből azok kaphattak, akik rendelkeztek kárptótlási jegyekkel. A szövetkezetekkel foglalkozó törvény célja a termelőszövetkezetek és más társulási formák laza keverékének kialakítása volt, azonban ez nem valósult meg. Így a termelőszövetkezetek megsemmisültek, és az új kormány kisbirtokrendszert hívott életre.

A szocializmus jelentősége Bordány történetében

1) A szocializmus után

Befejezésként meg kell fontolnunk, mit jelentett hosszú távon a szocializmus Bordány történetében. Az 1989-es rendszerváltás óta Bordány társadalmá szemlátomást az 1948 előtti-re hasonlít.

Miután 1993-ban feloszlatták az Előre szakszövetkezetet, Bordány társadalmá ismét kisparasztokból áll. A szocializmus idején az anyagi körülményeikben elért javulás majdnem teljesen elveszett. Habár életszínvonalukat szilárdan fenntartják, és nem jelent meg a szegényparasztság és a földnélküliség, a szegény és gazdag földművesek közötti különbség folyamatosan nő.

Emellett a legtöbb szocialista eredmény elveszett. A gazdálkodóknak nincs hozzáférésük a mezőgazdasági technológiai újításokhoz, sem agrárszakemberek által biztosított információkhoz, sem terményeik széleskörű forgalmazásához, nem részesülnek az infrastruktúra és a szociális jólét fejlődéséből. Azokat az etikai irányvonalakat is elvesztették, amelyek útmutatóként szolgáltak a közös munka és együttműködés során.

A társadalmi integráció, amelyet a tsz-ek támogattak, szintén félt, hogy eltűnik, az önkormányzat alig képes fenntartani.

Természetesen nyíltak új perspektívák. Először is, a parasztok felszabadultak a kommunista párt hatalommal való visszaélései alól. Több kisebb kereskedőt és idénymunkást

találni, mint 1990 előtt. De a bordányi társadalom által elszenvedett veszteség túl nagyknak tűnik, hogy ezek a tényezők kárpótolják érte.

2) Polgárosodás?

Néhányan úgy érvelnek, hogy az 1990 utáni folyamat a szocializmus előtt lezajlott polgárosodás folytatása.

Mint már említettük, Bordányban a háború előtt nem települtek le mezőgazdasági vállalkozók és gazdálkodók. A szocializmus idején a tsz és más szövetkezetek pótolták a vállalkozókat. Természetesen a szocializmus nem támogatta a vállalkozói mentalitást.

1990 után egyrészt már nem léteztek sem tsz-ek, sem szövetkezetek, másrészt még nem voltak vállalkozók vagy gazdálkodók sem. Egy ideig úgy tűnt, néhány paraszt a Bordányból hiányzó vállalkozóvá válhat. De ez a lehetőség nagyon korlátozottnak bizonyult. A parasztok a globalizáció súlyos nyomása alatt szenvednek, ahogy a tanyavilágban megtudtam.

Mindemellett Bordány társadalmá nem teljesen ugyanolyan, mint a háború előtt. A legfontosabb változás az, hogy a parasztok minden értelemben véve megtapasztalták a szocializmust. Megismerték a politikai visszaéléseket, de a szocializmus alatti gazdasági és társadalmi fejlődést is.

Bordány helyzete kivételesnek tűnhet. Azonban Hann Tázlár vizsgálata során csaknem hasonló következtetésekre jutott. Úgy is tűnhet, hogy a Duna–Tisza közti terület helyzete, ahol sok kis tanya áll elszórta a homokos talajon, különbözik Magyarország más részeitől. De majdnem ugyanilyen tendenciát figyeltünk meg Kondoros és Szentkirály tanyavilágában is. Úgy tűnik, a polgárosodás sokkal bonyolultabb a fekete földű régióban, amely alkalmas a nagyüzemi állattartásra és a nagyüzemi gabonatermesztésre.

Ami most kockán forog, az az, hogy várjanak-e a helyi vállalkozók megjelenésére a jövőben, vagy megpróbálják összeegyeztetni a magán- és társadalmi elveket, hogy megmentsek Bordány agrártársadalmát a pusztulástól.

Ray Abrahams szerint (Churchill College, Cambridge) „Ha a falusi társadalomnak valahol van jövője, és ugyanez igaz lehet az európai társadalomra általában is, azt talán egy járható középút jelentheti a szocializmus és a radikális kapitalizmus között, akármennyire is hitelét veszítette ez a gondolat a jelen évtized elején.”⁴

Fordította: KLACSMANN BORBÁLA

IRODALOM

- Hann, Chris: *Tazlar: a Village in Hungary*. Cambridge, 1980.
- Abrahams, Ray (ed.): *After Socialism – Land Reform and Social Change in Eastern Europe*. Bergham Books, 1996.
- Burawoy, Michael – Katherine Verdery (eds.): *Uncertain Transition: Ethnographies of Change in the Postsocialist World*. Rowman&Littlefield Publishers, 1999.
- Kupferberg, Feiwei: *The Break-up of Communism in East Germany and Eastern Europe*. Macmillan, 1999.
- Kanyó Ferenc (szerk.): *Bordány község története*. Bordány Község Önkormányzata, 2000.
- Ieda Osamu (ed.): *The New Structure of the Rural Economy of Post-Communist Countries*. Slavic Research Center, Hokkaido University, 2000.
- Ieda Osamu (ed.): *Transformation and Diversification of Rural Societies in Eastern Europe and Russia*. Slavic Research Center, Hokkaido University, 2002.

⁴ Abrahams (ed.): *After Socialism*, 22.

Színe-virága

Francia–magyar kapcsolatok a középkorból

Györkös Attila – Kiss Gergely (szerk.):
Francia–magyar kapcsolatok a középkorban. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen,
2013. 352 oldal

A középkori francia–magyar kapcsolatok vizsgálata a téma szerteágazó és szórványos jellege miatt nem könnyű feladat a történészek számára. A Debreceni Egyetem Történeti Intézetében 2012. szeptember 15–16. között megtartott konferencia mégis ezt a nehezen megragadható területet járta körül. A konferencia tanulmánykötete a *Speculum Historiae Debreceniense* sorozat immáron tizenharmadik kiadványaként látott napvilágot, melyet az olvasó alig egy évvel a konferencia után már kezében tarthatott. A szervezők jól érzékelhetően kettős célt követnek, egyrészt bemutatni, hogy az utóbbi évtizedben milyen munkák születtek a témában a magyar tudományos műhelyekben, másrészt további hasonló jellegű munkákra inspirálni. A kötet tizennyolc tanulmánya a konferencia három szekciója köré szerveződött. Az első és egyben legtöbb tanulmányt magában foglaló csoport főleg a francia narratív és historiográfiai források alapján kirajzolódó magyarságképet elemzi. A második szekció elsősorban a késő középkori külföldi diplomáciai kapcsolatokat taglalja, és az utolsó tanulmánycsoport az Árpád-kori művészeti és egyházi kapcsolatokra fókuszál.

A szekciókon kívül áll a kötet kezdő tanulmánya, mely a sajnálatos módon lassan egy éve elhunyt Havas László debreceni professzor munkája, aki az István-kori *Intelmek* francia eszmei hátterét és politikai újszerűségét fejtegeti. Egy bonyolult rendszert összekapcsolva mutatja be az *Intelmek* sajátos arculatát, amiből megtudjuk, hogyan kötődik a fejedelemtükörhöz a trójai eredetmítosz, Nagy Károly, Nagy Konstan-

tin és Gerbert d'Aurillac személye. A szerző kiemeli, hogy István király a bizáncival egyenrangúnak vélt politikai képet igyekezett kialakítani magáról (*vicarius Dei*). A koncepció összetett politikai–ideológiai hátterét feltárva kiderül, hogy III. Ottó császár is beépítette képi reprezentációjába ezt az elméletet. István viszont egy korábbi, Nagy Konstantin-féle tradícióhoz nyúlt vissza, illetve a Karoling-hagyományokhoz való vonzódását mutatja, hogy példaként tekintett az egyházi ügyekbe is beleavatkozó Nagy Károlyra.

Egedi-Kovács Emese (Eötvös József Collegium) a magyarokra vonatkozó 12. századi regénytoposzok bizánci hatásait vizsgálja a Champagne-i Mária udvarában íródott munkákban, mivel a szerző szerint ezek hátterében III. Béla király szerepe állhat. Andreas Capellanus *De amore* című írásában a korabeli Euszhathiosz Makrembolitész regényének több elemét is felhasználta. Az első példa egy előnytelen külsejű, ám kiváló magyar uralkodóról és egy megnyerő küllemű, de rossz természetű itáliai vezérről szól, aki valószínűleg Béla kortársa, I. „Kezgyetlen” Vilmos (1154–1166) szicíliai király lehetett. Más helyen egy francia hölgy panaszkodik, hogy inkább marad hazájában rosszabb körülmények között, mint hogy a magyarok pénze miatt elveszítse szabadságát. Az utóbbi epizód révén a mű datálása is lehetséges, mivel feltehetően III. Béla és Capet Margit 1186-os házasságáról lehet szó. Az írás újdonsága az az állítás, miszerint az itáliai vezér beazonosítása segíti a mű datálását.

Szintén Capellanus munkáját elemzi Rajnavölgyi Géza, akit elsősorban a datálási kérdések megoldása érdekelt. A magyarokat említő két szakasz alapján a szerző fő kérdése az, hogy az utalások mennyiben tekinthetők forrásértékűnek, a traktátus moralizáló

jellegű, és kevésbé történetírói munka. Másrészt arra is rávilágít, hogy a történetíró II. Fülöp udvarában élhetett, így III. Béla lánykérése datálási bizonyosságot is jelent. Andreanus Capellanus ezen szakaszát Rajnavölgyi azzal magyarázza, hogy a szerző közvetlen személyes élménye lehetett III. Béla lánykérési ajánlata Párizsban, és a diplomáciai aktus hatása alatt szóhette bele ezt a párbeszédet művébe.

Csákó Judit (ELTE) az elszórt jellegű francia források alapján a kalandozások és az Árpád-korban kialakult magyarságkép feltérképezésére vállalkozott, és az irodalmi jellegű latin nyelvű források mellett a historiográfiai munkákat is elemzi. Az első részben összegzi a korai beszámolók jellegét, majd áttér a magyarokról elterjedt toposzokra. A szerző kiemeli, hogy a magyarokra alkalmazott jelzők sokszor a választékosabb írásra való törekvés miatt alakultak ki. A kereszténység felvétele után ez a negatív kép elhalványult, és a források többsége csupán Szent István korára és az első keresztes hadjáratra vonatkozik. A klerikusok hiányosságára utal, hogy nem ismerték a magyar uralkodókat, legfeljebb a dinasztikus házasságokra vagy a tatárjárásra utaltak, valamint eretnekekre és ellenségekre vonatkozó általános toposzokat alkalmaztak.

A krónikaértelmezéseknél maradvá Bácsatyai Dániel (PPKE) az anglo-normann történetíró, Geffrei Gaimar *Estoire des Engleis* (1136–1137) című írásának Magyarországot megemlítő részeit vizsgálja. Ezek elsősorban Vasbordájú Edmund angol király fiainak magyarországi tartózkodása révén ismertek, de Bácsatyai Dániel a Hitvalló Edvardhoz kapcsolódó szakaszokkal foglalkozik, amelyekről egyedül Gaimar írt. E szerint Hitvalló Edvard király száműzetése során Magyarországon tartózkodott unokatestvéreivel, és a *velecase* nép ellen harcolt. A szerző a filológia segítségével a *velecase* megoldására névtani megközelítést javasol, amely szerint az a *veliocassi* ókori etnonim származéka lenne, és a latinul *pagus Veliocassinus*nak nevezett Vexin tartomány

névadója. Fontos érvként kiemeli, hogy Vexin grófjaival Edvard rokoni kapcsolatban állt, és így az unokatestvér I. Róbert normandiai herceg lehetett. A tanulmány részleteiből az is kiderül, Gaimar hogyan próbálta írását az udvari igényekhez igazítani.

Kordé Zoltán (SZTE) írásában II. Fülöp (1180–1223) király szerepét vizsgálja elsősorban a 19–20. századi francia és a magyar történetírásban. Igen érdekes végigkövetni, hogy II. Fülöp alakjának modern kori feldolgozását több esetben is véletlenek formálták. Annak ellenére, hogy az 1890-es évek végén az elismert francia professor, Achille Luchaire elkezdte vizsgálni II. Fülöp uralmát, pár évre rá Lipcsében egy német tudós, Alexander Cartellieri jelentette meg igen színvonalas monográfiája első két kötetét a királyról. A későbbiekben sem sikerült a francia történetírásnak előállnia egy ennél komplexebb II. Fülöp monográfiával. Bár Georges Duby az 1970-es években megírta a bouvines-i csata történetét, átfogó kötetet mégis az amerikai John Baldwin írt II. Fülöpéről, aki viszont főleg a kormányzattörténetre fókuszált. Még sajnálatosabb, hogy a magyar történetírásban II. Fülöpnek néhány oldalnál többet egyik történeti összefoglaló se szentelt.

Csukovits Enikő (MTA) a középkori magyar királyok külföldi megítélésén belül a firenzei kancellária regisztrumaiban felbukkanó Nagy Lajosnak címzett levelek alapján vizsgálja az 1380-as évektől előforduló Nagy Károly-toposzt, a Firenze-barátságot, valamint a magyar Anjouk francia eredetének itáliai értékelését. A kancelláriát ekkoriban Coluccio Salutati humanista irányította, aki a kibocsátott oklevelek tartalmát is saját képére formálta. Ezek a magyar–firenzei–francia szövetségi kapcsolatokba is betekintést nyújtanak, melyekből Salutati ideológiája és az Anjouk iránt érzett szimpátiája is kiderül. Az 1380-as éveket beárnyékolta a „testvérharc” a nápolyi trónért Louis d’Anjou és Durazzói Kis Károly között, amivel kapcsolatban Salutati érvei

között megjelent egy régi firenzei hagyomány, amely a város újjraalapítását Nagy Károlyhoz kapcsolta. A tradíció kiemeli a származás fontosságát, mivel Nagy Lajost is a frank királyoktól eredeztethető származása miatt tisztelték ezekben a körökben.

Csernus Sándor (SZTE) a burgund történetíró, Jean de Wavrin krónikájával, illetve annak magyar vonatkozásával, a burgundi hajóhad 1444–1445-ös al-dunai szereplésével foglalkozik. Az írásból megismerhetjük a krónikás életét, a korszak történeti irodalmának fejlődési irányvonalait, valamint a politikai és az ideológiai változásokat. A magyar vonatkozások egy része átvétel, és ide tartozik az említett al-dunai epizód is. A két-három szakaszra felbontható magyar vonatkozású részek közül az első az 1442 előtti időszokról számol be, de többnyire kompiláció. A krónika megemlíti Zsigmond és V. Henrik találkozását, és nagy szerepet szentel Hunyadi személyének és török-ellenes harcainak. A burgund udvar számára fontos török ellenes keresztieszme által érthető meg a Hunyadi-epizódok fontossága.

A diplomáciai kapcsolatokkal foglalkozó írások sorát Bárány Attila (DE) nyitja meg, aki II. András sógorának, Courtenay Róbert latin császár 1220–1221-es magyarországi látogatásával foglalkozik. II. András szoros kapcsolatot épített ki a Latin Császársággal, ennek fontos epizódja volt a császár magyarországi látogatása, mivel az 1220-as évek külpolitikájára jellemző volt, hogy az Árpádok balkáni dominanciáját megőrizze. A szerző nem ért egyet a csak a magyar kutatásban felmerült hipotézissel, mely szerint Róbert császárt Magyarországon temették volna el, mivel a pilisszentkereszti lovag vörösmárvány sírlapja a francia stílusanalógiák ellenére sem igazolja ezt, a császár feltehetően a Peloponnészoszon halt meg. Bárány Attila a továbbiakban megkísérli beazonosítani a pilisi sírban nyugvó lovagot, aki lehetett egy Árpádokkal rokonságban álló személy.

Bartha Annamária (SZTE) írása különleges témát feszeget: Magyarországi Klemencia (1293–1328) királynéi reprezentációját és magyar identitását. A szerző a királyné politikai és szimbolikus kapcsolatrendszerének vizsgálatán keresztül rávilágít arra, hogy Klemencia számára milyen jelentős volt az Árpád-házi származására való hivatkozás, amelynek kimutathatók szöveges és heraldikai nyomai. Annak ellenére, hogy Klemencia soha nem járt Magyarországon, számos személyes tárgyatól kezdve sírfeliratáig feltüntette „magyarországi” származásának jelét. A királyné halála után összeírták azt a majdnem 800 tárgyból álló csoportot, amelynek elemzéséből kiderül, hogy Klemencia személyes tárgyai – öve, baldachinos ágya – mellett ajándékba kapott nyergén, aranyozott serlegén is megjelent Magyarország címerpajzsa díszítésként, melynek használata tehát nem szorítkozott csupán a nyilvánosságának szánt reprezentációs eszközökre.

E. Kovács Péter (MTA) írása Zsigmond király és VIII. Amadée szavojai herceg kapcsolatát boncolgatja. A szavojai területeket Zsigmond itáliai útja alkalmából 1411–1414-ben, majd 1416-ban látogatta meg. A szerző három szakaszra bontva tárgyalja ezt a diplomáciai viszonyt, amiből kiderül, hogy az 1410–1416 közötti időkből rendszeres volt a kapcsolat, és Szavója célja a régi kiváltságok megerősítése és újabbak megszerzése volt. A második és harmadik szavojai út (1415–1416) során Zsigmond Konstanz felé vette útját, de erről már szórványosabb adatok állnak rendelkezésre, így a kíséret rekonstrukciója is kevesebb sikerrel kecsegtet. E. Kovács Péter mélyfúrása alapján olyan további részleteket is felfedezhetünk, hogy például miként finanszírozta VIII. Amadée Zsigmond vendégül látását, és ehhez milyen mélyen kellett a városoknak a zsebükbe nyúlniuk.

Sághy Marianne (ELTE/CEU) egy késő középkori politikaelméleti munka, Philippe de Mézières (1327–1405) *Le Songe du Vieil Pélerin* (1389) című írásának a Magyar Ki-

rálásra vonatkozó kritikájával foglalkozik. A politikaelméleti mű vezérfonala a világot utazás témája, és egy fejezet a késő Anjou-kori állapotokról számol be, köztük a török fenyegetés árnyékában élő országról. A mű allegorikus szereplői Budán elégedetlenek az ott talált állapotokkal, mivel a főurak elpártoltak, így az országnak nincs se királya, se kormánya. Mézières sohasem járt a Magyar Királyságban, információit elsősorban párizsi udvari környezetében hallhatta, mégis igen keményen bírálja a magyar állapotokat. Bár nem nevezi meg a magyar hatalmi harcok szereplőit, de ismeri az 1386–1387-es viszályokat, és utal Nagy Lajos és V. Károly uralma alatt felmerülő francia–magyar házassági szövetségre is.

Luxemburgi Zsigmond 1416-ban egy diplomáciai körút során Párizsban számos félreérthető és megbotránkoztató gesztust tett, melyek részleteit Novák Veronika (ELTE) elemzi. A leírások szerint Zsigmond egy peres ügy tárgyalásakor a francia király számára fenntartott helyre ült, majd lovagá ütötte az egyik felet. Nehezen eldönthető, hogy ezek mennyire tekinthetők spontán vagy tudatos tettnek, ezért a szerző diplomáciatörténeti szempontból a rítusok elemzésével értelmezi az események hátterét. A korabeli szemtanúk és a modern kori kutatók is többféleképpen értelmezik az esetet, de egy ponton a beszámolók megegyeznek: a parlamenti bírák voltak a hibásak, akik elűrték ezt a viselkedést. Feltűnő az a tény, hogy míg a kortárs szerzők nem kommentálják, addig a későbbi források már értelmezik is az esetet, és Novák Veronika szerint az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy maguk a bírák ültették a királyt a kijelölt helyre.

Györkös Attila (DE) V. László király meg nem valósult francia orientációjú házassági tervét vizsgálja. A király VII. Károly francia uralkodó lányát, Valois Magdolnát kérte feleségül, ám V. László halálával a frigy kútba esett. A forrásbőség miatt lehetőség nyílik a külpolitikai szövetséget új aspektusból elemezni. A szerző kiemeli, hogy a korábbi

évek közép-európai közeledéséhez képest a nyugati jellegű, Habsburg–Valois szövetség külpolitikai fordulatként is felfogható. Bár az 1450-es években, így például Nándorfehérvár ostromakor is még együttműködött egymással Jó Fülöp és V. László, egy év alatt a változások V. László udvarában a Burgundiával való szakításhoz vezettek. A nyugati irányultságú *curia* VII. Károly felé terelte a magyar uralkodót, akinek érdekében állt Burgundia sakkban tartása. Az elemzésből kiderül, hogy a delegációban kik és hogyan igyekeztek megkérni Magdolna kezét V. Lászlónak, akinek korai halálát a franciák gyanakodva fogadták.

Prokopp Mária (ELTE) egy kiemelkedő korai gótikus magyarországi emlékekkel, az esztergomi várkapolnával és annak egyik faliképével foglalkozik. A szerző a várkapolna leírását és a feltárás körülményeit követően tér át a freskókép elemzésére, amelyen vörös korongon Életfa előtt méltóságteljesen lépő oroszlán látható. A falikép művészeti analógiáit és datálását illetően a kutatók véleménye igen különböző. A szerző Kádár Zoltánnal ért egyet, aki szerint a falikép egy ma Sens városában őrzött 12. századi bizánci griffes-korongos textil alapján készült, amely III. Béla révén kerülhetett Esztergomba. A sok hasonlóság ellenére a falifestmény más hatásokat is tükröz, mivel a lágyabb, kecsesebb kivitelezés már a gótika stílusjegyeit is mutatja. Így a freskó datálását illetően az 1184–1185 időszak mellett foglal állást, miszerint a faliképet III. Béla király Capet Margittal kötött házassága tiszteletére készítette.

Szende László (MNM/ELTE) az Árpád-kori kézművesség régészeti emlékeinek és a francia mesteremberek tevékenységének a rekonstruálásához az írott forrásokat hívja segítségül. Ismert tény, hogy a mesterek között jelentős számú vallon élhetett Magyarországon, akik valószínűleg a francia főpapok hívására érkeztek a városokba. A betelepülő francia kézművesek helyzete mellett a szerző kiemeli a tatárok által Belső-Ázsiába elhurcolt Willelmus Buchiert vagy a

13. században az erdélyi Szent Mihály székesegyház építési munkálataival megbízott lotharingiai kőfaragót. Francia jellegű műhelyek végezték az esztergomi királyi palota építkezéseit is. A francia kézművesség magyarországi jelenlétére a tatárjárás után beérkező limoges-i zománcos tárgyakra szokás utalni, melyek előkerülési körülményeinek tisztázása igen fontos, mivel a szerző Kiss Etele nyomán hangsúlyozza, hogy a tatárjárás előtt sem voltak ismeretlenek Magyarországon.

Kiss Etele (MNM) a Zsigmond-kori sodronyzománc ötvös technikájának magyarországi elterjedését és francia kapcsolatait tárgyalja. Ugyan ez a berakott fémcsillogokat – *paillonokat* – alkalmazó technika itáliai eredetre vezethető vissza, a *paillon* zománc használata már a francia udvar flamand származású ötvöseinek volt köszönhető. A Zsigmond-kori és a francia *paillonok* technikai különbsége miatt azonban a szerző szerint ez inkább Zsigmond ötvöseinek saját fejlesztése lehetett. A régóta ismert technikát a késő-gótika fedezte fel igazán: a sodronyzománc a milánói hercegi udvarból indult ki, de a jellegzetes csillag-*paillonok* itt nem találhatók meg, mivel eredetük a franko-flamand udvari művészetre vezethetőek vissza. A szerző amellet érvel, hogy az észak-itáliai sodronyzománc és a franko-flamand csillag-*paillonok* egyesítése Magyarországon zajlott, azok Zsigmond király 1412–1419 közötti nyugati útja után jelenhettek meg Magyarországon.

Végezetül Kiss Gergely (PTE) az Árpád-kori Magyarországon működő francia származású főpapok életpályáját és kapcsolatrendszerét elemzi. Az egyik kulcsfigura Lukács egri püspök, majd esztergomi érsek (1158–1181), aki az első volt a francia hatásokkal mutató főpapok sorában. Kiss Gergely hangsúlyozza, hogy Bertalan pécsi és Rajnárd erdélyi püspök példája után a 13. században már nem találni francia származású főpapot, mivel a korábbi teológiai irányultság helyett a bolognai kánonjogi hatások kerültek előtérbe. Az 1150–1230-as évek között két meghatározó főpapi generáció rajzolódik ki, melyeknél közös a hivatali írásbeliségen keresztül gyakorolt hatásuk, s hogy a királyi jegyzők nagy önállóságot mutattak a királyi kancellária kereteinek, formuláinak kialakításában, köszönhetően a párizsi tanulmányaiknak. Lehetséges, hogy a francia főpapoknak fontos szerepük volt abban, hogy a magyar felső klérus egyre öntudatosabbá vált.

A fent említett tanulmányok értékes hozzájárulások a francia–magyar kapcsolatok körében folyó kutatásokhoz, és az írások kiválóan illusztrálják az érintkezések és az ebből következő hatások sokszínűségét. A tanulmánykötet így igen széles kontextusban közelíti meg a középkori francia–magyar érintkezések vizsgálataiban rejlő lehetőségeket, és ösztönzően hat a jövőben folyó hasonló jellegű kutatásokra.

FÁBIÁN LAURA

A „Nagy Év” küzdelmei röviden

Hermann Róbert: A magyar önvédelmi háború 1848–1849. Nagy csaták, 15. kötet.

Duna Könyvklub, Budapest, 2013.

88 oldal; Hermann Róbert: A magyar függetlenségi háború 1849. Nagy csaták, 16. kötet, Duna Könyvklub, Budapest, 2013. 88 oldal

Új kötetekkel jelentkezett *Hermann Róbert* hadtörténész, a 19. század magyar történelmének és különösen az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc történetének elismert kutatója. Ezúttal ebben a két kötetben kísérli meg röviden, közérthetően összefoglalni az 1848–1849-es szabadságharc hadtörténetét; mégpedig elsősorban a különböző jelentősebb csaták, ütközetek és ostromok eseményein keresztül; ugyanakkor végig szem előtt tartva a nagyobb összefüggéseket. Bár az utóbbi időszakban ismét fellángolt a vita a „szakmán” belül, hogy vajon az egyes összecsapások hiteles története megírható-e, és egyáltalán hol van a helye a hadtörténetírásnak a „posztmodern” történetírásban, az tagadhatatlan, hogy a nagyközönség érdeklődése továbbra is töretlen a háborúk, hadiesemények és katonák történeteire iránt. Erre az igényre reflektál a „*Nagy Csaták*” sorozat, amely a világ- és a magyar történelem nagyobb háborúit, csatáit veszi számba komoly hadtörténész szerzők tollából, ugyanakkor a közönség igényéhez alkalmazkodva, igényesen illusztrált, közérthető formában.

Mint minden ilyen kísérlet esetén, most is felmerül a kérdés, vajon lehet-e újat mondani a különböző összecsapásokkal kapcsolatban. 1848–1849-es eseményekről a százötven éves évforduló után eltelt közel másfél évtizedben számos új forrás került elő, és új kutatási eredmények is születtek. Ám ezek jelentős többsége csak szakmai konferenciákon hangzott el, illetve (jó esetben) kis példányszámú konferenciakötetek-

ben, illetve tudományos folyóiratokban jelent meg, így ezekről csak az érdeklődő nagyközönség kis hányada értesülhetett. Ezért is fontos ez a mostani sorozat, amely lehetőséget ad az új eredmények széleskörű publikálásához, amelyek – ha döntően nem is változtatják meg az eseményekről eddig ismert képet – jelentős mértékben módosítják azt, elősegítve az egykor történetek jobb megismerését, megértését.

Az első kötetben, amely az önvédelmi háború időszakának (1848 nyara – 1849 tavasza) eseményeit dolgozza fel, összesen hét fejezet található. Az elsőben, amely „*Perlasz bevétele 1848. szeptember 2-án*” címet viseli, a szerző összefoglalóan szól az önálló magyar hadsereg megeremtéséről, az 1848 nyarán a Délvidéken háborúba torkolló szerb–magyar konfliktusról, és végül részletesen az első komoly magyar sikerről, a perlaszi szerb tábor elfoglalásáról. A második fejezet, „*A pákozdi csata, 1848. szeptember 29.*” címmel az 1848 tavaszán kiéleződő horvát–magyar viszonyról, majd Josip Jellačić horvát bán és cs. kir. altábornagy magyarországi hadjárataról beszél, egészen az annak csúcsát jelentő pákozdi csatáig. Ezt az összecsapást minden eddiginél részletesebben elemzi Hermann Róbert. A harmadik rész, „*A schwechati csata 1848. október 30-án*” Jellačić visszavonulását, illetve az őt üldöző magyar hadsereg alsó-ausztriai hadjáratának eseményeit dolgozza fel, amely háromszori határátlépés után végül a schwechati csatában ért véget. A szerző itt ismét az eddig ismertnél részletesebb képet fest az összecsapásról, és megjegyzi, hogy a bécsi forradalom leverésére összpontosított cs. kir. főszereget parancsnoka, Alfred zu Windisch-Grätz herceg, cs. kir. tábornagy súlyos hibát követett el, amikor csapatainak zömét nem a magyar hadsereg ellen vetette be. A negyedik fejezet a téli hadjárat kissé elfeledett és jelentőségében alábecsült

összecsapásairól szól. „*A szolnoki és ceglédi ütközet, 1849. január 22. és január 25.*” című rész az 1848 decemberében megindult cs. kir. offenzívával kezdődik, majd bemutatja a magyar főváros feladásához vezető eseményeket, illetve azt, hogy a Debrecenbe áttelepülő magyar vezetés székhelye fedezése céljából hogyan indított ellentámadást Perczel Mór tábornok. Hermann Róbert itt ismét részletekbe merülve mutatja be az összecsapásokat, amelyek során a Mórnál a magyar csapatokat szabályosan elsöprő Franz Ottinger vezérőrnagy nehézlovasdandárja kénytelen volt visszahúzódni Pest előterébe, és ez Windisch-Grätz herceget is terveire megváltoztatására kényszerítette. Az ötödik, „*A branyiszközi diadal, 1849. február 5.*” címet viselő fejezet a Görgei Artúr tábornok vezette feldunai hadtest téli felvidéki hadjáratával foglalkozik. A szerző a január 2-i pesti haditanácstól egészen Kassa február 10-i elfoglalásáig mutatja be az eseményeket, amelyek során a magyar csapatok ugyan több vereséget is elszenvedtek, de végül teljesítették fő feladatukat: elvonták a cs. kir. hadvezetés figyelmét a Debrecen körül újjászerveződő kormányzati és hadfelszerelési központról, illetve a branyiszközi áttörésnek köszönhetően egyesültek a Felső-Tiszánál koncentrálódó többi magyar hadtesttel. „*A kápolnai csata, 1849. február 26–27.*” című rész akár „Henryk Dembiński baklövésai” elnevezést is viselhetné. Az összpontosított magyar hadsereg vezetőjévé kinevezett lengyel hadvezér ugyanis előbb összevezett magyar alvezéreivel, majd kedvező pozíciókat elfoglaló hadseregét sikerült bonyolult manőverekkel szétszórni és vereségre küldeni. Hermann Róbert áttekinti a kétnapos csata eseményeit, majd bemutatja az összecsapás következményeit egészen a „lengyel Xenophón” leváltásáig. A kötet záró fejezete „*Nagyszeben bevétele, 1849. március 11.*” címmel az erdélyi hadjárat 1849. február 9-től március végéig tartó időszakát mutatja be. A szerző itt részletesen szól a piski ütközet utáni eseményekről, a cs. kir. csapatok észak-erdélyi betöréséről,

a medgyesi ütközetről, majd Anton Puchner altábornagy, az erdélyi cs. kir. csapatok parancsnokának csak Dembińskihez mérhető „zsenialitású” hadmozdulatáról, amely lehetővé tette József Bem tábornok, a magyar csapatok egyébként is vakmerő vezetője számára, hogy elfoglalja a túlerőben lévő ellenfél hadművelési bázisát.

A második kötet döntően a függetlenségi háború időszakának (1849 tavasza – nyara) eseményeivel foglalkozik, és nyolc fejezetre oszlik. Az első „*Szenttamás bevétele, 1849. április 3.*” címmel a délvidéki szerb felkelés szimbólumává váló tábor három sikertelen ostromáról és végül 1849 tavaszán történt elfoglalásáról szól, amely a Bácska felszabadítására indított magyar hadjárat fordulópontja is volt egyben. A második fejezet (némileg az észak-amerikai polgárháború egyik hadműveletének analógiájára) „*A hatnapos csata – a gödöllői hadművellet, 1849. április 1–6.*” címet viseli. Ebben a szerző összefoglalóan szól a „tavaszi hadjárat” főhadszíntéren végrehajtott első szakaszáról, a hatvani és tápióbicskei ütközetekről, majd részletesen elemzi a hadműveletek sorsáról döntő isaszegi csatát, amelynek köszönhetően a cs. kir. hadsereg közvetlenül Pest előterébe szorult vissza. A harmadik rész, „*Buda bevétele, 1849. május 21.*” a „tavaszi hadjárat” lezárásának, a főváros visszavételének történetét mutatja be. A szerző itt előbb röviden ismerteti a főhadszíntéren az Isaszeg után történt eseményeket, amelyek arra kényszerítették a cs. kir. hadvezetést, hogy a budai vár kivételével kiűrtse Pest-Budát, és az ország nyugati szegélyére húzódjon vissza. Ezután pedig bemutatja, hogy miért volt kezdettől fogva illuzórikus az az elképzelés, hogy a magyar főserg továbbbi nyugati irányú támadása esetén Bécs „egy érett alma gyanánt” hullott volna Görgei tábornok kezébe. Ezt követi a felvonulás, majd a budai vár ostromának leírása, amely (a legújabb kutatások fényében) a meglévő stratégiai és politikai indokok mellett is elsősorban a főserg számára várt erősítések beérkezéséig kényszerűségből be-

iktatott hadműveleti szünet kitöltésére szolgált. A következő fejezet szintén egy ostrom, ám a budainál sokkal hosszabb hadművelet leírását tartalmazza. Az *„Arad ostroma, 1848. október 4. – 1849. július 1.”* című rész ugyanis majd háromnegyed év változatos küzdelmeit mutatja be, amelynek során szinte minden típusú harcra (körülzárás, blokádnak, bombázás, rajtaütés, felmentés) találni példát, ami csak előfordulhatott egy ostromművelet közben. Hermann Róbert különösen a február 8–13. közötti időszakot elemzi részletesen, amikor az utolsó komoly cs. kir. kísérlet történt a magyar ostromzár megszüntetésére. *„A váci csata, 1849. július 15–17.”* című fejezet már a cári orosz hadsereg beavatkozásának következményeit mutatja be. Ismertetésre kerülnek az orosz beavatkozás méretei, a cári hadsereg csapatainak benyomulása Magyarországra, majd azok az események, amelyek az orosz és magyar főseregek első összecsapásához vezettek. A szerző részletesen elemzi a csata lefolyását, amelynek első napján kiderült, hogy kedvezőbb erőviszonyok mellett az orosz csapatok sem megállíthatatlanok, majd bemutatja Görgei tábornok sikeres visszavonulását, amelynek során – ha vereségek és jelentős veszteségek árán is – végül eljutott seregével a kormány által kijelölt összpontosítási körzetbe. A következő rész, *„A segesvári ütközet, 1849. július 31.”* című az 1849 nyarán Erdélyben történt hadműveletek vázlatos leírását adja. Az események bemutatása során kiderül, hogy az aránylag kedvezőbb erőviszonyok ellenére miért nem sikerült a szövetséges cári és cs. kir. csapatok feltartóztatása, illetve milyen körülmények között került sor a nevezetes összecsapásra. Az ütközet menetének ismertetése során végül tisztázódnak a valós erőviszonyok, vagyis az, hogy Lüders tábornok az eredetileg feltételezett erőinek kevesebb, mint a kétharmadával mért végül súlyos vereséget Bem csapataira. *„Az utolsó győzelem – a komáromi kitörés, 1849. augusztus 3-án”* című rész a főhadszíntéren született utolsó nagy magyar siker történetét mutatja

be. A szerző itt részletesen ismerteti a „Duna Gibraltárja” honvéd helyőrsége tevékenységének utolsó három hónapját, a cs. kir. csapatok ostromzárának szétzúzását és azt, hogy ennek is nagy szerepe volt abban, hogy a Klapka György tábornok vezette védőőrség végül kedvező feltételekkel kapitulálhatott. A kötet utolsó fejezete *„A temesvári csata, 1849. augusztus 9-én”* címet viseli. Hermann Róbert összefoglalja a közép- és dél-magyarországi harcok eseményeit, illetve Temesvár „ostromát”, majd bemutatja azokat a körülményeket, amelyek végül a „második Mohácsként” is nevezett csatához és annak katasztrófális kimeneteléhez vezettek. Az összecsapás elemzése során rámutat arra is, hogy bár a Julius Haynau tábornok vezette cs. kir. főszereg valóban kiválóan teljesített, a döntő vereséghez jelentős mértékben hozzájárult a magyar fél (elsősorban Dembiński) kaotikus hadvezetése. A leírást a világosi (szőlősi) fegyverletétel és a többi seregrész kapitulációja zárja.

A két kötetnek az előbb ismertetett, újdonságokat tartalmazó leírások mellett további erénye, hogy mindegyik összecsapáshoz van modern térképmelléklet, az erőviszonyokat és a veszteségeket bemutató táblázat, az illusztrációként alkalmazott arc- és csataképek, ábrázolások jelentős része csak most kerül a nagyközönség elé. A kiválóan szerkesztett kötetek összeállítása a szerző és a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum jelenlegi, illetve egykori kollégáinak munkáját dicséri.

A kötetekben, mint minden kiadványban, előfordulnak nyomdahibák, elírások, kisebb következtetlenségek és tévedések is. Az első kötetben: a délvidéki magyar csapatok augusztus 18-i létszáma a részadatok alapján csak 25 290 fő és nem 35 100 fő (11. old.). Kérdéses, hogy a Perlasz elleni támadásban 8 (12. old.) vagy csak 6 (5. old. térkép) huszárszázad vett-e részt. Gróf Lamberg Ferenc meggyilkolása két dátummal is szerepel: szeptember 28. (22. old.), illetve 29. (22. old. képaláírás). A horvát hadsereg összlétszáma valójában 39 009 fő

és nem 30 009 fő (30. old.). Schwechatnál elmaradt a cs. kir. veszteségek teljes összesítése (39. o.). Szolnoknál a térképről lemaradt az 1. (Császár) huszárezred jelölése (43. old.). Guyon január 21-én Selmec- és nem Besztercebányára vonult vissza (59. old.). Branyiszkónál a cs. kir. halottak és sebesültek száma (62. old.), Kápolmánál a cs. kir. és a magyar veszteség lett tévesen összeadva (73. old.). A második kötetben: a 60. (Wasa) sorgealogezred 2. zászlóaljának 1849 tavaszán már csak négy és nem hat százada volt (12. old.), mivel a zászlóalj 6. osztálya Eszéknél fogságba esett, és nem került pótlásra. A tavaszi hadjárat ismertetésénél a magyar és a cs. kir. főeregeknek a szövegben és a térképen szereplő létszámaidatai eltérnek (13. old.). A Monort április 5-6-án a megszálló dandár (18. old.) a cs. kir. I. hadtest megerősített Mihić (korábban Dietrich)-dandárja volt (18. old.), így Isaszegnél Jellačićnak csak három és nem négy gyalogdandár állt a rendelkezésére (20. old. térkép). Hasonlóképpen: a magyar I. hadtest Dípold- és Dessewffy-dandárjai Pécel felé előrenyomulva nem vettek részt a harcban (20. old. térkép), így a harcoló erők létszámából is le kellene vonni őket (22. old.). Az Isaszegnél bevetett cs. kir. erők összesítésénél hiányzik a Lichtenstein-hadosztály, és szerepel a Mihić-dandár (24. old.). Buda

ostrománál a 39. (Dom Miguel) sorgealogezred 2. zászlóalja helyett valójában az 1. harcolt (28. old. térkép). A kapituláló aradi cs. kir. helyőrség nem vonulhatott el fegyveresen: csak a tisztikar tarthatta meg oldal-fegyverét, a legénység és az erőd fegyverei, illetve felszerelése hadizsákmány lett (42. old.). Grotenhjeml nem június 21-én, hanem már 17-én betört Erdélybe (57. old.), és ugyanitt Bem segesvári serege két létszámmal szerepel: 3300 fő (55. old. térkép, 62. old.), illetve 2400 fő (59. old.). Az augusztus 3-i komáromi győzelem nem volt az „utolsó” (65. old.), inkább az „utolsó nagy győzelem”, mivel még követte Nagyszeben második elfoglalása (augusztus 5.), illetve a mehádiai utóvédütközet (augusztus 23.); ezek azonban valóban kisebb sikerek voltak. Végezetül a komáromi kitörésnél hiányzik a július 30-i magyar veszteségek összesítése (69. old.).

A fentiek ellenére a recenzens csak ajánlani tudja mindkét kötetet, amelyek nemcsak az érdeklődők, hanem a szakmabeliek számára is újdonságokkal szolgálnak, kiválóan kivitelezett formában, és – nem utolsósorban – elérhető áron.

KEMÉNY KRISZTIÁN

A történész utolsó üzenete: emlékezzünk 1848–1849-re*

Katona Tamás – Ráday Mihály: *Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei.*

I. Események és helyszínek. Szerkesztette Csorba László. Corvina Kiadó, Budapest, 2013. 211 oldal

1848–1849 és öröksége kiemelt helyet foglal el a magyar történelmi tudatban és az azóta eltelt másfél évszázad emlékezetében is. Ez az emlékezés nemcsak politikai hagyományt vagy magáért az emlékezésért való több évtizedes küzdelmet jelent, hanem egyéni törekvést is 1848–1849 életben tartására, ami az elhanyagolt, elfeledett sírhelyek, emlékhelyek újrafelfedezését, gondozását is jelentheti.

Katona Tamás és Ráday Mihály könyve 1848–1849 emlékezetéhez kíván hozzájárulni, mintegy összegyűjtve a Nagy Év legfontosabb emlékhelyeit. A munka több mint száz tíz, egykor a Habsburgok birodalmához tartozó településen kalauzolja végig az olvasót, melyek közül negyven található a mai Magyarország területén. Ráday Mihály előszavában nemcsak saját történelemszeretének gyökereit mutatja be, hanem társadalmi üzenetet is közvetít. Több mint négy évtizedre visszatekintő televíziós pályafutásának, életművének egyik célja – mint írja – másokkal is megszerettetni „1848/49 örökségét”. A munka genesisé a Magyar Televízió *Unokáink sem...* című műsorához vezethető vissza, ahova Ráday Mihály meghívta

Katona Tamás történészt is. Az immár több mint harminc évet megélt műsor arra ösztönözte a nézőket, hogy a márciusi forradalmi évfordulóhoz közeledve maguk is igyekezzenek rendbe tenni a lakóhelyükhöz közeli emlékhelyeket, majd küldjék be az azokról készített fényképeket. Ennek sikerén felbuzdulva kezdte meg az épített örökségek becsben tartásáért azóta is küzdő Ráday 1988. március 15-én *Az 1848-49-diki Magyar Forradalom és Szabadságharc Emlékhelyei* című televíziós műsor adásait Katona Tamás részvételével. A páros Magyarország mellett több mint tíz országban forgatott, ahol 1848–1849 magyar vonatkozású emlékeit, illetve sírhelyeit „fedezték fel újra”. Az 1848–1849-hez köthető helyszíneken kronológiai sorrendben kalauzol bennünket végig a két szerző.

A mű legfőbb értékét az adja, hogy Katona több helyen is korrigálja a köztudatban tévesen rögzült adatokat, emellett sok ponton kiegészíti, pontosítja a Nagy Év történetét. A könyv legnagyobb szakmai értékét abban látja a recenzens, hogy a nagy emlékeztető történész a rövid, útikönyvre hasonlító helyszínbemutatókon túl olyan tudományos polémiákat vet fel, melyekben meg is találja a konszenzust.

Az I. fejezetben a pozsonyi, pesti, bécsi párhuzamos forradalom bemutatására kerül sor. A történész szerző a pesti március 15-ével kapcsolatban berögződött tévhiteket is eloszlat. A jeles napnak első pesti helyszíne a Fillinger-kávéház – a tulajdonosa nevével akkoriban így nevezték, és csak később kapta a Pilvax nevet (helyesebben: Pillwax – ahogy a későbbi „névadó” tulajdonos írta). Anakronisztikus tehát 1848-cal kapcsolatban a Pilvax-kávészó név használata. A délutánra több mint tízezer ember által körülvevett Nemzeti Múzeum volt az egyetlen hely, ahol Petőfi nem szavalta el

* A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

aznap a Nemzeti Dalt: az 1900-ban avatott márványtábla és a március 15-éről szóló filmek már a Vahot Imre 1880-as években íródott emlékirataiból elterjedt téves állítást vették alapul.

Szintén kevésbé ismert a sajtószabadság kiharcolásának (a censor nélküli nyomtatáson túli) másik ikonikus pillanata, a sajtóvétségért elítéltek kiszabadítása. Hiszen nem csak Táncsics Mihály töltötte büntetését sajtóvétségért Pest-Budán: Eftimiu Murgu, román ügyvéd kiszabadításáról áprilisig megfélemlítettek a forradalmárok. Ő ugyanis a pesti Újépületben raboskodott, melyet később az 1849-es megtorlások tetek hírhedtje. Murgu – aki az első népképviselői országgyűlésben képviselő is lett – kapcsán tér ki Katona Tamás arra, hogy a magyarországi (Erdélyen kívüli) román nemzetiség hozzá hasonlóan a forradalom mellett állt ki mindvégig.

Az 1848 tavaszán lassan felszínre kerülő nemzetiségi kérdésnek külön témát szentelnek a szerzők. Katona egy azóta is tartó polémiaiban talált szintézist az 1848–1849-es nemzetiségi mozgalmakkal kapcsolatban. A kérdésre, hogy ki a felelős a polgárháborúért, történészgenerációk keresték a választ, korszaktól és nemzeti hovatarozástól befolyásoltan. Katona mindkét harcoló felet felelősnek tartja. A magyarokat azért, mert nem ismerték föl időben, hogy a nemzeti önrendelkezésnek nekünk van garanciánk, de az 1848 tavaszán Balázsfalván, illetve Karlóczán nemzetté vált románoknak, illetve szerbeknek nincs. A magyar elit csak 1849 tavaszán adta fel az egy politikai nemzet elvét, nemzetként elismerve a két említett nemzetiséget. Ugyanakkor a nemzetiségek is engedtek Bécs demagóg felbujtásának, és a testvérháborúban kerestek megoldást. A polgárháború ráadásul nem volt mentes az esztelen vérengzéstől, népiirtástól sem, sőt a szerb–magyar polgárháború első áldozata egy szerviánusok által felpredált bánági román falu volt.

Josip Jelačić horvát bán szeptember 11-i támadása a fegyverek mezejére terelte a

konfliktust: a magyar forradalomnak önvédelemre kellett berendezkednie. A fordulóponttal kapcsolatban újabb, napjainkat is megosztó kérdésre válaszol a történész-szerző. Annak tudatában, hogy a szabadságharcot leverte a túlerő, felmerül a kérdés, hogy érdemes volt-e „belevágni”, megérte-e a szeptemberi szakítás ahelyett, hogy hagyta volna a magyar politikai elit a kivívott alkotmányos monarchia fokozatos „visszavételét”, cserébe több tízezer hősi halott életéért. A válasz egyértelmű igen, ugyanis 1848–1849-ben Magyarországnak nem volt lehetősége a véráldozat elkerülésére. A had- és pénzügyhöz azért is ragaszkodott különösen Bécs, hogy Magyarország újoncait és erőforrásait továbbra is korlátlanul használhassa dinasztikus politikájához. Így a veradót – fogalmaz Katona – mindenképpen le kellett róni. A különbség csak az, hogy mindezt Habsburg célok érdekében Itáliában és Németországban vagy a magyar forradalom vívmányaiért és Magyarország szabadságharcáért vállalják. Ez nem is válhatott dilemmává a kortársak számára.

1848–1849 horvátországi emlékhelyeinek legfőbbike a Jelačić tér, Zágráb főtere. Mivel a jobbágyfelszabadítást hozzá kötötték a horvátok, kultusza virágzott a dualizmus időszakában. A téren állították föl lovasszobrát, amelyen magyar huszártábornoki egyenruhába öltöztetve mutatott kardjával Budapest felé. A Tito-korszakban a kultusz „szünetelt”, a szobrot is elvitték, de 1990 óta újra a régi helyen áll, már Belgrád felé mutatva kardjával. A horvát nemzet barométereiként a szobrot ma Krajina irányába láthatjuk suhintani – hívja föl rá a figyelmet Ráday és Katona.

A szerb mozgalmat illetően Katona Tamás pontatlanul fogalmaz Ilja Garašaninnal kapcsolatban, aki 1844-ben, a Načertanije („Tervezet”) megírásakor még csak vezető pártpolitikus volt, nem miniszterelnök. Az uralkodónak szánt tanács-irat, bár minden szerb egy államhoz tartozását propagálja, Magyarországgal kapcsolatban óvatosan fo-

galmaz, és a magyar alkotmányosság (amelybe az országhatárok is beleértendő) tiszteletben tartására inti a szerb politikát. A szerzők ezt követően rengeteg adalékkal szolgálnak a délvidéki harcok helyszíneiről.

Erdélyben már megannyi emlékhely, tábla és szobor tartja életben 1848–1849 emlékezetét. Ennek emblematikus helye természetesen Balázsfalva (románul: Blaj), a román nemzet „szülőhelye”. A történelem szerzője ugyanis 1848. május 13–15-re datálja az addig rendi nemzetként sem létező románok „nemzetté válását”. (66. old.) A görög katolikus püspöki székhelyen kialakított hatalmas, gondozott emlékpark szobrai között találjuk Murguét is, aki annak ellenére került ide, hogy Kossuth embere volt, és Simion Bărnuțiuét, aki nem kevesebbet állított, mint hogy „magyar kézből a szabadság is meg van mérgezve”. (64. old.) De helyet kapott a magyar–román megbékélésért tevékenykedő Nicolae Bălcescu is, pedig nem volt jelen a balázsfalvi gyűlésen. Megtalálható itt a román nemzeti mozgalmat vezető fiatal ügyvéd, Avram Iancu, sőt Petőfi Sándor mellszobra is. A magyar nemzet költőjét a szocialista internacionalizmus jegyében helyezték el, a park ugyanis 1973-ban épült, így stílusa is szocialista realista. A huszonegy történelmi személy szobrai mellett anakronisztikusan Nagy-Románia allegóriáját is elhelyezték a készítők a Moldvát, Havasalföldet és Erdélyt megszemélyesítő, egymás kezét fogó nőalakokban.

A Ceaușescu-i emlékezetpolitika tehát a kölcsönös megbékélésért harcolók mellé helyezte azokat is, akiknek köszönhetően 1848 őszére „polgárháborús vérfürdővé” vált Erdély. A szovjet blokkon belüli kötelező „testvéri” barátkozás idején érzékeny kérdéssé vált a nemzeti ellentétek fegyveres harcaira való emlékezés. Ráday Mihály hozzászólása: a szocialista emlékművek az igazságot takarva, valódi problémák összemosását sugallták. Míg a zombolyai (ma: Jimbolia) emlékoszlopon együtt szerepel Iancu, Petőfi és Kossuth neve, addig a kolozsvári Avram Iancu utcában román és angol nyelvű em-

léktábla románok elleni népiirtásról ír, amiért kizárólag a „magyar arisztokrácia vezette véres elnyomást” teszi felelőssé. (67. old.) Az ompolygyepűi (ma: Presaca Ampoiliui) vérengzés, melynek során 600 zalatnai lakost mészároltak le, viszont csak egy emlékoszlopot kapott Pax („béke”) felirattal. Cebe (ma: Țebea) ad otthont az erdélyi román „nemzeti sírkertnek”, melyet Katona Tamás a mi aradi emlékművünkkel állít párhuzamba. (74. old.) Cebén lelte halálát a beteg, paralitikus Iancu, és sírja is ott található. A magyar–román megbékélési próbálkozások egyik tetőpontján, 1849 tavaszán felelőtlen ségével végzetes hibákat elkövető Hatvani Lajos által felakasztott Ioan Buteanu sírja is itt látható, ahogy az 1784-es román parasztfelkelésre emlékező „Horea-fa” is.

A szerzők harmadikként vizsgálják a szlovák nemzeti mozgalmat, melynek kapcsán leginkább Miroslav Hurban, Milan Hodža evangélikus papok és Ludovít Štúr szintén evangélikus ügyvéd alkotta triumvirátus története bontakozik ki, ugyanis román és szerb honfitársaikkal ellentétben ők nélkülözték a tömegmozgalmat. Az 1848. májusi lipcsei népgyűlésen mintegy 40 személy, Hodža baráti köre volt jelen – írja Katona. A szlovák anyanyelvűek még nem nemzeti mozgalmat akartak, a jobbágyfelszabadítást éltették. Kossuthnak és Batthyánnak szlovák nyelvű versekben terjedt el kultusza északon, szlovák parasztközömegek harcoltak a magyar honvéd hadseregben a későbbiekben.

Hodža elsődleges céljának a szlovákok kulturális felemelkedését tartotta. Röpirata, a *Nepi palinku* („Ne igyál pálinkát”) már a szabadságharc előtt megjelent. A szlovák vezetők 1849-ben átadták 14 pontból álló nemzeti követeléseiket a császárnak, mindhiába. Tanulság lehetett a nemzetiségi vezetőik számára, hogy „a magyar forradalomtól többet kaphattak volna, mint Bécsből”. (80. old.) De ezt csak később látták be.

A könyv nagy hangsúlyt fektet 1848–1849 legdicsőségesebb időszakára, 1849 te-

lére és tavaszára. Ekkorra kardinális változások álltak be az Osztrák Császárságban is. Katona megállapítása, mely szerint a kremseri alkotmány lett volna a birodalom első alkotmánya, azonban téves: a Batthyány Lajossal ugyanazon a napon kinevezett Pillersdorf-kormány 1848. április 25-én a császár nevében kiadott egy oktrojált alkotmányt (*Verfassung-Urkunde des Österreichischen Kaiserstaats*), amely belga mintára lerakta az alkotmányos monarchia alapjait. De a nem ideiglenes jellegű alkotmányozás valóban a népképviselői alapon álló *Reichsrat*ra várt, amely november 15-től a morvaországi Kremsierbe (ma: Kroměříž) költözött a forradalmi Bécsből.

Az új, azaz második alkotmány kiadása helyéről, a szintén morvaországi Olmützről (ma: Olomouc, magyarul: Alamóc) kapta a nevét – itt székelt ekkor a császár és udvara, megfelelő közelségben a „forradalmi” birodalmi gyűléshez. Az ideiglenes császári székhelyen, az olmützi érseki palotában 1848. december 2-án került sor az uralkodócsereére is. Köztudott volt, hogy V. Ferdinánd nem volt uralkodó alkat, de az államérdek is olyan uralkodót kívánt, akít nem kötnek a tavasszal megadott alkotmányos engedmények. A 18. életévét éppen betöltött új császár, I. Ferenc József a magyar alkotmány szerint nem vált magyar királlyá, így alkotmányjogilag a perszonálunió is megszakadt Magyarország és az Osztrák Császárság között. Ferenc József előtt éppen ezért nem állt jogi akadály Magyarország megtámadásához. Katona Tamás fölhívja a figyelmet arra, hogy a császár neve II. Józsefre és nagypapjára, I. Ferencre utalt vissza, mintegy a bürokratikus abszolútizmus jeleként.

Az északi hadjárat sok dicsőséges pillanatot hozott. A csaták hősi halottait sorra megtaláljuk a mai temetőkben, de Selmecbányán honvédszobor és emléktábla is tiszteleg a híres branyiszközi áttörésnek, melyben egy szlovák származású papnak, Erdősi (Poleszni) Imrének volt kulcsszerepe. A havas hágóra a piarista pap mindig előredobta

fakeresztjét, és a még puskaport alig szagolt szlovák önkénteseknek odakiáltott: „Gyerekeim, csak nem hagyjátok ott Krisztust az ellenségnek”. A honvédsereg így hajításról hajításra elfoglalta a hegytetőt. A tömegsír fölött álló emlékmű feliratára jócskán rányomta bélyegét az utókor, ugyanis olyan szlovák hősokról szól, akik „idegen ügy” szolgálatában estek el. (93. old.)

A sikeres tavaszi ellentámadásnak, mivel a mai Magyarország területén folyt, számos megfelelően gondozott emlékműve van: Tápióbicskén, Egerben, Nyárádon, Isaszegen, Vácott, Nagysallón (ma: Tekovské Lužany, Szlovákia) és Tejfalunál mind a tavaszi hadjáratban elesettek sírjait találhatjuk. A szerzők is a hadmenettel haladva követik az eseményeket, és mutatják be az emlékezés helyeit.

Katona egy olyan kevésbé ismert tényre is fölhívja a figyelmet, hogy az orosz költő, Mihail Lermontov gyilkosa, Vezilin kozák altábornagy a váci csatában vesztette életét, ezt az orosz lexikonok sem tudják. A szerzőpáros ezt a tavaszi hadjárat kapcsán említi, bár csak a II. váci csatában (1849. július 17.) és azután szálltak szembe a magyar főerőkkel a cári seregek.

Régebbi szakirodalomban gyakran bukkant fel, hogy a hadvezetés azzal ellensúlyozhatta volna a swechati vereséget, hogy a tavaszi győzelmek után Bécsnek veszi az irányt. Katona lezártnak tartja a vitát, ugyanis több ésszerű érv szól Buda felszabadítása mellett.

Az ellátási nehézségekkel küszködő honvédsereg végül rövid ostrom után bevette Budát. A Dísz tér honvédemlékműve és Görgey szobra a Fehérvári rondellánál mind a nagy véráldozatokkal járó csatának állít emléket. Az elesett honvédek sírjai a Németvölgyi úti temetőben kaptak helyet, de később a Kerepesi temetőbe helyezték át őket, annak ellenére, hogy a székesfőváros határozatban jelölte ki az előbbi végső nyughelyükül. A szerzők maguk „fedeztek fel” egy elfeledett 1849-es honvédsírt a XII. kerületben, amely a magányosan elesett

„Kovács J.” katona nyughelye. Róla mást nem is tudni, azonban Ráday és Katona 1990 óta tartottak rendhagyó március 15-i ünnepeket a jelképes sírnál.

A mű még egyszer visszatér a nemzeti-ségi kérdésre a szabadságharc végnapjai kapcsán. 1849 júliusában a már Szegeden ülésező országgyűlés „megértette az idők szavát” (134. old.). A július 28-i nemzeti-ségi törvény utat nyitott a „szabad nemzeti kifejlődésnek”, azaz kollektív politikai jogokat biztosított a nemzet(iség)ek számára, sőt a nemzetörségek vezényleti nyelvűül az adott községi nyelvet tette lehetővé a jogszabály. Augusztus 1-5-ig Szeged és környéke is a császári csapatok kezére került, így az országgyűlés már negyedszer költözött, ezúttal utolsó állomására, Aradra.

A legtovább Komárom, a Habsburg Birodalom legjobb erődje tartott ki, melyet méltán nevezett az utókor a „Duna Gibraltárjának”. A látványosságokban gazdag erőd leírásakor a szerzők megszólaltatták Varga István múzeumigazgatót és Gráfel Lajos várostörténészt is. Az előbbivel osztrák síremlékeket is avatott a szerzőpáros Komáromban. Az osztrák külképviseleti jelenléttel megtisztelt avatóünnepséggel kapcsolatban fejtette ki Ráday, hogy „lehet együtt is emlékezni a szabadságharc hőseire”. (147. old.)

A „Megtorlás, börtönök” címet viselő fejezet több pontosítást is tartalmaz, melyek eligazíthatják az arra járó látogatókat. Az 1849. október 6-án kivégzett aradi tizenhármak közül a négy lőpor és golyó által kivégzett vértanú sírját ma is pontatlanul jelöli az 1881 óta magasodó emlékoszlop. Az I. világháború előtt találtak rá a négy tiszt maradványaira az aradi várfal tövében, majd pár évtized múlva a kilenc akasztással kivégzett mártír sírjaira is. A Ceaușescu-időszakban helyezték el őket az emlékmű alatt kialakított sírkamrában, de Kiss Ernő és Dessewffy Arisztid koporsóját szülőföldjükre vitték.

Az aradi várban raboskodók minden napjairól Kedves Gyula őrnagy hadtörténészt szólaltatták meg a szerzők, aki képek-

kel is illusztrálta a börtönben töltött idő alatt készített rabmunkákat, barkácsolt tárgyakat. A szerzők fordulatos „mesélésen” keresztül mutatják be a tizenegy Aradon és két „otthon” nyugvó vértanú földi maradványait. Lázár Vilmos esetében még egy emléktáblán szereplő szöveget is javítanak a szerzők: az aradi vértanúk elfogása és kivégzése közötti történetet ismerve ugyanis bizton cáfolható, hogy az örmény származású aradi mártír Gyulán járt a szabadságharc végnapjaiban – ahogy azt egy házfalon szereplő tábla állítja.

A szerzőpáros a szabadságharc emlékezetébe foglalja az 1851-es Makk-féle szervezkedés áldozatait is, kiknek emlékére Marosvásárhelyen állított obeliszket az utókor. Hasonlóan bemutatják Noszlopy Gáspár szabadcsapat-szervezőt, kinek emlékét egy róla elnevezett iskola és több mellszobor őrzi Somogy-megyében.

Végezetül az alsó-ausztriai Melkről olvashatunk, mert a világhírű barokk apátságoknak van a megtorlással kapcsolatos magyar emléke is. Lonovics József csanádi püspököt, 1848-ban kinevezett egri érseket ugyanis a bencés apátságba internálták házi őrizetre, ami az egyháziakkal szembeni megtorlás különleges esete volt. Lonovics püspök nevét azóta már utca viseli Melkben, ahol 1852-ben egy keresztet állíttatott.

A mű végén helységnevmutató igazít el bennünket, ahogy személynévmutató is segíti az eligazodást. A könyvben 546 jó minőségű kép illusztrálja a vizsgáltakat: zömmel különféle emlékműveket, épületeket, emlékhelyeket láthatunk mai állapotukban, de nem hiányoznak a korabeli ábrázolások, rajzok, esetleg emlékműavatásokról készült kezdetleges fényképek sem. A képanyagot nagyrészt Ráday Mihály saját maga készítette, de a képforrás-jegyzékben hivatkoznak más művekből vagy más történészek gyűjteményéből „kölcsonzóttakra” is.

A munka születésének motivációját az adta, hogy a magyar történelem legmozgalmasabb s így legünnepeltebb időszakának, 1848–1849-nek sok az elfeledett vagy

téves emlékhelye, emlékműje, sok sírja még gondozatlan, így nem tűrhetjük, „hogy az elhunytak, eltemetettek emléke mily hamar feledésbe” merüljön (7. old.). Ezekhez elsősorban mintegy szakmai útikönyvként találták szükségesnek az emlékezet helyeinek bemutatását, amihez nem is található volna jobb történést Ráday Katona Tamásnál, akinél többet s jobban senki nem tud ’48-49-ről „sztorizgatni” (8. old.).

Végszóként megjegyzi Ráday Mihály, hogy a külföldön lévő magyar emlékekkel kapcsolatban leginkább nem a jelzések hiánya a baj, hanem az, hogy még a magyar útikönyvek sem említik azokat, mondhatni, a helyiek jobban ápolják ezeket az emlékeket, mint a magyarok. Ezzel a könyv egyik legfontosabb üzenetét villantotta fel a televíziós szerkesztő szerző.

A mű menetét némileg megakasztja, amikor egy-egy eseményt egymást kiegészítve, pontosítva részletez a két szerző, de a párbeszéd forma mellett könnyen olvashatóvá, élvezetessé teszi a munkát. Minden helyszínhez tudnak kötni egy-egy nevezetes eseményt. Ez a rendkívül újszerű stílus ugyanakkor nem gyengíti a kötet szakmai jellegét. Néhol lehetett volna a településnév-használat következetesebb, például Szőreg esetében a szerzők feltüntették nemzetiségi (szerb) nyelven is a helység nevét, míg a ma már valóban idegen nyelvű hiva-

talos névvel rendelkezőknél csak a magyar nyelvű alakot.

A szerzőpáros tankönyvi rendszerességgel és olykor a recenzenst is meglepő, kevesek által tudott tényekkel tarkítja a munkát. Az összegzés hiánya talán kelthet némi befejezetlenség-érzést, de a munka – ahogy alcíme (I. Események és helyszínek) is mutatja – egy nagyobb műnek csupán az első része, amelynek folytatását Katona Tamás sajnálatos elhunya akadályozta meg.

Ráday társadalmi feladatot is meghatároz az előszóban: nemcsak az állampolgároknak, de a magyar állam külképviseleteinek is kötelességük gondozni a közelükben lévő emlékhelyeinket. A szerzőpáros munkássága 1988–1989-ben a nemzeti gondolat kiemelésével hatott korára. Felmutatták a forradalom és szabadságharc nemzeti örökség voltát, nemzeti jellegét. Ez az 1980-as évek végén merésznek bizonyuló koncepció a rendszerváltás idején a nemzeti jellegű emlékezetpolitika kialakításában tett szert különös fontosságra.

Annak ellenére, hogy a magyar történelem egyik legismertebb és talán legtöbbet tanított korszakáról van szó, a munka újszerűsége folytán hiánypótló jellegű. Jó szívvel ajánlható nemcsak a szakmai közönségnek, de a bemutatott helyszínekre utazó turistáknak is.

CSERNUS-L. SZILVESZTER

Sportunk historiájáról – szaktörténész-szemmel

Zeidler Miklós: A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18–20. században. Kalligram, Pozsony, 2012.
351 oldal

Egy könyvet soha nem szabad a borítója alapján megítélni, ám annyit mégis leszögezhetünk, hogy *A labdaháztól a Népstadionig* című kötet „külsőleg” is kifejezetten tetszetős. Jó a színösszeállítás, a szöveg elhelyezése, a betűtípusok használata – s még egy adalék: remek ötlet, hogy a fedőlapon éppen minden idők legpechesebb magyar olimpikonja – bármiféle nemzeti önsajnálattól eltekintve – voltak ők jó páran – veti magát a távolugró-gödörbe. Somfay (Stromfeld) Elemér – aki nagybátyjának tudhatta a Tanácsköztársaság által felállított Vörös Hadsereg vezérkari főnökét, Stromfeld Aurélt – 1924-ben a párizsi olimpián önhibáján kívüli okból, kapitális technikai malőr következtében esett el az ötpróbázók bajnoki címétől. Ezüstöt vehetett „csak” át, noha mindenki tudta, hogy aranyat kellett volna, s ezzel az igazságtalansággal Somfay soha nem is tudott megbékélni, magára mint olimpiai bajnokra tekint(ett) haláláig és azon is túl (szó szerint, hiszen sírkövére¹ is ezt a titulust vésette). Önérzete folyton azt súgta neki, hogy őt ott és akkor teljesen kiszolgáltatott helyzetbe hozták, s ebben nem is tévedett: a magyar csapat vezetői nem álltak ki mellette. Hiába volt az óvás már akkoriban is bevett módszer a különféle műhibák, komplikációk orvoslására, diplomatáink nem éltek vele. Tulajdonképpen érthető volt az ő gondolkodásmódjuk is: jobb a békesség, mondták, örüljünk, hogy egyáltalán itt lehetünk az olimpián. Tény: előzetesen sokan voltak, akik úgy vélték, az egykori központi hatal-

maknak (különös tekintettel a némely körökben fő háborús agresszornak kikiáltott Magyarországra) nem csak a '20-as, de a '24-es játékoktól is távol kellene maradniuk. Nem kellett, de a magyar résztvevők okkal érezhették magukat amolyan „megtúrt” vendégnek az eseményen, ráadásul a házigazda ország politikusai a korban nem épp hungarofón hajlamaikról voltak híresek.

Olyan történet ez, melyben egyszerre van része a sportnak és a politikának, s paradox módon épp ez a körülmény teszi – sokak szemében – perifériakussá. Látszólag egyik területnek sem képezi fontos epizódját, hiszen mint politikai mozzanat elhanyagolható jelentőségű, sporteseményként pedig ilyen értelemben csak egy a sok közül, azzal ugyanis, ami a számokon, eredményeken, helyezéseken, azaz a statisztikákon és egyéb „száraz” tényeken túlmutat, a sportújságírás nem tud vagy nem akar mit kezdeni, de még a sporttörténetírás sem igazán – legalábbis az, amit napjainkban annak neveznek.

Mert mi is a sporttörténet? Ha szemantikailag elemezzük a szót, rájövünk, hogy elsődleges, kézenfekvő jelentésén (tudniillik a sportnak a története – kialakulása, fejlődése stb.) túl akár úgy is értelmezhető: történetírás, csak éppen a sport „szemüvegén” keresztül. (A sport kiváló ürügy lehet társadalmi, gazdasági vagy egyéb folyamatok ábrázolására.) Csakhogy azok, akiket eddig mi itt, Magyarországon sport(történet)írókként ismertünk, csak ritkán vagy egyáltalán nem „jutottak el” ilyen mélységekig, amit magyarul, hogy ők – többségükben – inkább sorolándók az újságírók, mint a „valódi” szaktörténészek közé. (Siklóssy László,² Feleki László,³ Kő András,⁴ Török Péter⁵ – nagy

¹ Farkasréti temető, 26/1-2-79. Forrás: Névmutató – Budapest Főváros Levéltára. <http://www.bparciv.hu/id-712-nevmutato.html>

² Dr. Siklóssy László: *A magyar sport ezer éve.* 1–3 köt. Budapest, 1928–1929.

³ Feleki László: *Kilencven perc.* Budapest, 1954.

műveltségű, magasan kvalifikált szakírók [voltak] ők, de nem történészek.) A többi kevesek (soraikban a „régik nagykokkal”, az olimpiák krónikásaival, mint Mező Ferenc vagy Keresztényi József⁶) történeti tárgyú munkássága rendkívül értékes – óriási mennyiségű adatot, statisztikát dolgoz fel és tesz közzé –, de nemigen haladja meg a sport kereteit. (Nota bene: dr. Mező *Az olimpiai játékok története* című művét⁷ a '28-as játékok művészeti versenyén aranyéremmel ismerték el. Alighanem ez volt a magyar sporttörténetírás legnagyobb nemzetközi sikere.) Rajtuk kívül akadnak, akik a testkultúra, a testnevelés, a pedagógia (Földes Éva,⁸ Kun László⁹) vagy éppen a szociológia (Hadas Miklós,¹⁰ Szegedi Péter¹¹) oldaláról közelítik meg a sportot, s vannak, akik egy bizonyos sportág történetjére fókuszálnak (Dénes Tamás, Sándor Mihály¹²).

Láthatjuk, hogy sokan sokféleképpen nyúltak már ehhez a kolosszális témához az elmúlt évszázadban Magyarországon, ám mégis azt kell, hogy konstataáljuk: nem született még olyan kiadvány, amely valóban minden igényt kielégítően tárná fel a sport

és a történelem összefüggéseit, s válna ezáltal a szó nemes értelmében vett sporttörténetté. A *labdaháztól a Népstadionig* révén azonban Zeidler Miklós minden eddigénél közelebb került ehhez.

A szerző gyakorló történész, fő kutatási területe a két világháború közti korszak revíziós politikája, irredentizmusa és diplomáciatörténete, ám nem kevésbé foglalkoztatja a 19–20. századi Magyarország sportkultúrája (az ELTÉ-n mindkét témakörben oktat). Sportvonalatkozású publikációi elmaradnak ugyan a politikatörténetiektől (korábban egy önálló – kis terjedelmű –, sporttal kapcsolatos kiadványa jelent meg *Sportterek*¹³ címmel), de csakis mennyiségben. Szaktörténeti igényesség tekintetében – és ez a lényeg – semmivel sem! Talán nem túlzás: sportról ilyen alaposan, körültekintően, a forráskritika követelményeit egy pillanatra sem szem elől tévesztve még nem írtak Magyarországon. Kikezdetlenül módszerrel van megírva a könyv, amely levéltári forrásokban, korabeli sajtó- és könyvanyagokban bővelkedik, s az igen alapos bibliográfia sem hiányzik.

Legalább ekkora erény azonban a mű komplexitása. Átfogó képet ad a mai értelemben vett versenysport magyarországi meghonosodásáról, a szabadidősport elterjedéséről, ezek intézményesüléséről – egyszerűsége ennél valójában sokkal többről. Könyvünkre nagyon igaz, hogy többet – jóval többet – ad, mint amennyit a téma ígér, s „teszi” mindezt úgy, hogy a feldolgozott kérdéskörök változatossága ellenére kiad a 18–20. századi Magyarország (a szerénykedő alcím szerint legalábbis Pest és Buda) társadalmáról egy szépen domboruló ívű történetet. (Ha regénnyel lenne dolgunk, azt is mondhatnánk, a cselekményvezetés lineáris.) Holott korántsem magától értetődő e tulajdonsága, hiszen a kötet öt különböző, egymástól lényegében független tanulmányból tevődik össze. A fejezetek

⁴ Kő András: *Kardélen, kardhegyen*. Budapest, 1986.

⁵ Aczél Endre – Török Péter: *Acélsodrony – Sport 1962–1989*. Budapest, 2012.

⁶ Keresztényi József: *Kis olimpiatörténet*. Budapest, 1988.

⁷ Dr. Mező Ferenc: *Az olimpiai játékok története*. Budapest, 1929.

⁸ Földes Éva: *Fejezetek a magyar testnevelés történetéből I*. Budapest, 1956.

⁹ Kun László: *Egyetemes testnevelés- és sporttörténet*. Budapest, 2009.

¹⁰ Hadas Miklós – Karády Viktor: *Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmának történelmi vizsgálatához*. Replika, 17–18. sz. (1995) 89–119.

¹¹ Szegedi Péter: *Az első cipőzsinórnál kezdődött... A magyar hivatásos futball születése*. Korall, 2003. szeptember (13. sz.) 163–183.

¹² Dénes Tamás – Sándor Mihály: *Futballtörténelmi lecke – nem csak fűknak*. Budapest, 2003.

¹³ Zeidler Miklós: *Sportterek*. Budapest, 2000.

azonban jól illeszkednek egymáshoz, nem zavaróak az átmenetek.

Az első tanulmány címe: *„Ember' képét hordó Majom forma Lajhár”*. *Felvilágosodás-kori magyar nyelvemlékek a testgyakorlás hasznáról*. A figyelemfelkeltés kritériumainak maximálisan megfelelő cím egyértelműsíti: a modern sport kialakulásához vezető folyamat kezdeteit a felvilágosodás korában kell keresnünk. Nem megyünk tehát vissza az ókori olümpiai játékokig, ami persze csak abban az esetben lenne hiba, ha a sport egyetemes történetét kívánánk megírni a kezdetektől – erről azonban nincs szó. A felvilágosodás volt az az eszmrendszer – mutat rá a tanulmány –, amely kiengedte a „sportszellemet” a palackból – azt a szellemet, amely a „sötét középkor” hosszú évszázadai alatt az egyház testedzéshez való nem túl progresszív hozzáállása következtében volt oda bezárva. A humanizmus, de leginkább a felvilágosodás aztán minden falat lerombolt. A testi nevelés kérdése egyre inkább előtérbe került, mind többen szorgalmazták, hogy a fizikai felkészítés is legyen fontos része az otthoni, illetve az iskolai képzésnek. (A tanulmány címének némileg ellentmondva nem csupán magyar nyelvemlékekkel találkozhatunk itt, hogy mást ne mondjunk: a témába vágó Locke- és Rousseau-művek eredeti példányainak – vagy korabeli magyar fordításuknak – pár oldalát is láthatjuk mellékelt ábraként.) Mindenesetre mint oly sok minden, a felvilágosodás egészével együtt az újfajta testkultúra-mozgalom is késve érkezett Magyarországra területére, és ezt is – természetesen nem előzmények nélkül – a Legnagyobb Magyar virágoztatta fel itt. Ezzel a neveléstudományi, orvostörténeti és pedagógiai adalékokban gazdag első fejezetből átlépünk a másodikba (*Angol hatások a magyar sport kezdeteire*), mely a korai *all-round* sportemberek és a sokrétű sporttevékenységükkel példát mutató, romantizált figurák (Sándor Móric, Szekrényessy Kálmán) világába kalauzol el minket. Kiderül, hogy a modern magyar sportot – közvetve

vagy közvetlenül – gyakorlatilag a mágnesok (Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Esterházy Miksa) keltették életre azzal, hogy időt és persze pénzt áldoztak egyesületek alapítására és fenntartására vagy éppen építkezésekre – közben akár dacolva a hatalmi önkénnyel is.

A Clair Ignác *testgyakorlati iskolája* a napóleoni háborúkat is megjárt francia vívómesterről szól, aki 1833-tól kissé korszerűtlen módszerekkel ugyan, de annál nagyobb lelkesedéssel tartott heti rendszerességű órákat fiúknak. „Testgyakorló és vívó” iskoláját pesti házának kertjében rendezte be. Ugyanitt felesége lányokkal foglalkozott, ami akkoriban mindenképpen újdonságnak számított, annak ellenére, hogy a leányok fizikai nevelésének igénye már száz évvel korábban is jelentkezett. Ezeket az oldalakon végigkövethetjük a Clair-familia magyar sportéletért tett folyamatos fáradozásait (mely a Pesti – később Nemzeti – Torna Egylet megalakulásában csúcsozott ki 1863-ban), miközben a fejezet a 19. századi polgárosodás folyamatáról is mesél.

A *100-ak könyve. Magyarország legkedveltebb sportolói 1927-ben* teljes értékű szociológiai–társadalomtörténeti mű. Egy banálisnak tűnő esemény – a Nemzeti Sport legnépszerűbb sportolót kereső közönségszavazása, amely persze abban a korban unikálisnak számított – révén tudhatunk meg nagyon sokat a magyar lakosság hierarchizáltságáról. Elemezzük a „kedvencverseny” eredményeit, és kirajzolódik előttünk a két világháború közötti korszak Magyarországának bonyolult viszonyrendszerű (sport)társadalma. Ebben a táblázatok és diagramok tömkelegével súlyosbított fejezetben nem marad titokban semmi: megismerjük a honi klubok hierarchiáját, képet kapunk a sportolók és a szurkolók korabeli kapcsolatáról (e tekintetben valóban kiemelt fontosságú forrás ez a közönségszavazás); megtudjuk, melyik klub rendelkezett akkora „szavazóbázissal”, amely üdvöskéit képes volt a lista elejére repíteni. (A „verseny” ugyanakkor – némi meglepetésre a

labdarúgókat is megelőzve – az előző évben Budapesten rendezett első úszó Európa-bajnokság hőse, Bárány István nyerte, de Somfay Elemér is előkelő helyen végzett.) Feltáru előttiünk az is, hogyan aránylott egymáshoz a fővárosi és a vidéki, valamint a férfi és a női sport. (Egyik tekintetben sincs meglepetés: a listát a budapesti klubok képviselői, illetve a férfiak uralják – szó sem volt még olyan kiegyenlítettségről, amelyet napjainkban tapasztalnánk hasonló szavazás esetén.) A szerző minden fellelhető adatot felhasznált a sportolókról, ennek eredményeként olyan – társadalomtudományi szempontból nagyon is fontos – statisztikák születtek, amelyeket másnak talán eszébe se jutott volna elkészíteni, még akkor sem, ha kiemelten foglalkozik a Horthy-korszakkal.

A kör bezárul, a könyv utolsó, egyben legerjedelmesebb tanulmánya (A Nemzeti Stadiontól a Népstadionig) végével eljutunk a jelenkorig. A cím remekül reflektál a 20. századi Magyarország politikai kettősségére, a „rezsimek jöttek-mentek”-módi okozta folytonos szemléletváltásokra. A dolgozat aztán végigköveti a nemzeti stadion hányattatott sorsát a több évtizeden át tartó tervstádiumtól egészen a második világháború utáni megvalósulásig, de kitekint a későbbi időkre is. A magyar sport – kiváltképpen a labdarúgás – a 19. század végi intézménysüléstől számítva villámgyorsan kinőtte magát, s az 1910-es évekre már komoly igény mutatkozott egy több tízezres kapacitású aréna építésére. Az építkezést vagy legalábbis annak tervezését azonban nem elsősorban ez, hanem – nincs új a nap alatt – már akkor is egy esetleges világversenyrendezés szándéka motiválta inkább. Az olimpiákra korán – komolyabban elsőként a 1916-osra – szemet vetett a magyar főváros, de csak nem sikerült elhozni az ötkarikás játékokat Budapestre – ha nem pályáztunk, akkor azért nem; ha pályáztunk, akkor nem nyertünk; ha nagy valószínűséggel nyertünk volna (1920), akkor pedig közbeszólt a háború. Ez az egyik oka annak, hogy miért nem sikerült a század első felében fölépíteni

az áhított stadiont. Másrészt az egymással keményen rivalizáló építészek is képtelenek voltak dűlőre jutni a terveket illetően. Már a helyszín kijelölésében sem volt konszenzus: számos elképzelés látott napvilágot – kezdetben népszerű lehetőség volt a Vérmező, Klebelsberg Kunó kultuszminiszter a Pasarétet favorizálta, de komolyan felmerült a Margitsziget, Lágymányos vagy a régi lóversenytér is (végül, már egy másik rendszerben ez utóbbi lett a befutó). Sorra jelentkeztek az ismert és kevésbé ismert építészek (Hajós Alfréd, Mattyók Aladár, Maróti Géza stb.) terveikkel, melyek közül a legimpozánsabb talán az volt, amelyet Bierbauer Virgil és Árkay Bertalan kettőse álmodott meg az óbudai Aranyhegyre. (Hajós a helyszín kijelölésében rugalmasnak mutatkozott, egyvalamiben viszont következetes maradt: az aranyhegyi tervet mindvégig ellenezte. Meg is kapta érte a magáét egy elvakult Bierbauer-fanatikustól, aki zsidó lobbival való vádaskodással megspékelt halálos fenyegetést postázott neki – lásd a levelet a könyvben!) Ám megegyezés csak nem született, az olimpia csak nem jött („be kellett érünk” a Pázmány Péter Tudományegyetem tricentenárium alkalmából Budapesten tartott főiskolai világbajnoksággal 1935-ben). Az aréna felhúzása így a következő rezsimre maradt, s a Népstadion, ha nem is éppen úgy, ahogy előzetesen eltervezték, de elkészült – a dolgozó nép és mindenekelőtt Rákosi Mátyás nagy dicsőségére. Az epilógus ezután még egészen napjainkig követi a legendás stadion által bejárt utat. Tanulságos tehát ez a fejezet (is), s túl azon, hogy jól illusztrálja a 20. századon átvonuló politikai viharokat, építészettörténeti csemegeként is szolgálhat.

Sokoldalú, színes olvasmány *A labdaháztól a Népstadionig* – a cím nyilvánvalóan az ötödik tanulmány címének variációja, s utal a Metternich ellenállása miatt soha meg nem épült pesti labdaházra –, miközben kétséget kizáróan nevezhető valódi szaktörténeti munkának. (Itt kell megjegyezni, hogy aki a „szaktörténész”-t szitok-

szóként értelmezi, annak sem kell aggódnia: a tanulmányok olvasmányos stílusban írótak, sőt, a szerző helyenként finom iróniával is él, amire persze a – még igencsak gyakorcipőben járó – korabeli sportéletről szóló bájos történetek sokasága bőven ad alkalmat. Az átélhetőséget pedig tovább erősíti a gazdag képanyag, benne olyan „exkluzív” illusztrációkkal, mint a meg nem valósult Nemzeti Stadion különféle tervrajzai.) Történettudományi mű ez, beszél a magyarországi felvilágosodásról, a reformkorról, a polgárosodás folyamatáról, a 20. század politikai hullámairól, a művelődés- és társadalomtörténetnek alig akad olyan szegmense, amelyet ne érintene – s közben persze mindvégig a sport marad a középpontban. Erős a gyanú, hogy a sportról valahogy így lenne igazán érdemes írni. A magyar sportnak különösen kijárna ez, hiszen világviszonylatban mérve is igen sikeres és izgalmas múlttal bír. Manapság viszont inkább a válságáról szokás beszélni – nem minden

alap nélkül. Nem a történész tiszte az, hogy megmentse a magyar sportot, de bizonyos fokú felelőssége neki is van, már ha képes azonosulni a Széchenyinek tulajdonított, közismert aforizma által kifejezett szellemisséggel (Tiszteld a múltat, hogy érthesd a jelent, és munkálkodhass a jövőn!). A felelőssége abban áll, hogy kideríti, mi és – főleg – miért történt, majd prekonceptióktól mentesen rögzíti, leírja azt. Ha a politikatörténetben vagy a gazdaságtörténetben ez így van (így kellene lennie), miért lenne másként a sportban? Minden jel arra mutat, hogy – a sportújságírók és statisztikusok munkáját messzemenőig elismerve és arra továbbra is számítva – a magyar sporttörténetírás ügyét igenis a sport iránt elkötelezett szaktörténészeknek kellene a kezükbe venni. Zeidler Miklós, úgy tűnik, elkezdte – várjuk a folytatást!

IFJ. PÁL JÓZSEF

Polifón magyar eszmetörténet

Takáts József: A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 283 oldal

Takáts József legújabb kötetében politikai eszmetörténeti írásaiból nyújt válogatást. Ezek egy része módszertani kérdéseket tárgyal, míg egy másik csoportjuk ezekre építve 19. századi művek elemzését adja, a könyv harmadik része Jászi Oszkáról szóló írásokat közöl, a záró tanulmányt pedig Bibó István munkásságának szentelte a szerző. A kötetbe szerkesztett tanulmányok döntő többsége korábban már megjelent, de új írások is szerepelnek közöttük.

Jóllehet a szerző irodalomtudományi munkássága révén is ismert a hazai tudományos életben, eddigi eszmetörténeti teljesítménye is jelentős, különös tekintettel az ún. cambridge-i eszmetörténeti iskola módszerének hazai meghonosításában és elterjesztésben vállalt szerepére.¹ Szövegkezelési technikája az előbbi minőségéhez köthető szakértelmének és gyakorlatának is köszönhető. Kierlelt, gyakran virtuóz, ugyanakkor követhető és meggyőző erejű elemzéseket olvashatunk a kötetben olyan, műfajilag sokféle és szerteágazó területeken működő szerzőkről, mint Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Kemény Zsigmond, Széchenyi István, Csengery Antal vagy Jászi Oszkár, Lesznai Anna és Bibó István.

Annak ellenére, hogy – mint említettem – a legtöbb írás már korábban megjelent különböző orgánumban, összegyűjtve, együtt látva azokat új értéket kapnak, hiszen – elsősorban a módszer szempontjából – érdekes rajzolatot adnak, ahogy egymást erősítve, néha ismételve, egymással is kapcsolatba kerülnek.

Takáts az eszmetörténet nyelvi fordulatának eredményeként kialakuló paradigmát tekinti követendő módszernek, és annak különböző változatait, hazai adaptációit is sorra veszi a kötet nyitó, meghatározó, módszertani tanulmányában. Az ezen belül általa preferált, de nem kizárólagosan alkalmazott, J. G. A. Pocock új-zélandi, cambridge-i, majd az USA-ban a Johns Hopkins Egyetemen megállapodott neves eszmetörténész nevéhez köthető politikai nyelvek koncepciója az, amely a kötetben szereplő legtöbb tanulmány módszertani alapvetését adja. Ennek lényege az, hogy amikor egy adott szerző szövegeit vizsgálja, Takátsot elsősorban az érdekli, hogy az milyen általános politikai (eszmetörténeti) nyelvhez vagy nyelvekhez kapcsolódott, az adott szerző milyen – mondhatnánk – nyelvi hagyományban, hagyományokban működött, milyen politikai nyelveken „beszélt”, pontosabban írt. Pocock esetében az alapterminológia jelentős variációkat mutat, és ennek megfelelően „diskurzus”, „beszédmód” stb. néven is használatos. Mindenesetre a „nyelvesítés” aktusa során lehetővé válik, hogy – és ezt a fogalmat Pocock is használja – egy, a strukturalista nyelvészetből ismeretes, Ferdinand de Saussure svájci-francia nyelvtudós nevéhez köthető *langue* és *parole* (nyelv és beszéd) distinkció analógiájára az eszmetörténész azt vizsgálja, hogy az „eredeti” politikai nyelvet a konkrét szerző miként használja, változtat-e rajta, illetve milyen más

¹ Az ide vonatkozó főbb művek a következők: Horkay Hörcher Ferenc (szerk. és utószó): *A koramodern politikai eszmetörténet cambridge-i látképe. John Dunn, J. G. A. Pocock, Quentin Skinner és Richard Tuck tanulmányai.* Pécs, 1997.; Takáts József: *Modern magyar politikai eszmetörténet.* Budapest, 2007.; Kontler László: *Az állam rejtelméi. Brit konzervativizmus és a politika kora újkori nyelvei,* Budapest, 1997.; Horkay Hörcher Ferenc (szerk. és utószó): *A skót felvilágosodás. Morálfilozófiai szöveggyűjtemény.* Budapest, 1996.

nyelvekkel kombinálja azt.² Takáts tanulmányainak értékét az adja – konkrét eredményei mellett –, hogy rendkívül alkalmasak ennek a módszertani eljárásnak a szemléltetésére, a magyar eszme- és kultúrtörténet egyrészt reprezentatív, kanonizált, másrészt periferikus, első ránézésre kevésbé jelentős szövegein keresztül.

Ennek a módszernek a keretében azonosít például a szerző négy politikai nyelvet a 19. századi magyar szövegvilágban („*Politikai beszédmodok a magyar 19. század elején. Egy tervezett kutatás hipotézise*”). Ezek a „republikanizmus” (54. old.), „az ősi alkotmány” (57. old.), a „felvilágosul kormányzás” (64. old.), valamint a „nacionalizmus” (66. old.) nyelvei. Ennek a módszernek a segítségével mutatja ki például, hogy ezek a nyelvek miként működtek egyes szerzőknél, illetve hogy esetleg milyen változásokon mentek keresztül az adott szerző jóvoltából. De azt is megtudhatjuk az elemzésekből, hogy miként keveredtek egy adott nyelv egyes elemei a másikéval a vizsgált szerző szövegeiben, illetve hogy ugyanaz a politikai nyelvi elem több nyelvhez is tarthat egyszerre. Mindez azért derülhet ki egészen világosan, mert az egymást követő tanulmányokban külön-külön is megtalálhatók a módszer elemei.

Ugyanakkor történeti és kontextuális hangsúlyai miatt az is fontos a Takáts által alkalmazott módszerben, hogy egy adott szerző milyen jelentést tulajdonított az általa használt nyelvhez tartozó fogalomnak. A „liberális” vagy „szabadelvű” kifejezés és a hozzá kapcsolódó politikai nyelv például mást jelentett a II. Józsefet vagy a francia jakobinusokat szabadelvűnek nevező, a 19. században alkotó, saját magát is szabadelvűnek gondoló és nevező Szalay László, il-

letve más korszakok gondolkodói számára. (59–60. old.)

Egy másik, ám hasonló politikai nyelv, mely a 17. századi skót–angol gondolkodók eszmeköréből nőtt ki, a „csiszoltság/csinosodás” nyelve volt, és a vadság állapotából a civilizáltság, kifinomultság és társiaság felé mutató változást fejezte ki. Ez a jelentése megihlette a magyar szerzőket is, többek között például Kármán Józsefet, aki *A nemzet csinosodása (1794)* című tanulmányában ezt a fejlődést kéri számon a magyar nemzeten a „Vagy lesz-e Pannóniából valaha Albion?” kérdéssel fejezve ki a vágyat a csinosodásra, a vadság állapotából való kilábalásra, mely utóbbit ő a mezőgazdasági munkával hozott összefüggésbe. (87. old.) Ezt a nyelvet beszélte Berzsényi is egyik episztolájában. Takáts nála is egyértelműen tetten éri az eredeti csiszoltság nyelvét, melyet azonban míg a skót David Hume bizonyos népekhez kötött, addig Berzsényi településtípushoz: számára a város az, amely jellegénél fogva kedvez a csinosodás folyamatának a faluval szemben. (104., 108. old.)

Széchenyi *Hitelével* kapcsolatban azt mutatja be Takáts, megcsillogtatva irodalmár-elemző kvalitásait, hogy egy szerző miként elegyedik diskurzusba más szerzőkkel, nézetekkel és politikai nyelvekkel, ily módon téve többszólamúvá saját szövegét. (112. old.) Ezen írással kapcsolatban Takáts figyelmének középpontjában a metaforikus szerkesztésmód áll, és így az a mód, ahogy Széchenyi „beszéli” a csinosodás nyelvét a vertikális és horizontális elmozdulás típusai köré épített metaforák segítségével. (114. old.) Emellett azonban a „régí törvényekre” való hivatkozás beszédmódja (127. old.) is megjelenik a szövegben, de mint olyan diskurzus, amellyel polemizálni kíván a szerző. Széchenyi példája ugyanakkor arra is jó, hogy bemutassa rajta keresztül Takáts egy adott nyelv szelektív használatát, hiszen a „legnagyobb magyar” a republikanizmus nyelvét „féloldalasan” használta, leválasztva az erény és közjó ideáljáról az „alkotmány szabadságát”. (129. old.) Ugyanakkor nála

² Pocock, J. G. A.: „*Introduction: The State of the Art.*” In: *Virtue, Commerce, and History: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century.* Cambridge, 1985. 5–6., 8., 11.

összekapcsolódik a közjő a csinosodással, sőt Takáts szerint a „közgazdaságtan beszédmódja” is megtalálható Széchenyi szövegeiben. (134. old.)

Kölcsey Ferenc *Nemzeti hagyományok* című műve Takáts elemzésében szintén számos politikai nyelv keveredését mutatja, de Kölcsey érdekes módon nem a csiszoltságot tekinti a nemzetek szempontjából eszményi állapotnak, hanem a „félvad” fejlődési szakaszt, amely még őrzi a költői teremtő erőt, ráadásul ötvözi azt a republikánus hagyománnyal. (136. old.) Kölcsey ugyanakkor – mutat rá a szerző – keveri a nacionalizmus nyelvét a republikánizmussal, és a „nemzeti karakter” meghatározó komponensének a szentimentalizmus és a republikánus értékek elegyét jelöli meg, de a szentimentalizmus nyugati változatával szemben, mely a férfi és a nő kapcsolatára épül, a férfi hazához való viszonyulását teszi annak sarokkövévé. A magyar szentimentalizmus Kölcseynél a haza szeretetére épül. (150. old.)

Ezen túlmenően az ebben a részben olvasható tanulmányokban Takáts vizsgálja a „nemzeti nagyság” fogalmát Kölcsey *Mohács* című értekező munkájában, valamint Kemény Zsigmond „rajongás” fogalmát *A rajongók és a Forradalom* után című művei alapján. Az előbbi számára a nemzeti nagyság előfeltétele annak „emlékezet közösségként” való megteremtése, „emlékművek”, „történelmi munkák” stb. révén. (162. old.) Ehhez pedig a nemesség emlékezetének az egész népre való kiterjesztését, „nacionalizálását” javasolja Kölcsey. (163. old.) Kemény is európai politikai nyelvet használ: a vallási fanatizmussal rokonított, forradalmat eredményező rajongás fogalmát, amit kritizál is egyben. (170., 172. old.) A mérséklet diskurzusának szemszögéből. Csengery Antal Deákról szóló emlékbeszédében pedig az antik republikánus és modern politikai diskurzusok keveredését mutatja ki Takáts. (177–190. old.)

Ami a kötet harmadik részében olvasható írásokat illeti, jóllehet elkülönülnek a kö-

tet első két harmadát kitevő tanulmányoktól, a Jászi Oszkárrol szóló fejtegetéseknek (és a Bibó Istvánról szóló elemzésnek) a fentiekben már taglalt módszertani ihletettsége sem igazán tagadható. A Jászi elemzések esetében a természetjogi érvelés nyelve, a liberalizmus és szocializmus, illetve vallási-etikai tartalmú diskurzusok megjelenését mutatja ki a szerző. A Bibó-életműben pedig ez utóbbiakhoz közel álló, bár alapjában eltérő konzervatív nyelvezet jelenlétét regisztrálja. (272–273. old.)

Takáts könyve logikus szerkezetű és világos érvelésű mű, kifogást nem is igen tehetünk vele kapcsolatban. Sőt, további érveit között említendő, hogy több gondolatébresztő problémát is felvet, a következőkben ezeket igyekszem kifejteni.

Egyrészt világos a politikai nyelv azonosításának igénye, elve és gyakorlata, mely a szerző által kultivált módszer fő célja. Az azonosítás aktusa, a szótárkészítés vagy kvázi „leíró politikai nyelvészet” projektje után pedig következhet a keveredés módzatainak a vizsgálata, amit a szerző rendkívül színvonalasan meg is tesz. Ezzel egyidejűleg a nyelvek fejlődéséről, változásáról is lehet beszélni *diachron*, történelmi nyelvészeti stílusban, ám itt a kör bezárul. Ugyanakkor a továbblépés lehetőségeként kínálkozhat, és *nota bene* Pocock számára is fontos szempontként jelentkezett, a politikai nyelvek politikai cselekvéshez kapcsolódó minősége. Ehhez illeszkedik annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a politikai nyelvek miként kapcsolódnak az őket használók „társadalmi tapasztalatához”, az miként jut kifejezésre általuk.³ Ráadásul Pocock a paradigmaként felfogott politikai nyelvet a társadalmi „valóság” „részeként” tételezi,⁴ ami meglehetősen közeli kapcsolatot implikál a kettő között. Ennek egyik radikális következménye a

³ Pocock, J. G. A.: *Politics, Language, and Time: Essays on Political Thought and History*. Chicago–London, 1989. (Első kiadás: New York, 1971.) 38.

⁴ Pocock: *Politics, Language, and Time*, 38.

politikai nyelvek társadalmi beágyazottságának mértékét hangsúlyozó kijelentése, miszerint, ha a nyelv nem is oka a politikai cselekvésnek, azzal mindenképpen „strukturális” viszonyban van. A Pocockra hatással bíró beszédaktus elmélet alapvetéseinek következményei közül számára leginkább az vált hasznosíthatóvá, hogy amire nincs politikai kifejezés, illetve nyelv, azt nem lehet megtenni, pontosabban, nem mondhatjuk, hogy azt tettük meg – csak azt, amire létezik azt leíró fogalom, nyelv.⁵ Vajon a Takáts által vizsgált szövegek miben, milyen értelemben és módon, illetve szinten tették lehetővé a politikai cselekvést, illetve volt-e, lehetett-e egyáltalán ilyen relevanciájuk? Továbbá, ha a politikai nyelv része a társadalmi kontextusnak, és köze van az abból fakadó tapasztalathoz, mit mondhatunk az utóbbi jelenlétéről, feldolgozásáról a beszélők által használt politikai nyelvekben?

Ugyanakkor az azonosítás és keveredés vizsgálatán túlmutató mozzanat Takátsnál az utószóban megfogalmazott elv, miszerint a politikai nyelvek tekintetében fontos különbséget lehet tenni keveredés és keveredés között, amennyiben a „megfelelő ötvözet keresése” (ez a könyv főcíme is egyben), illetve „a politikai nyelv megfelelő egység[ség]” jellemzi a „színvonalas” (280. old.) politikai gondolkodót. Ez viszont egyrészt feltételez valamilyen sztenderdet (vö. megfelelésség), melyhez képest véleményt lehet alkotni a keveredés mikéntjéről, és így az illető gondolkodó színvonaláról, másrészt ez az álláspont olyan tudatosságot tételez fel egy adott gondolkodóról, amit nem igen lehet tetten érni a kötet elemzései során, de ez talán nem is meglepő. Az elemző feladata lehet azonosítani ezeket a nyelveket egy adott szerzőnél, aki nem feltétlenül reflexív módon használja ezeket. Nem is várható el tőle a használat tudatossága, beleértve az innováció kérdését is az adott nyelv vagy

annak keverése ürügyén. Ez a feladat megmarad az éles szemű elemzőknek.

Végezetül: a fentiekkel összefüggésben Takáts komolyan figyelmeztet módszertani tanulmányában a „történelmi fölényre” mint veszélyre a politikai gondolkodás vizsgálatával kapcsolatban. (26. old.) Vagyis arra, hogy a történész, mivel a *nuc stans* állapottól képes vizsgálni a múltat, és így tudatában van a vizsgált szövegek utóéletének, hatásának, előnyt élvez azok előállításával szemben, és hajlamos a saját fogalomkészletét, amelyben már ez utóbbi ismeret is megtalálható, rávetíteni a primér anyagra. E helyett viszont a javasolt stratégia – amint fentebb már említettük – inkább a kor számára adott fogalmi készlet használata. Így a cambridge-i projekt keretében a történelmi hűség lehet csupán az irányadó a politikai gondolkodás történetét aktualizáló, sőt azt aktuálpolitikai célra használni igyekvő törekvésekkel szemben. Ugyanitt arra is felhívja a figyelmet Takáts, hogy a „retorikai szimmetria” érvényesítésére lenne szükség a tekintetben, hogy az esztétikának is tudatában kell lennie a saját szövegét irányító retorikai mozzanatoknak, éppúgy, ahogy azokat a korabeli szövegekben igyekszik kimutatni: „Szelekciós elveket alkalmaz, fókuszálni igyekszik az olvasó figyelmét, keretfogalmakat használ, amelyek szereplői számára ismeretlenek voltak, vagy mást jelentettek, narratívákat alkot, szövege metaforákkal van teli stb. S e metaforák az ő esetében sem díszítőelemek, hanem a jelentés generátorai – ahogyan a vizsgált szövegek esetében is.” (26–27. old.)

Mindezek fényében azonban kijelenthetjük, hogy a politikai nyelvek – mint „keretfogalmak” – már maguk is eleve történelmi (ismeretelméleti) konstrukciók, nem a korabeli szerzők találmányai – inkább vizsgálati eszközök és kategóriák, így bármennyire is azt szolgálják, hogy rekonstruáljuk általuk a múlt egy (eszme)történelmi szeletét, pontosabban politikai nyelvét, annak ellenére, hogy a prezentista, aktualizáló álláspontot elvetve, a történelmi hűségnek igyek-

⁵ Pocock, J. G. A.: *Virtue and Commerce in the Eighteenth Century*. *Journal of Interdisciplinary History*, vol. 3 (1972) 122.

szünk adózni, nem maradunk mi sem teljesen ártatlanok.⁶ Takáts módszertani tanulmányában tesz is egy ironikus gesztust arra nézvést, hogy azt, amit ott elmondott, nem biztos, hogy komolyan kell venni, pusztán csak retorikai fogásnak szánta (27. old.), ám ez a módszer lényegét tekintve nem igazán kidolgozott, nem lényegi önreflexív mozzanatot marad. Ezzel együtt a szerző kötete elemző tanulmányaiban végig igyekszik érvényesíteni az elvet az elemző történész pozíciója és a célszöveg közötti különbség és

távolság regisztrálását illetően. Tudatában van annak, hogy, ha létezett is az adott fogalom vagy nyelv, nem olyan egyszerű azt rekonstruálni. Mi több, tesszük hozzá, makroszinten, a politikai nyelvek szintjén valójában konstrukció lesz a vállalkozás eredménye. Ez pedig nem baj, ha jól csinálja az ember/eszmetörténész – Takáts József pedig szerintünk jól csinálja.

VAJDA ZOLTÁN

⁶ Amint azt a republikanizmus amerikai változatával kapcsolatban Bernard Bailyn megfogalmazta könyve bővített kiadásának előszavában, a kortársak valójában nem úgy tekintettek magukra mint „állampolgári humanistákra” – a fogalmat történelmi konstrukciónak kell tekintenünk. Bailyn, Bernard: *The Ideological Origins of the American Revolution*. Cambridge, Mass.–London, 1992, bővített kiadás. (Első kiadás: Harvard University Press, 1967.) VI.

Számunk szerzői

CERNUS-LUKÁCS SZILVESZTER	PhD hallgató, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged
FÁBIÁN LAURA	PhD hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest
FARKAS ZSUZSA	művészettörténész, Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest
FODOR PÉTER	kultúrakutató, Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Debrecen
GLAUB KRISZTIÁN	PhD hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest
KEMÉNY KRISZTIÁN	levéltáros, HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
KOÓS LEVENTE	középiskolai tanár, Piarista Gimnázium, Budapest
MINAMIZUKA SHINGO	történész, Research Institute of World History, Tokyo
N. PÁL JÓZSEF	irodalomtörténész, sportesszé-író, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest
IFJ. PÁL JÓZSEF	egyetemi hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar, Piliscsaba
SIPOS-ONYESTYÁK NIKOLETTA	nemzetközi kapcsolatok szakértő, sportmenedzser, Testnevelési Egyetem, Budapest
TAKÁCS TIBOR	történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, Budapest
VAJDA ZOLTÁN	történész, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged
WATANABE AKIKO	történész, Osaka Kyoiku University, Osaka
ZAKAR PÉTER	történész, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged; Gál Ferenc Főiskola, Szeged
ZÁVODSZKY GÉZA	történész, Budapest
ZEITLER ÁDÁM	egyetemi hallgató, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Szeged

A fordításokat BARNÁ JÓZSEF, FICZERE KITTI, KLACSMANN BORBÁLA és WATANABE AKIKO készítette.

Contents

Essays

TIBOR TAKÁCS

The Weidemann case, 1961. Sports, power and state security service
in the early years of the Kádár-regime 5

NIKOLETTA SIPOS-ONYESTYÁK

In the shadow of the one-party state. Friendship Games instead of
the capitalist Olympic Games 22

PÉTER FODOR

The politics of fame and the contingencies of history. The two
versions of the film 'Csodacsatár' 38

KRISZTIÁN GLAUB

Sports and/or politics. Mihály Farkas and the Budapest Honvéd
football team 50

LEVENTE KOÓS

"When the enemies will make peace with each other, we will meet at
home." Zoltán Czibor and the state security service 67

GÉZA ZÁVODSZKY

Known or unknown? József Kliegl, the painter-inventor 82

PÉTER ZAKAR

The council of ministers and the appointment of Catholic bishops in
Hungary, in Transylvania, the Banat of Temesvár and the Serbian
Voivodeship, I. 1848–1850 98

Workshop

JÓZSEF N. PÁL

Will there ever be any source of joy? The morals of the local history
of a "big story" – or marginal notes to four books 120

ÁDÁM ZEITLER

Organizing "Socialist" sports life in Makó in the 1950s 136

Outlook

ZSUZSA FARKAS

"From now the art of painting is dead." 144

Beyond our borders

"...not closed but open, or maybe even a chaos as well". Interview
with Shingo Minamizuka (By Akiko Watanabe. Translated by Akiko
Watanabe and Kitti Ficzer.) 157

A selected bibliography of Shingo Minamizuka's works 167

SHINGO MINAMIZUKA	
Socialist legacies in the agrarian society of Hungary	169
<i>Reviews</i>	
The very best. Hungarian-French relations in the Middle Ages (Attila Györkös-Gergely Kiss [eds.]: <i>Francia-magyar kapcsolatok a középkorban. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013.</i>)	
LAURA FÁBIÁN	179
The battles of the “Great Year” in short (Róbert Hermann: <i>A magyar önvédelmi háború 1848-1849. Nagy csaták, 15. kötet. Duna Könyvklub, Budapest, 2013, 88 p.</i> ; Róbert Hermann: <i>A magyar függetlenségi háború 1849. Nagy csaták, 16. kötet. Duna Könyvklub, Budapest, 2013.</i>)	
KRISZTIÁN KEMÉNY	184
The last message of the historian: remember 1848/1849! (Tamás Katona-Mihály Ráday: <i>Az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc emlékhelyei. 1. Események és helyszínek. Editor: László Csorba. Corvina Kiadó, Budapest, 2013.</i>)	
SZILVESZTER CSERNUS-LUKÁCS	188
On the history of our sports—through the eyes of a sports historian (Miklós Zeidler: <i>A labdaháztól a Népstadionig. Sportélet Pesten és Budán a 18-20. században. Kalligram, Pozsony, 2013.</i>)	
JÓZSEF PÁL JUN.	194
Polyphonic Hungarian intellectual history (József Takáts: <i>A megfelelő ötvözet. Politikai eszmetörténeti tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.</i>)	
ZOLTÁN VAJDA	199
<i>Authors</i>	204

Az Aetas történettudományi folyóirat 2016. évi előfizetői felhívása

A folyóirat-kiadás egyre szűkülő pénzügyi támogatási rendszerében folyóiratunk számára különösen fontos előfizetőink támogatása és hűségese kintartása. Ebben az évben a következő tematikus számaink jelennek meg:

Parlamentarizmus Magyarországon a 19. században

19-20. századi tanulmányok

Konstantinápoly bővületében – kora újkori diplomáciatörténet

Historiográfia – új utak, régi témák

Interjúkat közlünk Olga Khavanovával (Moszkva), Arno Strohmeyerrel (Salzburg) és Pál Judittal (Kolozsvár).

Folytatjuk „Elmélet és módszer” rovatunkat.

Eddigi gyakorlatunknak megfelelően a 2016-os évfolyamra is kedvezményt biztosítunk előfizető olvasóinknak, hogy ezzel is jelezzük, nagyra becsüljük bizalmukat és támogatásukat.

Előfizetői ár: 4000 Ft (tartalmazza a postaköltséget)

Egy számot megrendelőknél: 1000 Ft + postaköltség

Egy szám könyvesbolti ára: 1100 Ft

A folyóirat megrendelhető a kiadó e-mail és postai címén. Korábbi számunkat (postaköltség felszámolásával) a szerkesztőség címén szintén meg lehet rendelni.

Jövedelemadójának 1%-át ebben az évben is felajánlhatja egy olyan egyesületnek, alapítványnak, amelyet arra érdemesnek ítél. Folyóiratunk szerkesztői azzal a kéréssel fordulnak Önhöz, hogy ha támogatásra méltónak tartja folyóiratunkat, válassza az AETAS-t.

Adószámunk: 19079581-2-06

Nagyon köszönjük Olvasóinknak eddigi támogatásukat!

Reméljük, hogy erre a jövőben is számíthatunk.

Aetas Könyv- és Lapkiadó Egyesület
6701 Szeged, Pf. 1179
<http://www.aetas.hu>
aetas@mail.u-szeged.hu

VÁLLALATOK TÁRSADALMA

Madarász Aladár – Valentiny Pál:

Vállalkozás, vállalatelmélet, vállalattörténet. Arthur Cole, Alfred Chandler és Ronald Coase – változatok „paradigmateremtésre”

Bácskai Vera:

Egy kalandor gyáros és egy spekuláló tőkepénzes esete

Szatmári Judit Anna:

Fischer Júlia és Társa

Kiss András

„Mi mindig elfelejtjük, hogy még nem vagyunk gyár.” A Csepel Autógyár és munkásvilága az 1950-es években

Honvári János:

A H. E. eltávolításáért küzdő Akcióbizottság

Pap Milán:

A vállalat dolgozója – a társadalom vállalata. Vállalati dolgozó és vállalati közösség a hetvenes évek tudományos ideológiájában

A Korall szerkesztőségének elérhetőségei:

terjesztes@korall.org, korall@korall.org, www.korall.org

1113 Budapest, Valkói u. 9.

A 2015-ös évfolyamra várjuk az előfizetéseket. Kérjük, jelezze szándékát a szerkesztőségnek, és valamennyi idej számunkat postázzuk Önnek. Az éves előfizetés ára: 4500 Ft, egy szám ára 1250 Ft.

A Korall Társadalomtörténeti Folyóirat 2015. évi tematikus számai:

- 59. Áldozatnarratívák (megjelent)
- 60. Női életvilágok (megjelent)
- 61. Vállalatok társadalma
- 62. Nemzeti tudomány

Következő számunk tartalmából

MELKOVICS TAMÁS

„Egyébiránt én mindig jó hazafi voltam, sőt azelőtt a szabadelvű párthoz tartoztam.” Adalékok Zichy Ödön gróf életpályájához.

KEDVES GYULA

Hadseregszervezés és törvényhozás 1848-1849-ben

PAP JÓZSEF

Az első népképviselők és a népképviselőlet kezdetei Magyarországon

PÁL JUDIT

Választók, választási részvétel és választói magatartás Székelyföldön a dualizmus korában

SZENDREI ÁKOS

Képviselők párthovatartozása és társadalmi háttere a dualizmus kori Debrecenben, Nagyváradon és közös vonzaskörzeteikben

CIEGER ANDRÁS

Küzdelem az arénában. Az erőszak szerepe a magyar parlamenti politizálásban a dualizmus korában

IFJ. BERTÉNYI IVÁN

Kié a hatalom? Kísérletek a kormánypárt feletti befolyás megszerzésére a dualizmus korában

KEDVES GYULA – LENGYEL BEATRIX

Az Országgyűlési Múzeum múltja, jelene és jövője

Bolti ár: 1100,- Ft
Előfizetőknek: 1000,- Ft

A Weidemann-ügy arról tanúskodik, hogy a politikai rendőrség az FTC mérkőzésein (elsősorban a labdarúgó- és jégkorongmeccseken) kitört balhékat az „ellenforradalomhoz” hasonlóan interpretálta. A rendbontásokra nem úgy tekintettek, mint a „stadionbeli strukturális kényszerhelyzet” egy olyan variációjára, „amelynek során az adott ellenféllel szemben mélyen rögzült, szélsőségesen diszkriminatív identitáselemek lendülnek mozgásba”, hanem sokkal inkább a Ferencvárosban tömörült ellenséges erők előre kitervelt, megszervezett és a háttérből irányított akciójára.

Ezt a narratívát nem a Weidemann Károly elleni eljárás során előkerült bizonyítékok alapján alkotta meg a politikai rendőrség, az már Weidemann letartóztatása előtt készen állt. A hatóságok sem a megtorlás során birtokukba került információk alapján jutottak arra a következtetésre, hogy 1956-ban ellenforradalom zajlott Magyarországon, éppen fordítva, előbb megalkották az „ellenforradalom” történetét, amelybe belehelyezve értelmezheték, jelentéssel ruházhatták fel a büntető-eljárások során feltárt tényeket. Ez volt a helyzet ebben az esetben is. Láthattuk, hogy az 1959-es és 1960-as zavargásokat „Bakos Miklós” tartótisztje azonnal fasiszta provokációként interpretálta, nyilván azért, mert az értelmezéshez rendelkezésére állt egy előzetes történet, imaginárius, amelybe a történeteket bele tudta illeszteni.

Takács Tibor tanulmányát számunk 5–21. oldalán olvashatják.
